ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΕΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ε΄ ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1975

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

19969

ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΓΕΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΩΡΕΑΝ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

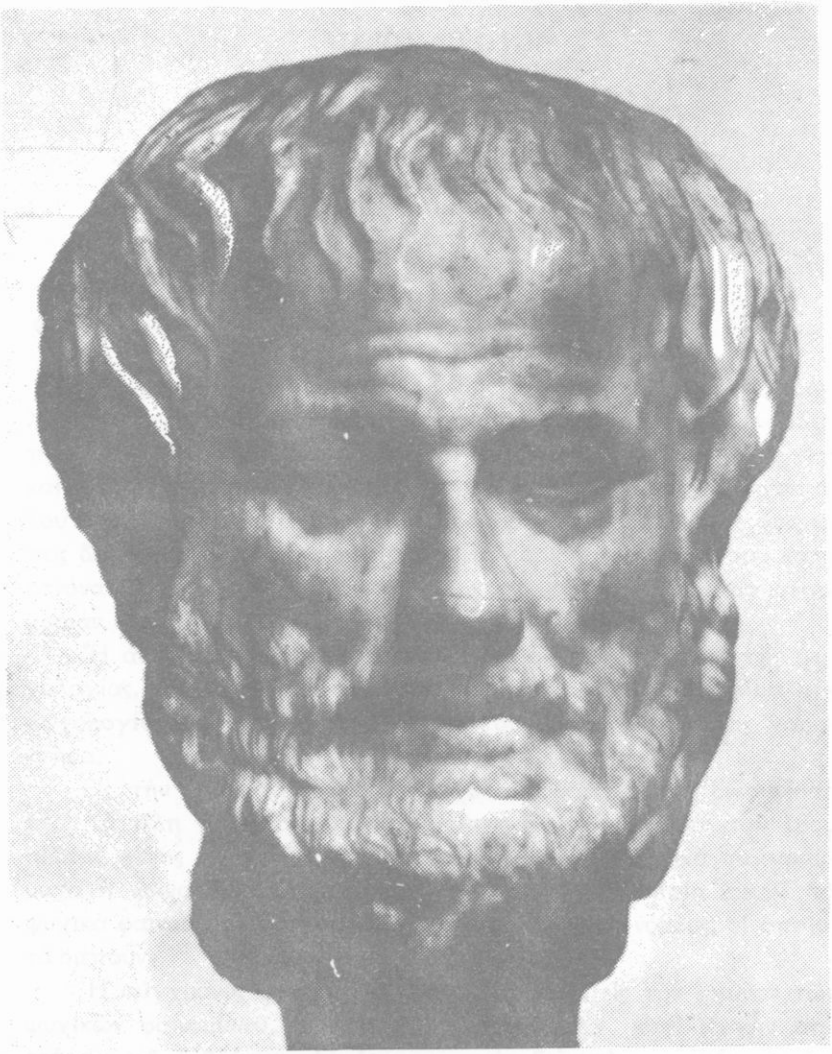

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Εἰκ. 1. — Ὁ ἱδρυτὴς τῆς ψυχολογίας

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Ι. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

α. Ἀντικείμενον, ὁρισμός, χρησιμότης

Ὁ ὅρος **ψυχολογία** εἶναι συνήθης εἰς τὴν καθημερινὴν ζωήν. Χρησιμοποιεῖται ἀπὸ ἀνθρώπους πάσης μορφώσεως καὶ ἐκφράζει ποικιλίαν καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐκτείνονται ἀπὸ τῆς μαγείας καὶ τῆς διαισθήσεως μέχρι τῆς ἐπιτυχοῦς ἀντιμετωπίσεως ἀντιπάλου κατὰ τὸν ἀνταγωνισμὸν ἢ τὴν ἀθλοπαιδιάν. Ὁ κοινὸς ἄνθρωπος δὲν διστάζει νὰ διακηρύξῃ ὅτι εἶναι «ἄριστος ψυχολόγος», κατὰ κανόνα δὲ ἀποδίδει εἰς τὴν ψυχολογίαν μαντικὴν ἢ ὑπερφυσικὴν χροιάν.

Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ δὲν ἀποδίδει ἀσφαλῶς τὴν ἔννοιαν τῆς ψυχολογίας. Περιέχει ξένα στοιχεῖα, καλύπτει ἐλάχιστον τμῆμα τῆς ψυχολογίας καὶ ἀφαιρεῖ ἀπὸ αὐτὴν τὸν ἐπιστημονικόν της χαρακτῆρα.

Εἰς τὴν ἐπιστήμην ὁ ὅρος ψυχολογία εἶναι νέος. Ἐνεφανίσθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 16ου αἰῶνος, κατέστη δὲ συνήθης ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος, χάρις εἰς τὸν Wolf. Εἰς τὰ γνωστότερα ἑλληνικὰ συγγράμματα ἡ ψυχολογία ὁρίζεται ὡς «ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἐρευνᾷ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ τοὺς νόμους, οἱ ὁποῖοι τὰ διέπουν».

Ἡ σύγχρονος ψυχολογία δὲν περιορίζεται εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἀλλὰ ἐξελίσσεται εἰς μίαν κατ' ἐξοχὴν **ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρώπου.** Τὸ ἐρωτηματικὸν διὰ τὸν σκεπτόμενον ἄνθρωπον δὲν εἶναι κυρίως ἔννοιαι ὡς ἡ μνήμη, τὸ συναίσθημα κ.λπ., ἀλλὰ ὁ ἑαυτός του. **Ποῖος εἶμαι ἐγὼ** ποὺ σκέπτομαι καὶ ἀπαντῶ, ἐνθυμοῦμαι καὶ λησμονῶ, ὀργίζομαι καὶ ἀγαπῶ, φοβοῦμαι τὸν θάνατον, ἀλλὰ καὶ θέτω εἰς κίνδυνον τὴν ζωήν μου ; Ὁ κατακερματισμὸς τῆς ψυχικῆς ζωῆς εἰς λειτουργίας καὶ ψυχικὰ φαινόμενα ἀπο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σκοπεῖ εἰς τὴν ἁπλοποίησιν τῆς ἐρεύνης. Ὁ ἀντικειμενικὸς ὅμως σκοπὸς δὲν εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν φαινομένων, ἀλλὰ ἡ κατανόησις τοῦ ἀνθρώπου : ἡ κατανόησις τοῦ συγκεκριμένου ἀτόμου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ἀνθρώπου γενικώτερον ἀφ' ἑτέρου.

Ἡ ἐπιστήμη γενικῶς οὔτε τὸν ἄνθρωπον πρέπει νὰ κατακερματίζῃ οὔτε τὸν κόσμον. Πέρα τῶν μεθοδολογικῶν ἀναγκαιοτήτων, ὀφείλει νὰ ὑπηρετῇ τὸν ἄνθρωπον ὡς ἄτομον, ὡς σύνολον, ὡς φύσιν. Τοῦτο ἰσχύει ὅλως ἰδιαιτέρως διὰ τὴν ψυχολογίαν.

Εἰς τὸν τομέα ἐξ ἄλλου τῶν ψυχολογικῶν ἐφαρμογῶν δὲν ἀντιμετωπίζομεν ἀφῃρημένα ψυχικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ συγκεκριμένα ἄτομα. Ὁ καθηγητὴς ἀντιμετωπίζει τοὺς μαθητάς του, ὁ ἀξιωματικὸς τοὺς στρατιώτας, ὁ ἰατρὸς τὸν ἀσθενῆ του, ὁ διαφημιστὴς ὡρισμένον καταναλωτικὸν κοινὸν κ.λπ. Ἀλλὰ καὶ ἡ μελέτη τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἔχει μεγάλην ἀξίαν, διότι παρέχει τὸ πλαίσιον, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον θὰ γίνουν αἱ ἐφαρμογαί. Ἡ διαφήμισις π.χ. θὰ μελετήσῃ τοὺς νόμους τῆς προσοχῆς, ἡ ἐκπαίδευσις τὴν νοημοσύνην καὶ τὰς συναφεῖς λειτουργίας, ἡ προπαγάνδα τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς ὑποβολῆς κ.λπ.

Σύγχρονος λοιπὸν προοπτικὴ εἶναι «ἡ ψυχολογία εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀνθρώπου». Μέσα εἰς τὴν προοπτικὴν αὐτὴν κινεῖται τὸ παρὸν βιβλίον. Βεβαίως ἐξετάζει χωριστὰ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, πρὸς διευκόλυνσιν τῆς κατανοήσεώς των. Ἐμμένει ὅμως εἰς τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἑνιαία, ὅτι εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ ψυχολογικὸν καὶ τὸ βιολογικὸν στοιχεῖον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθοῦν ἀνεξάρτητα ἀλλήλων, ὅτι γνώρισμα τῆς ψυχῆς, γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου, γνώρισμα τοῦ κόσμου εἶναι ἡ ἑνότης. Ἐκ τῆς ἑνότητος αὐτῆς λαμβάνει ὑπόστασιν ἡ ψυχολογία καὶ τὴν ἑνότητα αὐτὴν καλεῖται νὰ ὑπηρετήσῃ.

β. Φιλοσοφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ψυχολογία

Ἡ ψυχολογία δὲν ἦτο ἀνέκαθεν ἀνεξάρτητος ἐπιστήμη. Ἀρχικῶς ἐτέλει ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐξυπηρέτει τὰς ἐρεύνας ἐκείνης. Ἤδη ὁ Πλάτων, εἰς τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου εὑρίσκομεν τὰς πρώτας συστηματικὰς ψυχολογικὰς περιγραφάς, εἶχεν ὡς ἓν ἐκ τῶν κυρίων προβλημάτων του τὴν φύσιν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Καὶ πρὸς ἀπόδειξιν τῶν θέσεών του ἐχρησιμοποίει τὰς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ψυχολογικὰς ἐννοίας. Τὴν αὐτὴν τακτικὴν ἠκολούθησεν ὁ θεμελιωτὴς τῆς ψυχολογίας Ἀριστοτέλης, τὴν αὐτὴν οἱ Στωικοί. Ἠκολούθησε περίοδος πολλῶν αἰώνων, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ψυχολογικαὶ ἔννοιαι ἐτέθησαν εἰς τὸ περιθώριον. Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους σημαντικαὶ εἶναι αἱ περὶ ψυχῆς ἀπόψεις τῶν Descartes, Leibnitz καὶ Spinoza. Καὶ αὐτοὶ ὅμως παρέμειναν εἰς τὸν αὐτὸν ἄξονα : ἡ ψυχολογία εἰς τὰ πλαίσια καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἡ αὐτὴ τακτικὴ ἠκολουθήθη ἐπὶ πολλὰς ἀκόμη δεκαετίας, τὰ δὲ ἴχνη της ὑφίστανται ἀκόμη καὶ σήμερον. Ὁ προσανατολισμὸς αὐτὸς τῆς ψυχολογίας εἶναι γνωστὸς μὲ τὸ ὄνομα «φιλοσοφικὴ ψυχολογία».

Σήμερον ὅμως, μολονότι ἀναγνωρίζεται ἡ στενὴ σχέσις μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ ψυχολογίας, ἡ ἐξάρτησις αὐτὴ δὲν γίνεται παραδεκτή. Ἡ ψυχολογία ὡς ἀνεξάρτητος ἐπιστήμη ἔχει γίνει πραγματικότης, διότι ἔχει ἀπαγκιστρωθῆ τόσον ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν, ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν φυσιολογίαν, ὅπου αἱ διάφοροι ἀκρότητες ἐπεχείρησαν νὰ τὴν ὑπαγάγουν. Ἡ ψυχολογία ἔχει σήμερον ἰδίους προσανατολισμούς, θέτει σκοποὺς ἀνεξαρτήτους τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἔχει ἰδικάς της μεθόδους καὶ χρησιμοποιεῖ προσιδιάζοντα εἰς αὐτὴν ὄργανα καὶ μέσα. Θὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ ὅλων αὐτῶν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν μεθόδων καὶ τῶν κλάδων τῆς ψυχολογίας.

II. ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ἡ ψυχολογία, ἂν καὶ εἶναι νέα ἐπιστήμη, ἀπέκτησε τόσον εὐρὺ περιεχόμενον, ὥστε νὰ προκύψῃ ἡ ἀνάγκη τῆς δημιουργίας εἰδικῶν ψυχολογικῶν κλάδων. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς κλάδους αὐτοὺς δὲν ἔχουν σαφῆ ὅρια μεταξύ των. Ἄλλοι ὅμως ἔχουν συγκεκριμένους προσανατολισμοὺς καὶ εἰδικὰς μεθόδους. Ἀπὸ τοὺς τελευταίους σημαντικὸν ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ ἑξῆς :

α) Ὡς ἔχοντες ἴδιον ἀντικείμενον ἐρεύνης :

1. Ἡ **γενικὴ** ψυχολογία. Ἐξετάζει τὴν ἐξέλιξιν τῆς ψυχολογίας, τὰς ψυχολογικὰς μεθόδους, τὴν ἀλληλεπίδρασιν σώματος καὶ ψυχῆς, δίδει τὰς γενικὰς ἐννοίας ἐπὶ τῶν διαφόρων ψυχικῶν λειτουργιῶν, περιγράφει τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ ὁμαλοῦ ἀνθρώπου, προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸ σύνολόν της τὴν ψυχικὴν ζωήν.

2. Ἡ **ἐξελικτικὴ** ψυχολογία. Λέγεται καὶ ψυχολογία

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦ ἀναπτυσσομένου ἀνθρώπου. Ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν παιδικὴν καὶ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν, ἐπεκτείνεται ὅμως καὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς κατὰ τὰς ἄλλας ἡλικίας. Περιγράφει τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀτόμου κατὰ τὰς διαφόρους φάσεις τῆς ἀναπτύξεώς του, ἐξετάζει τοὺς παράγοντας τῆς ψυχικῆς ἐξελίξεως, τὴν πορείαν τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, τὰ διάφορα γνωρίσματα ἑκάστης ἡλικίας. Τὰ πορίσματά της ἐνδιαφέρουν πλείστους τομεῖς, ἰδιαιτέρως δὲ τὴν ἀγωγήν.

3. Ἡ **ψυχολογία τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν.** Λέγεται καὶ διαφορικὴ ψυχολογία. Περιγράφει τὰς διαφορὰς μεταξὺ ἀτόμων, μεταξὺ τῶν φύλων, τῶν φυλῶν, μεταξὺ ἀνεπτυγμένων καὶ ὑποαναπτύκτων, ἀστῶν καὶ ἀγροτῶν, ὀρεσιβίων καὶ θαλασσινῶν κ.λπ. Προσπαθεῖ νὰ ἐξακριβώσῃ τὰ αἴτια τῶν διαφορῶν αὐτῶν καὶ νὰ ἐρευνήσῃ τὰς γενικάς των ἐπιπτώσεις. Τὰ πορίσματά της ἐφαρμόζονται εἰς πολλοὺς τομεῖς, ὡς εἶναι ὁ σχολικὸς προσανατολισμός, ἡ ἐπιλογὴ εἰς τὸν στρατόν, ἡ σχολικὴ φοίτησις, ἡ ἐκπόνησις προγραμμάτων ἐκπαιδεύσεως, ἡ διαφήμισις κ.λπ.

4. Ἡ **κοινωνικὴ** ψυχολογία. Ἐρευνᾷ τὰς διαπροσωπικὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου. Προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ τὴν διαδικασίαν, διὰ τῆς ὁποίας τὸ ἄτομον ἐξελίσσεται εἰς κοινωνικὸν ὄν, καὶ τὰς σχέσεις, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται ἐκ τῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν ἀτόμων. Ἐπεκτείνεται ἐπίσης εἰς τὰς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεις ἀτόμου καὶ ὁμάδος καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀναλύσῃ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα προκύπτουν ἐκ τῶν ἀλληλεπιδράσεων αὐτῶν, ὡς εἶναι ἡ ὁμαδικὴ νοοτροπία, αἱ ὁμαδικαὶ πεποιθήσεις, τὸ γόητρον, ἡ ἡγετικὴ ἱκανότης. Τὰ πορίσματά της ἐνδιαφέρουν ὅλας τὰς μορφὰς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

5. Ἡ **ἐφηρμοσμένη** ψυχολογία. Ἡ ψυχολογία χρησιμοποιεῖται εἰς πολλοὺς τομεῖς. Ὑπὸ εὐρεῖαν ἔννοιαν ἡ ψυχοπαιδαγωγική, ἡ ψυχοθεραπεία, ὁ σχολικὸς προσανατολισμός, αἱ δημόσιαι σχέσεις, ἡ προπαγάνδα καὶ πᾶσα συναφὴς δραστηριότης ἀποτελοῦν μορφὰς ἐφηρμοσμένης ψυχολογίας. Ὑπὸ στενωτέραν ὅμως ἔννοιαν ὁ ὅρος ἐφηρμοσμένη ψυχολογία ἀναφέρεται εἰς τὸν τομέα τῆς βιομηχανίας καὶ τῆς τεχνικῆς. Βασικαὶ μορφαὶ τῆς ἐφηρμοσμένης ψυχολογίας εἶναι ὁ **ἐπαγγελματικὸς προσανατολισμὸς** καὶ ἡ **ἐπαγγελματικὴ ἐπιλογή.** Εἰς τὴν ἐφηρμοσμένην ψυχολογίαν ἀνήκει ἐπίσης ἡ **μελέτη τῶν συνθηκῶν ἐργασίας,** μὲ ἀπώτερον σκοπὸν τὴν αὔξησιν τῆς παραγωγικότητος καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν ἐρ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γαζομένων. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐφαρμόζουν τὰ πορίσματα τῆς ψυχολογίας, παρατηρεῖται ἐπίσης σημαντικὴ μείωσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατικῶν ἀτυχημάτων.

6. Ἄλλοι κλάδοι τῆς ψυχολογίας εἶναι ἡ **χαρακτηρολογία**, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀτόμου καὶ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰς βασικὰς αὐτοῦ πτυχάς, ἡ **παθολογικὴ** ψυχολογία, ἡ ὁποία μελετᾷ τὰς διαταραχὰς τῆς συμπεριφορᾶς, τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐπικοινωνίας τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ κοινωνικόν του περιβάλλον, ἡ ψυχολογία **τῶν ζῴων**, ἡ ψυχολογία τῆς **μαθήσεως**, ἡ ψυχολογία τῆς **προσαρμογῆς** κ.λπ.

β) Ὡς ἔχοντες προτίμησιν πρὸς ὡρισμένην μέθοδον ἐρεύνης :

1. Ἡ **κλινικὴ** ψυχολογία. Ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἰδιαιτέρας συμπεριφορᾶς, τῆς στάσεως ἢ τῶν ἐκδηλώσεων συγκεκριμένου ἀτόμου. Ὁ κλινικὸς ψυχολόγος ἀναλύει ὅλα τὰ δεδομένα. Προσπαθεῖ νὰ κατανοήσῃ τὰς ψυχικὰς συγκρούσεις τοῦ ὑποκειμένου, ἐξετάζει τὰς ἀντιδράσεις αὐτοῦ ἔναντι τῶν καθημερινῶν προβλημάτων, συσχετίζει τὰς διαφόρους ἐκδηλώσεις, μελετᾷ τὸ οἰκογενειακὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον τοῦ πάσχοντος ἀτόμου, ἀνατρέχει εἰς τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ, συγκεντρώνει τὰ ἰατρικὰ δεδομένα, προβαίνει εἰς ψυχολογικὰς ἐξετάσεις, πραγματοποιεῖ συνεντεύξεις κ.λπ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω συνάγει τὰ συμπεράσματά του καὶ προτείνει τὰς κατὰ τὴν κρίσιν του λύσεις.

2. Ἡ **πειραματικὴ** ψυχολογία. Βασικὸν γνώρισμά της εἶναι ὅτι χρησιμοποιεῖ κυρίως τὸν πειραματισμὸν ὡς μέθοδον ἐρεύνης. Δὲν ἀποκλείει τὰς ἄλλας μεθόδους, τονίζει ὅμως ὅτι τὰ πορίσματά των πρέπει νὰ ὑφίστανται τὸν πειραματικὸν ἔλεγχον. Οἱ ὀπαδοί της ὑποστηρίζουν ὅτι ὅλαι αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι καὶ ἐκδηλώσεις ὑπόκεινται εἰς πειραματισμόν. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀληθές. Ὑπάρχουν πολλαὶ περιοχαὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου (π.χ. ἡ φαντασία), εἰς τὰς ὁποίας ὁ πειραματισμὸς ἐλάχιστα δύναται νὰ εἰσχωρήσῃ. Εἰς ἄλλας πάλιν περιοχὰς προσκρούει εἰς ἀνυπέρβλητα ἠθικά, νομικὰ ἢ ἄλλα ἐμπόδια. Ἐξ ἄλλου, ὁ πειραματισμὸς γίνεται εἰς τεχνητὸν περιβάλλον καὶ ὄχι ὑπὸ τὰς φυσικὰς συνθήκας τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ περισσότερα πορίσματα τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας ἔχουν περιωρισμένον κῦρος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

III. ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΗΣ

α. Ἡ παρατήρησις

«Παρατηρῶ» εἰς τὴν ψυχολογίαν σημαίνει προσπαθῶ νὰ ἀντιληφθῶ τὴν πραγματικότητα, ἐπιστρατεύων ὅλας τὰς γνωστικὰς καὶ βουλητικὰς δυνάμεις μου καὶ ἐνεργῶν συστηματικῶς καὶ σκοπίμως. Ἡ παρατήρησις ὡς πρὸς τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον γίνεται, διακρίνεται εἰς ἄμεσον καὶ ἔμμεσον, ἀναλόγως δὲ τοῦ παρατηροῦντος ἀτόμου, εἰς αὐτοπαρατήρησιν καὶ ἑτεροπαρατήρησιν. Ὡς εἶναι φυσικόν, ἡ αὐτοπαρατήρησις δύναται νὰ εἶναι ἄμεσος ἢ ἔμμεσος. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ἑτεροπαρατήρησιν.

Ἄμεσος εἶναι ἡ παρατήρησις, ὅταν ἐξετάζεται ἀπ' εὐθείας τὸ ἐρευνώμενον ἄτομον, **ἔμμεσος** δὲ ὅταν στρέφεται πρὸς δημιουργήματα τοῦ ἀτόμου, ὡς εἶναι ἡ γραφή, τὸ ἰχνογράφημα, ἡ ἔκθεσις κ.λπ.

Αὐτοπαρατήρησιν ἔχομεν, ὅταν τὸ ἄτομον ἐρευνᾷ τὸν ἑαυτόν του. Κύριον πλεονέκτημά της εἶναι ὅτι ὁ ἑαυτός μας εὑρίσκεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν εἰς τὴν διάθεσίν μας. Ἐπὶ πλέον ἔχομεν ἄμεσον συνείδησιν τῶν ψυχικῶν καταστάσεών μας, δυνάμεθα δὲ νὰ εἰσδύσωμεν καὶ νὰ διερευνήσωμεν εἰς βάθος τὰς ψυχικάς μας καταστάσεις, χωρὶς ἠθικὰς ἢ ἄλλας δεσμεύσεις.

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ μειονεκτήματα. Ὅλα τὰ ἄτομα δὲν ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ προβαίνουν εἰς ἀμερόληπτον παρατήρησιν καὶ περιγραφὴν τοῦ ἐσωτερικοῦ των κόσμου. Ἡ ἑρμηνεία των ἐξ ἄλλου εἶναι ὑποκειμενική. Ὁπωσδήποτε δὲ εἶναι παράτολμον νὰ ἑρμηνεύσωμεν τὰς ψυχικὰς καταστάσεις τῶν ἄλλων, μὲ βάσιν τὸν ἑαυτόν μας. Διὰ τοῦτο ἡ αὐτοπαρατήρησις ἔχει περιωρισμένην ἀξίαν.

Ἑτεροπαρατήρησιν ἔχομεν, ὅταν τὸ ἄτομον ἐρευνᾷ ἄλλα ἄτομα ἢ ὁμάδας ἀτόμων. Ἡ ἑτεροπαρατήρησις, σπουδαιοτάτη μέθοδος ἐρεύνης, δύναται νὰ εἶναι διαρκὴς ἢ περιοδικὴ καὶ νὰ τελῆται ἄνευ ὀργάνων ἢ μὲ τὴν βοήθειαν μηχανικοῦ ἐξοπλισμοῦ.

Κυριώτεραι δυσκολίαι, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζονται κατὰ τὴν ἑτεροπαρατήρησιν, εἶναι αἱ ἑξῆς : Ἀπαιτεῖ πολὺν χρόνον, τὸν ὁποῖον συνήθως δὲν διαθέτουν οἱ ψυχολόγοι. Τὸ ἄτομον δὲν εὑρίσκεται πάντοτε εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ παρατηρητοῦ καὶ δὲν συμπεριφέρεται

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κατὰ φυσικὸν τρόπον, ἂν ὑποπτευθῇ ὅτι ἡ συμπεριφορά του παρακολουθεῖται. Τό αὐτὸ γεγονὸς δὲν ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας καὶ ἑπομένως δὲν ὑπάρχει δυνατότης ἐπαληθεύσεως. Διὰ τοῦτο τὰ πορίσματα ἐκ τῆς παρατηρήσεως πρέπει νὰ ἐλέγχωνται διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως καὶ ἄλλων μεθόδων.

β. Τὸ πείραμα

Ἡ πειραματικὴ μέθοδος ἐγεννήθη ταυτοχρόνως μὲ τὴν καθιέρωσιν τῆς ψυχολογίας ὡς ἐπιστήμης. Πείραμα εἰς τὴν ψυχολογίαν ὀνομάζομεν τὴν μέθοδον ἐκείνην, διὰ τῆς ὁποίας, ἐντὸς συγκεκριμένων καὶ ἐλεγχομένων συνθηκῶν, ἀναπαράγομεν ψυχικὰ φαινόμενα, πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς φύσεως αὐτῶν, τῶν αἰτίων, εἰς τὰ ὁποῖα ὀφείλονται, καὶ τῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν ἐξέλιξίν των. Ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ πειράματος εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν ἐπραγματοποιήθη εἰς ἐποχὴν ἐξάρσεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, τὰς ὁποίας ἡ ψυχολογία ἐμιμήθη. Σὺν τῷ χρόνῳ, παραλλήλως πρὸς τὰ πειράματα ἄνευ εἰδικῶν ὀργάνων, ἤρχισαν νὰ γίνωνται καὶ πειράματα μὲ τὴν βοήθειαν τεχνικοῦ ἐξοπλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἔφθασεν εἰς ἐξαιρετικῶς ὑψηλὸν βαθμὸν ποικιλίας καὶ τελειότητος.

Ἔναντι τῆς παρατηρήσεως, τὸ πείραμα παρουσιάζει τὰ ἑξῆς **πλεονεκτήματα:**

1. Δίδει κῦρος εἰς τὴν ἔρευναν καὶ παρέχει τὰ ἐχέγγυα διὰ τὸν ἀποτελεσματικὸν ἔλεγχον τῶν διαφόρων ὑποθέσεων.
2. Περιορίζει εἰς τὸ ἐλάχιστον τὸν ρόλον τοῦ παρατηρητοῦ. Ἀποφεύγεται οὕτω ἡ ὑποκειμενικότης κατὰ τὴν συγκέντρωσιν, τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἀποτελεσμάτων. Εἶναι ἑπομένως μέθοδος ἀντικειμενική.
3. Ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἐρευνητὴν νὰ ρυθμίζῃ κατὰ βούλησιν τὰς συνθήκας ἐκδηλώσεως τοῦ πρὸς ἔρευναν ψυχικοῦ φαινομένου.
4. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον ἐπαναλαμβάνεται ὑπὸ τὰς αὐτὰς ἀκριβῶς συνθήκας δύο ἢ περισσοτέρας φοράς, ἐὰν παρίσταται ἀνάγκη.
5. Συνεπάγεται οἰκονομίαν χρόνου.
6. Παρέχει τὴν δυνατότητα μετρήσεων, αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν περισσότερον σαφῆ τὴν ὅλην εἰκόνα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σημαντικὰ ὅμως εἶναι καὶ τὰ **μειονεκτήματα** τῆς πειραματικῆς μεθόδου :

1. Μὲ τὸ πείραμα ὡρισμέναι μόνον πτυχαὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρευνηθοῦν.

2. Τὸ κλῖμα τοῦ ἐργαστηρίου εἶναι τεχνητὸν καὶ ἑπομένως διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν φυσικὴν ζωήν. Δὲν εἴμεθα βέβαιοι λοιπὸν ἂν ὑπὸ φυσικὰς συνθήκας τὸ φαινόμενον θὰ ἐκδηλωθῇ κατὰ τὸν αὐτόν, ὡς καὶ εἰς τὸ ἐργαστήριον, τρόπον.

3. Τέλος, πολλαὶ νομικαὶ καὶ ἠθικαὶ δεσμεύσεις περιορίζουν τὴν ἔκτασιν τῶν πειραματικῶν ἐργασιῶν.

Δι' ὅλους τοὺς ἀνωτέρω λόγους, τὸ πείραμα κατέχει μὲν σπουδαιοτάτην θέσιν εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἔρευναν, δὲν δύναται ὅμως νὰ ὑποκαταστήσῃ τὰς λοιπὰς μεθόδους. Ὅλων τὰ πορίσματα πρέπει νὰ συνδυάζωνται.

γ. Τὰ τέστ

Τὸ τέστ, κατὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς Διεθνοῦς Ἑνώσεως Ψυχοτεχνικῆς, εἶναι «προσδιωρισμένη δοκιμασία, συνισταμένη εἰς πρόβλημα πρὸς λύσιν, τὸ αὐτὸ δι' ὅλα τὰ ἐξεταζόμενα ἄτομα καὶ μὲ αὐστηρῶς καθωρισμένην τεχνικήν, διὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐπιτυχίας ἢ τῆς ἀποτυχίας καὶ τὴν ἀριθμητικὴν βαθμολόγησιν τῆς ἐπιτυχίας».

Οὐδεμία μέθοδος ψυχολογικῆς ἐρεύνης ἐγνώρισε τόσην δόξαν, ὅσην τὰ τέστ. Ἀλλὰ καὶ οὐδεμία μέθοδος συνεκέντρωσε τόσην κατακραυγὴν καὶ τόσον σφοδρὰν πολεμικήν. Ἄλλοι ἐθεώρησαν πανάκειαν τὰ τέστ καὶ τὰ ἐφήρμοσαν κατ' ἀποκλειστικότητα, ἄλλοι τὰ ἐχαρακτήρισαν χονδροειδῆ ἀπάτην καὶ τὰ ἀπέκλεισαν περιφρονητικῶς.

Ἂν ὅμως παραμερίσωμεν τὰς ἀκρότητας, θὰ ἴδωμεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ τάσσεται κανεὶς ἐκ τῶν προτέρων ὑπὲρ τῆς καταλληλότητος ἢ μὴ τῆς μεθόδου, ἀλλὰ ὑπὲρ τῆς καταλληλότητος ἢ μὴ δεδομένου τέστ. Ὑπάρχουν τέστ κατάλληλα καὶ ἄλλα ἀκατάλληλα. Διὰ νὰ γίνῃ ἕνα κατάλληλον τέστ, χρειάζονται φροντίδες, δοκιμαί, διορθώσεις, κόπος, χρόνος, σοβαρότης, δαπάναι. Ἀλλὰ καὶ τὸ κατάλληλον τέστ προσφέρει ἐνδεικτικὰς καὶ ὄχι ἀπολύτους πλη-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ροφορίας. Ὅταν λοιπὸν ἡ μέθοδος τῶν τὲστ ἐφαρμόζεται μέσα εἰς τὰ πλαίσια αὐτά, προσφέρει πολλὰ εἰς τὸν ψυχολόγον.

Ἡ μέθοδος τῶν τὲστ εἶναι σχετικῶς πρόσφατος. Τὴν καθιέρωσε κυρίως ὁ Γάλλος A. Binet, ὁ ὁποῖος ἐδημοσίευσε μετὰ τοῦ συνεργάτου του Th. Simon τὸ πρῶτον συστηματικὸν τέστ, κατὰ τὸ 1905. Τὸ τὲστ αὐτό, μὲ ὡρισμένας παραλλαγάς, ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ χρησιμοποιῆται. Μολονότι ὅμως τὰ τὲστ ἐπενοήθησαν ἀρχικῶς εἰς τὴν Εὐρώπην, ἡ ἐξάπλωσις καὶ ἡ γενίκευσις τῆς χρήσεώς των ἐπραγματοποιήθη εἰς τὴν Ἀμερικήν. Μὲ βάσιν τὸ τὲστ Binet - Simon ἢ μὲ παραλλαγάς του ἐγένετο κατὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον ἡ ἐπιλογὴ τῶν στελεχῶν τοῦ Ἀμερικανικοῦ στρατοῦ καὶ ἡ κατανομὴ τῶν ἀνδρῶν εἰς τὰς ὑπηρεσίας. Ἡ ἐπιτυχία ἦτο τόση, ὥστε ἡ μέθοδος υἱοθετήθη εἰς τὸν στρατόν, σὺν τῷ χρόνῳ δὲ ἐπεξετάθη καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς.

Ἕκαστον τὲστ ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰς ἐπὶ μέρους ἐρωτήσεις. Χορηγεῖται εἰς ἓν ἢ περισσότερα ἄτομα ταυτοχρόνως. Ἐξασφαλίζει ὁμοιομόρφους συνθήκας χορηγήσεως, διορθώσεως καὶ μετρήσεως. Εἶναι ἑπομένως ἀντικειμενικὸν ὄργανον ἐρεύνης. Προϋποθέτει ὅμως ἄσκησιν τοῦ ἐρευνητοῦ καὶ συστηματικὴν προεργασίαν.

δ. Ἄλλαι μέθοδοι

Εἰς τὴν ψυχολογίαν χρησιμοποιοῦνται καὶ ἄλλαι μέθοδοι. Τελευταίως, εἰς ὅλους τοὺς κλάδους χρησιμοποιεῖται π.χ. ἡ **στατιστικὴ μέθοδος**, ἡ ὁποία ἀφ' ἑνὸς μὲν περιγράφει τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐπιτρέπει τὴν μαθηματικῶς ἢ διὰ παραστάσεων διατύπωσιν προβλέψεων, βάσει τοῦ νόμου τῶν πιθανοτήτων. Εἰς τὴν κλινικὴν καὶ τὴν ἐφηρμοσμένην ψυχολογίαν χρησιμοποιεῖται ἡ **συνέντευξις**, ἡ ὁποία ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐξεταζομένου. Ἡ κοινωνικὴ ψυχολογία υἱοθέτησε τελευταίως τὴν **κοινωνιομετρίαν**, ἡ ὁποία μελετᾷ τὰς αὐθορμήτους μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων σχέσεις. Ὡρισμέναι ἄλλαι ἔρευναι στηρίζονται εἰς τὰς **σφυγμομετρήσεις** τῆς κοινῆς γνώμης κ.λπ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

IV. Η ΕΝΟΤΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἑνιαία. Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπομονωθοῦν πλήρως. Ἡ ἐκδήλωσις οἱουδήποτε ψυχικοῦ φαινομένου εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη πρὸς πλεῖστα καὶ ποικίλα ἕτερα ψυχικὰ φαινόμενα. Αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἀνεξάρτητοι, ἀλλὰ εἰς πᾶσαν στιγμὴν ἑκάστη ἐξ αὐτῶν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰς ἄλλας καὶ τὰς ἐπηρεάζει. Ὁ διαχωρισμός των εἶναι τεχνητὸς καὶ γίνεται πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐρεύνης. Πάντοτε ὅμως ἔχομεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ ἐξεταζόμενον ψυχικὸν γεγονὸς τοποθετεῖται εἰς τὰ εὐρύτερα πλαίσια τῆς προσωπικότητος ἑκάστου ἀτόμου.

Ἡ εὐχαρίστησις π.χ., τὴν ὁποίαν αἰσθάνομαι ἐκ τῆς παρατηρήσεως ἔργου τέχνης, δὲν γεννᾶται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐκ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀξίας τοῦ καλλιτεχνήματος. Ἀπόδειξιν ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ αὐτὸ ἔργον τέχνης ἄλλους συγκινεῖ καὶ ἄλλους ὄχι, ἄλλους προσελκύει καὶ ἄλλους ἀπωθεῖ. Ἡ εὐχαρίστησις ἑπομένως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς αἰσθητικῆς ἀγωγῆς, τὴν ὁποίαν ἔχω δεχθῆ, ἐκ τῆς πνευματικῆς μου καλλιεργείας, ἐκ τῆς ἀσκήσεώς μου εἰς τὴν παρατήρησιν, ἐκ τῶν ἕξεων, τὰς ὁποίας ἔχω ἀποκτήσει κ.λπ. Ἀναφέρεται λοιπὸν εἰς τὸ σύνολον τῆς προσωπικότητός μου. Ταυτοχρόνως ὅμως ἀσκεῖ ἐπίδρασιν πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν : διαμορφώνει τὸν συναισθηματικόν μου κόσμον, δίδει διάφορον πιθανῶς τροπὴν εἰς τὴν βούλησίν μου, παρέχει νέα δεδομένα καὶ νέα κίνητρα βελτιώσεως τοῦ πνευματικοῦ μου ἐπιπέδου.

Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ περὶ τῆς ἑνότητος τῆς ψυχικῆς ζωῆς δεσπόζει εἰς τὴν σύγχρονον ψυχολογίαν. Πᾶσα ἰδέα περὶ κατακερματισμοῦ τῆς ψυχικῆς ζωῆς καὶ πᾶσα σχετικὴ θεωρία εἶναι ἀπορριπτέα. Εἰς τὰ διάφορα κεφάλαια τοῦ παρόντος βιβλίου θὰ μᾶς δοθῇ ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπαληθεύσωμεν διὰ πλήθους παραδειγμάτων τὴν ἑνότητα αὐτήν, ὡς καὶ τὴν στενὴν σχέσιν, ἡ ὁποία ὑφίσταται μεταξὺ τῆς ψυχικῆς καὶ τῆς σωματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

V. ΣΥΝΕΙΔΗΤΟΝ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟΝ

Ὁ ψυχικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου δὲν προβάλλεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ὁλόκληρος, ὡς εἰς πανοραμικὴν ὀθόνην. Εἰς ἑκάστην στιγμὴν τῆς ζωῆς μας, ὡρισμένα μόνον γεγονότα ἔχομεν «πρὸ ὀφθαλμῶν». Οὕτω, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, **γνωρίζω** ὅτι εὑρίσκομαι εἰς τὴν αἴθουσαν διδασκαλίας μετὰ τῶν συμμαθητῶν μου, ὅτι παρακολουθῶ τὸν καθηγητήν, ἀντιλαμβάνομαι ὅσα διδάσκει, τὰ συσχετίζω πρὸς ἄλλας γνώσεις κ.λπ. Ἄλλα δεδομένα τοῦ ψυχικοῦ μου κόσμου δὲν εὑρίσκονται τὴν στιγμὴν ἐκείνην εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, δύναμαι ὅμως νὰ τὰ ἀνακαλέσω, μόλις παραστῇ ἀνάγκη. Οὕτω, ἀπαντῶ εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ καθηγητοῦ, ἀνακαλῶ ὀνόματα, ἀναπλάσσω ἐννοίας κ.λπ. Τέλος πολλὰ γεγονότα ἀρνοῦνται νὰ παρουσιασθοῦν, μολονότι καταβάλλω προσπαθείας. Ὅλα ὅμως αὐτὰ τὰ γεγονότα, παρόντα ἢ ἀπόντα, ἐπιδροῦν τὸ ἓν ἐπὶ τοῦ ἄλλου καὶ προσδιορίζουν ἀπὸ κοινοῦ τὴν ὅλην συμπεριφοράν μου.

α. Τὸ συνειδητὸν

Τὸ σύνολον τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα εἰς ἑκάστην στιγμὴν ἔχω «πρὸ ὀφθαλμῶν», ἀποτελοῦν τὸ **συνειδητὸν** μέρος τῆς ψυχῆς. Βεβαίως τὰ γεγονότα αὐτὰ εἶναι ἐλάχιστα, διότι ἐλάχιστα μόνον γεγονότα εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρίσκωνται ἑκάστοτε εἰς τὸ προσκήνιον τοῦ πνεύματος. Ὑπάρχει ὅμως καὶ σημαντικὸς ἀριθμὸς ψυχικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα, μολονότι δὲν εἶναι παρόντα, δύνανται νὰ ἀνακληθοῦν, εὐθὺς ὡς αἱ περιστάσεις τὸ ἀπαιτήσουν. Τὸ σύνολον τῶν γεγονότων αὐτῶν ἀποτελεῖ τὸ **προσυνείδητον,** τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὸ συνειδητόν. Οὕτω, τὰ ὀνόματα τῶν φίλων μου, βασικαὶ γνώσεις διαφόρων τομέων, λεπτομέρειαι τῆς ἐπαγγελματικῆς μου καταρτίσεως καὶ ἄλλαι παρόμοιαι γνώσεις, μολονότι δὲν στροβιλίζονται συνεχῶς εἰς τὴν συνείδησίν μου, παρουσιάζονται εὐθὺς ὡς αἱ ἀνάγκαι τῆς προσαρμογῆς μου τὸ ἀπαιτήσουν.

β. Τὸ ἀσυνείδητον

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ βιώματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν συνείδησιν μὲ τὰς συνήθεις διαδικασίας. Τὰ γε-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γονότα αὐτά, ἀπωθημένα εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς, εἴτε διὰ λόγους «οἰκονομίας» τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ, εἴτε διότι ἀποτελοῦν ἑστίαν διαταραχῆς τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, δὲν παραμένουν ἐν τούτοις ἀδρανῆ. Ἐνῷ διαφεύγουν ἀπὸ τὴν συνείδησιν, ἐπηρεάζουν ἀποφασιστικῶς τὴν συμπεριφοράν, μέχρι σημείου νὰ καθίσταται προφανὲς ὅτι πολλάκις ὁ ἄνθρωπος ἀγνοεῖ τὰ πραγματικὰ κίνητρα τῶν πράξεών του.

Τὸ σύνολον τῶν ἀπωθημένων αὐτῶν καταστάσεων καὶ τῶν λησμονηθέντων γεγονότων καλεῖται **ἀσυνείδητον.** Εἰς τὸ ἀσυνείδητον τοποθετοῦνται ἐπίσης ἀπὸ διαφόρους ψυχολόγους (π.χ. Freud) ὁρμαὶ καὶ ἐπιθυμίαι, αἱ ὁποῖαι ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον, τὸν ὁποῖον υἱοθετεῖ τὸ ἄτομον, ὡς ὂν κοινωνικόν. Θὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας.

Πολλοὶ συγγραφεῖς ἀντὶ τοῦ ὅρου «ἀσυνείδητον» χρησιμοποιοῦν τὸν ὅρον «ὑποσυνείδητον». Ἄλλοι πάλιν χρησιμοποιοῦν τὸν ὅρον «ὑποσυνείδητον» ἀντὶ τοῦ ὅρου «προσυνείδητον». Εἰς τὴν διεθνῆ πάντως βιβλιογραφίαν ἔχουν ἐπικρατήσει οἱ ὅροι «συνειδητόν», «προσυνείδητον» καὶ «ἀσυνείδητον», ὑπὸ τὴν ἔννοιαν μὲ τὴν ὁποίαν τοὺς ἔχομεν παραθέσει.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποῖαι αἱ βασικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας ;

2. Ἡ κοινωνικὴ ψυχολογία εἰς ποίους τομεῖς τῆς καθημερινῆς ζωῆς δύναται νὰ ἔχῃ ἐφαρμογήν ;

3. Ποῖαι αἱ βασικαὶ ἰδιότητες τοῦ καλοῦ παρατηρητοῦ τῶν ψυχικῶν φαινομένων ;

4. Ἀναφέρατε γεγονότα ἢ καταστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας εἶναι ἐμφανὴς ἡ παρουσία τοῦ ἀσυνειδήτου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Α΄. ΤΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Ι. Η ΦΥΣΙΣ ΤΟΥ ΑΪΣΘΗΜΑΤΟΣ

Ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ὡς ἀφετηρίαν ἐμφύτους καταβολὰς καὶ τάσεις. Τὰ στοιχεῖα ὅμως αὐτὰ εἶναι ἀρχικῶς ἄμορφα, ἀκαθόριστα καὶ ἄνευ συγκεκριμένου προσανατολισμοῦ. Διὰ νὰ λάβουν μορφὴν καὶ νὰ ἐξελιχθοῦν εἰς τὸν ἀνώτερον δυνατὸν βαθμόν, πρέπει νὰ ἔλθουν εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸ φυσικὸν καὶ τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον. Ἡ ἐπαφὴ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ περιβάλλον πραγματοποιεῖται διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Ἀναλυτικώτερον, τὰ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα (φῶς, ἦχος, θερμότης, ὀσμαὶ κ.λπ.) ἐπενεργοῦν ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων. Κατὰ παρόμοιον τρόπον ἐπενεργοῦν καὶ ἐρεθίσματα, προερχόμενα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἐκ τῶν ἐρεθισμάτων αὐτῶν διεγείρονται τὰ νευρικὰ κύτταρα τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ἡ δὲ διέγερσις αὐτή, διὰ τῶν ἀντιστοίχων νευρικῶν ὁδῶν, ἄγεται πρὸς τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιόν, ὅπου μετατρέπεται εἰς ψυχικὴν ἐνέργειαν. Ἡ διέγερσις τῶν αἰσθητηρίων, ἡ μεταβίβασις τῆς διεγέρσεως εἰς τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιὸν καὶ ἡ προκύπτουσα ἀντίστοιχος ψυχολογικὴ κατάστασις (βλέπω, ἀκούω, πονῶ κ.λπ.) ἀποτελοῦν τὸ **αἴσθημα.** Συνήθως τὸ αἴσθημα συνοδεύεται ἀπὸ ἀνάλογον ἀντίδρασιν τοῦ ὀργανισμοῦ.

Τὸ αἴσθημα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπομονωθῇ ἀπὸ τὰς ἄλλας ψυχικὰς λειτουργίας. Ἀπὸ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα ἡ διέγερσις δὲν μεταβιβάζεται ἁπλῶς εἰς τὰ ἀντίστοιχα ἐγκεφαλικὰ κέντρα, ἀλλὰ διαχέεται εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν ἡμισφαιρίων τοῦ ἐγκεφάλου καὶ δημιουργεῖ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς συνθέσεις. Ἀπὸ ψυχολογικῆς πλευρᾶς, τὸ αἴσθημα ἐντάσσεται εἰς τὸ σύνολον τῆς ψυχικῆς ζωῆς, λαμβάνει τὴν τελικήν του μορφὴν ἀναλόγως πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆ παρελθούσης πείρας. Ταυτοχρόνως τροποποιεῖ καὶ ἀναδιοργανώνει τὸν ψυχικὸν κόσμον.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

II. ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Κύρια γνωρίσματα τῶν αἰσθημάτων εἶναι τὰ ἑξῆς :

1. Ἡ ὀργάνωσις τῶν πληροφοριῶν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐξυπηρετῆται ἡ **προσαρμογὴ** τοῦ ἀνθρώπου. Π.χ. δὲν βλέπω τὸν κόσμον ὡς τὸν «βλέπει» ὁ φωτογραφικὸς φακός, μολονότι ὁ ὀφθαλμός μου λειτουργεῖ κατὰ παρόμοιον τρόπον. Βλέπω ὀρθίους τοὺς ἀνθρώπους, οἱανδήποτε στάσιν καὶ ἂν ἔχῃ τὸ σῶμα μου. Καὶ τοὺς βλέπω κατὰ τὸν τρόπον αὐτόν, διότι αὐτὸ ἀπαιτοῦν αἱ ἀνάγκαι τῆς προσαρμογῆς μου. Ἐντυπωσιακὸν εἶναι τὸ ἑξῆς πείραμα. Εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς πιθήκου οἱ ἐρευνηταὶ προσήρμοσαν φακούς, οἱ ὁποῖοι παρουσίαζον τὰ ἀντικείμενα ἀντεστραμμένα. Ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἡ προσαρμογὴ τοῦ πιθήκου ἦτο δυσχερεστάτη. Ἐκ τοῦ κλάδου π.χ., ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκάθητο, ἔβλεπε τοὺς καρποὺς τοῦ δένδρου κάτωθεν αὐτοῦ, ἐνῷ αὐτοὶ ἦσαν εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς του. Ἐρρίπτετο λοιπὸν πρὸς τὸ ἔδαφος καὶ ἐτραυματίζετο. Ἐντὸς ὀλίγου ὅμως χρονικοῦ διαστήματος τὰ συμπτώματα τῆς διαταραχῆς ἤρχισαν νὰ ἐξαφανίζωνται, μέχρις ὅτου ἀποκατεστάθη ἐκ νέου ἡ ἰσορροπία. Τὸ αἴσθημα ἐτέθη καὶ πάλιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς προσαρμογῆς τοῦ ὀργανισμοῦ.

2. Ἡ αἴσθησις εἶναι **ἐνεργητικὴ** καὶ ὄχι παθητικὴ λειτουργία. Τὰ αἰσθήματα δηλαδὴ ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὰς ἀνάγκας καὶ τὰ διαφέροντά μας, ἀπὸ τὰς τάσεις καὶ τὰς ἐπιδιώξεις μας, ἀπὸ τὴν προτέραν ψυχολογικὴν κατάστασίν μας. Ὁ κυνηγὸς π.χ., ἀφωσιωμένος εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ θηράματος, ἐλάχιστα ἀντιλαμβάνεται τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἄλλων — ὀπτικῶν, ἀκουστικῶν καὶ λοιπῶν — ἐρεθισμάτων.

3. Τὰ αἰσθητήρια ὄργανα τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν **περιωρισμένας δυνατότητας.** Ἀκούομεν περιωρισμένην συχνότητα ἤχων καὶ βλέπομεν μικρὸν φάσμα ἀκτινοβολιῶν. Τὸ ὄργανον τῆς ἀκοῆς δὲν συλλαμβάνει τοὺς ὑπερήχους, ὁ ὀφθαλμὸς δὲν ἐνεργοποιεῖται ἀπὸ τὰς ὑπερύθρους ἢ τὰς ὑπεριώδεις ἀκτῖνας. Ἐν τούτοις ὁ ἄνθρωπος, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς **νοήσεως,** κατορθώνει νὰ ἀναπληρώσῃ πολλὰς ἀτελείας τῶν αἰσθητηρίων καὶ νὰ γνωρίσῃ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

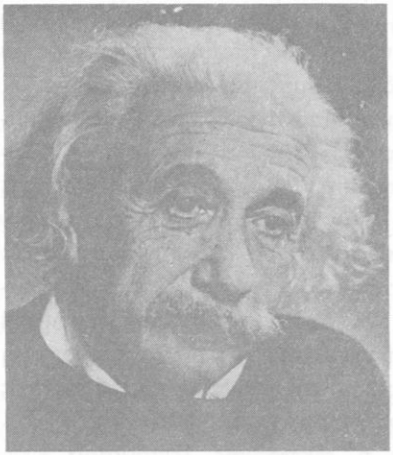

Εἰκ. 2. — Ἀινστάιν καὶ Μπετόβεν : Ἡ σκέψις ὑπερέβη τὰς αἰσθήσεις.

διὰ τῶν αἰσθήσεων θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀντιληφθῇ. Ἡ φαιὰ οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου ἀποδεικνύεται λοιπὸν ὡς τὸ πλέον ἀποτελεσματικὸν αἰσθητήριον, ὅπως εἶναι καὶ τὸ ἰσχυρότερον ὅπλον, ἐξ ὅσων ἐδώρησεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ φύσις.

4. Ὅταν αὐξάνεται ἡ ἰσχὺς τοῦ ἐρεθίσματος, αὐξάνεται καὶ ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος. Εἰς τὸ φαινόμενον ὅμως αὐτὸ παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς : Πρῶτον, ἡ ἰσχὺς τοῦ ἐρεθίσματος εἶναι δυνατὸν νὰ αὐξηθῇ ἀπεριορίστως, ἐνῷ ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος δὲν ὑπερβαίνει ὡρισμένον ὅριον. Πέρα τοῦ ὁρίου αὐτοῦ ἡ αὔξησις τῆς ἰσχύος τοῦ ἐρεθίσματος δὲν γίνεται ἀντιληπτή, εἰς πολλὰς δὲ περιπτώσεις κινδυνεύει ἡ ἀκεραιότης τοῦ ὀργάνου. Δεύτερον, διὰ νὰ ὑπάρξῃ αἴσθημα, ἀπαιτεῖται ἕνα κατώτατον ὅριον ἰσχύος τοῦ ἐρεθίσματος, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται **βαλβὶς** ἢ κατώφλιον εὐαισθησίας. Τρίτον, διὰ νὰ σημειωθῇ αὔξησις τῆς ἐντάσεως ὑπάρχοντος αἰσθήματος, ἡ ἰσχὺς τοῦ ἐρεθίσματος πρέπει νὰ αὐξηθῇ κατὰ ἕν κατώτατον ποσόν, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται **διαφορικὴ βαλβὶς** εὐαισθησίας. Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ εὐαισθησία, εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις, διαφέρει κατὰ τὰ ἄτομα, τὰς ἡλικίας, τὴν ἄσκησιν, τὴν κατάστασιν τῆς στιγμῆς κ.λπ. Τέταρτον, ἡ αὔξησις τῆς ἐντάσεως τοῦ αἰσθήματος δὲν εἶναι ἀνάλογος τῆς αὐξήσεως τῆς ἰσχύος τοῦ ἐρεθίσματος. Ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δύο εἶναι **λογαριθμική.** Ἐὰν δηλαδη ἡ ἰσχὺς τοῦ ἐρεθίσματος αὐξηθῇ κατὰ 10 ἢ 100 ἢ 1000 μονάδας, ἡ ἔντασις τοῦ αἰσθήματος αὐξάνεται ἀντιστοίχως κατὰ 1 ἢ 2 ἢ 3 μονάδας (νόμος τοῦ Fechner).

5. Διὰ νὰ λειτουργήσῃ ὡρισμένον αἰσθητήριον, ἀπαιτεῖται εἰδικὸν ἐρέθισμα ἢ εἰδικὴ ὁμὰς ἐρεθισμάτων. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ ὀνομάζεται **εἰδικὴ ἐρεθιστότης** τοῦ αἰσθητηρίου. Ἐξ ἄλλου, δι' οἱουδήποτε ἐρεθίσματος καὶ εἰς οἱονδήποτε σημεῖον τῆς νευρικῆς ὁδοῦ καὶ ἂν προκαλέσωμεν διέγερσιν τοῦ αἰσθητηρίου, θὰ προκύψῃ τὸ αὐτὸ αἴσθημα. Π.χ. μὲ οἱονδήποτε ἐρέθισμα (φῶς, πίεσιν, ἠλεκτρικὸν ρεῦμα κ.λπ.) καὶ ἂν ἐπιδράσωμεν ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἢ εἰδικώτερον ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς ἢ ἐπὶ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου κ.λπ., θὰ προκύψῃ αἴσθημα φωτός. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ εἶναι γνωστὸν ὡς νόμος τῆς **εἰδικῆς ἐνεργείας** τῶν αἰσθητηρίων ἢ **νόμος τοῦ Müller.**

6. Εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ἡ ἀνεπαρκὴς λειτουργία ἑνὸς αἰσθητηρίου ἀντισταθμίζεται διὰ τῆς μεγαλυτέρας εὐαισθητοποιήσεως ἄλλου αἰσθητηρίου. Εἶναι γνωστὸν π.χ. ὅτι οἱ τυφλοὶ ἔχουν ἰδιαιτέρως ἀνεπτυγμένην τὴν αἴσθησιν τῆς ἁφῆς, διὰ τῆς ὁποίας ἐπικοινωνοῦν πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Διὰ τῆς ἁφῆς ἐπίσης κατορθώνουν νὰ ἐκμάθουν ἀνάγνωσιν, κατὰ τὸ σύστημα Braille. Ἐκπληκτικαὶ περιπτώσεις παρομοίων ἀντισταθμίσεων ἀναφέρονται εἰς τὴν διεθνῆ βιβλιογραφίαν, κλασικὴ δὲ παραμένει ἡ περίπτωσις τῆς Helen Keller, ἡ ὁποία, τυφλὴ ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἡλικίας, κατώρθωσε νὰ παρουσιάσῃ τεράστιον πλοῦτον γνώσεων καὶ ἀσυνήθη δημιουργικότητα.

III. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

α. Ἡ ὄσφρησις

Ὄργανον τῆς ὀσφρήσεως εἶναι ὁ ὀσφρητικὸς βλεννογόνος τῆς ρινός. Καταλαμβάνει ἔκτασιν 2,5 τετρ. ἑκατ. περίπου εἰς τὴν ἔσω ἐπιφάνειαν τοῦ ἄνω μέρους ἑκάστης ρινικῆς κόγχης. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἔχει χρῶμα ὑποκίτρινον. Εἰς τὰ ζῷα μὲ ἀνεπτυγμένην ὄσφρησιν τὸ χρῶμα του εἶναι βαθύτερον.

Ἐρέθισμα διὰ τὴν ὄσφρησιν εἶναι τὰ **σωματίδια πτητικῶν οὐσιῶν,** τὰ ὁποῖα μεταφέρονται ἐντὸς τῆς ρινικῆς κοιλότητος διὰ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος. Τὰ ὀσμηγόνα αὐτὰ σωματίδια εἶναι βαρύτερα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος καὶ πίπτουν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Διὰ τοῦτο τὰ ζῷα μὲ ἀνεπτυγμένην ὄσφρησιν δύνανται νὰ παρακολουθοῦν τὰ ἴχνη τῆς λείας των.

Αἱ ὀσμηγόνοι οὐσίαι προκαλοῦν ποικίλα εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα ὀσφρητικὰ αἰσθήματα. Ἡ μέτρησις τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν εἶναι πολὺ δυσχερής, διότι τὸ ἐρέθισμα εὑρίσκεται εἰς ἀεριώδη κατάστασιν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλεγχθοῦν ἡ ποσότης καὶ ἡ καθαρότης του κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀφίξεώς του εἰς τὸν ὀσφρητικὸν βλεννογόνον. Αἱ περισσότερον ἔγκυροι ἔρευναι στηρίζονται εἰς τὸ ὀσφρησιόμετρον τοῦ Zwaardemacker. Τελευταίως ἐπενοήθη τελειοτέρα μέθοδος ὑπὸ τοῦ Elsberg.

Τὸ ἄτομον εἶναι περισσότερον εὐαίσθητον εἰς ὡρισμένας ὀσμὰς καὶ ὀλιγώτερον εἰς ἄλλας. Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ ὑγιῶν ἀτόμων εἶναι σχετικῶς μικραί. Διαφορὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ μεταξὺ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἄλλης πλευρᾶς τῆς ρινός. Πᾶσα ἀπόφραξις τῶν ρινικῶν κοιλοτήτων ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν μείωσιν τῆς εὐαισθησίας.

Σήμερον ἔχουν προσδιορισθῆ πολλαὶ χιλιάδες οὐσιῶν μὲ ἰδίαν χαρακτηριστικὴν ὀσμήν. Αἱ προσπάθειαι τῶν ἐρευνητῶν νὰ προσδιορίσουν τὰς βασικὰς ὀσμὰς ἢ νὰ ταξινομήσουν τὰς χιλιάδας τῶν ὀσμῶν εἰς κατηγορίας δὲν κατέληξαν εἰς συμπεράσματα γενικῶς ἀποδεκτά.

Τὸ ἐρέθισμα ἐπιφέρει ταχέως τὸν κάματον εἰς τὰ ὀσφρητικὰ κύτταρα. Π.χ. εὐχάριστος ἢ δυσάρεστος ὀσμὴ ἐντὸς δωματίου παύει μετ' ὀλίγον νὰ εὐχαριστῇ ἢ νὰ ἐνοχλῇ τοὺς παρόντας. Πᾶσα νέα ὅμως ὀσμὴ διεγείρει καὶ πάλιν τὴν ὄσφρησιν. Ἂν μερικὰ ὀσφρητικὰ κύτταρα καταστραφοῦν, δὲν ἀντικαθίστανται. Ἑπομένως πᾶσα καταστροφὴ ὀσφρητικῶν κυττάρων συνεπάγεται μείωσιν τῆς ὀσφρητικῆς ἱκανότητος.

Ἡ ὄσφρησις εἶναι ἐξαιρετικῶς πολύτιμος ἀπὸ βιολογικῆς πλευρᾶς, ἰδίως εἰς τὰ ζῷα. Ἡ συμβολή της ὅμως εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι σχετικῶς μικρά.

β. Ἡ γεῦσις

Καὶ τῆς γεύσεως ἡ σημασία εἶναι μεγάλη μὲν διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ἀτόμου, μικρὰ ὅμως διὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ ψυχικοῦ του κόσμου.

Ὄργανον τῆς γεύσεως εἶναι αἱ γευστικαὶ κάλυκες, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται ἐπὶ τοῦ βλεννογόνου τῆς γλώσσης.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἐκ πρώτης ὄψεως νομίζομεν ὅτι τὰ γευστικὰ αἰσθήματα παρουσιάζουν μεγάλην ποικιλίαν. Ἡ φαινομενικὴ αὐτὴ ποικιλία ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐρεθίσματος ἐνεργοποιοῦνται ταυτοχρόνως διάφορα αἰσθητικὰ κύτταρα. Τὸ παγωτὸν π.χ. ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν γευστικῶν καλύκων, ἐρεθίζει ὅμως καὶ τοὺς ὑποδοχεῖς τοῦ ψυχροῦ, τῆς πιέσεως, τὰ ὀσφρητικὰ κύτταρα. Ἂν οἱ παράγοντες αὐτοὶ ἀπομονωθοῦν, ἀπομένουν τέσσαρες γευστικαὶ ποιότητες καὶ αἱ διαβαθμίσεις ἢ οἱ συνδυασμοί των. Αἱ βασικαὶ αὐταὶ ποιότητες εἶναι αἱ ἑξῆς :

1. Τὸ **ἁλατῶδες.** Τὸ κοινὸν ἅλας (NaCl), τοῦ ὁποίου ἡ σημασία διὰ τὸν ὀργανισμὸν εἶναι μεγίστη, θέτει εἰς λειτουργίαν τοὺς ὑποδοχεῖς τοῦ ἁλατώδους. Ἡ διέγερσις μεταβιβάζεται εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ προκαλεῖται ἡ ἀντίστοιχος γεῦσις.

2. Τὸ **ὄξινον.** Ἡ ὄξινος γεῦσις προκαλεῖται γενικῶς ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ὀξέων ἐπὶ τῶν ἀντιστοίχων ὑποδοχέων. Τὰ ὀργανικὰ ὀξέα, μολονότι ἀσθενῆ, εἶναι δραστικώτερα γευστικῶς.

3. Τὸ **γλυκύ.** Αἱ διάφοροι πολυσθενεῖς ἀλκοόλαι (π.χ. γλυκερίνη, γλυκόζη, φρουκτόζη), τὰ διὰ πολυμερισμοῦ παράγωγα αὐτῶν (π.χ. λακτόζη) καὶ μερικαὶ χημικαὶ οὐσίαι (π.χ. σακχαρίνη), ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν ἀντιστοίχων γευστικῶν καλύκων καὶ οὕτω παράγεται ἡ γλυκεῖα γεῦσις. Μεταξὺ τῶν ἀτόμων ὑπάρχουν ἀξιοσημείωτοι διαφοραί, ὡς πρὸς τὴν σχετικὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν διαφόρων οὐσιῶν.

4. Τὸ **πικρόν.** Τοξικαὶ οὐσίαι καὶ διάφορα ἅλατα μεγάλου μοριακοῦ βάρους ἐπιδροῦν ἐπὶ τῶν ἀντιστοίχων γευστικῶν καλύκων καὶ δίδουν τὴν γεῦσιν τοῦ πικροῦ. Πάντως ὅ,τι εἶναι πικρὸν δὲν εἶναι ἀπαραιτήτως καὶ δηλητηριῶδες. Ἐξ ἄλλου, ἀρκοῦν ἐλαφραὶ χημικαὶ διαφοροποιήσεις, διὰ νὰ γίνῃ τὸ πικρὸν γλυκὺ καὶ ἀντιστόφως. Ὑπάρχουν ἐπίσης οὐσίαι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν διπλῆν γεῦσιν (ἁλατώδη καὶ πικράν, γλυκεῖαν καὶ πικρὰν κ.λπ.).

Μεταξὺ τῶν ἀτόμων παρατηροῦνται σημαντικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν γευστικὴν ἱκανότητα. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ αἱ παθολογικαὶ καταστάσεις. Ὡρισμένα ἄτομα οὐδεμίαν γευστικὴν ποιότητα αἰσθάνονται. Ἄλλα ἄτομα πάλιν αἰσθάνονται ὡρισμένας μόνον γευστικὰς ποιότητας.

Εἰς περίπτωσιν συνεχοῦς ἐπιδράσεως τοῦ αὐτοῦ ἐρεθίσματος

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐπέρχεται ὁ κάματος καὶ ἐλαττοῦται ἡ εἰδικὴ αἰσθητικότης, ἐνῷ αὐξάνεται ἡ εὐαισθησία εἰς ἄλλας γευστικὰς ποιότητας. Ἡ ταυτόχρονος ἢ διαδοχικὴ ἐπενέργεια δύο διαφορετικῶν γευστικῶν ποιοτήτων εἶναι δυνατόν, ἀναλόγως τῶν οὐσιῶν, νὰ αὐξήσῃ ἢ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν εὐαισθησίαν, νὰ συγκαλύψῃ δυσαρέστους γεύσεις, νὰ ἐνισχύσῃ εὐαρέστους κ.ο.κ.

γ. Ἡ δερματικὴ αἴσθησις

1. Γενικὰ χαρακτηριστικά. Ἡ δερματικὴ αἴσθησις ἔχει μεγάλην βιολογικὴν σημασίαν, προσφέρει ὅμως καὶ πλῆθος πληροφοριῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπαραίτητοι τόσον διὰ τὴν ἀπόκτησιν ὀρθῆς καὶ σταθερᾶς γνώσεως, ὅσον καὶ διὰ τὴν ὅλην διαμόρφωσιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς μας.

Ὑπὸ τὸν ὅρον «δερματικὴ αἴσθησις» περιλαμβάνεται πλῆθος ἐπὶ μέρους αἰσθημάτων, ὡς εἶναι ἡ ἁφή, τὸ θερμόν, τὸ ψυχρόν, τὸ ἄλγος, ὁ κνησμός, ἡ δόνησις, ὁ γαργαλισμός, τὸ τραχύ, τὸ λεῖον, ἡ πίεσις καὶ ἄλλα. Τὰ αἰσθήματα ὅμως αὐτὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναλυθοῦν εἰς τέσσαρας κατηγορίας, ἤτοι εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς **ἁφῆς**, τοῦ **θερμοῦ**, τοῦ **ψυχροῦ** καὶ τοῦ **ἄλγους**. Φαίνεται ὅτι δι' ἑκάστην κατηγορίαν ὑπάρχουν ἰδιαίτεροι ὑποδοχεῖς.

Αἱ διάφοροι περιοχαὶ τοῦ δέρματος δὲν παρουσιάζουν τὴν αὐτὴν εὐαισθησίαν. Οἱ νευρικοὶ ὑποδοχεῖς εἶναι ἀνίσως καὶ ἀκανονίστως κατανεμημένοι. Μία περιοχὴ εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιάζῃ μεγάλην εὐαισθησίαν εἰς ὡρισμένα ἐρεθίσματα καὶ μικρὰν εἰς ἄλλα. Εἰς μερικὰς περιπτώσεις ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἐρέθισμα εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ δύο διαφορετικῶν ὑποδοχέων καὶ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο διεγέρσεων νὰ προκληθῇ ἰδιαίτερον αἴσθημα.

2. Ἡ ἁφή. Τὰ αἰσθήματα **ἁφῆς καὶ πιέσεως** δημιουργοῦνται ἐκ τῆς μηχανικῆς παραμορφώσεως τοῦ δέρματος. Διὰ τὴν μέτρησιν τῆς αἰσθητικότητος εἰς τὴν ἁφὴν χρησιμοποιοῦνται διάφορα ὄργανα: λαβὴ τοῦ von Frey, αἰσθησιόμετρον τοῦ Hensen, ἕτερον τοῦ Head, μέθοδος τοῦ Bishop, δίσκοι καὶ δακτύλιοι τῶν Holway καὶ Grozier, διαβήτης τοῦ Weber, αἰσθησιόμετρον τοῦ Spearman κ.λπ. Μεγαλυτέραν αἰσθητικότητα εἰς τὴν ἁφὴν παρουσιάζει ἡ κορυφὴ τῆς γλώσσης καὶ ἀκολουθοῦν : ἡ παλαμιαία ἐπιφάνεια τοῦ δακτύλου, ἡ ραχιαία ἐπιφάνεια αὐτοῦ, ἡ παλάμη, ἡ ὑπόλοιπος ἄκρα χεὶρ κ.λπ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Οἱ ὑποδοχεῖς τῆς ἁφῆς ἐξοικειοῦνται εὐκόλως εἰς τὸ ἐρέθισμα. Ὁ ἐκ τῆς ἁφῆς συναισθηματικὸς τόνος εἶναι σχετικῶς ὑψηλὸς καὶ συνήθως εὐχάριστος. Τὰ αἰσθήματα ἁφῆς ἐντοπίζονται εὐκόλως. Τέλος, ὅλαι αἱ μορφαὶ ἁπτικῆς αἰσθητικότητος εἶναι δυνατὸν νὰ αὐξηθοῦν διὰ τῆς ἀσκήσεως. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα εἶναι ἡ τελειότης τῆς ἁφῆς εἰς τοὺς τυφλούς.

3. Τὸ **θερμὸν** καὶ τὸ **ψυχρόν.** Μεταβολαὶ τῆς θερμοκρασίας ἐπενεργοῦσαι ἐπὶ τοῦ δέρματος, ἐνίοτε δὲ καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σώματος, προκαλοῦν τὰ αἰσθήματα τοῦ **θερμοῦ** καὶ τοῦ **ψυχροῦ.** Σήμερον γίνεται παραδεκτὸν ὅτι δι' ἑκάστην τῶν δύο ποιοτήτων ὑπάρχει διαφορετικὸς μηχανισμός.

Τὸ αἴσθημα τοῦ ψύχους ἐμφανίζεται εἰς θερμοκρασίας κάτω τῶν 35° C. Εἰς ἀνωτέρας θερμοκρασίας οἱ ὑποδοχεῖς τοῦ ψυχροῦ δὲν ἀπαντοῦν. Ἀπότομοι πτώσεις τῆς θερμοκρασίας καθιστοῦν ἐντονώτερον τὸ αἴσθημα τοῦ ψύχους. Ὅταν ἡ θερμοκρασία κατέρχεται τόσον πολύ, ὥστε νὰ τίθεται εἰς κίνδυνον ἡ ἀκεραιότης τοῦ ὀργανισμοῦ, τὰ αἰσθήματα τοῦ ψυχροῦ ἀντικαθίστανται ὑπὸ αἰσθημάτων ἄλγους. Εἰς ἐξαιρετικῶς χαμηλὰς θερμοκρασίας ἐπέρχεται παράλυσις λόγῳ ψύξεως.

Τὸ αἴσθημα τῆς θερμότητος ἐμφανίζεται εἰς θερμοκρασίας ἀνωτέρας τῶν 20° C. Εἰς κατωτέρας θερμοκρασίας οἱ ὑποδοχεῖς τοῦ θερμοῦ δὲν ἀπαντοῦν. Εἰς θερμοκρασίας ἀνωτέρας τῶν 50° C καὶ πάλιν δὲν λειτουργοῦν, τὸ δὲ αἴσθημα τοῦ θερμοῦ ἀντικαθίσταται ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος ἄλγους. Ἀπότομος ἄνοδος τῆς θερμοκρασίας καθιστᾷ ἐντονώτερον τὸ αἴσθημα τοῦ θερμοῦ.

Ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος δὲν εἶναι ἐξ ἴσου εὐαίσθητα εἰς τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν. Ὑπάρχουν περιοχαί, ὡς εἶναι π.χ. ὁ κερατοειδὴς καὶ ὁ ἐπιπεφυκώς, εἰς τὰς ὁποίας μόνον ὑποδοχεῖς τοῦ ψυχροῦ συναντῶνται, ἡ δὲ θερμότης προκαλεῖ δυσφορίαν. Ὁ θώραξ καὶ ἡ κοιλία εἶναι περισσότερον εὐαίσθητοι εἰς τὰς μεταβολὰς τῆς θερμοκρασίας, παρὰ τὰ κάτω ἄκρα. Ἡ ρὶς εἶναι περισσότερον εὐαίσθητος ἀπὸ τὸν βλεννογόνον τοῦ στόματος κ.λπ.

Οἱ ὑποδοχεῖς τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ εὐκόλως **ἐξοικειοῦνται** εἰς μέσης ἐντάσεως ἐρεθίσματα. Τὸ προκαλούμενον αἴσθημα παραμένει ἐπ' ὀλίγον καὶ μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ἐρεθίσματος. Ὁ συναισθηματικὸς τόνος τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν εἶναι σχετικῶς ὑψηλός.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Μετρίας ἐντάσεως ἐρεθίσματα προκαλοῦν συνήθως εὐάρεστα συναισθήματα. Μετάβασις ἐκ τοῦ θερμοῦ εἰς τὸν ψυχρὸν καὶ ἀντιστρόφως γίνεται εὐκόλως καὶ ἐντόνως ἀντιληπτή.

4. Τὸ **ἄλγος.** Ἔντονα **ἐρεθίσματα, τὰ ὁποῖα θέτουν εἰς κίν**δυνον τὴν ἀνατομικὴν ἢ τὴν λειτουργικὴν ἀκεραιότητα τοῦ ὀργανισμοῦ (ἔγκαυμα, δῆγμα, ἀμυχή, πληγὴ κ.λπ.), δημιουργοῦν **ἐπώδυνα** αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται αἰσθήματα **ἄλγους.** Κατὰ τὸ ἄλγος παρατηρεῖται ἰδιαιτέρως ἔντονος καὶ φυσικὰ δυσάρεστος συναισθηματικὸς τόνος, ὁ δὲ ὀργανισμὸς τείνει νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα ἐρεθίσματα. Σήμερον γίνεται γενικῶς παραδεκτὸν ὅτι ὑπάρχουν ἰδιαίτεροι ὑποδοχεῖς διὰ τὸ ἄλγος. Περιοχαὶ τοῦ δέρματος καὶ ὄργανα τοῦ σώματος ἄνευ τοιούτων ἀπολήξεων παρουσιάζουν ἀναισθησίαν εἰς τὸ ἄλγος.

Ὁ βαθμὸς εὐαισθησίας ποικίλλει κατὰ τὸ εἶδος τοῦ ἐρεθίσματος. Μεταξὺ τῶν ἀτόμων δὲν παρατηροῦνται μεγάλαι διαφοραί. Οἱ ἀνήλικοι πάντως παρουσιάζουν μεγαλυτέραν εὐαισθησίαν ἀπὸ τοὺς ἐνηλίκους. Ἡ ἐξοικείωσις εἰς τὸ ἄλγος εἶναι ἐλαχίστη.

Ἐνδιαφέρουσαι εἶναι αἱ ψυχολογικαὶ ἀντιδράσεις εἰς τὸ ἄλγος. Ἡ δυσθυμία συνήθως μεταφέρεται εἰς ὅλας τὰς ψυχικὰς ἐκδηλώσεις, ἡ τάσις πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἀλγογόνου ἐρεθίσματος ἐξέρχεται ἐνίοτε τῶν ὁρίων τῆς ὁμαλῆς προσαρμογῆς, ἐμφανίζονται συναισθήματα φόβου κ.λπ. Ψυχολογικοὶ ἐξ ἄλλου παράγοντες ἀσκοῦν ὅλως ἰδιαιτέραν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἄλγους. Ἡ ὑποβολή, ἡ αὐθυποβολή, ὁ ὑπνωτισμὸς εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλαττώσουν ἢ νὰ αὐξήσουν τὴν εὐαισθησίαν. Φανταστικοὶ πόνοι βασανίζουν ἐνίοτε τὰ ἄτομα (π.χ. κατὰ τὴν ὑστερίαν), ἐνῷ πραγματικοὶ πόνοι ἐλάχιστα γίνονται αἰσθητοὶ (π.χ. ὁ «ἀνώδυνος τοκετός»). Εὐρυτάτη χρῆσις τῶν φαινομένων αὐτῶν δύναται νὰ γίνῃ εἰς τὴν θεραπευτικήν, διὰ τῆς συμπράξεως ἰατρικῆς καὶ ψυχολογίας.

δ. Ἡ ἀκοή

1. Τὸ ἐρέθισμα καὶ τὸ αἰσθητήριον ὄργανον. Ἐρέθισμα διὰ τὴν ἀκοὴν εἶναι τὰ **ἠχητικὰ κύματα,** ἤτοι δονήσεις προκαλούμεναι ἐκ τῆς κανονικῆς παλμικῆς κινήσεως σωμάτων (τόνοι) ἢ ἐκ τῆς ἀκανονίστου κινήσεως (θόρυβοι). Αἱ ἠχητικαὶ αὐταὶ δονήσεις μεταδίδονται διὰ τῶν στερεῶν, ὑγρῶν καὶ ἀερίων, προσβάλλουν τὸν μη-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

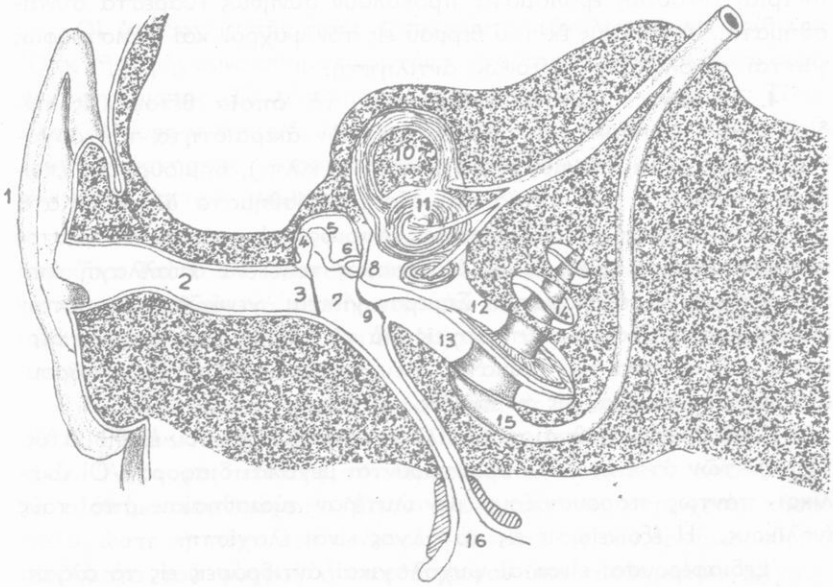

Εἰκ. 3. — Σχηματικὴ παράστασις τοῦ ὠτός. 1.— Πτερύγιον. 2.— Ἔξω ἀκουστικὸς πόρος. 3.— Τυμπανικὸς ὑμήν. 4, 5, 6.— Σφῦρα, ἄκμων, ἀναβολεύς. 7.— Τυμπανικὴ κοιλότης. 8.— Ὠοειδὴς θυρίς. 9.— Στρογγύλη θυρίς. 10.— Ἡμικύκλιοι σωλῆνες. 11.— Αἴθουσα. 12.— Αἰθουσαία κλῖμαξ. 13.— Τυμπανικὴ κλῖμαξ. 14.— Κοχλίας. 15.— Ἀκουστικὸν νεῦρον. 16.— Εὐσταχιανὴ σάλπιγξ.

χανισμὸν τῆς ἀκοῆς καὶ δημιουργοῦν τὸ ἀκουστικὸν αἴσθημα.

Ὄργανον τῆς ἀκοῆς εἶναι τὸ **οὖς**, τὸ ὁποῖον χωρίζεται εἰς τρία μέρη : τὸ ἔξω, τὸ μέσον καὶ τὸ ἔσω οὖς.

Τὸ **ἔξω οὖς** ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ **πτερύγιον** καὶ τὸν **ἔξω ἀκουστικὸν πόρον.** Συλλαμβάνει τὰ ἠχητικὰ κύματα, τὰ ἐνισχύει καὶ τὰ κατευθύνει πρὸς τὸ μέσον οὖς.

Τὸ **μέσον οὖς** περιλαμβάνει τὴν **τυμπανικὴν κοιλότητα** καὶ τὴν **εὐσταχιανὴν σάλπιγγα.** Ἡ τυμπανικὴ κοιλότης ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν **τυμπανικὸν ὑμένα** καὶ ἀπὸ τρία ὀστάρια, τὴν **σφῦραν,** τὸν **ἄκμονα** καὶ τὸν **ἀναβολέα.** Διὰ τῆς τυμπανικῆς κοιλότητος τὰ ἠχητικὰ κύματα κατευθύνονται πρὸς τὸ ἔσω οὖς. Διὰ τῆς εὐσταχιανῆς σάλπιγγος ἡ τυμπανικὴ κοιλότης ἐπικοινωνεῖ μὲ τὸ ἐξωτερικὸν περιβάλλον. Ἡ ἐπικοινωνία αὐτὴ ἐξασφαλίζει ἀρίστας συνθήκας δονήσεως τοῦ τυμπανικοῦ ὑμένος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τὸ ἔσω οὖς ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν **λαβύρινθον**, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τρεῖς κοιλότητας : τοὺς **ἡμικυκλίους σωλῆνας,** οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν ἀκοήν, τὴν **αἴθουσαν** καὶ τὸν **κοχλίαν,** ὁ ὁποῖος εἶναι τὸ κυρίως αἰσθητήριον τῆς ἀκοῆς.

Ὁ κοχλίας εἶναι μικρὸς σωλήν, ὁ ὁποῖος σχηματίζει $2\frac{3}{4}$ περιελίξεις πέριξ ὀστεΐνου ἄξονος, τῆς **ἀτράκτου.** Ὁμοιάζει πρὸς κέλυφος κοχλίου, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομά του. Ἐντὸς τοῦ σωλῆνος καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος αὐτοῦ ἐκτείνεται πολύπλοκος, ἀλλὰ σπουδαιότατος σχηματισμὸς ἐπιθηλιακῶν κυττάρων, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται **ὄργανον τοῦ Co.** Ὁ σχηματισμὸς αὐτὸς μετατρέπει τὰς ἠχητικὰς δονήσεις εἰς νευρικὴν ἐνέργειαν, ἡ ὁποία διὰ τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου κατευθύνεται πρὸς τὸν ἐγκέφαλον, ὅπου παράγεται τὸ ἀκουστικὸν αἴσθημα.

2. Τὸ ἀκουστικὸν αἴσθημα. Ὁ ἄνθρωπος ἀκούει **ἤχους.** Κύρια γνωρίσματα τοῦ ἀκουστικοῦ αἰσθήματος εἶναι : τὸ ὕψος, ἡ ἔντασις καὶ ἡ χροιὰ τοῦ ἤχου. Τὸ **ὕψος τοῦ ἤχου** εἶναι ἡ ποιοτικὴ ἄποψις τοῦ ἀκουστικοῦ αἰσθήματος. Ἀποτελεῖ τὸ ψυχικὸν ἰσοδύναμον τῆς συχνότητος τῶν ἠχητικῶν κυμάτων. Αἱ μικραὶ συχνότητες δίδουν χαμηλοὺς ἤχους, αἱ μεγάλαι ὑψηλούς. Ὁ ἄνθρωπος ἀκούει ἤχους συχνότητος 20 ἕως 20.000 κύκλων ἢ διπλῶν δονήσεων (20 H_z - 20.000 H_z). Διὰ τῆς φωνῆς του ἐκπέμπει ἤχους συχνότητος 300 - 3.000 H_z. Ἦχοι κάτω τῶν 20 H_z ἢ ἄνω τῶν 20.000 H_z δὲν συλλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου. Πολλὰ ζῷα ὅμως συλλαμβάνουν ἠχητικὰ κύματα μεγαλυτέρας συχνότητος. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ παράδειγμα τῆς νυκτερίδος, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖ τοὺς ὑπερήχους ὡς «πηδάλιον» κατὰ τὴν νυκτερινήν της πτῆσιν. Κατ' αὐτὴν ἐκπέμ-

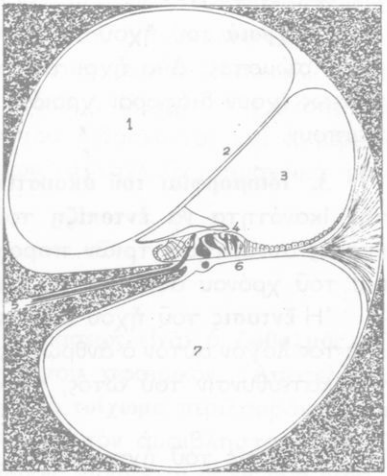

Εἰκ. 4. — Σχηματικὴ παράστασις τομῆς τοῦ κοχλίου

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πει ὑπερήχους, οἱ ὁποῖοι ἀνακλῶνται ἐπὶ τῶν ἐμποδίων καὶ συλλαμβάνονται ὑπὸ τοῦ ζῴου, τὸ ὁποῖον διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐντοπίζει τὰ ἐμπόδια καὶ καθοδηγεῖται. Ἡ διάκρισις τῶν συχνοτήτων γίνεται εἰς τὸν κοχλίαν, ὅπου ἕκαστον τμῆμα τοῦ ὀργάνου τοῦ Co ἀντιδρᾷ ἐκλεκτικῶς εἰς ὡρισμένην συχνότητα.

Ἡ **ἔντασις τοῦ ἤχου** εἶναι ἡ ποσοτικὴ ἄποψις τοῦ ἀκουστικοῦ αἰσθήματος. Ἀποτελεῖ τὸ ψυχολογικὸν ἰσοδύναμον τῆς ἰσχύος τοῦ ἐρεθίσματος. Ὁ ἄνθρωπος ἀκούει ἀπειρίαν ἐντάσεων. Ἂν παραστήσωμεν διὰ τῆς μονάδος τὴν κατωτάτην αἰσθητὴν ἔντασιν, ἡ μεγίστη ἀνεκτὴ ἔντασις θὰ εἶναι 10^{12}, δηλαδὴ ἓν τρισεκατομμύριον φορὰς μεγαλυτέρα. Μονὰς μετρήσεως τῆς ἐντάσεως τοῦ ἤχου εἶναι τὸ bel.

Ἡ ἀκοὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι περισσότεον εὐαίσθητος εἰς τὰς μέσας συχνότητας καὶ ὀλιγώτερον εἰς τὰς χαμηλὰς ἢ τὰς ὑψηλάς. Ἡ μεγαλυτέρα εὐαισθησία παρατηρεῖται εἰς ἤχους συχνότητος 1000 H_z ἕως 3.000 H_z.

Ἡ **χροιὰ** τοῦ ἤχου προσδιορίζεται ἐκ τῆς φύσεως τοῦ παλλομένου σώματος. Δύο ἦχοι τῆς αὐτῆς συχνότητος καὶ τῆς αὐτῆς ἐντάσεως ἔχουν διάφορον χροιάν, ἐφ' ὅσον διάφορα ὄργανα τοὺς ἐκπέμπουν.

3. Ἰδιομορφίαι τοῦ ἀκουστικοῦ αἰσθήματος. Ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ **ἐντοπίζῃ** τοὺς ἤχους. Ἡ ἐντόπισις αὐτὴ εἶναι κυρίως συνάρτησις τριῶν παραγόντων : τῆς ἐντάσεως, τῆς φάσεως καὶ τοῦ χρόνου ἀφίξεως τοῦ ἐρεθίσματος εἰς ἕκαστον οὖς.

Ἡ **ἔντασις** τοῦ ἤχου εἶναι μεγαλυτέρα διὰ τὸ πλησιέστερον οὖς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος ἐντοπίζει τὴν πηγὴν τοῦ ἤχου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ὠτός, τὸ ὁποῖον ἐδέχθη τὴν ἰσχυροτέραν ἔντασιν.

Ἡ **φάσις** τοῦ ἠχητικοῦ κύματος ἐπιδρᾷ ὡς ἑξῆς : ὁ ἄνθρωπος ἐντοπίζει τὴν πηγὴν τοῦ ἤχου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ὠτός, τὸ ὁποῖον ἐδέχθη πρῶτον τὴν κορυφὴν τοῦ κύματος. Αὐτὸ ὅμως ἰσχύει μόνον διὰ τὰς χαμηλὰς ἐντάσεις.

Ὁ **χρόνος ἀφίξεως** τοῦ ἐρεθίσματος εἶναι διάφορος δι' ἕκαστον οὖς. Ὁ ἄνθρωπος ἐντοπίζει τὴν πηγὴν τοῦ ἤχου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ὠτός, τὸ ὁποῖον ἐδέχθη πρῶτον τὸ ἐρέθισμα.

Δεδομένος ἦχος δύναται νὰ καλύψῃ ἄλλον. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καλεῖται κάλυψις. Ἡ **κάλυψις** εἶναι περισσότερον ἀποτελεσματική, ὅταν αἱ δύο συχνότητες δὲν διαφέρουν οὐσιωδῶς μεταξύ των. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς, ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐντάσεως, συνήθως ἡ μικροτέρα συχνότης καλύπτει τὴν μεγαλυτέραν.

4. Ἡ σημασία τῆς ἀκοῆς. Ἡ σημασία τῆς ἀκοῆς διὰ τὴν συγκρότησιν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς εἶναι μεγίστη. Δι' αὐτῆς καθίσταται δυνατὴ ἡ ἐπικοινωνία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ περιβάλλον. Ἡ ἀκοὴ προσφέρει εἰς τὸν ἄνθρωπον πλῆθος πληροφοριῶν καὶ ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ ἐκμάθῃ καὶ χρησιμοποιῇ τὴν γλῶσσαν, τὸ μοναδικὸν αὐτὸ ὄργανον ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν συνανθρώπων του, ἄνευ τοῦ ὁποίου ἡ πρόοδος παραμένει μικρὰ καὶ ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις περιωρισμένη. Οἱ **κωφάλαλοι** δὲν μανθάνουν νὰ ὁμιλοῦν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δὲν δύνανται νὰ ἀκούσουν. Βασικὰ εἴδη πνευματικῆς τροφῆς, ὡς εἶναι π.χ. ἡ μουσική, τὸ θέατρον κ.λπ., εἶναι ἀπρόσιτα ἄνευ τῆς ἀκοῆς. Ἡ ἐκπαίδευσις γενικῶς ἀπευθύνεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἀκοήν. Ὁ λόγος τοῦ διδασκάλου καὶ ὁ λόγος τοῦ μαθητοῦ παραμένουν ἡ πλέον βασικὴ μορφὴ διδασκαλίας. Καὶ ὁ λόγος προϋποθέτει ἀκοήν. Διὰ τοῦτο ὁ ἔλεγχος τῆς ἀκοῆς τῶν μαθητῶν, ἡ βελτίωσις τοῦ λόγου τοῦ διδάσκοντος καὶ ἡ μέριμνα διὰ τὴν ἀκουστικότητα τῶν χώρων, ἀποτελοῦν σημαντικὰ μέσα προλήψεως σχολικῶν ἀποτυχιῶν.

ε. Ἡ ὅρασις

1. Ὁ ὀφθαλμός. Ὄργανον τῆς ὁράσεως εἶναι ὁ **ὀφθαλμός.** Ὁ ὀφθαλμικὸς βολβὸς ἔχει σχῆμα περίπου σφαιρικόν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ τοίχωμα καὶ τὸ περιεχόμενον. Τὸ **τοίχωμα** περιλαμβάνει τρεῖς **χιτῶνας**: τὸν ἰνώδη, τὸν ἀγγειώδη καὶ τὸν ἀμφιβληστροειδῆ. Ὁ **ἰνώδης** χιτὼν προστατεύει τὸν ὀφθαλμόν, χωρίζεται δὲ εἰς δύο μέρη: τὸν **κερατοειδῆ** καὶ τὸν **σκληρόν.** Ὁ **ἀγγειώδης** χιτὼν περιλαμβάνει τὸν **χοριοειδῆ,** τὸ **ἀκτινωτὸν σῶμα** καὶ τὴν **ἶριδα.** Ἡ ἶρις ἔχει εἰς τὸ κέντρον ὀπήν, τὴν **κόρην,** τῆς ὁποίας τὸ ἄνοιγμα ρυθμίζεται ὑπὸ δύο μυῶν, ἤτοι τοῦ **σφιγκτῆρος** καὶ τοῦ **διαστολέως.** Τέλος, ὁ **ἀμφιβληστροειδὴς** χιτὼν περιέχει τὰ **ὀπτικὰ** καὶ ἄλλα κύτταρα. Τὰ ὀπτικὰ κύτταρα διακρίνονται εἰς **κωνία,** πυκνότερα εἰς τὸ κέντρον, ἀραιότερα εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς καὶ λειτουργοῦντα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

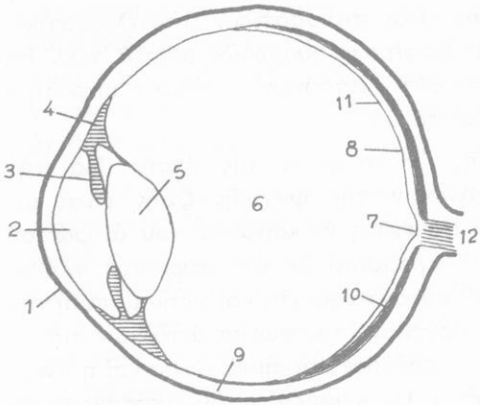

Εἰκ. 5. — Σχηματικὴ παράστασις ὁριζοντίας τομῆς τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ : 1.— Κερατοειδής. 2.— Ὑδατοειδὲς ὑγρόν. 3.— Ἶρις. 4.— Ἀκτινωτὸν σῶμα. 5.—Κρυσταλοειδής. 6.— Ὑαλοειδὲς σῶμα. 7. Τυφλὸν σημεῖον. 8. Ὠχρὰ κηλίς. 9.—Σληρός. 10.— Χοριοειδής. 11.— Ἀμφιβληστροειδής. 12.—Ὀπτικὸν νεῦρον.

ὑπὸ ἅπλετον φωτισμόν, καὶ εἰς **ραβδία,** πυκνούμενα πρὸς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς καὶ λειτουργοῦντα ὑπὸ ἀσθενῆ φωτισμόν. Ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς καὶ εἰς τὸ σημεῖον εἰσόδου τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου διακρίνομεν τὸ **τυφλὸν σημεῖον,** εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχουν ὀπτικὰ κύτταρα. Εἰς τὸ κέντρον περίπου τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς εὑρίσκεται ἡ **ὠχρὰ κηλίς,** εἰς τὴν ὁποίαν ἀφθονοῦν τὰ κωνία.

Τὸ **περιεχόμενον** τοῦ ὀφθαλμικοῦ βολβοῦ περιλαμβάνει : τὸν **κρυσταλλοειδῆ φακόν,** διαφανῆ, ἐλαστικόν, ἀμφίκυρτον, τὸ **ὑδατοειδὲς ὑγρόν,** τὸ ὁποῖον πληροῖ τὸν μεταξὺ κερατοειδοῦς χιτῶνος καὶ κρυσταλλοειδοῦς φακοῦ χῶρον, καὶ τὸ **ὑαλοειδὲς σῶμα,** πηκτοειδῆ οὐσίαν, ἡ ὁποία εὑρίσκεται ὄπισθεν τοῦ φακοῦ.

2. Τὸ ἐρέθισμα. Ἐρέθισμα διὰ τὴν ὅρασιν εἶναι τὸ φῶς, ἤτοι ἀκτινοβολίαι ὡρισμένου μήκους κύματος ἢ ὡρισμένης συχνότητος. Ὁ ὀφθαλμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀντιλαμβάνεται ἀκτινοβολίας μήκους κύματος 400 mμ ἕως 725 mμ περίπου.

3. Τὸ ὀπτικὸν αἴσθημα. Τὰ σώματα ἐκπέμπουν φωτεινὰς ἀκτῖνας. Αἱ φωτειναὶ αὐταὶ ἀκτῖνες διαθλῶνται ἐπὶ τοῦ κερατοειδοῦς καὶ κατευθύνονται πρὸς τὴν κόρην. Διὰ τῆς κόρης προσπίπτουν ἐπὶ τοῦ κρυσταλλοειδοῦς, ὅπου διαθλῶνται ἐκ νέου. Μὲ τὴν νέαν αὐτὴν διάθλασιν τὸ εἴδωλον τοῦ φωτεινοῦ σώματος σχηματίζεται ἀντεστραμμένον ἐπὶ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς. Ἡ ἄφιξις τῶν φωτεινῶν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀκτίνων εἰς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ ἐνεργοποιεῖ τὰ ὀπτικὰ κύτταρα. Ἡ ἀκτινοβολία μετατρέπεται τότε εἰς νευρικὴν ἐνέργειαν, ἡ ὁποία διὰ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου κατευθύνεται πρὸς τὸν ἐγκέφαλον καὶ δημιουργεῖται οὕτω τὸ ὀπτικὸν αἴσθημα.

4. Ἡ ὅρασις τῶν χρωμάτων. Ὅταν αἱ ὁραταὶ ἀκτινοβολίαι προσπίπτουν ὡς σύνολον καὶ εἰς ὡρισμένην ἀναλογίαν ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ, δίδουν τὴν αἴσθησιν τοῦ **λευκοῦ.** Τὸ λευκὸν φῶς ἀναλύεται εἰς τὰ ἑξῆς χρώματα : τὸ **ἐρυθρὸν** (725 - 647 mμ), τὸ **πορτοκαλόχρουν** (647 - 585 mμ), τὸ **κίτρινον** (585 - 575 mμ), τὸ **πράσινον** (575 - 492 mμ), τὸ **κυανοῦν** (492 - 455 mμ), τὸ **βαθὺ κυανοῦν** (455-424 mμ) καὶ τὸ **ἰῶδες** (424 - 400 mμ). Τὰ χρώματα αὐτὰ εἶναι γνωστὰ ὡς χρώματα τῆς ἴριδος. Ἐξ αὐτῶν τὸ ἐρυθρόν, τὸ πράσινον καὶ τὸ κυανοῦν ὀνομάζονται **κύρια χρώματα,** διότι ἡ εἰς ὡρισμένην ἀναλογίαν πρόσμειξίς των δίδει οἱονδήποτε ἄλλο χρῶμα. Τὰ διάφορα σώματα ἄλλας μὲν ἀκτινοβολίας ἀπορροφοῦν, ἄλλας δὲ ἀντανακλοῦν. Αἱ ἀνακλώμεναι ἀκτινοβολίαι καθορίζουν τὸ χρῶμα τοῦ σώματος. Ἂν π.χ. τὸ σῶμα ἀπορροφᾷ ὅλας τὰς ἀκτινοβολίας, πλὴν τῆς πρα-

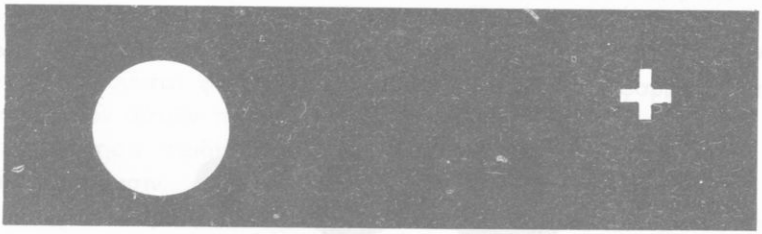

Εἰκ. 6. — Πείραμα διὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ τυφλοῦ σημείου. Κλείομεν τὸν ἀριστερὸν ὀφθαλμὸν καὶ παρατηροῦμεν τὸν σταυρὸν διὰ τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ. Πλησιάζομεν τὸ σχῆμα πρὸς τοὺς ὀφθαλμούς. Εἰς ἀπόστασιν 15 - 20 cm ὁ λευκὸς δίσκος ἐξαφανίζεται. Ἐπανεμφανίζεται, ὅταν τὸ σχῆμα πλησιάσῃ περισσότερον ἢ ὅταν ἀπομακρυνθῇ. Παραπλήσιον εἶναι τὸ πείραμα τοῦ Mariotte.

σίνης, ἡ ἀνακλωμένη πρασίνη ἀκτινοβολία, προσπίπτουσα ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν, δίδει εἰς αὐτὸ τὸ πράσινον χρῶμα. Τὸ **μέλαν** σημαίνει ἔλλειψιν ἀκτινοβολίας ἐκ μέρους τοῦ σώματος, ἤτοι ἀπορρόφησιν ὅλων τῶν ἀκτίνων. Πρόσμειξις μέλανος καὶ λευκοῦ, εἰς διαφόρους ἀναλογίας, δίδει τὴν λεγομένην **ἀχρωματικὴν** σειράν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ ὅρασις τῶν χρωμάτων ἐπιτυγχάνεται διὰ τῶν κωνίων. Ἡ ἐπικρατεστέρα σήμερον ἄποψις εἶναι ὅτι ὑπάρχουν ἄλλα κωνία διὰ τὸ ἐρυθρόν, ἄλλα διὰ τὸ πράσινον καὶ ἄλλα διὰ τὸ κυανοῦν. Ὁ εἰς ὡρισμένην ἀναλογίαν ἐρεθισμὸς τῶν διαφόρων αὐτῶν κωνίων δίδει τὴν ἀπειρίαν ἀποχρώσεων, τὰς ὁποίας δύναται νὰ ἀντιληφθῇ ὁ ἄνθρωπος. Ἡ θεωρία αὐτὴ εἶναι γνωστὴ ὡς τριχρωματικὴ θεωρία τῶν Young καὶ Helmholtz.

5. Ἡ ὀπτικὴ ὀξύτης. Ὀνομάζομεν ὀπτικὴν ὀξύτητα τὴν ἱκανότητα τοῦ ὀφθαλμοῦ νὰ διακρίνῃ ἀντικείμενα μικροῦ μεγέθους. Διὰ νὰ ἐξουδετερωθῇ ὁ παράγων «ἀπόστασις», ἡ ὀπτικὴ ὀξύτης ὑπολογίζεται διὰ τῆς γωνίας, τὴν ὁποίαν σχηματίζουν μετὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ αἱ ἐκ τῶν ἄκρων τοῦ ἐρεθίσματος ἐκκινοῦσαι φωτειναὶ ἀκτῖνες. Διὰ τὸν φυσιολογικὸν ὀφθαλμὸν ἡ ἐλαχίστη ὀπτικὴ γωνία εἶναι 1′. Ὡρισμένα ὅμως ἄτομα ἔχουν ὀξυτέραν ὅρασιν.

Μετροῦμεν τὴν ὀπτικὴν ὀξύτητα εἰς δέκατα. Θεωροῦμεν ὅτι ὁ ἐξεταζόμενος ἔχει ὀπτικὴν ὀξύτητα 10/10, ὅταν δύναται νὰ διακρίνῃ ἐρέθισμα 1,5 mm ἐξ ἀποστάσεως 5m. Νεαρὰ ἄτομα, ὑπὸ ἀρίστας συνθήκας φωτισμοῦ, δύνανται νὰ ἐπιτύχουν ὀξύτητα 20/10, ἤτοι νὰ διακρίνουν ἄνοιγμα 30″. Ὁ ἔλεγχος τῆς ὀπτικῆς ὀξύτητος γίνεται εἴτε διὰ τῶν πινάκων τοῦ Snellen εἴτε διὰ τῶν δακτυλίων τοῦ Landolt.

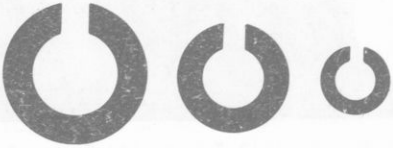

Εἰκ. 7. — Δακτύλιοι τοῦ Landolt.

6. Ἰδιομορφίαι τοῦ ὀπτικοῦ αἰσθήματος. Ἐξοικείωσις. Κατὰ τὴν μετάβασιν ἐκ τοῦ σκότους εἰς τὸ ἰσχυρὸν φῶς οἱ ὀφθαλμοὶ πονοῦν, τὰ ἀντικείμενα φαίνονται θολά, αἱ παλάμαι φέρονται προστατευτικῶς πρὸς τοὺς ὀφθαλμούς. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως οἱ ὀφθαλμοὶ προσαρμόζονται, τὸ δυσάρεστον αἴσθημα ἐξαφανίζεται, τὰ ἀντικείμενα φαίνονται καθαρά. Κατὰ τὴν μετάβασιν ἐξ ἄλλου ἐκ τοῦ ἰσχυροῦ φωτισμοῦ εἰς τὸ σκότος ἢ τὸ λυκόφως, ἀρχικῶς οἱ ὀφθαλμοὶ οὐδὲν διακρίνουν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως προσαρμό-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ζονται καὶ πάλιν. Ἡ προσαρμογὴ αὐτὴ τῶν ὀφθαλμῶν ὀνομάζεται **ἐξοικείωσις** εἰς τὸ φῶς ἢ εἰς τὸ σκότος καὶ ἐπιτυγχάνεται χάρις εἰς ὡρισμένας μεταβολάς, αἱ ὁποῖαι συντελοῦνται ἐντὸς τοῦ ὀφθαλμοῦ. Ἡ ἐξοικείωσις πραγματοποιεῖται μὲ ταχύτερον ρυθμὸν εἰς τὸ φῶς καὶ μὲ βραδύτερον εἰς τὸ σκότος.

Κρίσιμος συχνότης μείξεως. Δύο ἢ περισσότερα φωτεινὰ ἐρεθίσματα ἐκπεμπόμενα κατὰ κανονικὰ διαστήματα προκαλοῦν **διακυμαινόμενον** αἴσθημα, ἂν ἡ συχνότης των εἶναι μεγάλη. Ἡ ἐλαχίστη ἀπαιτουμένη συχνότης, διὰ νὰ καταστῇ τὸ ὀπτικὸν αἴσθημα συνεχές, ὀνομάζεται **κρίσιμος συχνότης μείξεως.** Ἡ κρίσιμος συχνότης μείξεως καὶ αἱ ἰδιότητες τοῦ διακυμαινομένου αἰσθήματος ἔτυχον ἰδιαιτέρας μελέτης. Τὰ σχετικὰ πορίσματα ἐφαρμόζονται εἰς τὴν φωτομετρίαν, εἰς τὴν ψυχοδιαγνωστικήν, εἰς τὸν κινηματογράφον καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς.

Φαινόμενα ἀντιθέσεως. Ἡ αὐτὴ χρωματικὴ ἐπιφάνεια εἶναι δυνατὸν νὰ φαίνεται περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον φωτεινή, ἀναλόγως τοῦ πλαισίου, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται, ἢ ἀναλόγως τοῦ χρώματος ἄλλης παρακειμένης ἐπιφανείας. Π.χ. δίσκος χρώματος ροζ φαίνεται περισσότερον φωτεινὸς ἐπὶ πρασίνου παρὰ ἐπὶ ἐρυθροῦ πλαισίου. Αἱ διακυμάνσεις αὐταὶ τῆς φωτεινότητος καὶ τοῦ χρωματικοῦ αἰσθήματος καλοῦνται φαινόμενα ἀντιθέσεως. Πρακτικὴν ἐφαρμογὴν τῶν φαινομένων αὐτῶν παρατηροῦμεν εἰς τὴν διακοσμητικήν, εἰς τὴν εἰκονογράφησιν παιδικῶν βιβλίων καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς, ἰδίως δὲ εἰς τὴν διαφήμισιν.

Μετεικάσματα. Τὰ μετεικάσματα εἶναι ὀπτικαὶ εἰκόνες, αἱ ὁποῖαι παραμένουν καὶ μετὰ τὴν παῦσιν τοῦ φωτεινοῦ ἐρεθίσματος. Ἂν π.χ. στρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς ἰσχυρὸν λαμπτῆρα καὶ εὐθὺς ἀμέσως καλύψωμεν αὐτοὺς δι' ἀπολύτως σκιεροῦ ὑφάσματος, παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς : «Βλέπομεν» ἀκόμη τὴν εἰκόνα τοῦ λαμπτῆρος, τὸ χρῶμα της ὅμως ἐναλλάσσεται συνεχῶς μὲ τὸ συμπληρωματικόν του. Ἡ ἐναλλαγὴ αὐτὴ εἶναι δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολλὰ δευτερόλεπτα.

7. Διαταραχαὶ τῆς ὁράσεως. Πολλῶν ἀνθρώπων ἡ ὅρασις δὲν εἶναι τελεία. Τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν ἡλικίαν, εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὀφθαλμοῦ, εἰς τὴν κληρονομικότητα καὶ εἰς ἄλλους λόγους. Αἱ ἀτέλειαι τῆς ὁράσεως ἔχουν δυσμενῆ ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἰδίως ὅταν παρουσιασθοῦν κατὰ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὴν παιδικὴν ἡλικίαν. Ἡ ἔγκαιρος διάγνωσίς των ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἀποτελεσματικήν των θεραπείαν καὶ τὴν πρόληψιν τῶν δυσμενῶν ἐπιπτώσεών των. Αἱ συνηθέστεραι ἀπὸ τὰς διαταραχὰς τῆς ὁράσεως εἶναι :

Ἡ **πρεσβυωπία.** Ὀφείλεται εἰς τὴν ἡλικίαν. Μὲ τὴν πάροδον τῆς ἡλικίας ὁ κρυσταλλοειδὴς σκληρύνεται καὶ ἡ προσαρμοστικότης του περιορίζεται. Τὸ ἄτομον δὲν δύναται νὰ βλέπῃ εὐκρινῶς τὰ πολὺ πλησίον εὑρισκόμενα ἀντικείμενα, διότι τὸ εἴδωλόν των σχηματίζεται ὄπισθεν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς. Ἡ διόρθωσις ἐπιτυγχάνεται μὲ φακοὺς θετικῆς ἰσχύος.

Ἡ **ὑπερμετρωπία.** Ὀφείλεται εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὀφθαλμοῦ, ὁ ἄξων τοῦ ὁποίου εἶναι βραχὺς ἐν σχέσει πρὸς τὴν διαθλαστικήν του ἱκανότητα. Οὕτω, τὸ εἴδωλον τῶν πλησίον τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀντικειμένων σχηματίζεται ὄπισθεν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς καὶ τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ φαίνονται θολά. Ἡ διόρθωσις ἐπιτυγχάνεται καὶ πάλιν μὲ φακοὺς θετικῆς ἰσχύος.

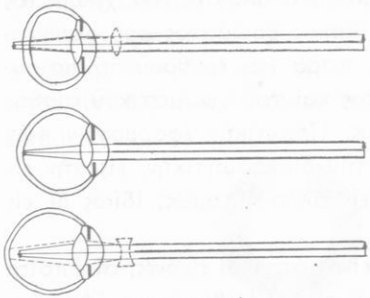

Εἰκ. 8. — Ἀμετρωπίαι. Ἄνω, ὑπερμέτρωψ ὀφθαλμός. Κάτω, μύωψ ὀφθαλμός. Εἰς τὸ μέσον, κανονικὸς ὀφθαλμός.

Ἡ **μυωπία.** Ὀφείλεται ἐπίσης εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ ὀφθαλμοῦ, ὁ ἄξων τοῦ ὁποίου ἔχει ὑπερβολικὸν μῆκος ἐν σχέσει πρὸς τὴν διαθλαστικήν του ἱκανότητα. Οὕτω, τὸ εἴδωλον τῶν μακρὰν τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀντικειμένων σχηματίζεται πρὸ τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς. Ἡ διόρθωσις τῆς μυωπίας ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως κοίλων φακῶν.

Ὁ **ἀστιγματισμός.** Ὀφείλεται εἰς τὴν κακὴν κατασκευὴν τοῦ κερατοειδοῦς, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας εἶναι ὁ σχηματισμὸς δύο εἰδώλων καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ θόλωσις τῆς εἰκόνος. Ἡ διόρθωσις ἐπιτυγχάνεται διὰ καταλλήλων κυλινδρικῶν φακῶν. Τελευταίως, διὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ ἀκανονίστου ἀστιγματισμοῦ ἤρχισεν ἡ χρησιμοποίησις φακῶν ἐπαφῆς.

Αἱ **δυσχρωματοψίαι.** Πολλὰ ἄτομα δὲν βλέπουν ὅλα τὰ χρώματα. Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι δὲν γνωρίζουν τὴν ἀναπηρίαν των αὐτήν,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

διότι δευτερεύοντα χαρακτηριστικὰ τῶν χρωμάτων συμβάλλουν εἰς σχετικῶς ἀνεκτὴν διάκρισίν των. Ἡ διαταραχὴ ἀποκαλύπτεται συνήθως εἰς τὸ περιοδεῦον συμβούλιον ἐπιλογῆς ὁπλιτῶν, εἰς ἐξετάσεις δι' ἀπόκτησιν διπλώματος ὁδηγοῦ, κατὰ τὰς εἰσαγωγικὰς ἐξετάσεις κ.λπ. Ἡ μὴ κανονικὴ ὅρασις τῶν χρωμάτων εἶναι γνωστὴ καὶ ὡς **δαλτωνισμός,** ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἄγγλου χημικοῦ Dalton, ὁ ὁποῖος πρῶτος τὴν περιέγραψεν ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του. Βασικῶς συνίσταται εἰς ἀδυναμίαν τοῦ ἀτόμου νὰ διακρίνῃ ἓν τῶν κυρίων χρωμάτων τοῦ φάσματος. Κύριαι μορφαί της εἶναι ἡ **πρωτανωπία** (ἀδυναμία διακρίσεως τοῦ ἐρυθροῦ) καὶ ἡ **δευτερανωπία** (ἀδυναμία διακρίσεως τοῦ πρασίνου). Παρατηρεῖται κυρίως ἐπὶ τῶν ἀρρένων, δὲν θεραπεύεται καὶ μεταδίδεται εἰς τοὺς ἀπογόνους, κατὰ τοὺς νόμους τῆς κληρονομικότητος.

Β'. Η ΑΝΤΙΛΗΠΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Ι. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΓΕΝΙΚΩΣ

α. Ἔννοια τῆς ἀντιλήψεως

Ὁ βασικὸς ρόλος τῶν αἰσθημάτων, ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως, εἶναι νὰ ἐνταχθοῦν εἰς τὸ σύνολον τῆς ψυχοσωματικῆς ζωῆς, τὴν ὁποίαν ὑπηρετοῦν καὶ ἐκ τῆς ὁποίας λαμβάνουν τὸ νόημα καὶ τὴν ὑπόστασίν των.

Διὰ νὰ ἐπιτελέσουν ὅμως τὸν ρόλον των αὐτόν, τὰ αἰσθήματα πρέπει νὰ ὀργανωθοῦν καὶ νὰ ἑρμηνευθοῦν, πρέπει δηλαδὴ νὰ συνδυασθοῦν μεταξύ των καὶ μὲ προγενεστέρας ἐμπειρίας, νὰ μετουσιωθοῦν εἰς εἰκόνα τῆς πραγματικότητος καὶ νὰ δώσουν πεδίον καὶ προσανατολισμὸν εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ τοιαύτη ὀργάνωσις καὶ ἑρμηνεία τῶν δεδομένων τῆς αἰσθήσεως ὀνομάζεται **ἀντίληψις.** Ἡ ἀντίληψις ἑπομένως δὲν περιορίζεται εἰς τὰ δεδομένα τῆς αἰσθήσεως. Προσθέτει, ἀφαιρεῖ, τροποποιεῖ, εἰς τρόπον ὥστε ἡ προκύπτουσα εἰκὼν νὰ διαφέρῃ ὀλίγον ἢ πολὺ τῶν ὑλικῶν, τὰ ὁποῖα αἱ αἰσθήσεις προσκομίζουν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

β. Οἱ ἀντιληπτικοὶ μηχανισμοὶ

1. Ἡ **ἐμπειρία** τοῦ ἀτόμου ἀποτελεῖ σημαντικὸν παράγοντα εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἀντιλήψεών του. Εἰς τὴν πραγματικότητα π.χ. σπανίως βλέπω κύκλους, τετράγωνα, κύβους κ.λπ., διότι συνήθως παρατηρῶ τὰ σχήματα ὑπὸ γωνίαν, ὁπότε, λόγῳ τῶν νόμων τῆς προοπτικῆς, ἀντὶ τοῦ κύκλου βλέπω ἔλλειψιν, ἀντὶ τοῦ παραλληλογράμμου τραπέζιον κ.ο.κ. Καὶ ὅμως πιστεύω ὅτι βλέπω κύκλους, τετράγωνα κ.λπ. Αὐτὸ συμβαίνει, διότι **γνωρίζω** ὅτι ὁ δίσκος π.χ. εἶναι στρογγυλός, ὅτι τὸ παράθυρον ἔχει σχῆμα ὀρθογωνίου κ.ο.κ. Ἡ ἀντίληψις ἑπομένως δὲν μὲ πληροφορεῖ περὶ τοῦ πῶς φαίνεται ἑκάστοτε, ἀναλόγως τῆς θέσεώς μου, τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ περὶ τοῦ πῶς πράγματι εἶναι. Καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀποστολή της: **νὰ παρουσιάσῃ τὴν πραγματικότητα, διὰ νὰ προβῶ εἰς ἀνάλογον προσανατολισμὸν τῆς δράσεώς μου.**

2. Σημαντικὸς παράγων τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀντιλήψεων εἶναι ἐπίσης τὰ **διαφέροντα** καὶ αἱ ἑκάστοτε **ἐπιδιώξεις** τοῦ ἀτόμου. Τρεῖς ἄνδρες π.χ., ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος εἶναι κουρεύς, ὁ δεύτερος ράπτης καὶ ὁ τρίτος ὑποδηματοποιός, παρατηροῦν διερχόμενον ξένον. Τοῦ κουρέως ἡ ἀντίληψις περὶ τοῦ ξένου θὰ ἐξαρτηθῇ ἐκ τῆς κόμης αὐτοῦ, τοῦ ράπτου ἐκ τῶν ἐνδυμάτων, τοῦ ὑποδηματοποιοῦ ἐκ τῶν ὑποδημάτων. Ἡ δύσις τοῦ ἡλίου δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν ἔννοιαν διὰ τὸν ποιητὴν καὶ τὸν μετεωρολόγον. Ἡ ψυχή, ἔλεγεν ὁ Καρτέσιος, ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἀντιλαμβάνεται ὅ,τι θέλει.

3. Αἱ **συναισθηματικαὶ καταστάσεις** παίζουν ἐπίσης σημαντικὸν ρόλον. Τὸ ὡραιότερον παιδὶ διὰ τὴν μητέρα εἶναι συνήθως τὸ ἰδικόν της. Ὁ ἀμερόληπτος διαιτητὴς ἀγῶνος οὐδεμίαν τῶν ἀντιπάλων πλευρῶν ἱκανοποιεῖ. Τὸ αὐτὸ πολιτικὸν πρόγραμμα φαίνεται ἐνθοσωτήριον ἢ καταστρεπτικόν, ἀναλόγως τοῦ ἂν ἀνήκωμεν ἢ ὄχι εἰς τὴν παράταξιν, ἡ ὁποία τὸ προτείνει.

4. Τέλος, ἔμφυτοι μηχανισμοί, προϋπάρχοντες τῆς ἀτομικῆς ἐμπειρίας, καὶ τάσεις τοῦ ὑποκειμένου πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἀνωτάτου δυνατοῦ ἐπιπέδου ἰσορροπίας μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντός του ὑπεισέρχονται εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς ἀντιλήψεως.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι γνώσεις καὶ πεποιθήσεις, συναισθήματα καὶ ἐπιθυμίαι, διαμορφωθεῖσαι βάσει τῆς προσωπικῆς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καὶ κοινωνικῆς μας ἐμπειρίας, ἔμφυτοι μηχανισμοὶ καὶ τάσεις, συνθέτουν σύστημα ρυθμιστικόν, διὰ μέσου τοῦ ὁποίου ἑρμηνεύομεν τὰ ἄμεσα δεδομένα τοῦ παρόντος. Εἰς σημαντικὸν ἑπομένως βαθμόν, τὸ **παρὸν γίνεται ἀντιληπτὸν μέσῳ τοῦ παρελθόντος.** Ἡ ἀντίληψις ἑπομένως δὲν εἶναι ὑπόθεσις τῆς στιγμῆς οὔτε λειτουργία μεμονωμένη. **Προϋποθέτει τὴν συμμετοχὴν ὁλοκλήρου τῆς προσωπικότητος,** ὑπὸ τῆς ὁποίας κατευθύνεται καὶ τῆς ὁποίας τὴν ἐξέλιξιν εἰς σημαντικὸν βαθμὸν προσδιορίζει.

Π. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὸν κόσμον ὡς σύνολον σχέσεων, βασικὴ κατηγορία τῶν ὁποίων εἶναι αἱ **σχέσεις χώρου.** Ἡ θέσις τῶν ἀντικειμένων, τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος, ὁ ὄγκος, ἡ μεταξύ των ἀπόστασις, ἡ διάταξις ἀποτελοῦν μορφὰς τῶν σχέσεων αὐτῶν. Ἡ ψυχολογικὴ λειτουργία, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῶν σχέσεων τοῦ χώρου, λέγεται **ἀντίληψις τοῦ χώρου.**

Ἡ ἀντίληψις τοῦ χώρου πραγματοποιεῖται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διέρχεται ἀπὸ ὡρισμένας φάσεις, παρουσιάζει ἐξάρσεις καὶ ὑφέσεις καὶ **ἡ ἐξέλιξίς της εἶναι συνυφασμένη πρὸς τὴν ὡρίμασιν τοῦ συνόλου τῶν φυσιολογικῶν καὶ ψυχολογικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου.** Ἐν τούτοις **ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις** διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλον εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου. Ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται ἀργότερον ἡ πνευματικὴ λειτουργία καὶ δημιουργεῖ τὸν ἄπειρον νοητὸν χῶρον.

Ἐκ τῶν αἰσθήσεων τὴν σπουδαιοτέραν ἴσως σημασίαν διὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ χώρου ἔχει ἡ **ὅρασις** καὶ μάλιστα ἡ **διόφθαλμος ὅρασις,** διὰ τῆς ὁποίας κυρίως ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὰς ἀποστάσεις καὶ ἀποκτᾷ τὴν ἔννοιαν τοῦ σχήματος καὶ τοῦ βάθους τῶν ἀντικειμένων. Οἱ δύο ὀφθαλμοὶ δὲν κατέχουν τὴν αὐτὴν θέσιν ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἀντικείμενον. Κατὰ συνέπειαν τὸ εἴδωλον τοῦ αὐτοῦ σώματος εἶναι διάφορον εἰς ἕκαστον ὀφθαλμόν. Ἐξ ἄλλου οἱ ὀφθαλμοὶ συγκλίνουν περισσότερον μέν, ὅταν παρατηροῦν τὰ πλησιέστερα σημεῖα τοῦ χώρου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀντικειμένων, ὀλιγώτερον δέ, ὅταν παρατηροῦν τὰ ἀπομεμακρυσμένα. Οὕτω, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

διαφορὰ τῶν εἰδώλων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ **διαφορὰ τῆς συγκλίσεως τῶν ὀφθαλμῶν** δημιουργοῦν τὴν ἔννοιαν τοῦ βάθους.

Ἀλλὰ τὸ βάθος, ἡ ἀπόστασις καὶ αἱ λοιπαὶ ἰδιότητες τοῦ χώρου δὲν γίνονται ἀντιληπταὶ μόνον διὰ τῆς διοφθάλμου ὁράσεως. Πολλὰ φαινόμενα, ὡς εἶναι ἡ περιφορὰ τοῦ βλέμματος, ἡ σκιά, τὸ σχετικὸν μέγεθος, ἡ παράλλαξις καὶ ἄλλα, συμβάλλουν εἰς τὸν σχηματισμὸν ὀρθῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου.

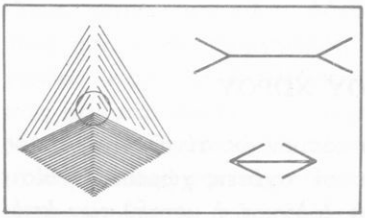

Εἰκ. 9. — Ἀριστερά, ὁ κύκλος φαίνεται ἀκανόνιστος λόγῳ τῆς παρεμβολῆς τῶν πλαγίων εὐθειῶν. Δεξιά, ἡ πλάνη τῶν Müller - Lyer. Αἱ δύο εὐθεῖαι εἶναι ἴσαι, φαίνονται ὅμως ἄνισοι λόγῳ τῶν διαφόρου κατευθύνσεως προεκτιμάτων.

Πλὴν τῆς ὁράσεως, σημαντικὸς εἶναι καὶ ὁ ρόλος τῆς **ἁφῆς** καὶ τῆς **κινήσεως.** Ὡς πρὸς τὴν σπουδαιότητα τῆς ἁφῆς, τὸ παράδειγμα τῶν τυφλῶν εἶναι ἐξόχως πειστικόν. Ἀλλὰ ἡ ἁφή, εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἀντιλήψεως τῶν σχέσεων χώρου, δὲν νοεῖται ἄνευ τῆς κινήσεως. Τὸ παιδὶ περιεργάζεται τὰ διάφορα ἀντικείμενα, ὁ τυφλὸς χρησιμοποιεῖ τὰς χεῖρας του μὲ ἀριστοτεχνικὸν ἐνίοτε τρόπον, διὰ νὰ σχηματίσῃ ἀντίληψιν νέων ἀντικειμένων ἢ νὰ ἀναγνωρίσῃ παλαιά.

Ἡ φύσις, ἡ μορφή, τὸ ὕψος, αἱ ἀνωμαλίαι τοῦ ὄρους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν σαφῶς κατανοηταί, ἂν δὲν ἔχωμεν τὴν ἐμπειρίαν ὀρειβασίας ἢ ἔστω ἀναβάσεως ἐπὶ ἀνωμάλων ὑψωμάτων. Μύες, νεῦρα, ἀρθρώσεις, ἄνω καὶ κάτω ἄκρα συμμετέχουν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἐμπειρίας αὐτῆς, ἡ ὁποία συνήθως συνοδεύεται ἀπὸ αἰσθήματα ὁράσεως καὶ ἁφῆς, πιέσεως καὶ πόνου, μυϊκὰ καὶ στατικὰ καὶ ἀπὸ ποικίλας ἄλλας ψυχικὰς διεργασίας.

Ἡ χρησιμότης τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χώρου εἰς τὴν καθημερινὴν ζωὴν εἶναι ὀφθαλμοφανής. Εἰς ὡρισμένα μάλιστα ἐπαγγέλματα, ὡς τοῦ μηχανικοῦ, τοῦ ὁδηγοῦ, τοῦ ἀρχιτέκτονος, τοῦ διακοσμητοῦ καὶ ἄλλα, ἡ σημασία της εἶναι τεραστία. Σημαντικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ συμβολή της εἰς τὰς διαφόρους σχολικὰς μαθήσεις. Ἰδιαιτέρως εἰς τὰ μαθηματικὰ ἡ σχέσις μεταξὺ ἀντιλήψεως τοῦ χώρου καὶ σχολικῆς ἐπιτυχίας ἔχει καὶ πειραματικῶς ἀποδειχθῆ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

III. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Ἡ δραστηριότης τοῦ ἀνθρώπου προσδιορίζεται ἐπίσης ἀπὸ τὸν παράγοντα χρόνον. Ἡ ζωή μας ἀποτελεῖται ἀπὸ διαδοχικὰ γεγονότα, ἀπὸ φαινόμενα τὰ ὁποῖα ἐναλλάσσονται περιοδικῶς, μὲ ὡρισμένον ρυθμόν. Τὸ λυκαυγὲς καὶ τὸ λυκόφως, ὁ καύσων καὶ ἡ χιών, ἡ σπορὰ καὶ ὁ θερισμὸς καὶ ἄλλαι παρόμοιαι ἐναλλαγαὶ συγκροτοῦν τοὺς ἀκρογωνιαίους λίθους τοῦ πλαισίου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου συντελεῖται ἡ ὀργάνωσις τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ἑκάστου ζωῆς καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἀσφαλιστικὴν δικλεῖδα τοῦ προσανατολισμοῦ καὶ τῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν συνεχῶς μεταβαλλόμενον κόσμον.

Ἀπολύτως καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ χρόνος δὲν γίνεται νοητός. Διὰ νὰ σχηματίσωμεν ἀντίληψιν τοῦ χρόνου, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ προσφύγωμεν εἰς ἄλλα δεδομένα. Πρῶτος ἐτόνισε τὴν ἀλήθειαν αὐτὴν ὁ Ἀριστοτέλης. Κίνησις, ἐναλλαγή, ἀλλοίωσις, διαδοχή, τόσον εἰς τὸν ἐξωτερικὸν ὅσον καὶ εἰς τὸν ἐσωτερικόν μας κόσμον, εἶναι στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ **προηγουμένου** καὶ τοῦ **ἑπομένου**, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ εἰσαγωγὴν εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ χρόνου.

Τὴν ἀντίληψιν τοῦ **προηγουμένου** καὶ τοῦ **ἑπομένου** προσφέρουν ὅλαι αἱ αἰσθήσεις : ἡ ὅρασις μὲ τὴν ἐναλλαγὴν τῶν εἰκόνων, ἡ ὄσφρησις μὲ τὴν ἐναλλαγὴν τῶν ὀσμῶν, ἡ ἁφή, ἡ γεῦσις. Ὁ συνδυασμὸς τῶν αἰσθήσεων ἐπίσης : ἡ λάμψις τῆς ἀστραπῆς προηγεῖται τοῦ κρότου τῆς βροντῆς. Ἰδιαιτέραν ὅμως σημασίαν διὰ τὴν γένεσιν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου ἔχει ἡ **μυϊκὴ αἴσθησις** (π.χ. αἱ περιοδικαὶ διεγέρσεις, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν εἰς τὰς μεγάλας φυσιολογικὰς ἀνάγκας, ὡς εἶναι ἡ πεῖνα καὶ ἡ δίψα, ὁ ὕπνος καὶ ἡ ἐγρήγορσις, ἡ κίνησις καὶ ἡ ἀδράνεια τῶν μυῶν καὶ τῶν ἀρθρώσεων κ.λπ.) καὶ ἡ ἀκοή. Ἐξ ἄλλου, διὰ τῆς συνδρομῆς ἀκουστικῶν καὶ κινητικῶν αἰσθημάτων ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπόκτησις **ρυθμοῦ** (σύμμετρος ἐναλλαγὴ κινήσεων). Κλασικὸν παράδειγμα εἶναι ὁ χορός.

Ψυχικαὶ λειτουργίαι, ὡς ἡ μνήμη, ἡ φαντασία, ἡ προσδοκία, συντελοῦν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου. **Μνήμη** καὶ χρόνος εἶναι ἔννοιαι ἀλληλένδετοι. Ἡ **φαντασία**, ὅταν συλλαμβάνῃ σκοποὺς καὶ συνδυάζεται μὲ τὴν **προσδοκίαν** τῆς πραγματο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ποιήσεώς των, συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν αἴσθησιν τοῦ χρόνου. Εἰς ὡρισμένας μάλιστα κοινωνίας, τὸ ἄτομον ἐπιζητεῖ μὲ τόσον πάθος τὴν «ἐπιτυχίαν» ἀνωτέρων ἀπὸ τὰς δυνατότητάς του σκοπῶν, ὥστε καθίσταται αἰχμάλωτον τῶν ἐπιδιώξεών του καὶ ζῇ ὑπὸ τὸ ἄγχος τοῦ χρόνου, ὁ ὁποῖος κατὰ κανόνα δὲν ἐπαρκεῖ. Αἱ προθεσμίαι, τὰς ὁποίας θέτει, δὲν ἐπαρκοῦν, τὰ προγράμματα δὲν πραγματοποιοῦνται ἢ γεννοῦν νέα προβλήματα. Τὸ ἄγχος αὐτὸ τοῦ χρόνου, εἰς τὰς συγχρόνους βιομηχανικὰς ἰδίως μεγαλοπόλεις, τείνει νὰ ἐξελιχθῇ εἰς μάστιγα τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ.

Αἱ ἀνάγκαι τῆς προσαρμογῆς εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ εἰς τὸ φυσικὸν περιβάλλον τοῦ ἀνθρώπου ἐπιβάλλουν τὴν **ἐκτίμησιν** καὶ τὴν **μέτρησιν** τοῦ χρόνου. Προκύπτει οὕτω ὁ λεγόμενος **ἀντικειμενικὸς** ἢ **κοινωνικὸς χρόνος.** Εἶναι ὁ χρόνος τοῦ ὡρολογίου καὶ τοῦ ἡμερολογίου, ὁ συλλογικὸς καὶ παγκοίνως παραδεκτός, ὁ χρόνος τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς, ὁ χρόνος ὁ ὁποῖος ἐμπλέκει τὸ ἄτομον εἰς τοὺς ὀδοντωτοὺς τροχοὺς τοῦ ρυθμοῦ τῆς κοινωνίας. Χρόνος, ὁ ὁποῖος ρυθμίζει τὴν ζωήν: ἐγερτήριον, κατάκλισις, γεύματα, ἐργασία, ἀνάπαυσις, γίνονται εἰς ὡρισμένην ὥραν. Ἡ ἱστορία, ἡ ἡλικία, τὰ προγράμματα, δὲν γίνονται κατανοητὰ χωρὶς τὴν συνδρομήν του. Χρόνος ἀπρόσωπος, κοινωνικός, τοῦ ὁποίου ἡ μέτρησις προϋποθέτει προσφυγὴν εἰς τὸν **χῶρον** καὶ τὴν **κίνησιν.** Τὰ λεπτὰ καὶ αἱ ὧραι παρουσιάζονται ὡς κίνησις τῶν δεικτῶν εἰς τὸν χῶρον τοῦ ὡρολογίου. Τὰ εἰκοσιτετράωρα καὶ αἱ ἐποχαὶ ἀναφέρονται εἰς κινήσεις τοῦ πλανητικοῦ συστήματός μας.

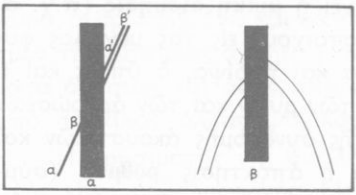

Εἰκ. 10. — α.— Πλάνη τοῦ Poggendorf. Τὰ τμήματα αβ καὶ α΄β΄ ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν εὐθεῖαν. β.— Πλάνη τοῦ γοτθικοῦ θόλου. Τὸ ἀριστερὸν τμῆμα προεκτεινόμενον θὰ συναντήσῃ τὸ δεξιόν. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι κατευθύνεται χαμηλότερον.

Παραλλήλως πρὸς τὸν ἀντικειμενικὸν ὑπάρχει καὶ ὁ **ὑποκειμενικὸς** χρόνος, χρόνος ὁ ὁποῖος ἀγνοεῖ τὰ κοινωνικὰ μέτρα καὶ ποικίλλει κατὰ τὰ ἄτομα καὶ τὰς περιστάσεις. Αἱ εὐχάριστοι στιγμαὶ μᾶς φαίνονται ἰδιαιτέρως σύντομοι, αἱ δυσάρεστοι μᾶς φαίνονται ὡς νὰ διαρκοῦν αἰῶνας. Ἡ ἔντονος δραστηριότης, ἡ ἐναλλαγὴ τῶν παραστάσεων, τὸ πλῆθος τῶν ἐντυπώσεων, ἀπορροφοῦν τὸ ἄτομον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ ἐκπλήσσεται διὰ τὴν «τόσον σύντομον διάρκειαν τοῦ χρόνου». Ἀντιθέτως, περίοδοι ὑποαπασχολήσεως ἢ μονοτόνου ἐργασίας γεννοῦν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι «οἱ δεῖκται τοῦ ὡρολογίου ἔχουν κολλήσει». Διὰ τὸν ἔφηβον, ὁ ὁποῖος ἀδημονεῖ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ζωὴν μὲ τίτλους ἐνηλίκου, ὁ χρόνος δὲν παρέρχεται, ἐνῷ εἰς τὸν γέροντα, ὁ ὁποῖος ἀγωνιᾷ νὰ κρατηθῇ εἰς τὴν ζωήν, ἡ διάρκεια τοῦ ἔτους φαίνεται συνεχῶς μικροτέρα.

Καὶ ἡ χρησιμότης τοῦ σχηματισμοῦ ὀρθῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου εἶναι μεγίστη, διότι ἀντανακλᾷ εἰς τὴν ὅλην προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ πεῖρα, αἱ στοιχειώδεις μορφαὶ προσαρμογῆς, ἡ σχολικὴ μάθησις, ὁ προσανατολισμὸς τῆς δράσεως τοῦ ἀνθρώπου, μόνον διὰ τῆς ἐντάξεως αὐτοῦ εἰς σύστημα τοπικῶν καὶ χρονικῶν σχέσεων πραγματοποιοῦνται. Ἄνευ τῆς ἐντάξεως αὐτῆς τὸ ἄτομον παραμένει μετέωρον, αἱ πράξεις του δὲν ἔχουν νόημα, στεροῦνται ἐπαρκῶν κινήτρων καὶ συναρπαστικῶν σκοπῶν. Ἔρμαιον ἐρεθισμάτων τῆς παρούσης στιγμῆς, κινεῖται ὡς εἰς κατάστασιν ὑπνοβασίας, μέθης ἢ παραλογισμοῦ, ὁδηγούμενον ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ἔξω τῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρωπίνου.

IV. ΠΛΑΝΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤ' ΑΙΣΘΗΣΙΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΣ

Ὅλαι αἱ αἰσθήσεις ὑπόκεινται εἰς πλάνην, ἰδιαιτέραν ὅμως ἐντύπωσιν προκαλοῦν αἱ **ὀπτικαὶ ἀπάται.** Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐγνώριζον πολλὰς καὶ τὰς ἐφήρμοζον εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικήν. Χαρακτηριστικαὶ πλάναι τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως εἶναι μεταξὺ ἄλλων καὶ αἱ ἑξῆς :

Ἡ πλάνη τῶν Müller - Lyer (εἰκ. 9). Αἱ δύο εὐθεῖαι εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι ἴσαι. Ἐν τούτοις, λόγῳ τῆς φορᾶς τῶν πλαγίων προεκταμάτων, ἡ μία φαίνεται μεγαλυτέρα τῆς ἄλλης. Παραπλησία εἶναι ἡ πλάνη τοῦ Oppel (εἰκ. 12β).

Ἡ πλάνη τοῦ Poggendorf (εἰκ. 10). Τὰ τμήματα αβ καὶ α'β' ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν εὐθεῖαν. Ἐν τούτοις τὸ δεξιὸν τμῆμα φαίνεται ὡς νὰ εὑρίσκεται ὑψηλότερον τῆς πιθανῆς προεκτάσεως τοῦ ἀριστεροῦ. Παραπλησία εἶναι ἡ πλάνη τοῦ γοτθικοῦ θόλου (εἰκ. 10β).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

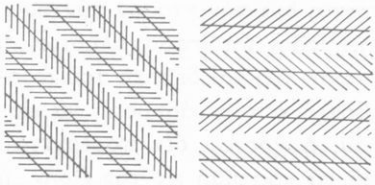

Εἰκ. 11. — Εἰς ἀμφότερα τὰ σχήματα αἱ εὐθεῖαι εἶναι παράλληλοι. Φαίνονται ὅμως ὡς νὰ συγκλίνουν ἢ νὰ ἀποκλίνουν λόγῳ τῶν διαφόρου κατευθύνσεως παρεμβαλλομένων γραμμῶν.

Ἡ πλάνη τοῦ Zöllner (εἰκ. 11). Αἱ εὐθεῖαι εἶναι παράλληλοι. Λόγῳ ὅμως τῶν παρεμβαλλομένων πλαγίων γραμμῶν δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἄλλοτε συγκλίνουν καὶ ἄλλοτε ἀποκλίνουν.

Παρομοία εἶναι ἡ πλάνη τοῦ Lippmann (εἰκ. 12). Αἱ πέντε εὐθεῖαι εἶναι παράλληλοι. Ἐν τούτοις τὰ προεκτάματα αὐτῶν δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωσιν ἀκανονίστου διατάξεως.

Περίεργοι πλάναι γίνονται ἀντιληπταὶ ἀπὸ τὸν ταξιδεύοντα σιδηροδρομικῶς. Ἐκ τῆς θέσεώς του βλέπει τὰ σύρματα τῆς τηλεφωνικῆς γραμμῆς νὰ «ἀνεβοκατεβαίνουν». Τὰ ἀντικείμενα φαίνονται κινούμενα καὶ μάλιστα κατὰ διάφορον ἕκαστον φοράν. Ἄλλοτε πάλιν, εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν νομίζομεν ὅτι ἡ ἁμαξοστοιχία, ἐντὸς τῆς ὁποίας εὑρισκόμεθα, ἔχει ἐκκινήσει, ἐνῷ εἰς τὴν πραγματικότητα κινεῖται πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν ὁ ἐπὶ τῆς παρακειμένης γραμμῆς εὑρισκόμενος συρμός.

Ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων ἦτο γνωστὸν τὸ φαινόμενον τοῦ ἀντικατοπτρισμοῦ. Γνωστότερος βεβαίως εἶναι ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τῆς ἐρήμου, ἀναφέρονται ὅμως ὑπὸ πολλῶν συγγραφέων καὶ ἄλλαι περιπτώσεις ἀντικατοπτρισμοῦ. Εἰς τὴν κοιλάδα π.χ. τοῦ Φραγκοκαστέλλου Κρήτης παρατηρεῖται περὶ τὰ τέλη τῆς ἀνοίξεως καὶ εἰς ἡμέρας γαλήνης, ὀλίγον πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, περίεργον φαινόμενον ἀντικατοπτρισμοῦ: σκιαὶ ἀνθρώπων, τὰς ὁποίας οἱ ἐντόπιοι ὀνομάζουν «Δροσουλίτες», βαδίζουν ἐκ τοῦ ναϋδρίου τοῦ Ἁγίου Χαραλάμπους πρὸς τὴν θάλασσαν.

Ὅλως διάφοροι τοῦ ἀντικατοπτρισμοῦ εἶναι αἱ **ψευδαισθήσεις.** Ὁ ἀντικατοπτρισμὸς εἶναι φυσικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον εἶναι δυνατὸν καὶ νὰ φωτογραφηθῇ ἀκόμη. Αἱ ψευδαισθήσεις, δημιουργήματα πασχούσης φαντασίας, προέρχονται ἐκ τῆς παθολογικῆς ἐξάρσεως ὡρισμένων ἀναγκῶν ἢ καταστάσεων. Ὁ πάσχων «ἀκούει» π.χ. φωνὰς ἢ «βλέπει» πρόσωπα, τὰ ὁποῖα εἰς τὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν ἐντὸς τῆς φαντασίας του μόνον, ἀναγνωρίζει εἰς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

αὐτὰ φίλους ἢ συγγενεῖς, μὴ εὑρισκομένους ἐνίοτε εἰς τὴν ζωήν, δαίμονας ἢ ἁγίους, παρὰ τῶν ὁποίων λαμβάνει μάλιστα μηνύματα ἢ καὶ ἐντολάς.

Αἱ **παραισθήσεις,** προκαλούμεναι συνήθως εἰς στιγμὰς ἐξάρσεως τῶν ἀψιθυμιῶν ἢ ἐντόνου προσδοκίας γεγονότος, εἶναι φαινόμενα τὰ ὁποῖα συχνὰ παρατηροῦνται. Κατ' ἀρχὰς ὑπάρχουν μὲν τὰ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα, ἀλλοιοῦνται ὅμως εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ἡ σχηματιζομένη εἰκὼν οὐδεμίαν σχέσιν νὰ ἔχῃ πρὸς τὴν πραγματικότητα. Νυκτερινοὶ σκοποὶ φυλακίων εἰς περίοδον πολέμου πολλάκις ἀνεστάτωσαν τὴν μονάδα, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνῆκον, ἐπειδὴ τυχαῖον ἀντικείμενον ἐξέλαβον ὡς βέβαιον ἐχθρόν. Κατὰ ἀσέληνον νύκτα κορμοὶ δένδρων φαίνονται ὡς καιροφυλακτοῦντες κακοποιοί, εἰς δὲ καταστάσεις ὑψηλοῦ πυρετοῦ ἢ ψυχικῶν νοσημάτων συνήθη ἀντικείμενα ἐκλαμβάνονται ὡς γνωστὰ πρόσωπα τοῦ παρόντος ἢ τοῦ παρελθόντος, ἐνίοτε δὲ ὡς ὑπερφυσικὰ ὄντα.

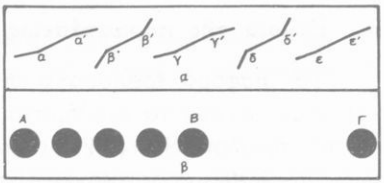

Εἰκ. 12. — α.—Πλάνη τοῦ Lippmann. Αἱ πέντε εὐθεῖαι αα', ββ', γγ', δδ' καὶ εε' εἶναι παράλληλοι. Ἐν τούτοις φαίνονται ἀκανόνιστοι λόγῳ τῶν προεκταμάτων. β.—Πλάνη τοῦ Oppel. Αἱ ἀποστάσεις ΑΒ καὶ ΒΓ εἶναι ἴσαι. Ἐν τούτοις φαίνονται ἄνισοι.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποῖαι αἰσθήσεις συμβάλλουν περισσότερον εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ διατί ;

2. Ἀντιλαμβάνομαι ὡς σταθερὸν τὸ ὕψος γνωστοῦ μου προσώπου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἄλλοτε πλησίον μου καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν ἀπέναντι πλευρὰν τῆς πλατείας, παρὰ τοὺς νόμους τῆς ὀπτικῆς. Πῶς συμβαίνει τοῦτο ;

3. Εἶναι δυνατὸν τὸ αὐτὸ γεγονὸς νὰ γίνεται ἀντιληπτὸν κατὰ διάφορον τρόπον ὑπὸ δύο προσώπων καὶ διατί ;

4. Διατί οἱ ἔχοντες ὀπτικὴν ὀξύτητα τοῦ ἑνὸς ὀφθαλμοῦ κατωτέραν ὡρισμένου ὁρίου δὲν δικαιοῦνται διπλώματος ὁδηγήσεως, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἕτερος ὀφθαλμὸς εἶναι ἀπολύτως φυσιολογικός ;

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Γ'. Η ΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Ι. Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ

α. Ἔννοια τῆς παραστάσεως

Τὰ διάφορα ἐρεθίσματα θέτουν εἰς λειτουργίαν τὰς αἰσθήσεις καὶ δημιουργοῦν τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἐντάσσονται, ὡς εἴδομεν, εἰς τὸ σύνολον τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ὑπὸ μορφὴν ἀντιλήψεων. Ἐνῷ ὅμως τὸ ἐρέθισμα παρέρχεται, ἡ ἐξ αὐτοῦ ἐντύπωσις παραμένει ὡς πνευματικὴ εἰκών. Ἡ λάμψις ἐκ τῆς ἐκπυρσοκροτήσεως ἐξαφανίζεται, ὁ κρότος τοῦ πυροβόλου δὲν ὑπάρχει πλέον, ἡ ὀσμὴ τῆς πυρίτιδος παύει νὰ ἐπιδρᾷ. Δύναμαι ὅμως ἀκόμη νὰ «βλέπω» τὴν λάμψιν, νὰ «ἀκούω» τὸν κρότον, νὰ «αἰσθάνωμαι» τὴν ὀσμήν. Ἔχω **παράστασιν** τῶν ὅσων ἀντελήφθην. Παράστασις ἑπομένως **εἶναι ἡ πνευματικὴ εἰκὼν ἀπόντος ἀντικειμένου ἢ φαινομένου.**

Αἱ παραστάσεις ἔχουν ὡς ἀφετηρίαν τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν. Σαφῆ καὶ καθαρὰν παράστασιν ἔχω μόνον διὰ τὰ γεγονότα ἢ τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀντελήφθην διὰ τῶν αἰσθήσεών μου. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἀποκλειστικὴ πηγὴ τῆς γνώσεως εἶναι αἱ αἰσθήσεις. Αἱ γνώσεις μου ἔχουν μὲν ὡς ἀφετηρίαν τὰς αἰσθήσεις, χρειάζονται ὅμως ἀπαραιτήτως τὴν συνδρομὴν λειτουργιῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς ὑψηλὸν βαθμὸν μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχουν. Μνήμη, φαντασία, νόησις συμμετέχουν ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν γνώσεων. Τὰ συναισθήματα καὶ ἡ βούλησις ἐπίσης: περισσότερον κωφὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν θέλει νὰ ἀκούσῃ. Σήμερον ἐπικρατεῖ ἡ ἄποψις ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ μέσῳ τῶν αἰσθήσεων ἐπενεργοῦντα ἐρεθίσματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐσωτερικαὶ δυνάμεις, ρυθμίζουν τὴν φύσιν τῆς ἐμπειρίας, τὴν δημιουργίαν τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἰδεῶν, τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἰσορροπίαν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου.

β. Εἴδη παραστάσεων καὶ παραστατικοὶ τύποι

Αἱ παραστάσεις, ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου των, διακρίνονται εἰς ὁμοειδεῖς, ἑτεροειδεῖς, ἀντιθέτους, συναφεῖς κ.λπ. Ἡ διάκρισις αὐτὴ εἶναι χρήσιμος, κυρίως πρὸς διατύπωσιν τῶν νόμων τοῦ συνειρμοῦ, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἀναλόγως τῶν αἰσθήσεων, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐκκινοῦν, αἱ παραστάσεις διαιροῦνται εἰς **ὀπτικάς, ἀκουστικάς, κινητικάς, μεικτάς.** Εἶναι γενικῶς παραδεκτὸν ὅτι τὴν πρωτεύουσαν θέσιν εἰς τὸν παραστατικὸν κόσμον κατέχουν αἱ ὀπτικαὶ εἰκόνες.

Μὲ βάσιν τὴν διάκρισιν αὐτὴν διαιροῦμεν τοὺς ἀνθρώπους εἰς παραστατικοὺς τύπους, συνηθέστεροι τῶν ὁποίων θεωροῦνται ὁ ὀπτικός, ὁ ἀκουστικὸς καὶ ὁ μεικτός.

Ὀπτικὸς καλεῖται ὁ τύπος, εἰς τὸν ὁποῖον κυριαρχοῦν αἱ ὀπτικαὶ παραστάσεις. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκουν πολλὰ ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἀποκτοῦν τὰς γνώσεις των μέσῳ τῆς ὀπτικῆς κυρίως ὁδοῦ. Χαρακτηριστικοὶ ὀπτικοὶ τύποι εἶναι ὡρισμένοι ἐκπρόσωποι τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν καὶ οἱ ὀπτικοὶ ἀριθμομνήμονες.

Ἀκουστικὸς καλεῖται ὁ τύπος, εἰς τὸν ὁποῖον κυριαρχοῦν αἱ ἀκουστικαὶ παραστάσεις. Ὅσα ἄτομα ἀνήκουν εἰς αὐτὸν τὸν τύπον, ἀποκτοῦν τὰς γνώσεις των κυρίως μέσῳ τῆς ἀκουστικῆς ὁδοῦ. Ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν προκαλοῦν ὡρισμέναι περιπτώσεις μεγάλων μουσουργῶν (Mozart, Beethoven κ.λπ.) καὶ ἀκουστικῶν ἀριθμομνημόνων.

Κινητικὸς καλεῖται ὁ τύπος, εἰς τὸν ὁποῖον κυριαρχοῦν αἱ παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι συνδέονται μὲ κίνησιν τοῦ σώματος ἢ τῶν μελῶν αὐτοῦ. Πολλοὶ μαθηταὶ μελετοῦν βαδίζοντες, κινοῦντες τὰ χείλη κ.λπ. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα κινητικῶν τύπων ἀποτελοῦν οἱ ἀκροβάται καὶ ὡρισμένοι τυφλοὶ καὶ κωφάλαλοι, οἱ ὁποῖοι κατορθώνουν νὰ ἐπιτύχουν ζηλευτὰς ἐπιδόσεις εἰς τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιστήμην, ὁδηγούμενοι ἐκ τῆς ἁφῆς καὶ τῆς κινήσεως.

Παρὰ τὰ ἐντυπωσιακὰ ὅμως παραδείγματα, οἱ ἀμιγεῖς παραστατικοὶ τύποι εἶναι φαινόμενα σπανιώτατα εἰς τὴν ζωήν. Τὸ σύνηθες εἶναι οἱ μεικτοὶ παραστατικοὶ τύποι, μὲ μεγάλην ἢ μικρὰν ὑπεροχὴν παραστάσεων ὡρισμένου εἴδους. Διὰ τοῦτο ἡ συνεργασία ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρων αἰσθήσεων εἶναι προϋπόθεσις ἀπαραίτητος πρὸς μόρφωσιν πλουσίου καὶ καθαροῦ παραστατικοῦ κύκλου.

γ. Παράστασις καὶ ἀντίληψις

Ἡ παράστασις προϋποθέτει τὴν ἀντίληψιν, εἶναι ὅμως διάφορος ἐκείνης. Ἡ πρώτη διαφορά, τὴν ὁποίαν ἤδη ἐσημειώσαμεν, εἶναι ὅτι ἡ ἀντίληψις τελεῖται παρόντος τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ φαινο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μένου, ἐνῷ ἡ παράστασις εἶναι πνευματικὴ εἰκὼν **ἀπόντος** ἀντικειμένου ἢ φαινομένου.

Ἡ ἀντίληψις ἑνὸς ἀντικειμένου ἢ φαινομένου δεσμεύεται ἀπὸ τοὺς παράγοντας **χῶρον** καὶ **χρόνον.** Ἀντιθέτως ἡ παράστασις ὑπερβαίνει τὰ ἄμεσα δεδομένα, δὲν ὑφίσταται τοπικὰς ἢ χρονικὰς δεσμεύσεις, ἔχει **ἔκτασιν** καὶ **διάρκειαν.**

Ἡ παράστασις εἶναι περισσότερον αὐθόρμητος καὶ ἐλευθέρα δραστηριότης τοῦ πνεύματος, ἐνίοτε δὲ ἐμφανίζει ἀξιόλογον πρωτοτυπίαν. Ὅσον ὅμως ζωηρὰ καὶ ἂν παρουσιάζεται, δὲν ἔχει τὴν σαφήνειαν οὔτε τὴν καθαρότητα ἢ τὴν πειστικότητα τῆς ἀντιλήψεως καὶ ὁπωσδήποτε εἶναι ἐλλιπής. Ἀποτελεῖ ἄλλωστε τὴν πρώτην ἔνδειξιν τῆς τάσεως τοῦ πνεύματος νὰ γενικεύῃ καὶ νὰ συστηματοποιῇ, νὰ ἀποορρίπτῃ τὰς λεπτομερείας καὶ νὰ συγκρατῇ τὴν οὐσίαν.

δ. Ὁ συνειρμὸς καὶ ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων

Αἱ παραστάσεις ἔχουν τὴν ἰδιότητα νὰ συνδέωνται μεταξύ των, χωρὶς τὴν παρέμβασιν τῆς συνειδήσεως. Ἡ σύνδεσις αὐτὴ τῶν παραστάσεων ὀνομάζεται **συνειρμὸς** καὶ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς ἑνότητος τῆς ψυχικῆς ζωῆς.

Ἡ μία παράστασις ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησιν ἄλλην. Ἡ ἰδιότης αὐτὴ τῶν παραστάσεων ὀνομάζεται **ἀνάπλασις.** Ἡ ἀνάπλασις προϋποθέτει τὸν συνειρμόν, ἡ δὲ ὕπαρξις συνειρμῶν ἀποδεικνύεται μόνον διὰ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων.

Ὁ συνειρμὸς καὶ ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων γίνονται συμφώνως πρὸς ὡρισμένους κανόνας, οἱ ὁποῖοι λέγονται **νόμοι τοῦ συνειρμοῦ.** Πρῶτος περιέγραψε τοὺς νόμους τοῦ συνειρμοῦ ὁ Ἀριστοτέλης, οἱ δὲ μεταγενέστεροι ἐλάχιστα προσέθεσαν εἰς ὅσα ἐκεῖνος ἐδίδαξεν. Οὕτω σήμερον περιγράφονται κατὰ κανόνα τέσσαρες «νόμοι συνειρμοῦ» : τῆς ὁμοιότητος, τῆς ἀντιθέσεως, τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς διαδοχῆς.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς **ὁμοιότητος,** αἱ ὅμοιαι παραστάσεις συνδέονται μεταξύ των καὶ κατὰ τὴν ἀνάπλασιν ἡ μία φέρει εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ἄλλην. Παραστάσεις ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικὰ (χρῶμα, σχῆμα, μέγεθος, ἰδιότητα), ἔννοιαι μὲ ὁμοιότητας εἰς τὸ περιεχόμενον ἢ τὴν διατύπωσιν (θεώρημα, μέρη

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦ λόγου), γεγονότα ἢ καταστάσεις μὲ τὴν αὐτὴν πλοκήν, συνδέονται εὐκολώτερον μεταξύ των καὶ ἀλληλοανακαλοῦνται.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς **ἀντιθέσεως**, αἱ ἀντίθετοι παραστάσεις ἔχουν ἐπίσης τὴν τάσιν νὰ συνδέωνται μεταξύ των, δεδομένη δὲ παράστασις φέρει εὐκόλως εἰς τὴν συνείδησιν τὴν ἀντίθετόν της (π.χ. γίγας - νάνος, τρικυμία – γαλήνη, χειμὼν – θέρος, ἀστὸς – χωρικός, ὀρεινὸν - πεδινόν, παλαιὸν - νέον κ.λπ.).

Κατὰ τὸν νόμον τοῦ **συγχρονισμοῦ**, ὁ ὁποῖος λέγεται καὶ νόμος τῆς **συνυπάρξεως**, παραστάσεις ἀντικειμένων ἢ φαινομένων, τὰ ὁποῖα συνυπῆρξαν τοπικῶς ἢ χρονικῶς, ἔχουν τὴν τάσιν νὰ συνδέωνται μεταξύ των καὶ ἡ μία νὰ ἀνακαλῇ τὴν ἄλλην, ἔστω καὶ ἂν κατὰ τὰ λοιπὰ εἶναι ἐντελῶς ἄσχετοι μεταξύ των. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον αἱ παραστάσεις ἀντικειμένων συνδέονται μὲ τὴν λέξιν, ἡ ὁποία τὰ ἐκφράζει : ἡ παράστασις φίλου φέρει εἰς τὴν συνείδησιν τὸ ὄνομά του, τὸ ὄνομα ἠθοποιοῦ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀνάπλασιν σκηνῶν ἀπὸ χαρακτηριστικήν του ταινίαν κ.λπ.

Κατὰ τὸν νόμον τῆς **διαδοχῆς**, παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἐσχηματίσθησαν διαδοχικῶς, ἔστω καὶ ἂν εἶναι ἄσχετοι μεταξύ των, συνδέονται καὶ ἀναπλάσσουν ἡ μία τὴν ἄλλην. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ ἀνάπλασις γίνεται εὐκολώτερον κατὰ τὴν σειρὰν τῆς προσκτήσεως τῶν παραστάσεων καὶ δυσκολώτερον κατὰ τὴν ἀντίστροφον φοράν.

Ὡρισμένοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ἀντίθεσις εἶναι μορφὴ ὁμοιότητος, ἡ δὲ διαδοχὴ μορφὴ συνυπάρξεως. Διακρίνουν οὕτω δύο μόνον «νόμους» συνειρμοῦ καὶ ἀναπλάσεως : τῆς **ὁμοειδείας, ὁ** ὁποῖος περιλαμβάνει τὴν ὁμοιότητα καὶ τὴν ἀντίθεσιν, καὶ τῆς **συναφείας** εἰς τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει τὸν συγχρονισμὸν καὶ τὴν διαδοχήν.

Ὁ τρόπος τοῦ συνειρμοῦ διαφέρει κατὰ τὰ ἄτομα, τὴν ἡλικίαν, τὸ εἶδος τῶν παραστάσεων. Καὶ ἐπειδὴ ὁ συνειρμὸς ἀποτελεῖ οὐσιώδη προϋπόθεσιν τῆς μαθήσεως, ἡ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων του κατὰ τὴν μελέτην καὶ τὴν διδασκαλίαν ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἀπόκτησιν σταθερωτέρων γνώσεων. Πράγματι, ἔχει διαπιστωθῆ ὅτι τόσον μονιμώτεραι εἶναι αἱ παραστάσεις καὶ τόσον εὐκολώτερον ἀναπλάσσονται, ὅσον περισσότεροι τύποι συνειρμοῦ παρεμβάλλονται κατὰ τὴν σύνδεσίν των.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ ρόλος τοῦ συνειρμοῦ δὲν περιορίζεται εἰς τὴν μάθησιν, ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς τὸ σύνολον τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι τόσον ἐμφανὴς ἡ ἐπίδρασις αὐτή, ὥστε πολλοὶ ἐρευνηταὶ ἔφθασαν μέχρι σημείου νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι, πέρα τῶν αἰσθήσεων, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κατὰ προτεραιότητα ρυθμίζει τὴν ψυχικὴν ζωὴν εἶναι ἡ μεταξύ των σύνδεσις τῶν παραστάσεων (συνειρμικὴ ψυχολογία). Ἐναντίον τῆς ἀκρότητος αὐτῆς ἠγέρθησαν, ὡς ἦτο ἐπόμενον, ζωηραὶ ἀντιδράσεις. Κυρίως κατεπολεμήθη ἡ ἀποκλειστικὴ στήριξις τοῦ συνειρμοῦ εἰς τοὺς τέσσαρας νόμους, ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν ἐσωτερικῶν παραγόντων τοῦ ἀτόμου, ἡ παθητικὴ θεώρησις τῆς συγκροτήσεως τῆς ψυχικῆς ζωῆς καὶ ἡ διαίρεσις αὐτῆς εἰς στοιχεῖα. Αἱ νέαι παραστάσεις δὲν συνδέονται ἁπλῶς μεταξύ των κατὰ τοὺς νόμους τῆς ὁμοειδείας καὶ τῆς συναφείας, ἀλλὰ ἐντάσσονται εἰς τὴν ὑπάρχουσαν **ψυχικὴν δομήν,** τὴν ὁποίαν τροποποιοῦν καὶ ἐκ τῆς ὁποίας λαμβάνουν τὴν τελικὴν μορφήν των. Ἔκτοτε κινοῦνται εἰς τὰ πλαίσια τῆς δομῆς αὐτῆς τοῦ ὅλου ψυχικοῦ μηχανισμοῦ. Βεβαίως δεδομένη παράστασις προκαλεῖ τὴν ἀνάπλασιν ἑτέρας, συναφοῦς ἢ ὁμοειδοῦς. Ἀλλά, ὡς παρατηροῦν πολλοὶ ψυχολόγοι, διατί νὰ ἐμφανισθῇ εἰς τὴν συνείδησιν ἡ τελευταία αὐτὴ καὶ ὄχι μία ἄλλη, συνδεδεμένη διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου μὲ τὴν πρώτην ; Καὶ διατί, μέσῳ τῶν παραστάσεων αὐτῶν, ὁδηγούμεθα εἰς νέας ἰδέας ; Εἶναι προφανὲς ὅτι ταῦτα συμβαίνουν, διότι ἔλαβον μέρος εἰς τὴν ὅλην διαδικασίαν **τάσεις** καὶ **διαφέροντα,** πνευματικαὶ **ἀνάγκαι** καὶ συγκεκριμένα **προβλήματα.**

Ὅσον σημαντικοὶ ἑπομένως καὶ ἂν εἶναι οἱ τέσσαρες νόμοι τοῦ συνειρμοῦ, δὲν εἶναι οἱ ἀποκλειστικοὶ ρυθμισταὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Εἰς τὴν συγκρότησιν αὐτῆς μετέχουν ὅλαι αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι. Ὁ συνειρμὸς ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς σημαντικὸν παράγοντα τῆς συγκροτήσεως τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἐντάσσεται ὅμως εἰς τὸ σύνολον τῆς προσωπικότητος, εἰς τὸ σύνολον τῆς ψυχικῆς δομῆς, τὴν ὁποίαν ἀνελίσσει καὶ ἑρμηνεύει καὶ ἐκ τῆς ὁποίας λαμβάνει ὑπόστασιν ὡς ἔννοια καὶ ὡς λειτουργία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

II. Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ

α. Τί εἶναι ἡ φαντασία

Ἡ φαντασία, μαγευτικὸν προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὴν μορφὴν πνευματικῆς λειτουργίας. Ἀντλεῖ τὸ περιεχόμενόν της ἐκ τοῦ κόσμου τῶν παραστάσεων καί, χωρὶς νὰ δεσμεύεται ἀπὸ ὅρια τοπικὰ ἢ χρονικά, ἀπὸ συμβατικότητας ἢ ἄλλους κοινωνικοὺς περιορισμούς, προχωρεῖ εἰς ποικίλας συνθέσεις καὶ δημιουργεῖ νέας εἰκόνας. Διὰ τοῦτο καὶ προτείνεται ὁ ἑξῆς ὁρισμός : **Φαντασία εἶναι ἡ ψυχικὴ λειτουργία, ἡ ὁποία, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ ὑπαρχουσῶν παραστάσεων, δημιουργεῖ νέας πνευματικὰς μορφάς.** Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον κυρίως χαρακτηρίζει τὴν φαντασίαν εἶναι ἡ **δημιουργικότης.** Εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας, εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν τεχνικήν, εἰς τὴν μουσικὴν καὶ τὸν χορόν, ἡ φαντασία δημιουργεῖ. Τὰ δημιουργήματά της, ἀσήμαντα ἢ σημαντικά, μὲ μεγάλην ἢ μικρὰν ἀκτινοβολίαν, χαροποιοῦν, παρηγοροῦν, ἐλευθερώνουν τὸ πνεῦμα, λύουν προβλήματα, δίδουν διέξοδον εἰς ἀνησυχίας, ἀνοίγουν ὁρίζοντας εἰς τὴν σκέψιν.

Ὡς λειτουργία ἀνήκει εἰς τὸ **σύνολον** τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς φαντασίας, νόησις καὶ βούλησις, συναισθήματα καὶ ψυχικαὶ καταστάσεις συνδυάζονται εἰς νέαν δομήν, δημιουργοῦν νέα σχήματα μὲ ἀξιοθαύμαστον πρωτοτυπίαν. Ταυτοχρόνως προσδιορίζουν τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν πλαστικότητα τῆς φαντασίας, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν δημιουργημάτων της. Διότι τόσον τελειοτέρα εἶναι ἡ φαντασία, ὅσον καλύτερον ἔχει ἀναπτυχθῆ ἡ προσωπικότης τοῦ ἀτόμου.

Πολλοὶ συγγραφεῖς διακρίνουν τὴν φαντασίαν εἰς ἐνεργητικὴν καὶ παθητικήν. Ἡ πρώτη ἀπαντᾷ καὶ μὲ τὰ ὀνόματα δημιουργική, ἀφαιρετική, προσθετική, συνθετική, ἐποπτική.

Ἐνεργητικὴ ὀνομάζεται ἡ φαντασία, ἡ ὁποία προχωρεῖ εἰς συνδυασμοὺς καὶ συλλήψεις μὲ τὴν θέλησιν ἢ τοὐλάχιστον μὲ τὴν συναίνεσιν τοῦ ἀτόμου. Εἶναι ἡ φαντασία τοῦ ποιητοῦ, ἐκ τῆς ὁποίας γεννᾶται ἡ Ὀδύσσεια ἢ ὁ Φάουστ, ἡ φαντασία τοῦ γλύπτου, ἐκ τῆς ὁποίας ἀναδύεται ὁ Ἑρμῆς ἢ ἡ Ἀφροδίτη, ἡ φαντασία τοῦ ἀρχαιολόγου, διὰ τῆς ὁποίας ἄμορφοι σωροὶ ἐρειπίων ἀνασυντάσσονται

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἰς ἀνθήσασαν πρὸ χιλιετηρίδων πόλιν, ἡ φαντασία τοῦ ἐπιστήμονος, ἡ ὁποία ὑπεράνω μέσων καὶ δυνατοτήτων τοῦ παρόντος χαράσσει τὰ πλαίσια τῶν ἐπιτεύξεων τοῦ μέλλοντος, ἡ φαντασία τοῦ διορατικοῦ πολιτικοῦ, ὁ ὁποῖος, παρακάμπτων τὸ ἀπατηλὸν τῶν φαινομένων, συλλαμβάνει τὸ νόημα τῶν μεταβολῶν καὶ ἀναλόγως προσανατολίζει τὸ σκάφος, τοῦ ὁποίου ἐπιβαίνει ὡς κυβερνήτης.

Παθητικὴ ὀνομάζεται ἡ φαντασία, ἡ ὁποία λειτουργεῖ αὐτομάτως, χωρὶς ἰδιαιτέραν πρόθεσιν τοῦ ἀτόμου. Εἶναι ἡ φαντασία κατὰ τὰ ὄνειρα καὶ τὰς ὀνειροπολήσεις, ἡ φαντασία τῶν παιδιῶν, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν τὰ ζῷα τοῦ παραμυθιοῦ ὁμιλοῦν, τὰ ἀντικείμενα αἰσθάνονται καὶ πονοῦν, αἱ χρονικαὶ καὶ τοπικαὶ δεσμεύσεις καταργοῦνται. Εἶναι ἡ φαντασία τοῦ πρωτογόνου, ἡ ὁποία δημιουργεῖ τὸν μῦθον καὶ τὰ ὑπεράνθρωπα ὄντα, ἡ φαντασία, ἡ ὁποία ἀπομακρύνει τὸ ἄτομον ἐκ τῆς πραγματικότητος καὶ τὸ ὁδηγεῖ ἐκεῖ, ὅπου τὸ καλοῦν αἱ ἐπιθυμίαι του.

Ἐν τούτοις, ἡ διαίρεσις τῆς φαντασίας εἰς ἐνεργητικὴν καὶ παθητικὴν εἶναι ἐντελῶς ἐπιφανειακὴ καὶ στερεῖται περιεχομένου. Βαθυτέρα παρατήρησις ἀποδεικνύει ὅτι ἡ φαντασία, εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, ἀποτελεῖ ἐνεργητικὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς καὶ εἶναι δημιουργική. Τὰ κίνητρα τῆς δράσεώς μας δὲν εἶναι πάντοτε συνειδητά. Πολλάκις αἱ ἐνέργειαί μας ὑποκινοῦνται ἀπὸ ζωηρὰς ἀσυνειδήτους δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστον τμῆμα τῆς προσωπικότητός μας. Ἡ ὀνειροπόλησις π.χ. ἐθεωρήθη ὡς μορφὴ «παθητικῆς» φαντασίας. Εἶναι ὅμως γεγονὸς ὅτι εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις ἡ ὀνειροπόλησις ἀποτελεῖ μορφὴν προσαρμογῆς καὶ μάλιστα ἀποτελεσματικῆς. Προβληματικαὶ καταστάσεις, ἀνάγκαι ἀποκαταστάσεως τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας, ὠθοῦν τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν. Ἴσως ὑπάρχουν καλύτεραι λύσεις. Ὁπωσδήποτε ὅμως ὁ προσανατολισμὸς τῆς σκέψεως πρὸς φανταστικοὺς συνδυασμοὺς καὶ βιώματα οὔτε τυχαῖος εἶναι οὔτε αὐτόματος. Τὸ πρᾶγμα εἶναι περισσότερον ἐμφανὲς εἰς τὸ παράδειγμα τοῦ πρωτογόνου, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ τὸν μῦθον. Μεταξὺ τῆς μυθικῆς καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἑρμηνείας τοῦ κεραυνοῦ ἢ τῆς τρικυμίας ὑπάρχει ἀσφαλῶς ριζικὴ διαφορά. Τὰ κίνητρα ὅμως εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ἀπουσιάζουν. Ὅσον, διὰ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι δὲν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κατευθύνουν τὴν φαντασίαν ἐσωτερικαὶ δυνάμεις εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν παιδικῶν ἐνασχολήσεων, οἱοσδήποτε ἐπιχειρήσῃ νὰ ἀποτρέψῃ ἐξ αὐτῶν τὸ παιδί, θὰ πεισθῇ περὶ τοῦ ἀντιθέτου.

Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἡ φαντασία ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον λειτουργίαν τῆς προσωπικότητος, ἀναπτύσσεται συναρτήσει τῶν ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ συντείνει ἀπὸ τῆς ἰδικῆς της σκοπιᾶς εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας τοῦ ἀτόμου. Διὰ τοῦτο, προκειμένου νὰ τὴν κατανοήσωμεν καλύτερον, ἀντὶ νὰ προσφεύγωμεν εἰς ἀνεδαφικὰς διαιρέσεις, εἶναι προτιμότερον νὰ τὴν παρακολουθήσωμεν εἰς ὡρισμένας χαρακτηριστικὰς ἐκδηλώσεις τῆς δραστηριότητος τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων.

β. Ἡ φαντασία εἰς τὸ παιγνίδι

Σήμερον ἀποδίδεται μεγίστη σημασία εἰς τὸ παιγνίδι. Ψυχολόγοι καὶ φιλόσοφοι, ποιηταὶ καὶ βιολόγοι ἐνέκυψαν εἰς τὸ θέμα αὐτό, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκύψουν ἀρκεταὶ καὶ ἐνδιαφέρουσαι θεωρίαι καὶ νὰ διατυπωθοῦν ὄχι ὀλίγοι ὁρισμοί. Ἀξίζει νὰ τονισθῇ ὅτι, εἰς τὰς περισσοτέρας καὶ κυριωτέρας θεωρίας, ἐπιβλητικὴ εἶναι ἡ παρουσία καὶ δεσπόζουσα ἡ θέσις τῆς φαντασίας.

Μετὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς, ὅταν τὸ παιδὶ ἀποκτήσῃ εἰς ἱκανοποιητικὸν βαθμὸν τὴν ἱκανότητα τοῦ συμβολισμοῦ, τὸ παιγνίδι ἐγκαταλείπει τὰς πρωτογόνους μορφάς του καὶ ἀρχίζει νὰ λαμβάνῃ τὸν γνωστὸν εἰς ὅλους μας χαρακτῆρα. Καθίσταται τότε ἡ **πλέον σοβαρὰ ἐνασχόλησις** τοῦ παιδιοῦ, ἡ ὁποία κινητοποιεῖ καὶ προσανατολίζει, ὁδηγεῖ καὶ ἐξελίσσει ὁλόκληρον τὴν προσωπικότητα, ὅλας του τὰς δυνάμεις. Καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἀποδίδει τόσην σοβαρότητα εἰς τὸ παιγνίδι του, δὲν ἀνέχεται διακοπάς. Ἐπειδὴ δὲ «οἱ μεγάλοι δὲν καταλαβαίνουν» καὶ ἡ πραγματικότης δὲν ἐννοεῖ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τοὺς φανταστικοὺς συμβολισμούς, προβάλλει ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπομονώσεως, ὥστε τὸ «ἐγὼ» νὰ δυνηθῇ νὰ ἀποδράσῃ εἰς τὸν κόσμον τῶν συμβολισμῶν, **εἰς τὸν κόσμον τῆς φαντασίας.** Ἀναπόσπαστον ἑπομένως γνώρισμα τοῦ παιγνιδιοῦ εἶναι ἡ φυγὴ ἐκ τῆς ἀκάμπτου καὶ σκληρᾶς πραγματικότητος, ἡ ἑκουσία ἀγνόησίς της καὶ ἡ προσκόλλησις εἰς τὸν κόσμον τῆς φαντασίας, τοῦ ὁποίου εἴμεθα οἱ ἀποκλειστικοὶ δημιουργοὶ καὶ ἐξουσιασταί. Ἡ φυγὴ ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὴν δημιουργίαν. Ὁ καλλιτέχνης, ὁ σοφός,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὁ στοχαστὴς «ἀποσύρονται», διὰ νὰ δημιουργήσουν. Εἰς τὴν ἰδικήν του γωνίαν, τὸ παιδὶ ἀνακαλύπτει τὸν ἑαυτόν του καὶ τὰς δυνατότητάς του, ἀσφαλίζεται καὶ δημιουργεῖ. «Παίζω», κατὰ τὴν ἔκφρασιν γνωστοῦ ψυχολόγου, σημαίνει «ἀσκοῦμαι εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς φαντασίας διὰ μελλοντικὴν συγκεκριμένην πραγματοποίησιν».

γ. Ἡ φαντασία εἰς τὸν μῦθον

Ἡ προσωποποίησις καὶ ὁ παμψυχισμὸς τῶν ἀντικειμένων δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸν γνώρισμα τοῦ κόσμου τῶν παιδικῶν ἐνασχολήσεων. Χαρακτηρίζει ἄπειρον πλῆθος ἀτόμων, τὰ ὁποῖα αἰσθάνονται ἔκπληξιν καὶ δέος πρὸ τῶν φυσικῶν φαινομένων καὶ ἀναζητοῦν ἀπόκρισιν εἰς ἀγωνιώδη ἐρωτήματά των. Δημιουργοῦν τότε διὰ τῆς φαντασίας των τὰς λύσεις, ἐφ' ὅσον ἡ ὁδὸς τῆς λογικῆς, ἡ ὁδὸς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, εἴτε εἶναι ἀνύπαρκτος εἰς τὴν κοινωνίαν ἢ εἰς τὴν ἐποχήν των εἴτε ὑπερβαίνει τὰς πνευματικὰς καὶ πολιτιστικάς των δυνατότητας. Ἡ τρικυμία ἑρμηνεύεται ὡς ἐκδήλωσις θυμοῦ μιᾶς ἀνωτέρας δυνάμεως, ἡ κορυφὴ ἀπροσίτου ὄρους θεωρεῖται κατοικία θεῶν ἢ δαιμόνων.

Ἡ φαντασία συντελεῖ λοιπόν, διὰ τοῦ μύθου, εἰς τὴν ὁμαλὴν προσαρμογὴν τοῦ ἀνθρώπου, διότι δίδει λύσεις εἰς τὰ προβλήματά του καὶ τοῦ παρέχει τὴν ἐλπίδα ὅτι διὰ τῆς συμπεριφορᾶς του θὰ δυνηθῇ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν προστασίαν τοῦ ρυθμίζοντος τὰ φυσικὰ φαινόμενα ὄντος. Εἰς ὡρισμένας μάλιστα περιπτώσεις ὁ μῦθος προσφέρει τρόπον ἐκφράσεως ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι μόνον ἀτελῶς θὰ ἠδύναντο νὰ παρουσιασθοῦν ἄλλως. Παράδειγμα οἱ μῦθοι τοῦ Πλάτωνος.

δ. Φαντασία καὶ χορὸς

Ὁ χορός, πανάρχαιον κοινωνικὸν φαινόμενον, ἀποτελεῖ ἐκδήλωσιν στηριζομένην κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν **φαντασίαν.** Ἀπὸ τῆς πλέον πρωτογόνου μέχρι τῆς τελειοτέρας του μορφῆς ἔχει ὡς βασικὸν στοιχεῖον τὴν μίμησιν ὄντων ἢ ἐνεργειῶν, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται εἰς τὸν παραστατικόν μας κόσμον. Τὰ παραδείγματα εἶναι ἄφθονα :

Οἱ τελετουργικοὶ χοροὶ τῶν πρωτογόνων συνίστανται κυρίως εἰς μίμησιν τῶν κινήσεων τοῦ ὄντος ἐκείνου, διὰ τὸ ὁποῖον τελεῖται ἡ λατρεία. Χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀποτελοῦν οἱ χοροί,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἰς τοὺς ὁποίους γίνεται ἀναπαράστασις ἄρκτων, λύκων, τίγρεων, λεόντων, ὄφεων, πτηνῶν, δαιμόνων ἢ ἄλλων ὄντων τῆς φύσεως καὶ τῆς φαντασίας.

Εἰς τοὺς χοροὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἡ φαντασία ἀποτελεῖ καὶ πάλιν τὸ βασικὸν στοιχεῖον. Κατὰ τὸν Λουκιανόν, «ὁ χορευτὴς **μιμεῖται** θαυμασίως τὴν ρευστότητα τοῦ ὕδατος, τὴν ζωηρότητα τῆς φλογός, τὴν ἀγριότητα τοῦ λέοντος, τὸν θυμὸν τῆς λεοπαρδάλεως, τὴν κίνησιν τοῦ δένδρου». Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς πολεμικοὺς χορούς, κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ χορευτὴς «τολμᾷ» ἐπὶ τοῦ φανταστικοῦ πεδίου, διὰ νὰ τολμήσῃ καὶ ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ, μιμεῖται τὰς κινήσεις τῆς μάχης, διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν σχετικὴν εὐχέρειαν καί, εἰς δεδομένην περίπτωσιν, τὴν νίκην. Ὁ πυρρίχιος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐκτελούμενος ἀπὸ νέους, οἱ ὁποῖοι ἔφερον ἀκόντια, ἀσπίδας καὶ ξίφη, περιελάμβανεν ὅλους τοὺς ἐλιγμοὺς τῆς μάχης : ἐπίθεσιν, ἄμυναν, φυγήν, καταδίωξιν ἐχθροῦ.

Ὁ χορὸς λοιπόν, ἐφ' ὅσον δὲν καταντήσῃ τυποποιημένη ἐκτέλεσις ἀριθμοῦ βημάτων, εἶναι ἀποκάλυψις τῆς ψυχῆς, συγχρόνως δὲ γλῶσσα φανταστική, ὄργανον ἐπικοινωνίας. Ὁ Νέρων, ἐπιθυμῶν νὰ εὐχαριστήσῃ φιλοξενούμενόν του πρίγκιπα, ὠργάνωσε πρὸς τιμήν του ἑορτήν. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀποχωρήσεως ἐκάλεσεν αὐτὸν νὰ λάβῃ ὡς ἐνθύμιον ὅ,τι ἐπιθυμεῖ. Ὁ πρῖγκιψ ἐζήτησε τότε τὸν καλύτερον χορευτὴν τῆς ἑσπερίδος καὶ εἰς τὸν ἔκπληκτον Νέρωνα ἐξήγησεν : «Οἱ βάρβαροι γείτονές μου ὁμιλοῦν ἄγνωστον εἰς τὴν φυλήν μου γλῶσσαν καὶ δὲν ἔχω διερμηνεῖς. Ὅταν παραστῇ ἀνάγκη νὰ ἐπικοινωνήσω μαζί των, ὁ χορευτὴς αὐτὸς διὰ τῶν ἐκφραστικῶν κινήσεών του θὰ μεταδίδῃ εἰς αὐτοὺς ὅ,τι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταδοθῇ διὰ τῆς γλώσσης». Εἰς τὸ χορόδραμα «Λίμνη τῶν κύκνων» ἡ ἐκφραστικότης τῶν κινήσεων τοῦ χορευτοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδοθῇ διὰ τοῦ λόγου, ὁ δὲ θεατὴς συμμετέχων διὰ τῆς φαντασίας του ἔχει τὴν εὐχέρειαν νὰ πλάσῃ τὸν ἰδικόν του μῦθον, μὲ τὰς ἰδικάς του λεπτομερείας, νὰ παραστῇ ὡς συνδημιουργὸς καὶ νὰ ἀποχωρήσῃ μὲ τὴν ἱκανοποίησιν τόσον τῆς αἰσθητικῆς ἀπολαύσεως, ὅσον καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναδημιουργίας. Εἰς τὸ χορόδραμα ἐξ ἄλλου «Πουλὶ τῆς φωτιᾶς» χορευτὴς καὶ θεαταὶ ζοῦν διὰ τῆς φαντασίας των τὴν ἀγωνιώδη προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀπελευθέρωσίν του : ἕνα θαυμάσιο πουλὶ προσελκύει ὡς μαγνή-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

της τὴν προσοχὴν μικροῦ παιδιοῦ. Ὁ μικρὸς ἐπιθυμεῖ νὰ τὸ συλλάβῃ, ἐπιχειρεῖ νὰ ὑψωθῇ καὶ νὰ πετάξῃ, ὅπως ἐκεῖνο. Ἀλλὰ αἱ δυνάμεις του δὲν ἐπαρκοῦν. Τὸ παιδὶ μεγαλώνει, ἔρχεται ἡ ἐποχὴ τοῦ σχολείου, τοῦ στρατοῦ, τοῦ ἐπαγγέλματος, τοῦ γάμου. Ἐποχαὶ πολέμου καὶ εἰρήνης, χαρᾶς καὶ ὀδύνης, ἐπιτυχιῶν καὶ ἀπογοητεύσεων διαδέχονται ἡ μία τὴν ἄλλην. Καὶ τὸ πουλὶ πάντοτε παρόν, πάντοτε ἀσύλληπτον, παραμένει σύμβολον τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας.

ε. Ἡ φαντασία εἰς ἄλλας ἐκδηλώσεις

Καὶ εἰς τὴν **ποίησιν** εἶναι ἔντονος ἡ παρουσία τῆς φαντασίας. Διὰ τὴν ποίησιν ὑπάρχουν πολλοὶ ὁρισμοί, κοινὸν σημεῖον τῶν ὁποίων εἶναι τὸ ἑξῆς : Ἡ ποίησις πηγάζει ἐκ τῆς φαντασίας τοῦ εὐαισθήτου ποιητοῦ καὶ ἀπευθύνεται εἰς εὐαισθήτους συναισθηματικὰς χορδὰς τοῦ ἀναγνώστου ἢ τοῦ ἀκροατοῦ, ὁ ὁποῖος μόνον διὰ τῆς φαντασίας του δύναται νὰ προβαίνῃ εἰς τὴν ἀπαραίτητον ἀναδιοργάνωσιν τοῦ ψυχικοῦ του κόσμου, ὥστε νὰ καθιστᾷ τοὺς στίχους βίωμά του. Εἶναι προφανὲς ὅτι στοιχεῖον τῆς τοιαύτης φαντασίας εἶναι ἡ **δημιουργικότης.** Καὶ τοῦτο εἶναι ἀληθὲς τόσον διὰ τὸν ποιητήν, ὅσον καὶ διὰ τὸ παιδί, τὸ ὁποῖον μὲ αὐθορμησίαν ἀπαγγέλλει, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν εὐαίσθητον ἀκροατὴν ἢ ἀναγνώστην ποιημάτων. Εἰς ὅλας δὲ τὰς περιπτώσεις ἡ ποίησις δίδει διέξοδον εἰς ποικίλας συναισθηματικὰς καταστάσεις καὶ καθίσταται ἀφετηρία ἀναδιοργανώσεως τοῦ παραστατικοῦ μας κόσμου.

Ἐμφανὴς εἶναι ἐπίσης ἡ παρουσία τῆς φαντασίας εἰς τὰς **φυσικομαθηματικὰς καὶ λοιπὰς ἐπιστήμας,** ἔστω καὶ ἂν εἰς αὐτὰς αἱ αἰτιώδεις σχέσεις καὶ αἱ λογικαὶ ἔννοιαι ἀποτελοῦν κυρίαρχα στοιχεῖα. Ἄλλοτε ὡς ἀδιόρατος σύλληψις τοῦ ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ, ἄλλοτε ὡς πλαίσιον τῶν ἐρευνητικῶν διαδικασιῶν, ἄλλοτε ὡς προπομπὸς τῶν λογικῶν ἐπεξεργασιῶν, ἡ φαντασία συνοδεύει τὴν μαθηματικὴν ἐπινόησιν, τὴν φυσικὴν ἔρευναν, τὰς τεχνικὰς ἐπιτεύξεις. Οἱ φανταστικοὶ ἀριθμοὶ ἀποδεικνύονται πραγματικοί, τὸ πολυανυσματικὸν διάστημα προσφέρει ἀποτελεσματικὰς λύσεις, αἱ πλέον τολμηραὶ συλλήψεις, ἐφ' ὅσον ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ πνευματικὸν ἀνάστημα τοῦ ἀνθρώπου, εὑρίσκουν τὴν ὁδὸν τῆς πραγματοποιήσεώς των. Καὶ δὲν εἶναι τυχαῖον τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ μαθηματικὴ ἔμπνευ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σις ἔρχεται εἰς τὸν μαθηματικόν, ἡ ἔμπνευσις διὰ μηχανήματα εἰς τὸν μηχανικόν, ἡ ἔμπνευσις διὰ λογοτεχνήματα εἰς τὸν συγγραφέα. Διότι, διὰ νὰ λειτουργήσῃ ἡ φαντασία, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀνάλογος παραστατικὸς πλοῦτος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηριζομένη θὰ συνθέσῃ καὶ θὰ δημιουργήσῃ.

Ἐξ ἴσου κεφαλαιώδης εἶναι ὁ ρόλος τῆς φαντασίας εἰς τὰς **ἐνασχολήσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς.** Ἔχουσα τὸ μαγικὸν προνόμιον νὰ προηγῆται τοῦ χρόνου, ἡ φαντασία προβάλλει ἐκ τῶν προτέρων, μὲ θαυμαστὴν ἐνίοτε καθαρότητα, τὰ πιθανὰ ἀποτελέσματα ἐνδεχομένων ἐνεργειῶν τοῦ ἀτόμου. Προσφέρει οὕτω τὴν δυνατότητα ἐπιλογῆς διὰ βραχυπροθέσμους λύσεις ἢ διὰ μακροχρονίους προσανατολισμούς. Προεικονίζει τὴν τροπὴν τῆς συζητήσεως καὶ διευκολύνει διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὴν διατύπωσιν ἐπιχειρημάτων. Ὑποβοηθεῖ ἀκόμη εἰς τὴν ἐπινόησιν προφάσεων πρὸς ματαίωσιν ἢ ἀναβολὴν ἀνεπιθυμήτων συναντήσεων, παρέχει ἔδαφος δι' ὑπεκφυγάς, προσφέρει διεξόδους, ἐξάγει τὸ ἄτομον ἐκ τῆς ἀμηχανίας. Τέλος, μεταθέτουσα νοερῶς τὰ ἄτομα εἰς κόσμον καὶ περιστατικὰ τῆς ἀπολύτου ἐκλογῆς των, καθίσταται ἀντίβαρον εἰς τὴν ἀκαμψίαν τῶν ἀναγκαιοτήτων τῆς ζωῆς, παράγων ψυχικῆς ἰσορροπίας, ὅασις εἰς τὴν καθημερινότητα, ἀνάπαυλα εἰς τὸ ἄγχος. Καὶ μολονότι «ἀποκυήματα» χαρακτηρίζονται περιφρονητικῶς τὰ δημιουργήματά της, εἰς τὴν ζωὴν ἡ φαντασία εἶναι ἐξ ἴσου ἀπαραίτητος μὲ τὴν λογικήν, ἀποτελεῖ στοιχεῖον ἀναπόσπαστον τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

στ. Αἱ διαταραχαὶ τῆς φαντασίας

Τὸ ἄτομον εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐπιτύχῃ τὴν προσαρμογήν του κινητοποιεῖ πλῆθος λειτουργιῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴν φαντασίαν. Ἡ ἀντίδρασίς του αὐτὴ εἶναι ὁμαλή. Μερικὰ ἄτομα ὅμως ἀποκόπτονται ἐντελῶς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ προσφεύγουν ἀποκλειστικῶς ἢ κατὰ κύριον λόγον εἰς τὸ φανταστικόν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁμιλοῦμεν περὶ διαταραχῆς τῆς φαντασίας. Ἡ παθολογικὴ αὐτὴ φαντασία παρουσιάζεται ὑπὸ διαφόρους μορφάς.

Εἶναι εἰς ὅλους γνωστὸν ὅτι ἡ φαντασία ὑπερισχύει τῆς πραγματικότητος κατὰ τὴν πρώτην παιδικὴν ἡλικίαν. Ἡ προβολὴ αὐτὴ τοῦ φανταστικοῦ εἰς βάρος τοῦ πραγματικοῦ ὀφείλεται εἰς τὸ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὅτι τὸ παιδὶ ἀδυνατεῖ νὰ ἀντιληφθῇ τὴν πραγματικότητα, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι. Παρουσιάζεται οὕτω τὸ **παιδικὸν ψεῦδος**, κατάστασις φυσιολογική, ἡ ὁποία ἀπαλύνεται μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Εἰς παθολογικὰς περιπτώσεις τὸ ψεῦδος δὲν ὑποχωρεῖ. Πράγματι, ἡ ἐπανάληψις καὶ ἡ προμελέτη ἀποτελοῦν τὰ δύο βασικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ παθολογικοῦ ψεύδους. Ἀπόκλισιν ἐπίσης ἀπὸ τὸ κανονικόν, ὀλιγώτερον ὅμως σοβαράν, ἀποτελοῦν αἱ προσπάθειαι δι' ἀπόκρυψιν σφαλμάτων, ἡ ἐπιδίωξις ἐπαίνων, ἡ ματαιοδοξία κ.λπ.

Ἡ διαταραχὴ τῆς φαντασίας γίνεται περισσότερον ἐμφανὴς κατὰ τὴν **μυθομανίαν.** Ἄλλοτε ὡς τερατολογία, ἄλλοτε ὡς αὐτοπροβολή, ἄλλοτε ὡς συκοφαντικὴ διήγησις, ἄλλοτε ὡς αὐτοκατηγορία, ἡ μυθομανία παρουσιάζεται ὡς ἔμμονος τάσις πρὸς τὴν φαντασιοκοπίαν. Ὁ μυθομανὴς κινεῖται ἄλλοτε ἀπὸ νοσηρὰ πάθη καὶ ἄλλοτε ἀπὸ ἰσχὺραν τάσιν πρὸς καυχησιολογίαν, ἄλλοτε ἀπὸ συμπλέγματα καὶ ἀπὸ διάφορα ἄλλα ταπεινὰ ἐλατήρια. Συνήθως γνωρίζει ὅτι τὰ ἀφηγήματά του εἶναι ἀσύστατα, συμπεριφέρεται ὅμως ὡς ἐὰν ἦτο βέβαιος διὰ τὴν ἀλήθειαν τῶν ὅσων λέγει. Φυσικὰ ἡ συμπεριφορά του αὐτὴ μόνον κακὸν προξενεῖ εἰς ἐκεῖνον καὶ εἰς τοὺς ἄλλους.

Αἱ τάσεις πρὸς **μόνωσιν** καὶ πρὸς **ὀνειροπόλησιν**, ὅταν λαμβάνουν μόνιμον καὶ ἔντονον μορφήν, ἀποτελοῦν ἐπίσης παθολογικὰς ἐκδηλώσεις τῆς φαντασίας. Ὁ ρέπων ἐντόνως εἰς τὴν μόνωσιν καὶ τὰς ὀνειρεπολήσεις μοναχικὸς περιπατητὴς ἐντὸς τοῦ σμήνους τῶν συμμαθητῶν του ἀκολουθεῖ τὸν ἰδικόν του ἐσωτερικὸν ρυθμόν. Ἐνῷ εἶναι εὐφυής, κλείει τοὺς ὀφθαλμούς του πρὸ τῶν δυσκολιῶν καὶ τῶν ἐμποδίων. Ἐνῷ εἶναι εὐσυγκίνητος, φαίνεται ἀπαθής. Παραγκωνίζει τὴν πραγματικότητα καὶ ζῇ κατὰ κανόνα εἰς τὸν κόσμον τῶν ἐπιθυμιῶν του. Κινεῖται εἰς τὸν κόσμον τῆς φαντασίας, ἡ ὁποία τελικῶς παρασύρει τὴν σκέψιν του εἰς ἀγόνους περιπλανήσεις.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

III. Η ΜΝΗΜΗ

α. Ἔννοια καὶ εἴδη τῆς μνήμης

Ἡ φαντασία, ὡς εἴδομεν, ἐκτείνεται πρὸς ὅλας τὰς διαστάσεις τοῦ χώρου ἢ τοῦ χρόνου καὶ δὲν ἐνδιαφέρεται ἂν τὸ περιεχόμενόν της ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰ πραγματικὰ δεδομένα. Ἀντιθέτως, **ἡ μνήμη στρέφεται πρὸς τὸ γενόμενον,** ἀποτελεῖ τὴν κιβωτὸν τοῦ παρελθόντος, ὑπόκειται εἰς αὐστηροὺς τοπικοὺς καὶ χρονικοὺς προσδιορισμούς, κινεῖται ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ πραγματικοῦ: **ἐνθυμούμεθα συγκεκριμένα γεγονότα,** τὰ ὁποῖα συνέβησαν **εἰς δεδομένον τόπον καὶ χρόνον** καὶ τὰ ὁποῖα ἔχουν ὁπωσδήποτε συνδεθῆ μὲ τὴν προσωπικὴν ζωήν μας. Ἡ μνήμη παρουσιάζει πολλὰς ὁμοιότητας μὲ ἄλλας λειτουργίας, μὲ τὰς ὁποίας ὅμως δὲν πρέπει νὰ συγχέεται.

1. Μνήμη καὶ ἕξις. Δὲν πρέπει π.χ. νὰ συγχέεται ἡ μνήμη μὲ τὴν **ἕξιν.** Ἡ μνήμη εἶναι κυρίως κατάστασις συνειδήσεως, καθαρὰ παραστατικὴ λειτουργία, ἐνῷ αἱ ἕξεις εἶναι ἐπίκτητοι κινητικοὶ μηχανισμοί, οἱ ὁποῖοι εἶναι δυνατὸν νὰ λειτουργοῦν χωρὶς τὴν συμμετοχὴν τῆς συνειδήσεως ἢ τῆς προσοχῆς.

Εἰς ὡρισμένας ὅμως περιπτώσεις μνήμη καὶ ἕξις συνυπάρχουν καὶ συνεργάζονται. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα εἶναι ἡ λεγομένη **μηχανικὴ μνήμη.** Ἀρκεῖ νὰ ἀπαγγείλω τὰς πρώτας λέξεις ἑνὸς ποιήματος, τὸ ὁποῖον ἔχω ἀποστηθίσει, διὰ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν μνήμην μου ἡ συνέχεια. Τίθενται τότε εἰς λειτουργίαν οἱ κινητικοὶ μηχανισμοὶ τῆς φωνητικῆς ὁδοῦ καὶ ἡ συνέχεια ἔρχεται αὐτομάτως. Παραλλήλως ὅμως «βλέπω» τὴν εἰκόνα τῆς σελίδος καὶ τὸ μέγεθος τῶν στίχων, καθοδηγοῦμαι ἐκ τῆς ὁμοιοκαταληξίας ἢ ἐξ ἄλλων στοιχείων, ἐλέγχω διὰ τοῦ πνεύματος τὴν πιστὴν ἢ μὴ ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου, ὑποβοηθῶ, κατευθύνω. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὸν ἠθοποιόν, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει τὸν ρόλον του ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἢ μὲ τὸν βιολιστήν, ὁ ὁποῖος ἐκτελεῖ μουσικὸν τεμάχιον, χωρὶς νὰ χρησιμοποιῇ «παρτιτούραν».

2. Μνήμη καὶ γνῶσις. Δυσχερεστέρα εἶναι ἡ διάκρισις μεταξὺ **γνώσεως** καὶ **μνήμης.** Γνωρίζω ὅτι εἰς ὀρεινὸν χωρίον εὑρίσκεται ἡ πατρική μου οἰκία, γνωρίζω ὅτι κατὰ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον ἡ Ἑλβετία παρέμεινεν οὐδετέρα. Γνωρίζω ὅμως καὶ τὰς ἐννοίας «οἰκία»,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

«πόλεμος», «οὐδετερότης». Ὅλαι αὐταὶ αἱ γνώσεις εἰσέρχονται εἰς τὸ πλαίσιον τῆς μνήμης; Ἀσφαλῶς ὄχι. Ὡς ἐτονίσαμεν εἰς τὴν ἀρχήν, ἐνθυμούμεθα συγκεκριμένα ἀντικείμενα ἢ γεγονότα τοῦ παρελθόντος, γεγονότα πραγματικά, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς ὡρισμένον τόπον καὶ χρόνον. Ἐνθυμοῦμαι τὴν πατρικήν μου οἰκίαν, δύναμαι ἐπίσης νὰ ἐνθυμηθῶ καὶ ἄλλα οὐδέτερα κράτη τῆς περιόδου τοῦ β' παγκοσμίου πολέμου. Αἱ γνώσεις μου αὐταὶ ἀνήκουν εἰς τὸν τομέα τῆς μνήμης. Ἀναφέρονται εἰς συγκεκριμένα πρόσωπα, ἀντικείμενα ἢ περιστατικὰ καὶ ὄχι εἰς γενικὰς ἐννοίας. Ἡ πατρική μου οἰκία ὑπάρχει, εἶναι μοναδική, συνδέεται μὲ τὴν προσωπικήν μου ζωὴν καὶ δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἔννοιαν «οἰκία», ἡ ὁποία εἶναι ξένη πρὸς τὴν προσωπικὴν ζωήν, ἀλλὰ κοινὴ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀπρόσιτος, σχηματικὴ καὶ γενική. Ἡ ἔννοια ἀνήκει, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς τὸν τομέα μᾶλλον τῆς νοήσεως παρὰ τῆς μνήμης.

3. Τὰ κοινωνικὰ πλαίσια τῆς μνήμης. Παρὰ τὸν συγκεκριμένον καὶ τὸν προσωπικὸν χαρακτῆρα των, αἱ ἀναμνήσεις μας ὁρίζονται ὑπὸ **κοινωνικῶν πλαισίων.** Ἡ λειτουργία, τὴν ὁποίαν ἐπιτελεῖ ἡ μνήμη, καθιστᾷ ἀπαραίτητον τὴν παρουσίαν τοῦ κοινωνικοῦ στοιχείου. Ὡς μαθητὴς ἀπομνημονεύω τὴν ἐξεταστέαν ὕλην, ὡς πολίτης ἐνθυμοῦμαι τὴν ἡμερομηνίαν τῆς γεννήσεώς μου, τὸν ἀριθμὸν τῆς ταυτότητός μου καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ὡς μάρτυς ἐνώπιον δικαστηρίου ἐπιστρατεύω τὴν μνήμην μου ἐκ καθήκοντος κοινωνικοῦ, ὡς ἄνθρωπος συγκρατῶ ἀριθμοὺς τηλεφώνων, διευθύνσεις, ἡμερομηνίας, προκειμένου νὰ ἀνταποκριθῶ εἰς τὰς κοινωνικάς μου ὑποχρεώσεις.

Ἐξ ἄλλου, προκειμένου νὰ ἐντοπίσω τὰς ἀναμνήσεις μου, ἀναγκάζομαι νὰ προσφύγω εἰς κοινωνικὰ δεδομένα. Ἡ μέτρησις π.χ. τοῦ χρόνου ἀποτελεῖ συμβατικότητα, ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ κοινωνικὰς ἀνάγκας καὶ ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἀφετηρίαν γεγονότα ὑπερατομικῆς σημασίας: Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες, Γέννησις τοῦ Χριστοῦ, Ἐγίρα. Ἐντοπίζω ἀκόμη καὶ στιγμὰς τῆς προσωπικῆς μου ἱστορίας, διὰ τῆς προσφυγῆς εἰς κοινοῦ ἐνδιαφέροντος συμβάντα: μαθητικὴ ζωή, στρατιωτικὴ θητεία, ἐπέτειοι κ.λπ. Ἀντικείμενα καὶ γεγονότα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἰδικαί μου ἀναμνήσεις, συμβαίνει νὰ ἀποτελοῦν καὶ ἀναμνήσεις ἄλλων, μὲ μικρὰς ἢ μεγάλας διαφορὰς εἰς τὰς λεπτομερείας.

Αὐτὸ βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ παρελθόν μας δὲν μᾶς ἀνήκει, ὅτι ἡ μνήμη εἶναι κοινωνικὴ καὶ ὄχι προσωπική. Παρὰ τὰ φαινόμενα,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

παραμένει τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ κοινωνικαὶ καὶ αἱ λοιπαὶ ἐνδείξεις προσφέρουν ἀπειρίαν δυνατῶν ἀνασυστάσεων τοῦ παρελθόντος. Ἀλλὰ ἡ μνήμη ἐπιλέγει **μίαν** ἀπὸ αὐτάς, δηλαδὴ ἐκείνην, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ εἰς τὴν προσωπικὴν ζωήν μας. Διὰ μέσου τῶν κοινωνικῶν πλαισίων καὶ ἐνδείξεων τὸ ἄτομον ἀναζητεῖ τὴν ἰδικήν του ἱστορίαν, τὸν ἑαυτόν του.

4. Συμπέρασμα. Ἡ μνήμη χρησιμοποιεῖ τὸν αὐτοματισμόν, εἶναι ὅμως διάφορος ἐκείνου. Ὑποβοηθεῖ καὶ ἐπικαλεῖται τὴν νοημοσύνην, χωρὶς καὶ πάλιν νὰ συγχέεται πρὸς αὐτήν. Κινεῖται διὰ μέσου τοῦ ἀπροσώπου καὶ κοινωνικοῦ στοιχείου, δὲν ἀπαρνεῖται ὅμως τὴν μοναδικότητα τῆς προσωπικῆς ἱστορίας τοῦ ὑποκειμένου. Κατ' ἐξοχὴν λειτουργία τοῦ πνεύματος, παραμένει φαινόμενον καὶ βίωμα προσωπικόν, στοιχεῖον ἀναπόσπαστον τῆς ἱστορίας καὶ τῆς συνοχῆς τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου.

Τὰ περισσότερα κλασικὰ ἐγχειρίδια ψυχολογίας δίδουν περὶ τῆς μνήμης τὸν ἑξῆς περίπου ὁρισμόν: «Μνήμη εἶναι ἡ ἱκανότης ἐντυπώσεως, διατηρήσεως, ἀναπλάσεως καὶ ἀναγνωρίσεως τῶν ψυχικῶν στοιχείων». Μὲ βάσιν τὰ ὅσα ἤδη ἐλέχθησαν, ὁ ὁρισμὸς αὐτὸς δὲν ἀποδίδει σαφῶς τὴν πραγματικότητα. Ἀλλὰ ἡ ἐντύπωσις, ἡ διατήρησις, ἡ ἀνάπλασις καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῶν ψυχικῶν στοιχείων ἀποτελοῦν διαδοχικὰς φάσεις τῆς μνήμης.

β. Ἡ ἐντύπωσις τῶν ψυχικῶν στοιχείων

Ἀπαραίτητος προϋπόθεσις τῆς καλῆς μνήμης εἶναι ἡ καλὴ ἐντύπωσις. Ἐν ὄψει τῶν ἐξετάσεων, ὁ μαθητὴς διερωτᾶται πῶς θὰ ἐντυπώσῃ καλύτερον τὴν ἐξεταστέαν ὕλην. Εἰς μικροτέραν ἢ μεγαλυτέραν κλίμακα, τὸ αὐτὸ ἰσχύει δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Διὰ τοῦτο αἱ διάφοροι θεωρίαι περὶ μαθήσεως ἐπιδιώκουν κυρίως νὰ ὑποδείξουν τρόπους καλυτέρας ἐντυπώσεως, ὥστε αἱ παραστάσεις νὰ εὑρίσκωνται ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον καὶ εὐχερέστερον εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀτόμου. Μερικαὶ ἀπὸ τὰς ὑποδείξεις των εἶναι καὶ αἱ ἑξῆς :

1. Μεγαλυτέραν πιθανότητα νὰ ἐντυπωθοῦν βαθύτερον καὶ νὰ παραμείνουν μονιμώτερον εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἀτόμου ἔχουν αἱ παραστάσεις ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι **συνεδέθησαν διὰ περισσοτέρων τρόπων συνειρμοῦ** καὶ αἱ ὁποῖαι **προέκυψαν ἐκ τῆς συνεργασίας διαφόρων αἰσθημάτων.** Ἡ ὕπαρξις «εἰδικῆς» μνήμης (π.χ. ὀπτικῆς ἢ ἀκου-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στικῆς) εἰς ὡρισμένα ἄτομα δὲν ἀνατρέπει τὸν κανόνα. Ἐπιβάλλει τὸν σεβασμὸν τῆς ἰδιομορφίας, χωρὶς νὰ ἀποκλείῃ τὴν συνεργασίαν τῶν αἰσθήσεων.

2. Ἡ ἐντύπωσις τῶν παραστάσεων καθίσταται ἰδιαιτέρως ἀποτελεσματική, **ὅταν αἱ διάφοροι συνδέσεις ὀργανοῦνται εἰς τὰ πλαίσια δομῆς.** Τὸ νόημα καὶ ἡ διάρκεια μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς λεπτομερείας ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ πλαισίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἔχει τοποθετηθῆ, καὶ ἐκ τοῦ ρόλου, τὸν ὁποῖον διαδραματίζει ἐντὸς αὐτοῦ. Ὀνόματα πόλεων καὶ ἄλλα γεωγραφικὰ στοιχεῖα διατηροῦνται εὐκολώτερον, ἐφ' ὅσον ἔχουν ἐνσωματωθῆ εἰς γεωγραφικὴν περιοχήν, ἀποτελοῦσαν ὀργανικὴν ἑνότητα. Χρονολογίαι καὶ τοπωνύμια ἱστορικῶν γεγονότων ἐπανέρχονται εἰς τὴν μνήμην πληρέστερα, ἐφ' ὅσον ἔχουν τοποθετηθῆ εἰς τὰ πλαίσια ἱστορικῆς περιόδου.

Ἡ ἀπομνημόνευσις ἑπομένως προϋποθέτει τὴν **χάραξιν πλαισίου,** μέσα εἰς τὸ ὁποῖον θὰ τοποθετηθοῦν τὰ πρὸς ἐκμάθησιν στοιχεῖα. Αὐτὸ ἰσχύει δι' ὅλας τὰς μορφὰς τῆς μνήμης. Διὰ νὰ ἐντυπώσω τὸ περιεχόμενον χάρτου, ἐπισημαίνω χαρακτηριστικὰ σημεῖα, ὁρίζω δι' αὐτῶν τὸ πλαίσιον καὶ τοποθετῶ ἐντὸς αὐτοῦ τὰς λεπτομερείας ἀναζητῶν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας «λογικὰς σχέσεις». Διὰ νὰ συγκρατήσω ἱστορικόν, νομικὸν ἢ ἄλλο κείμενον, ἀναζητῶ τὰς κεντρικὰς ἰδέας καὶ τὰς μεταξύ των σχέσεις, πέριξ δὲ τῶν συνόλων αὐτῶν ὀργανώνω σύνολα καὶ ὑποομάδας. Μόνον διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ἡ μνήμη τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπαγορεύουν ταυτοχρόνως εἰς δύο ἢ περισσοτέρους γραμματεῖς κείμενα διαφορετικοῦ περιεχομένου. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἑρμηνεύεται ἐπίσης τὸ φαινόμενον τῶν μεγάλων παικτῶν σκακιοῦ, οἱ ὁποῖοι, χωρὶς νὰ βλέπουν τὰ ἀβάκια, ὑπαγορεύουν τὰς κινήσεις εἰς δεκάδα ἢ δεκαπεντάδα ἀντιπάλων.

3. Ἡ συνδρομὴ τῆς **προσοχῆς** ἀποτελεῖ ἐπίσης πρωταρχικὸν παράγοντα καλῆς λειτουργίας τῆς μνήμης. Αἱ προϋποθέσεις ὅμως ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἔγερσιν καὶ συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς καὶ αἱ ὁποῖαι διευκολύνουν τὴν μνήμην, ἀναπτύσσονται εἰς τὸ οἰκεῖον κεφάλαιον.

4. Ὁ ρόλος τῆς **ἐπαναλήψεως** εἶναι ἐπίσης κεφαλαιώδης. Εἰς ὅλους τοὺς λαούς, εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ εἰς ὅλας τὰς ἡλικίας ἡ ἐπανάληψις ἀποτελεῖ κατὰ κανόνα τὴν πρώτην μέθοδον, εἰς τὴν ὁποίαν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καταφεύγουν τὰ ἄτομα, διὰ νὰ ἑδραιώσουν δεξιότητας, νὰ ἀπομνημονεύσουν κείμενα, νὰ ἀποκτήσουν γνώσεις. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν ὠνόμασαν «μητέρα τῶν σπουδῶν». Ἡ νεωτέρα ψυχολογία ἐμελέτησε τὸ φαινόμενον τῆς ἐπαναλήψεως καὶ προέβη εἰς διαφόρους παρατηρήσεις, ὡς ἀκολούθως :

Κατὰ τὰς πρώτας ἐπαναλήψεις ἡ πρόοδος εἶναι μικρά. Κατὰ τὰς ἑπομένας παρατηρεῖται ἀπότομος αὔξησις τῆς ἀποδοτικότητος. Πέρα ἑνὸς ὡρισμένου ὁρίου ἐλαχίστη βελτίωσις παρατηρεῖται. Τοῦτο σημαίνει ὅτι, ἐφ' ὅσον πρὸς ἐκμάθησιν κειμένου ἀπαιτοῦντος πέντε ἐπαναλήψεις πραγματοποιῶ μόνον τὰς τρεῖς, δαπανῶ τὰς δυνάμεις μου χωρὶς λόγον, ἐνῷ μὲ ἐλαχίστην ἐπὶ πλέον προσπάθειαν θὰ ἔχω ἀπόδοσιν πολλαπλασίαν. Ἀντιθέτως, αἱ πέρα τοῦ ἀπαραιτήτου ἀριθμοῦ ἐπαναλήψεις ἐλάχιστα προσφέρουν καὶ ἀποτελοῦν ἐνίοτε ἄσκοπον σπατάλην τῶν δυνάμεών μου.

Ἡ **κλιμάκωσις τῶν ἐπαναλήψεων** εἰς τὸν χρόνον ἔχει μεγάλην σημασίαν. Διὰ τὴν ἐκμάθησιν τοῦ αὐτοῦ κειμένου χρειάζονται περισσότεραι ἐπαναλήψεις, ὅταν ἡ μία γίνεται ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλλην, καὶ ὀλιγώτεραι, ὅταν κλιμακωθοῦν εἰς ὡρισμένον χρόνον. Διὰ τὴν ἐκμάθησιν π.χ. σειρᾶς 20 ἀριθμῶν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαιτηθοῦν 11 ἐπαναλήψεις, ἂν ἡ μία γίνῃ εὐθὺς μετὰ τὴν ἄλλην, νὰ ἐπαρκέσουν 6 ἐπαναλήψεις, ἂν κλιμακωθοῦν εἰς χρονικὸν διάστημα 5 λεπτῶν, 5 δὲ ἐπαναλήψεις, ἂν τὸ χρονικὸν διάστημα αὐξηθῇ εἰς 10 λεπτά. Ὅταν ὅμως τὸ χρονικὸν διάστημα αὐξάνεται πέρα ὡρισμένου ὁρίου, χρειάζονται περισσότεραι ἐπαναλήψεις. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ ὀνομάζεται «νόμος τοῦ Jost». Τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ εὑρεθῇ δι' ἕκαστον ἄτομον ὁ πλέον εὐνοϊκὸς χρόνος, ὥστε ἡ νέα προσπάθεια (ἐπανάληψις) νὰ καταβάλλεται, ὅταν ἡ προηγουμένη ἔχῃ ἀσκήσει ὅλην τὴν ἐπίδρασίν της, ἡ δὲ λήθη δὲν ἔχῃ ἀρχίσει νὰ ἐπιδρᾷ.

Προκειμένου περὶ τῆς ἐκμαθήσεως ἐκτενοῦς κειμένου μὲ συγκεκριμένον περιεχόμενον, ἡ ὁλικὴ μέθοδος ἐκμαθήσεως εἶναι προτιμοτέρα τῆς τμηματικῆς, διότι παρέχει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν δυνατότητα τελειοτέρας ὀργανώσεως. Ὁ συνδυασμὸς ὁλικῆς καὶ τμηματικῆς μεθόδου δίδει ἐπίσης καλὰ ἀποτελέσματα.

Ἡ σιωπηρὰ ἢ μὴ ἀπαγγελία, παρεμβαλλομένη μεταξὺ τῶν ἐπαναλήψεων, διευκολύνει τὴν ἀπομνημόνευσιν, διότι θέτει εἰς ἐνέργειαν περισσοτέρας αἰσθήσεις καὶ κινητοποιεῖ προσθέτους ψυ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χικὰς λειτουργίας (κατανόησιν, νοημοσύνην, προσοχὴν κ.λπ.).

5. Ὁ παραλληλισμὸς τῶν νέων γνώσεων πρὸς γνωστὰ ἀντικείμενα ἢ γνωστὰς σχέσεις **(ἀγχίνους μνήμη)** διευκολύνει τὴν ἀπομνημόνευσιν, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ἡ ἀναζήτησις τεχνητῶν σχέσεων νὰ μὴ ἐγγίζῃ τὰ ὅρια τῆς ὑπερβολῆς. Οὕτω, παραβάλλω τὴν Πελοπόννησον πρὸς φύλλον μορέας, συγκρατῶ χρονολογίας ἐκ τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν ψηφίων τοῦ παριστῶντος αὐτὰς ἀριθμοῦ κ.ο.κ.

6. Σπουδαιότατος εἶναι τέλος ὁ ρόλος τοῦ **ὀργανικοῦ καὶ φυσιολογικοῦ παράγοντος** διὰ τὴν καλὴν ἐντύπωσιν. Ἰδιαιτέρως ἡ ἀρτία κατάστασις τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀποτελεῖ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν καλῆς ἐντυπώσεως. Ὅλαι σχεδὸν αἱ διαταραχαὶ τοῦ ἐγκεφάλου συνοδεύονται ἀπὸ διαταραχὰς τῆς μνήμης. Ὁ ἀτελὴς ἐγκέφαλος τοῦ νηπίου ἀδυνατεῖ νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς μνήμης, διὰ τοῦτο καὶ αἱ ἀναμνήσεις μας σπανίως ἐπεκτείνονται εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ζωῆς μας. Ἐξ ἄλλου οἱ γέροντες, τῶν ὁποίων τὸ νευρικὸν σύστημα ἔχει χάσει τὴν πλαστικότητα καὶ τὰς δυνατότητάς του, ἐνθυμοῦνται γεγονότα τῆς νεανικῆς των ἡλικίας, λησμονοῦν ὅμως προσφάτους παραστάσεις, διότι δὲν ἐνετυπώθησαν καλῶς.

Ἐνίσχυσις τῆς μνήμης ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς τηρήσεως τῶν ὅρων ὑγιεινῆς τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Αἱ πάσης φύσεως διεγέρσεις, ἔστω καὶ ἂν προσφέρουν πρόσκαιρον βελτίωσιν, ἀσκοῦν δυσμενεῖς ἐπιδράσεις. Ὁ καφὲς καὶ ὡρισμένα ἄλλα διεγερτικὰ εἶναι δυνατὸν νὰ δραστηριοποιήσουν τὴν μνήμην, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἐπιταχύνουν τὴν κυκλοφορίαν καὶ ἐξασφαλίζουν καλυτέραν ὀξυγόνωσιν τοῦ νευρικοῦ ἱστοῦ. Μακροχρόνιος ὅμως κατάχρησις ἔχει δυσμενεῖς ἐπιπτώσεις. Ὁ καπνὸς ἐλαχίστην ἀσκεῖ ἐπίδρασιν, ὁπωσδήποτε ὅμως δὲν διευκολύνει τὴν ἐντύπωσιν. Τὰ ναρκωτικὰ καὶ τὸ οἰνόπνευμα δροῦν καταστρεπτικῶς.

Μεταξὺ τῶν θετικῶν μέτρων ἰδιαιτέρως συνιστῶνται ἡ καλὴ ἀναπνοή, ἡ καθαρὰ καὶ πλουσία εἰς ὀξυγόνον ἀτμόσφαιρα, ἡ πρόληψις τῆς ὑπερκοπώσεως, αἱ ὑγιειναὶ συνθῆκαι διαβιώσεως καὶ ἐργασίας, ἡ καλὴ διατροφή. Κατ' ἐξοχὴν πρόσφορον μέσον ἀποτελεῖ ἡ ὀρθὴ σωματικὴ ἄσκησις, ἀμέσως μὲν διότι διὰ τῆς ἐπιταχύνσεως τῆς κυκλοφορίας ὑποβοηθεῖ τὴν ὀξυγόνωσιν τοῦ νευρικοῦ ἱστοῦ, ἐμμέσως δὲ διότι ἐπιδρᾷ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ καρδιακοῦ ἔργου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γ. Ἡ διατήρησις τῶν ἀναμνήσεων

Ποῦ διατηροῦνται αἱ ἀναμνήσεις μας ; Εἶναι ἴχνη ἐπὶ τῆς ἐγκεφαλικῆς οὐσίας ἢ μήπως ἄυλοι παρουσίαι εἰς πνευματικὴν περιοχήν ; Οἱ ψυχολόγοι, ἀναλόγως τῆς φιλοσοφικῆς τοποθετήσεώς των, παρουσιάζονται διχασμένοι. Ἄλλοι προτείνουν τὴν **ὀργανικὴν** καὶ ἄλλοι τὴν **πνευματικὴν** ἑρμηνείαν τοῦ φαινομένου. Ἡ σύγχρονος ψυχολογία προσπαθεῖ νὰ παρακάμψῃ τὴν διαμάχην καὶ ἀναζητεῖ ἀλλοῦ τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος.

1. Ἡ ὀργανικὴ θεωρία. Κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτήν, αἱ παραστάσεις διατηροῦνται εἰς τὸν ἐγκέφαλον ὑπὸ μορφὴν ἀποτυπωμάτων ἐπὶ τῶν νευρικῶν κυττάρων, εὑρίσκονται δὲ συγκεντρωμέναι κατὰ περιοχάς, αἱ ὁποῖαι ὀνομάζονται **ἐγκεφαλικὰ κέντρα.** Πολλοὶ ὑπῆρξαν ὀπαδοὶ αὐτῆς τῆς θεωρίας (Luys, Bain, Richet, Mandsley, Hering, Delboeuf, Ribot κ.ἄ.), ἡ ὁποία ὅμως, ἐνῷ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἑλκυστική, παρουσιάζει πολλὰς ἀδυναμίας καὶ διαψεύδεται ἀπὸ πλῆθος περιστατικῶν. Συμβαίνει π.χ. τὸ ἑξῆς ἀξιοπερίεργον : Ἀμνησίαι ὀφειλόμεναι εἰς ὄγκον τοῦ μετωπικοῦ λοβοῦ ἐξαφανίζονται μετὰ τὴν ὁλικὴν ἐκτομὴν τοῦ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην. Ἡ θεραπεία αὐτὴ θὰ ἦτο προφανῶς ἀδύνατος, ἂν αἱ ἀναμνήσεις εἶχον ἀποτυπωθῆ εἰς ἐγκεφαλικὰ κύτταρα, τὰ ὁποῖα ἀφαιροῦνται κατὰ τὴν ἐγχείρησιν. Εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ὁδηγοῦν καὶ αἱ λεγόμεναι προοδευτικαὶ ἀμνησίαι. Κατὰ τὴν ἀμνησίαν π.χ. τοῦ Wernicke ἀρχικῶς λησμονοῦνται τὰ κύρια ὀνόματα, κατόπιν τὰ οὐσιαστικά, ἀργότερον τὰ ρήματα, ὡς ἡ ἀσθένεια νὰ ἐγνώριζε γραμματικήν. Ἡ ὀργανικὴ θεωρία ἀδυνατεῖ ἐπίσης νὰ ἑρμηνεύσῃ τὰς ἐκλεκτικάς, ὡς καὶ τὰς διαλειπτικὰς ἀμνησίας, αἱ ὁποῖαι συνήθως ὀφείλονται εἰς ψυχολογικὰς διαταραχὰς καὶ δὲν συνοδεύονται ἀπὸ ἀλλοίωσιν τοῦ ἐγκεφαλικοῦ ἱστοῦ. Εἶναι ἐξ ἄλλου γνωστὸν ὅτι ἰσχυρόταται συγκινήσεις ἐπαναφέρουν ἐνίοτε ἀπολεσθεῖσαν μνήμην. Πῶς θὰ ἦτο αὐτὸ δυνατόν, ἂν ἡ ἀμνησία εἶχεν ὡς αἴτιον τὴν καταστροφὴν κυττάρων ;

2. Ἡ πνευματικὴ ἑρμηνεία. Κατὰ τὴν ἄποψιν αὐτήν, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξαν πολλοί, συστηματικώτερον δὲ ὅλων ὁ Bergson, ἡ πνευματικὴ εἰκὼν οὔτε ἐντὸς τῶν ἀντιληπτικῶν κέντρων σχηματίζεται οὔτε εἰς ἄλλην περιοχὴν τοῦ ἐγκεφάλου. Ἡ μνήμη εἶναι ἰδιότης τῆς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

σκέψεως **καὶ αἱ ἀναμνήσεις διατηροῦνται εἰς τὸ πνεῦμα, ὑπὸ μορφὴν ἀύλων πνευματικῶν εἰκόνων.** Τὸ νευρικὸν σύστημα εἶναι **ὄργανον δράσεως.** Ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του ταύτης ὁ **ἐγκέφαλος οὔτε παράγει οὔτε διατηρεῖ εἰκόνας.** Ἐκτελεῖ τὸ ἔργον «τηλεφωνικοῦ κέντρου», ὁ ρόλος τοῦ ὁποίου συνίσταται εἰς τὸ νὰ «δίδῃ γραμμήν», ἀναλόγως τῶν ἑκάστοτε ἐρεθισμάτων. Καὶ ἐνῷ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἕξεως συμμετέχουν οἱ κινητικοὶ μηχανισμοί, κατὰ τὴν καθαρὰν μνήμην μόνον ἐνέργεια τοῦ πνεύματος παράγεται, ἡ ὁποία καὶ παραμένει ἐπ' ἄπειρον εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἡ ἐπανεμφάνισις τῆς ἐνεργείας αὐτῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἑκάστοτε ἀντιλήψεων, τὰς ὁποίας δὲν παύει νὰ φωτίζῃ, καὶ ἐκ τῶν ἕξεων, τὰς ὁποίας προσπαθεῖ νὰ κατευθύνῃ.

3. Αἱ σύγχρονοι ἀπόψεις. Σήμερον ἡ ψυχολογία ἀπορρίπτει τὴν ἔντονον ἀντίθεσιν μεταξὺ ὀργανικοῦ καὶ πνευματικοῦ. Ἀντιθέτως τείνει πρὸς τὸ ψυχοσωματικόν. Ἑπομένως οὔτε ἡ ἄποψις τῆς ὀργανικῆς θεωρίας γίνεται ἀποδεκτή, διότι ὑποτάσσει τὸ πνεῦμα εἰς τὴν ὕλην, οὔτε ἡ ἄποψις τοῦ Bergson, διότι ἐξαρτᾷ τὸ ὀργανικὸν ἐκ τοῦ πνευματικοῦ. Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος εὑρίσκεται ἴσως εἰς τὴν διαφορετικὴν ἀντιμετώπισίν του. Ἡ μνήμη δὲν ἔγκειται εἰς τὴν διατήρησιν εἰκόνων. Ἑπομένως δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἂν ἡ εἰκὼν εἶναι ὑλικὴ (ἀποτύπωμα εἰς τὸν ἐγκέφαλον) ἢ πνευματικὴ (εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀσυνειδήτου). Ἡ μνήμη εἶναι πράγματι **ἰδιότης τοῦ πνεύματος.** Συνίσταται δὲ εἰς τὴν ἱκανότητα αὐτοῦ **νὰ ἀναδημιουργῇ καὶ ὄχι νὰ ἀποθηκεύῃ εἰκόνας.** Ἐντυπώνω σημαίνει ὀργανώνω πλαίσια καὶ συνειρμούς, οἱ ὁποῖοι θὰ μοῦ ἐπιτρέψουν νὰ ἀνασυντάξω τὸ παρελθόν. Θὰ ἀναπτύξωμεν τὴν ἄποψιν αὐτὴν εἰς τὰς ἀμέσως ἑπομένας παραγράφους.

δ. Ἀνάπλασις, ἀναγνώρισις, ἐντοπισμὸς

1. Αὐθόρμητος καὶ ἑκουσία ἀνάπλασις. Αἱ ἀναμνήσεις μου ἄλλοτε εἰσβάλλουν ἀπρόσκλητοι εἰς τὴν συνείδησίν μου καὶ ἄλλοτε παρουσιάζονται κατόπιν ἠθελημένου καὶ συγκεκριμένου προσανατολισμοῦ τῆς σκέψεώς μου. Ἡ αὐθόρμητος βύθισις εἰς τὸ παρελθὸν ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς μνήμην. Αἱ ἀναμνήσεις μου, ὅσον ἀπρόσκλητοι καὶ ἂν φαίνωνται, κατορθώνουν νὰ ἀναβιώσουν, διότι ἀνταποκρίνονται εἰς ἀνάγκας τοῦ πνεύματός μου. Τὸ σύνολον τῆς ψυχικῆς μου

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ζωῆς ἐπιτρέπει εἰς τμῆμα τῆς ἱστορίας μου νὰ κυριαρχήσῃ ἐπ' ὀλίγον εἰς τὸ πεδίον τῆς συνειδήσεώς μου, διότι τὸ ἐπιβάλλουν αἱ ἀνάγκαι τῆς προσαρμογῆς. Αἱ ἀναμνήσεις ὅμως τοῦ εἴδους αὐτοῦ εἶναι ἄτακτοι καὶ ἀσυστηματοποίητοι. Τέρπουν καὶ ἱκανοποιοῦν, ἀλλὰ δὲν ἐξυπηρετοῦν συγκεκριμένους προσανατολισμοὺς τῆς σκέψεώς μου. Ἀντιθέτως, κατὰ τὴν ἠθελημένην **ἀνάκλησιν**, τὸ πνεῦμα μου στρέφεται πρὸς ὡρισμένον τμῆμα τῆς ἱστορίας μου, ἡ δὲ στροφὴ αὐτὴ ὑπηρετεῖ συγκεκριμένον σκοπὸν καὶ ἐκ τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἀναπλάσσονται, ἐπιλέγει τὰ χρήσιμα, ἀναζητεῖ ἕτερα καὶ παραμερίζει ἄλλα. Τὸ τερπνὸν ἀντικαθίσταται ὑπὸ τοῦ ὠφελίμου, τὸ εὔκολον ὑποχωρεῖ πρὸ τοῦ ἀληθοῦς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν θεωρεῖται ὅτι **ἔχει καλὴν μνήμην τὸ ἄτομον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀνακαλῇ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, ζωηρὰς καὶ ἀκριβεῖς, τὰς χρησίμους ἑκάστοτε παραστάσεις.**

2. Παράγοντες τῆς ἀναμνήσεως. Πῶς ἐξηγεῖται ὅμως ἡ αὐθόρμητος ἢ ἡ ἑκουσία εἰσβολὴ τῶν ἀναμνήσεων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς συνειδήσεώς μου ; Διατί κατὰ τὸν ροῦν τῆς σκέψεως παρεμβάλλονται ἄλλοτε αὐταὶ καὶ ἄλλοτε ἐκεῖναι αἱ ἀναμνήσεις ;

Τὸ πρῶτον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον μᾶς δίδει τὴν εἰκόνα αὐτῆς τῆς λειτουργίας, εἶναι ἡ ἑνότης τῆς ψυχικῆς ζωῆς, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ἑκάστη παράστασις συνδέεται ἐλευθέρως καὶ πολυπλεύρως πρὸς ἄλλας. Οὕτω, κατὰ τὴν ἀνάπλασίν της, πᾶσα παράστασις τείνει νὰ συνδεθῇ πρὸς ἄλλας, διὰ νὰ γίνῃ περισσότερον εὐκρινής. Ἂν, τυχαίως ἢ σκοπίμως, ἡ σκέψις μου στραφῇ πρὸς ὡρισμένον πρόσωπον, ἡ ἀνασύστασις τοῦ παρελθόντος δὲν περιορίζεται εἰς τοῦτο. Τὸ πνεῦμα τότε μόνον ἱκανοποιεῖται, ὅταν συγγενεῖς ἀναμνήσεις ἀνακληθοῦν καὶ σχηματίσουν διὰ τῆς παρουσίας των τὸ ἀπαραίτητον πλαίσιον, τὸ ὁποῖον θὰ προσδώσῃ ὑπόστασιν καὶ καθαρότητα εἰς τὴν πρώτην εἰκόνα.

Τὸ δεύτερον χαρακτηριστικὸν τῆς ἀναμνήσεως εἶναι τὸ ἑξῆς : Τὸ πνεῦμα, προκειμένου νὰ καταστήσῃ σαφῆ καὶ νοητὴν δεδομένην ἀνάμνησιν, **τείνει νὰ ἀνασυστήσῃ τὸ σύνολον,** μέσα εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν αὕτη ἐνταχθῆ κατὰ τὴν φάσιν τῆς ἐντυπώσεως. Ἡ τάσις αὐτὴ τοῦ πνεύματος, ἡ ὁποία δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς μνήμης, ὀνομάζεται «νόμος τοῦ ὅλου».

Ἐφ' ὅσον ὅμως αἱ συνδέσεις μεταξὺ τῶν παραστάσεων εἶναι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πολύπλευροι, τὸ πνεῦμα εἶναι ἐλεύθερον νὰ ἐκλέγῃ τὸ ἑκάστοτε πλαίσιον. Ἡ θέα π.χ. τοῦ σχολείου τῆς παιδικῆς μου ἡλικίας εἶναι δυνατὸν νὰ φέρῃ εἰς τὴν συνείδησίν μου ἄλλοτε τὴν εἰκόνα τοῦ φίλου μου Παύλου, ἄλλοτε τὴν εἰκόνα τῆς διδασκαλίσσης μου, ἡ ὁποία ἀφειδῶς προσέφερε μειδιάματα καὶ ἐπιπλήξεις, ἄλλοτε τὰς ἐκδρομὰς καὶ ἄλλοτε ἄλλας ἀπασχολήσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Πρὸς ποίαν λοιπὸν κατεύθυνσιν στρέφεται ἑκάστοτε τὸ πνεῦμα;

Χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ στροφὴ τῆς δράσεως πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ἰσχυροτέρου διαφέροντός του. Εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς μνήμης αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀνακαλοῦνται εὐκολώτερον αἱ παραστάσεις ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν κάθε φορὰν εἰς τὴν συνισταμένην τῶν τάσεων τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς καταστάσεις πένθους ἢ ἀπογοητεύσεως σπανίως ἀναπηδοῦν εὐτράπελοι ἀναμνήσεις, εἰς στιγμὰς δὲ εὐθυμίας λησμονοῦνται αἱ ἀντιξοότητες τῆς ζωῆς.

Τὸ συναίσθημα παρεμβαίνει ἐπίσης καὶ συνδέει τὰς καταστάσεις τῆς παρούσης στιγμῆς μὲ ἄλλας, αἱ ὁποῖαι ἐσχηματίσθησαν ὑπὸ παρομοίας συναισθηματικὰς συνθήκας. Τὰ μίση ἑτοιμάζουν καὶ ἀναμοχλεύουν μίση, αἱ συμπάθειαι συμπαθείας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰς πᾶσαν στιγμὴν παρόν, παρελθόν, μέλλον.

Αἱ ἀναγκαιότητες τῆς καθημερινῆς ζωῆς, αἱ ἀπαιτήσεις ἐνίοτε τῆς στιγμῆς, ἀξιοῦν τὴν ἀνάκλησιν συγκεκριμένων ἀναμνήσεών μου. Συναντῶ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον μοῦ ἀπευθύνει τὸν λόγον. Εἶμαι βέβαιος ὅτι γνωρίζω τὸν ἄνθρωπον αὐτόν. Ποῖος ὅμως εἶναι ; Ἡ σκέψις μου ἀναζητεῖ τὸ κατάλληλον πλαίσιον, ἐπιχειρεῖ τὴν ἀνασύστασιν συνόλων. Τὸ πρόσωπον αὐτὸ ἀποτελεῖ λεπτομέρειαν καὶ τὸ πνεῦμα μου ἀναζητεῖ τὸν «πίνακα», εἰς τὸν ὁποῖον αὕτη ἀνήκει. Μήπως συνυπηρέτησα μετὰ τοῦ «γνωστοῦ μου ἀγνώστου» εἰς τὸν στρατόν ; Παρατηρῶ ὅτι εἰς τὸν πίνακα «στρατιωτικὴ θητεία» ὁ συνομιλητής μου δὲν ἔχει θέσιν. Δὲν τὸν ἐγνώρισα λοιπὸν ἐκεῖ. Μήπως ἀνήκει εἰς τὰς γνωριμίας τοῦ ἐπαγγελματικοῦ μου κύκλου ; Πιθανῶς, ἀλλὰ καὶ πάλιν παραμένει ἡ θολότης. Φαίνεται ξένος. Ἡ ὁμιλία του δὲν μοῦ εἶναι ἀσφαλῶς ἄγνωστος. Οὔτε ὁ εἰρωνικὸς τόνος τῆς φωνῆς του. Ναί, ἐνθυμοῦμαι. Μετείχομεν κάποτε τοῦ αὐτοῦ φροντιστηρίου. Τὸν «βλέπω» νὰ ὁμιλῇ, νὰ ἀναπτύσσῃ ἢ νὰ ἀντικρούῃ ἀπόψεις. Ἀλλὰ πῶς ὀνομάζεται ; Τώρα πλέον ἔχω τὸν «πίνακα», ἐκ τοῦ ὁποίου μία λεπτομέρεια – τὸ λησμονηθὲν ὄνομα – ἀπουσιάζει.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ προσπάθεια τοῦ πνεύματος στρέφεται πρὸς τὴν κάλυψιν αὐτῆς τῆς λεπτομερείας. Ὁ «πίναξ» πρέπει νὰ συμπληρωθῇ. Προτείνω εἰς τὸν ἑαυτόν μου διάφορα ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν συνδυάζονται πρὸς τὸ πλαίσιον. Τὸ πνεῦμα τὰ ἀπορρίπτει. Καὶ μόνον ὅταν ἀναπηδήσῃ τὸ ὀρθόν, τότε ὁ «πίναξ» φαίνεται τέλειος, τότε ἡ βεβαιότης ἐγκαθίσταται εἰς τὴν συνείδησίν μου.

3. Συμπεράσματα. Εἰς ὅλας ἑπομένως τὰς περιπτώσεις ἀνασυντίθεται ἡ ὁλότης. Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις τὸ λησμονηθὲν «ἀνθίσταται» εἰς ἐσφαλμένας λύσεις. Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις τὸ πνεῦμα ἀναζητεῖ λύσεις εἰς γνωστὰς περιοχάς. Ἡ ἀνασύστασις οὐδέποτε προκύπτει ἐκ τοῦ μηδενός. Τὸ πλαίσιον ἢ ἡ λεπτομέρεια, ἔστω καὶ ἀσαφῶς, διαγράφεται εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς σκέψεώς μου. Αἱ ἐνδείξεις ὑπάρχουν. Καὶ βάσει τῶν ἐνδείξεων αὐτῶν τὸ πνεῦμα προχωρεῖ εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἀρχικοῦ πλαισίου. Ἡ συμπλήρωσις ὅμως αὐτὴ οὐδέποτε εἶναι πλήρης. Αἱ περισσότεραι λεπτομέρειαι πάντοτε λησμονοῦνται. Ἀπομένουν ὅμως ἀρκεταί, ὥστε ἡ ἀνασυγκρότησις τοῦ ὅλου νὰ εἶναι ἱκανοποιητική.

Βλέπομεν λοιπὸν τὴν ὅλην διαδικασίαν τῆς ἀναμνήσεως : προσανατολισμὸς τῆς σκέψεως, πνευματικὴ ἐνέργεια, ἀνασύστασις, συμπλήρωσις δεδομένων, σχηματισμὸς πλαισίου, ἐντοπισμὸς εἰς τὸν χῶρον καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὸν χρόνον. Παρουσιάζεται οὕτω ἀνάγλυφος ἡ ἄμεσος συνάρτησις τῆς μνήμης πρὸς τὰς ἄλλας ψυχικὰς λειτουργίας : βουλητικαὶ ἐνέργειαι, συναισθηματικαὶ ἐπιδράσεις, προσφυγὴ εἰς τὴν νοημοσύνην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φαντασίαν, καθίστανται στοιχεῖα ἀναπόσπαστα τῆς λειτουργίας τῆς μνήμης. Πανοραμικὴ πράγματι ἄποψις τῆς ἑνότητος τῆς ψυχικῆς ζωῆς.

ε. Ἡ λήθη

Ἡ μερικὴ ἀλλοίωσις τῶν γεγονότων ἀποτελεῖ κοινὸν γνώρισμα ὅλων τῶν ἀναμνήσεών μας. Καὶ ὅταν ἀκόμη διακαῶς ἐπιθυμῶ νὰ συγκρατήσω ὡρισμένα γεγονότα, πάλιν πολλαὶ λεπτομέρειαί των μοῦ διαφεύγουν. Τὸ ἀντιλαμβάνομαι, ὅταν ἔρχεται ἡ στιγμὴ νὰ τὰ περιγράψω. Πολλοὶ λόγοι συντρέχουν εἰς τὴν μερικὴν ἀλλοίωσιν τῶν γεγονότων. Τὸ πνεῦμα ἔχει τὴν τάσιν νὰ ἁπλοποιῇ, νὰ περικόπτῃ τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν ἀνάπλασιν δύναται ἀνωδύνως νὰ ἀναπληρώσῃ διὰ τῆς λογικῆς ἢ δι' ἄλλης λειτουργίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Κατὰ τὴν φάσιν τῆς ἐντυπώσεως δημιουργοῦνται ἐπίσης κενά, λόγῳ διασπάσεως τῆς προσοχῆς ἢ ἄλλης αἰτίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀντίληψις δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀντικειμενική. Τὸ αὐτὸ γεγονὸς εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ κατὰ διάφορον τρόπον ἀντιληπτὸν καὶ νὰ ἀποδοθῇ ἀπὸ αὐτόπτας μάρτυρας μὲ βασικὰς διαφορὰς εἰς τὰς λεπτομερείας. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν τὸ δικαστήριον, προκειμένου νὰ σχηματίσῃ γνώμην, αἰσθάνεται τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐξετάσῃ πλείονας τοῦ ἑνὸς μάρτυρας, ὁσονδήποτε καλῆς πίστεως καὶ ἂν τυγχάνουν. Τάσεις καὶ συναισθήματα, ἐσωτερικαὶ καταστάσεις καὶ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις συμμετέχουν ἐπίσης εἰς τὴν ἀλλοίωσιν καὶ ἐξασθένησιν τῶν ἀναμνήσεών μας. Διὰ τοῦτο εἶναι ἴσως παράλογον νὰ ἀπαιτοῦμεν ἀπόλυτον πιστότητα ἀπὸ τὴν μνήμην.

Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὴν ἀλλοίωσιν καὶ ἐξασθένησιν παρατηροῦμεν καθημερινῶς τὴν ἐξαφάνισιν πλήθους ἀναμνήσεών μας. Ἐνῷ δὲν πάσχομεν ἀπὸ ἀμνησίαν ἢ ἄλλην διαταραχήν, ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ἔχομεν λησμονήσει γεγονότα, τὰ ὁποῖα, παρ' ὅλην τὴν προσπάθειάν μας, δὲν ἐπανέρχονται εἰς τὴν μνήμην. Ὁμιλοῦμεν τότε περὶ **λήθης,** ἤτοι περὶ ὁριστικῆς ἀπωλείας τῶν ἀναμνήσεών μας. Βεβαίως ὑπάρχουν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἐπανενεφανίσθησαν ἀναμνήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ὁριστικῶς ἀπολεσθεῖσαι, τὰ παραδείγματα ὅμως αὐτὰ εἶναι τόσον ὀλίγα καὶ καλύπτουν τόσον μικρὰν περιοχὴν τῶν ἀπολεσθεισῶν ἀναμνήσεων, ὥστε δὲν δύνανται νὰ στηρίξουν κανόνα.

Τὰ αἴτια τῆς λήθης εἶναι τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν καὶ τὴν μερικὴν ἀλλοίωσιν τῶν ἀναμνήσεών μας. Ἑπομένως δὲν θὰ τὰ ἐπαναλάβωμεν. Θὰ τονίσωμεν μόνον ὅτι παρὰ τὰ φαινόμενα **ἡ λήθη εἶναι ἐνεργητικὴ καὶ ὄχι παθητικὴ λειτουργία.** Τὸ πνεῦμα λησμονεῖ, διότι **ἔχει ἀνάγκην νὰ λησμονήσῃ.** Ὅταν ἡ συσσώρευσις παραστάσεων ἔρχεται νὰ συσκοτίσῃ τὴν δρᾶσιν, ὅταν ἡ ἀνάκλησις ἀκαίρων παραστάσεων ἀποτελῇ ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνάκλησιν χρησίμων καὶ ἐπικαίρων, παρεμβαίνει ὁ μηχανισμὸς τῆς λήθης, διὰ νὰ προστατεύσῃ τὸ ἄτομον καὶ νὰ καταστήσῃ περισσότερον ἀποτελεσματικὴν τὴν προσαρμογήν του.

Ἀλλὰ ἡ λήθη δὲν ἀποτελεῖ πάντοτε προνόμιον. Ὑπάρχουν γνώσεις καὶ ἀναμνήσεις, τῶν ὁποίων ἔχομεν ζωτικὴν ἀνάγκην. Ἡ διαδικασία τῆς λήθης δὲν σέβεται τὴν ὑπόστασίν των. Γεννᾶται

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

οὕτω ἡ ἀνάγκη τῆς **πάλης ἐναντίον τῆς λήθης.** Πῶς πρέπει νὰ διεξάγεται ἡ πάλη αὐτή ; Τὰ ἐκ τῶν ὑστέρων μέτρα εἶναι εἰς πᾶσαν περίπτωσιν καταδικασμένα νὰ ἀποτύχουν μερικῶς ἢ ὁλικῶς. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον προέχει, εἶναι ἡ πρόληψις, ἤτοι ἡ προσπάθεια διὰ τὴν καλὴν ἐντύπωσιν καὶ τὴν ἐκ τῶν προτέρων ὀργάνωσιν τῶν γνώσεων, ὥστε νὰ εἶναι εὔκολος ἡ ἀνασύστασίς των.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ἡ φαντασία εἶναι θετικὸς παράγων μαθήσεως ; Ἀναφέρατε παραδείγματα.

2. Διατί ἡ μαρτυρία τῶν μικρῶν παιδιῶν δὲν πρέπει νὰ λαμβάνεται σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ἐκδίκασιν ὑποθέσεως ;

3. Οἱ ἡλικιωμένοι ἐνθυμοῦνται τὰ παλαιά, δὲν ἐνθυμοῦνται ὅμως τὰ πρόσφατα γεγονότα. Πῶς πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ τοῦτο ;

4. Ποῖοι εἶναι οἱ βασικοὶ παράγοντες διὰ τὴν σταθερὰν ἐντύπωσιν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐπιθυμοῦμεν νὰ συγκρατήσωμεν εἰς τὴν μνήμην μας ;

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Δ'. Η ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

Ι. Η ΝΟΗΣΙΣ ΚΑΙ Η ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ

α. Ἔννοια τῆς νοήσεως

Ἡ νόησις ἀνήκει εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ἀνωτέρων ψυχικῶν λειτουργιῶν. Βασικὸν γνώρισμά της, τὸ ὁποῖον τὴν τοποθετεῖ εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτὴν βαθμίδα, εἶναι **ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ πνεύματος ἐκ τῶν ὁρίων τῆς συγκεκριμένης παραστάσεως.** Εἴδομεν ὅτι κατὰ τὸ αἴσθημα καὶ τὴν ἀντίληψιν, κατὰ τὴν κατωτέραν δηλαδὴ βαθμίδα τῆς γνωστικῆς λειτουργίας, ἀπαραίτητος προϋπόθεσις εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ἀντικειμένου. Ἑπομένη βαθμὶς εἶναι ἡ παραστατικὴ λειτουργία: συνειρμὸς καὶ ἀνάπλασις, φαντασία, μνήμη. Γνώρισμα ὅλων τῶν μορφῶν τῆς βαθμίδος αὐτῆς εἶναι **ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ ἀντικειμένου,** ἀλλὰ καὶ ἡ προσήλωσις αὐτοῦ εἰς τὴν παράστασιν, ἡ ἐμμονὴ εἰς τὸ συγκεκριμένον καὶ τὸ ἐπὶ μέρους.

Ἡ νόησις, ἀπαλλάσσουσα τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴν προσήλωσιν αὐτὴν εἰς τὸ συγκεκριμένον καὶ τὸ ἐπὶ μέρους, τὸ καθιστᾷ περισσότερον εὐέλικτον καὶ τοῦ δίδει τὴν δυνατότητα νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν κατὰ τὸ δυνατὸν **γενικὴν θεώρησιν τοῦ κόσμου.** Παραλλήλως διὰ τῆς νοήσεως συνδυάζονται καὶ ἀξιοποιοῦνται δημιουργικῶς ὑπάρχοντα στοιχεῖα, δίδονται λύσεις, δημιουργοῦνται νέα πνευματικὰ πλαίσια. Δίδεται οὕτω εἰς τὸ πνεῦμα ἡ εὐκαιρία νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν φυσικήν του τάσιν πρὸς γενικεύσεις, συσχετίσεις καὶ ἁπλοποιήσεις, ὡς καὶ νὰ δικαιώσῃ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς του, ἤτοι νὰ **ἐπιτύχῃ ἐπίπεδα προσαρμογῆς ἀνάλογα τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνάλογα τῆς φύσεως τοῦ περιβάλλοντος τὸν ἄνθρωπον κόσμου.**

Ἀνάλογα μὲν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, διότι ἐξ ὅλων τῶν ὄντων μόνον ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ γνώρισμα νὰ προβαίνῃ εἰς νοητικὰς συλλήψεις. Ἀνάλογα δὲ τῆς φύσεως τοῦ περιβάλλοντος τὸν ἄνθρωπον κόσμου, διότι ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι τόσον πολύπλοκος, ὥστε μόνον διὰ συστήματος σχέσεων νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ κατανόησίς του. Ἄλλωστε τόσον αἱ φυσικαὶ ὅσον καὶ αἱ κοινωνικαὶ διαδικασίαι προσφέρονται ὑπὸ μορφὴν συνόλων, διὰ τὰ ὁποῖα οἱ γενικοὶ κανόνες καὶ νόμοι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἔχουν ἀπείρως μεγαλύτερον κῦρος ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους γνωρίσματα καὶ λεπτομερείας.

Μολονότι ὅμως τοποθετεῖται εἰς τὴν ἀνωτέραν βαθμίδα, ἡ νόησις εὑρίσκεται εἰς ἀμοιβαίας καὶ στενὰς σχέσεις πρὸς τὰς ἄλλας ψυχικὰς λειτουργίας. Θεμέλιόν της εἶναι ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις, τὴν ὁποίαν μὲ τὴν σειράν της διευκολύνει καὶ καθοδηγεῖ, συνοδοιπόρος τακτικός, ἡ φαντασία, προϋπόθεσις δὲ βασικὴ ἡ μνήμη. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς βουλητικάς, τὰς συναισθηματικὰς καὶ τὰς λοιπὰς λειτουργίας. Ἡ νόησις, ὡς ἡ πλέον χαρακτηριστικὴ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου, δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ὑπακούῃ εἰς τὴν θεμελιώδη ψυχολογικὴν ἀρχὴν τῆς ἑνότητος τῆς ψυχικῆς ζωῆς.

β. Μορφαὶ τῆς νοήσεως

Αἱ ἔννοιαι, αἱ κρίσεις καὶ οἱ συλλογισμοὶ ἀποτελοῦν τὰς τρεῖς βασικὰς μορφὰς τῆς νοητικῆς λειτουργίας.

1. Αἱ ἔννοιαι. Αἱ ἔννοιαι ἀποτελοῦν γενικὰ πνευματικὰ περιεχόμενα, τὰ ὁποῖα ἐκπροσωποῦν σύνολα ὁμοειδῶν ἀντικειμένων, γεγονότων, μορφῶν δράσεως κ.λπ. Ἔχομεν οὕτω τὴν ἔννοιαν «οἰκία», ἡ ὁποία δὲν συμπίπτει μὲ τὴν παράστασιν τῆς πατρικῆς μου ἢ ἄλλης συγκεκριμένης οἰκίας, τὴν ἔννοιαν «ἐπίσκεψις», τὴν ἔννοιαν «ἐλεημοσύνη» κ.ἄ.

Πῶς σχηματίζονται αἱ ἔννοιαι; Εἶναι κοινῶς παραδεκτὸν ὅτι ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐννοιῶν εἶναι ἡ **ἀφαίρεσις,** ἡ ὁποία δυνατὸν νὰ εἶναι **θετικὴ ἢ ἀρνητική.** Ἄλλοτε δηλαδὴ τὸ πνεῦμα συνειδητοποιεῖ τὰ κοινὰ καὶ οὐσιώδη γνωρίσματα μεταξὺ ὁμοειδῶν ἀντικειμένων, ὡς εἰς τὴν ἔννοιαν «θηλαστικόν», καὶ ἄλλοτε ἀπομακρύνει τὰ μὴ κοινὰ καὶ ἐπουσιώδη, ὡς εἰς τὴν ἔννοιαν «ρόδον». Συνήθως ὅμως αἱ δύο διαδικασίαι συνυπάρχουν.

Πολλαὶ ἔννοιαι διαφέρουν ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον, ἀπὸ πολιτισμοῦ εἰς πολιτισμόν, ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχήν. Ἡ ἔννοια π.χ. «θάνατος» εἶναι διάφορος διὰ τὸν φανατικὸν μωαμεθανὸν πολεμιστήν, διάφορος διὰ τὸν μηδενιστήν. Ἡ ἔννοια «ἄνθος» δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἡ αὐτὴ διὰ τὸν ἀνθοκόμον ἢ τὸν βοτανολόγον, διὰ τὸν καλλιτέχνην ἢ τὸν ποιητήν. Αἱ διαφοραὶ εἶναι περισσότερον ἔκδηλοι εἰς τὰς ἐννοίας ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀποκτῶνται διὰ τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως. Παράδειγμα ἀποτελοῦν αἱ «ἰδέαι», τῶν ὁποίων ἡ διαμόρ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

φωσις εἶναι κατὰ κανόνα ἀποτέλεσμα οἰκογενειακῶν, σχολικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιδράσεων, αἱ ὁποῖαι προσδιορίζουν σημαντικῶς τὸ περιεχόμενον τῆς ἰδέας. Διὰ τοῦτο ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία, ἡ νομοθεσία, ἡ ἀγωγὴ καὶ οἱ ἄλλοι θεσμοὶ τῆς ὠργανωμένης κοινωνίας προσπαθοῦν νὰ διατυπώσουν πρότυπα, μέτρα κατὰ τὸ δυνατὸν κοινά, ὥστε ἡ τυχὸν πολυμορφία τῶν ἰδεῶν νὰ μὴ γίνεται πρόξενος χάους εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων.

Ὡς πρὸς τὴν ἐξέλιξίν των, συναρτήσει τῆς ἡλικίας, αἱ ἔννοιαι ἀκολουθοῦν εἰς γενικὰς γραμμὰς τὴν πορείαν τῆς ὅλης νοητικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἀτελεῖς, συγκεχυμέναι καὶ προσδεδεμέναι εἰς συγκεκριμένας παραστάσεις ἀρχικῶς, τελειοποιοῦνται ὀλίγον κατ' ὀλίγον, διαφοροποιοῦνται, καθίστανται ἐναργέστεραι καὶ ἀνεξαρτητοποιοῦνται.

2. Αἱ κρίσεις. Κρίσις εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, διὰ τῆς ὁποίας προσδιορίζεται ἡ μεταξὺ δύο διαφόρων ἐννοιῶν σχέσις. Οὕτω, ἐκ τῶν ἐννοιῶν «ἄνθρωπος» καὶ «ἀγαθὸς» εἶναι δυνατὸν νὰ προκύψουν αἱ κρίσεις: «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀγαθὸς» ἢ «ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀγαθὸς» ἢ «ὁ ἄνθρωπος ἄλλοτε εἶναι ἀγαθὸς καὶ ἄλλοτε ὄχι» κ.λπ.

Ὡρισμένοι συγγραφεῖς θεωροῦν τὸν σχηματισμὸν τῶν κρίσεων ὡς ἀφετηρίαν πάσης ἀνωτέρας νοητικῆς λειτουργίας. Ἄλλοι πάλιν δίδουν τὴν προτεραιότητα εἰς τὰς ἐννοίας. Ἡ διαμάχη αὐτὴ δὲν ἔχει νόημα. Ὁ ὁρισμὸς π.χ. τῆς ἐννοίας «ὀξὺ» ἀποτελεῖται ἀπὸ σωρείαν κρίσεων. Αἱ κρίσεις ὅμως αὐταὶ ἀποτελοῦνται ἐξ ἐννοιῶν, ἐκεῖναι πάλιν ἐξ ἄλλων κρίσεων κ.ο.κ. Κατ' οὐσίαν ἑπομένως δὲν ὑπάρχει πρόβλημα προτεραιότητος. Πρόκειται καὶ πάλιν περὶ συνεχοῦς ἐναλλαγῆς τῶν διαφόρων μορφῶν τῆς νοητικῆς λειτουργίας. Τὴν δὲ ἐναλλαγὴν αὐτὴν μόνον εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἑνότητος τῆς ψυχικῆς ζωῆς καὶ τῆς συνεχοῦς ἐπιδιώξεως ὑψηλοτέρων ἐπιπέδων προσαρμογῆς δυνάμεθα νὰ ἀντιληφθῶμεν.

Ἡ ὕπαρξις ἐμπειριῶν καὶ ἡ στοιχειώδης ἀνάπτυξις τῶν γνωστικῶν δεξιοτήτων ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὸν σχηματισμὸν ὀρθῶν κρίσεων. Διὰ τοῦτο αἱ παιδικαὶ κρίσεις εἶναι ἀρχικῶς αὐθαίρετοι καὶ προσδεδεμέναι εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν. Ἰσχυραὶ ἐξ ἄλλου συναισθηματικαὶ καταστάσεις, ὡς εἶναι ἡ ζηλοτυπία, ἡ παθολογικὴ προσκόλλησις, τὸ τυφλὸν μῖσος, νοθεύουν ἐνίοτε

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὰς κρίσεις, παρὰ τὸ πλῆθος τῶν ὑπαρχουσῶν ἐμπειριῶν καὶ τὴν σημαντικὴν ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν δεξιοτήτων.

3. Οἱ συλλογισμοί. Συλλογισμὸς εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, διὰ τῆς ὁποίας ἐκ δεδομένων κρίσεων παράγεται ἄλλη, διάφορος ἐκείνων. Ὁ συλλογισμὸς εἶναι κατ' οὐσίαν μορφὴ κρίσεως, διότι προσδιορίζει καὶ πάλιν τὴν σχέσιν μεταξὺ δύο ἐννοιῶν, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ σχέσις αὐτὴ ἐξάγεται **ἀποκλειστικῶς** ἐκ τοῦ περιεχομένου δεδομένων κρίσεων. Οὕτω εἰς τὸν συλλογισμὸν

Τὰ ἄνθη εὐωδιάζουν (1)
Τὸ ρόδον εἶναι ἄνθος (2)
ἄρα Τὸ ρόδον εὐωδιάζει (3)

ἡ κρίσις (3), ἡ ὁποία ἐκφράζει τὴν σχέσιν μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν «ρόδον» καὶ «εὐωδιάζει» καὶ ἀποτελεῖ τὸ **συμπέρασμα** τοῦ συλλογισμοῦ, ἐξάγεται ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ περιεχομένου τῶν κρίσεων (1) καὶ (2), πᾶσα δὲ ἄλλη ἰδιότης τοῦ ρόδου ἀγνοεῖται. Εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ διατύπωσις συλλογισμῶν προϋποθέτει τὴν ἱκανότητα σχηματισμοῦ κρίσεων καὶ ἐννοιῶν.

Τὰ περὶ γνωρισμάτων τῶν ἐννοιῶν, τῶν κρίσεων καὶ τῶν συλλογισμῶν, ἡ διαίρεσις αὐτῶν εἰς διάφορα εἴδη καὶ ἄλλα παρεμφερῆ ζητήματα δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν, διότι ἐξετάζονται εἰς τὸ μάθημα τῆς Λογικῆς. Ἀντιθέτως, τεράστιον ἐνδιαφέρον ἀπὸ ψυχολογικῆς πλευρᾶς παρουσιάζει ἡ ἱκανότης τοῦ ἀνθρώπου νὰ σκέπτεται λογικῶς, νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὰ προβλήματα καὶ τὰς ἀνάγκας του διὰ τῆς νοητικῆς ἐνεργείας. Ἡ ἱκανότης αὐτή, γνωστὴ ὡς **«νοημοσύνη»** ἢ **«εὐφυΐα»**, θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ εὐθὺς ἀμέσως.

γ. Ἔννοια τῆς νοημοσύνης

Ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὀνομάσωμεν νοημοσύνην τὴν ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ προβαίνῃ εἰς νοητικὰς ἐνεργείας, νὰ λύῃ λογικῶς τὰ πάσης φύσεως προβλήματά του. Εἰς τὴν πραγματικότητα ἡ νοημοσύνη χαράσσει τὴν σφραγῖδα της εἰς πᾶσαν δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὑπεισέρχεται εἰς πᾶσαν κατάστασιν, ἡ ὁποία προκύπτει ἐκ τῆς ἐπαφῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν περιβάλλοντα αὐτὸν κόσμον.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τὸ εὐρὺ περιεχόμενόν της καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ ρόλου, τὸν ὁποῖον διαδραματίζει εἰς ὅλην τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, κατέστησαν αὐτὴν μίαν τῶν περισσότερον ἐρευνηθεισῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Αἱ αὐταὶ ὅμως ἰδιότητες ἀπετέλεσαν ἐμπόδιον εἰς τὴν διατύπωσιν κοινῶς παραδεκτοῦ ὁρισμοῦ περὶ τῆς νοημοσύνης. Προέκυψεν ἀντιθέτως πλῆθος ὁρισμῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπάρχουν διαφοραί, ἀλλὰ καὶ κοινὰ σημεῖα. Πάντως, ὅλοι οἱ προταθέντες ὁρισμοὶ καὶ ὅλαι αἱ σχετικαὶ ἀναλύσεις συμφωνοῦν εἰς τὰ ἑξῆς :

1. Ἡ νοημοσύνη θεωρεῖται γενικῶς ὡς **ἀνωτέρα πνευματικὴ λειτουργία.**

2. Ἡ νοημοσύνη παρεμβαίνει κυρίως, ὁσάκις κατώτεραι λειτουργίαι (ἔνστικτα, αὐτοματισμοί, ἕξεις, παραστατικὴ λειτουργία κ.λπ.) δὲν δύνανται νὰ ἀνταποκριθοῦν εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς συγκυρίας.

3. Ἡ νοημοσύνη εἶναι **γενικὴ καὶ περίπλοκος λειτουργία,** κινητοποιοῦσα τὸ σύνολον τοῦ ψυχοσωματικοῦ μηχανισμοῦ.

4. Ἡ νοημοσύνη ἔχει **λειτουργικὸν χαρακτῆρα.** Ἀποβλέπει εἰς μορφὰς προσαρμογῆς, **ἀναλόγους τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.** Διὰ τοῦτο τὸ περιεχόμενόν της μόνον **συναρτήσει τῆς ἐννοίας** «ἄνθρωπος» εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ. Ἐξ οὗ καὶ αἱ δυσχέρειαι καὶ αἱ πλεῖσται διαφωνίαι.

Ὡρισμένοι συγγραφεῖς προβαίνουν εἰς διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν «νοημοσύνη» καὶ «εὐφυΐα». Ἡ διάκρισις αὐτὴ καθημερινῶς ἀτονεῖ. Εἰς τὴν διεθνῆ βιβλιογραφίαν χρησιμοποιεῖται ἑνιαῖος ὅρος (intelligence εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν ἀγγλικήν, Intelligenz εἰς τὴν γερμανικήν), ὁ ὁποῖος εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ συνόλου σχεδὸν τῶν συγγραφέων ὡς «νοημοσύνη». Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου παρατηρεῖται ἔντονος ἡ τάσις νὰ χρησιμοποιοῦνται ἀδιακρίτως ἀμφότεροι οἱ ὅροι πρὸς δήλωσιν τῆς αὐτῆς ἐννοίας. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς ὅρους «εὐφυής», «ἄτομον ὑψηλῆς νοημοσύνης» κ.λπ.

δ. Παράγοντες τῆς νοημοσύνης

1. Ὁ ἐγκέφαλος. Ἡ κανονικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἡ φυσιολογικὴ κατάστασις τοῦ ἐγκεφάλου ἀποτελοῦν πρωταρχικὸν παράγοντα τῆς νοημοσύνης τοῦ ἀτόμου. Παλαιότερον εἶχεν ὑποστηριχθῆ ὅτι ὁ ἐγκέφαλος τῶν ὑψηλῆς νοημοσύνης ἀτόμων ἔχει μεγαλύτερον βά-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ρος ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον τῶν κοινῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἄποψις αὐτὴ σήμερον δὲν γίνεται παραδεκτή, διότι αἱ μετρήσεις ἀπέδειξαν ὅτι ὑπάρχουν ἄτομα ὑψηλῆς νοημοσύνης μὲ βάρος ἐγκεφάλου κάτω τοῦ μέσου ὅρου. Ἀργότερον ὑπεστηρίχθη ὅτι ἡ νοημοσύνη εἶναι ἀνάλογος τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῦ βάθους τῶν σχισμῶν τοῦ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ, διότι ὅσον περισσότεραι καὶ ὅσον βαθύτεραι εἶναι αἱ σχισμαί, τόσον μεγαλυτέραν ἔκτασιν καταλαμβάνει ἡ φαιὰ οὐσία. Ἡ ἄποψις αὐτή, ἀληθοφανὴς ἐκ πρώτης ὄψεως, δὲν ἔχει μέχρι σήμερον ἐπαρκῶς ἐπαληθευθῆ.

2. Ἡ κληρονομικότης. Ἡ κληρονομικότης, ὡς μεταβίβασις ἰδιοτήτων διὰ τοῦ γεννητικοῦ κυττάρου, διαδραματίζει σημαντικὸν ρόλον. Ὁ ρόλος της καθίσταται ἰδιαιτέρως ἐμφανὴς εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς μεταβιβάσεως νοητικῶν καθυστερήσεων ἢ ἄλλων ἀνωμαλιῶν. Εἰς τὰς ὁμαλὰς περιπτώσεις ὁ ρόλος της δὲν ἔχει προσδιορισθῆ πλήρως, διότι ἡ μεταβίβασις διὰ τοῦ γεννητικοῦ κυττάρου ὑπακούει εἰς τοὺς νόμους τῶν πιθανοτήτων. Κατὰ συνέπειαν δὲν ὑπάρχει ἐγγύησις ὅτι ἀπὸ εὐφυεῖς γονεῖς θὰ γεννηθοῦν προικισμένα τέκνα ἢ ὅτι ἀπὸ συνήθεις γονεῖς θὰ γεννηθοῦν μετριότητες. Τέλος, αἱ ἔρευναι ἐπὶ τῶν μονοῳογενῶν διδύμων ἀπέδειξαν μὲν ὅτι ἡ κληρονομικότης εἶναι ἰσχυρά, ἀλλ' ὄχι παντοδύναμος. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν οἰκογένειαι, τῶν ὁποίων τὰ μέλη ἐπὶ σειρὰν γενεῶν διεκρίθησαν εἰς ὡρισμένον τομέα, συνηγορεῖ ἐξ ἴσου ὑπὲρ τοῦ ρόλου τῆς κληρονομικότητος καὶ τῶν ἐπιδράσεων τοῦ περιβάλλοντος.

Βελτίωσις τῆς κληρονομικότητος εἶναι δυνατὴ διὰ τῆς **εὐγονικῆς**, ἡ ὁποία ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν ἐξασφάλισιν ὑγιῶν καὶ ἀπὸ πάσης πλευρᾶς κανονικῶν ἀπογόνων.

3. Τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον. Αἱ ἐπιδράσεις τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος εἶναι ἐπίσης ἀποφασιστικῆς σημασίας, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι οἱ συνθῆκαι τοῦ περιβάλλοντος ἐπιτρέπουν ἢ ἐμποδίζουν τὴν πλήρη ἀξιοποίησιν τῶν κληρονομικῶν καταβολῶν. Ἑπομένως τὸ κατάλληλον περιβάλλον **δὲν ἀνατρέπει, ἀλλὰ ὑποβοηθεῖ τὴν φύσιν καὶ ἀντιστρόφως.** Ἄτομα μὲ τὰς καλυτέρας κληρονομικὰς καταβολὰς εἶναι δυνατὸν νὰ παραμείνουν μετριότητες, ἂν δὲν ἀναπτυχθοῦν εἰς εὐνοϊκὸν περιβάλλον. Ἀντιθέτως, κανονικὰ ἁπλῶς ἄτομα εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθοῦν, ἂν εὑρεθοῦν εἰς τὸ κατάλληλον περιβάλλον, διότι ἀκριβῶς αἱ **πνευματικαὶ ἱκανότητες τοῦ κανονικοῦ**

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀτόμου εἶναι εἰσέτι ἄγνωστον μέχρι ποίου σημείου δύνανται νὰ ἀναπτυχθοῦν. Αἱ καθημεριναὶ κατακτήσεις τοῦ ἀνθρώπου ἐνισχύουν τὴν ἄποψιν ὅτι αἱ δυνατότητες τοῦ κανονικοῦ ἀνθρώπου εἶναι μεγάλαι καὶ παρέχουν τὴν εὐοίωνον ὑπόσχεσιν ὅτι **τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τῶν πολλῶν.**

4. Τὸ φῦλον καὶ ἡ φυλή. Παρὰ τὰ κατὰ καιροὺς ὑποστηριζόμενα, οἱ ἐπιστήμονες κλίνουν πρὸς τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ **νοημοσύνη δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ φύλου.** Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι αἱ ἐμφανεῖς ἀποκλίσεις ἐκ τοῦ κανονικοῦ, εἴτε πρὸς τὰ ἄνω εἴτε πρὸς τὰ κάτω, εἶναι συνηθέστεραι εἰς τοὺς ἄρρενας παρὰ εἰς τὰς θήλεις.

Ὡς πρὸς τὴν ἐξάρτησιν τῆς νοημοσύνης ἐκ τῆς φυλῆς, ἡ τεραστία διαφορὰ καλλιεργείας καὶ συνθηκῶν διαβιώσεως δὲν ἐπιτρέπουν ἀξιοπίστους συγκρίσεις. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀντικειμενικότης τῶν ἐρευνῶν ἀμφισβητεῖται πολλάκις καὶ ἐκ τοῦ ὅτι προβάλλει σήμερον ἐπιτακτικὴ ἡ ἴση μεταχείρισις τῶν φυλῶν, ὡς κύριον ἐπιχείρημα τῆς ὁποίας προβάλλεται τὸ γεγονὸς ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται ἴσοι.

ε. Ἡ μέτρησις τῆς νοημοσύνης

1. Τὰ κριτήρια τῆς νοημοσύνης (τέστ). Τὸ θέμα τῆς μετρήσεως τῆς νοημοσύνης ἀπησχόλησεν ἀνέκαθεν τοὺς ἐρευνητάς. Αἱ πρῶται ὅμως συστηματικαὶ προσπάθειαι ἔγιναν περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἡ μεγαλυτέρα δυσκολία ἦτο ἡ ἑξῆς : Πῶς νὰ μετρηθῇ ἡ νοημοσύνη, ἐφ' ὅσον ἐπεκράτει διχογνωμία ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενόν της ; Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἐλύθη διὰ τῆς ἐμμέσου μετρήσεως. Ἐφ' ὅσον ἡ νοημοσύνη δὲν ἦτο εὔκολον νὰ μετρηθῇ, ἐμετρήθησαν τὰ ἀποτελέσματά της. Ἀκριβέστερον, ἡ προσπάθεια ἐστράφη πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἡ νοημοσύνη μᾶς ἐπιτρέπει νὰ πραγματοποιήσωμεν, συνδυασμοὺς γεγονότων καὶ φαινομένων, ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων, κατασκευάς, λύσεις προβλημάτων κ.λπ.

Μὲ βάσιν λοιπὸν τὴν ἀνωτέρω ἀρχήν, ἐπεχειρήθη ἡ μέτρησις τῆς νοημοσύνης. Τὸ βασικὸν βεβαίως πρόβλημα ἦτο ἡ **ἐξεύρεσις τῶν καταλλήλων κριτηρίων.** Τὰ κριτήρια αὐτά, γνωστὰ ὑπὸ τὸ ὄνομα «τέστ», εἶναι σήμερον πολλά. Εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ μεθόδων ἀνεφέρθησαν ἤδη ἀρκετὰ τέστ. Τὸ πρῶτον πάντως συστηματικὸν τέστ, εἰς τὸ ὁποῖον στηρίζονται πολλὰ ἀπὸ τὰ πλέον ἔγκυρα ση-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μερινὰ τοιαῦτα, ἔγινε ἀπὸ τοὺς Γάλλους ἐρευνητὰς A. Binet καὶ T. Simon καὶ ὀνομάζεται τέστ Binet - Simon.

Εἰς τὸν A. Binet εἶχεν ἀνατεθῆ τὸ 1904 ἡ ἐπιλογὴ τῶν καθυστερημένων παιδιῶν προκειμένου νὰ ἱδρυθοῦν εἰδικὰ σχολεῖα διὰ τὴν ἐκπαίδευσίν των. Ὁ Binet ἀνεζήτησεν ἀντικειμενικὸν κριτήριον διὰ τὴν ἐπιλογὴν αὐτήν. Οὕτω, μετὰ ἓν ἔτος (1905) ἐδημοσίευσε μετὰ τοῦ συνεργάτου του T. Simon τὴν πρώτην κλίμακα μετρήσεως τῆς νοημοσύνης. Τὸ τέστ αὐτὸ ἐτροποποιήθη τὸ 1908 καὶ τὸ 1911, ὁπότε ἔλαβε τὴν τελικήν του μορφήν.

Τὸ πλῆρες τέστ τῶν Binet - Simon περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς : φυλλάδιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναλύονται αἱ ἐρωτήσεις, φυλλάδιον εἰκόνων καὶ σχημάτων, φύλλον ἐρωτήσεων, ὅπου ὁ ἐξεταστὴς καταγράφει τὰς ἀπαντήσεις τοῦ ἐξεταζομένου, καὶ φύλλον ὑπολογισμοῦ τῆς πνευματικῆς ἡλικίας.

Εἰς τὴν τελικήν του μορφὴν τὸ τέστ περιλαμβάνει 54 ἐρωτήσεις, αἱ ὁποῖαι κατανέμονται εἰς διαφόρους ἡλικίας, ὡς ἑξῆς :

Τὸ φύλλον πνευματικοῦ ἐπιπέδου

Ὀνοματεπώνυμον .....

Ἡμερομ. γεννήσεως ..... Ἡμερομ. ἐξετάσεως .....

Χρονολογικὴ ἡλικία ..... Πνευματικὴ ἡλικία .....

3 ἐτῶν

Ἐπώνυμον
Ἐπανάληψις 2 ἀριθμῶν
Ἀπαρίθμησις στοιχείων εἰκόνος
Ἐπανάληψις φράσεως 6 συλλαβῶν
Μύτη, ὀφθαλμός, στόμα.

4 ἐτῶν

Ἐπανάληψις 3 ἀριθμῶν
Τὸ φῦλον
Ὀνομασία 3 ἀντικειμένων
Σύγκρισις 2 γραμμῶν.

5 ἐτῶν

Ἐπανάληψις φράσεως 10 συλλαβῶν
Μέτρησις 4 μονοδράχμων
Σύγκρισις 2 βαρῶν
Ἀντιγραφὴ τετραγώνου
Ἄσκησις ὑπομονῆς.

6 ἐτῶν

Μέτρησις 13 μονοδράχμων
Ὁρισμὸς διὰ τῆς χρήσεως
Διάκρισις πρωίας καὶ ἑσπέρας
Ἀντιγραφὴ ρόμβου
Αἰσθητικὴ σύγκρισις εἰκόνων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

7 ἐτῶν
Περιγραφὴ εἰκόνος
Μέτρησις 3 διδράχμων καὶ 3 μονοδράχμων
Δεξιὰ χείρ, ἀριστερὸν οὖς
Ὀνομασία 4 χρωμάτων
Τρεῖς ἐντολαί.

8 ἐτῶν
Ἐπανάληψις 5 ἀριθμῶν
Συγκρίσεις ἐξ ἀναμνήσεως
Μέτρησις ἀπὸ 20 ἕως 0
Κενὰ εἰκόνων
Προσδιορισμὸς ἡμερομηνίας.

9 ἐτῶν
Ἀναγνώρισις κερμάτων
Πρόβλημα ἀριθμητικῆς
Ὁρισμὸς πέραν τῆς χρήσεως
Εὔκολοι ἐρωτήσεις
Οἱ μῆνες τοῦ ἔτους.

10 ἐτῶν
Δύσκολοι ἐρωτήσεις
Τακτοποίησις 5 βαρῶν
Δύο σχέδια ἀπὸ μνήμης
Κριτικὴ ἀκατανοήτων φράσεων
Τρεῖς λέξεις ἐντὸς δύο φράσεων.

12 ἐτῶν
Τρεῖς λέξεις ἐντὸς μιᾶς φράσεως
Ἀντίστασις εἰς τὴν ὑποβολὴν
60 λέξεις εἰς 3' [εὐθειῶν
Ὁρισμὸς ἀφῃρημένων οὐσιαστι-
Τακτοποίησις φράσεων. [κῶν

15 ἐτῶν
Ἐπανάληψις 7 ἀριθμῶν
Ἐπανάληψις φράσεως 26 συλ-
Ἑρμηνεία εἰκόνος [λαβῶν
Ὁμοιοκαταληξίαι
Προβλήματα διαφόρων συμβάν-
[των.

2. Πνευματικὴ ἡλικία καὶ δείκτης νοημοσύνης. Διὰ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ πλευρᾶς νοημοσύνης ἐχρησιμοποιήθη κατ' ἀρχὰς ὁ ὅρος «πνευματικὴ ἡλικία» ἢ Π.Η. Διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς Π.Η. ἐργαζόμεθα ὡς ἑξῆς : Λαμβάνομεν ὡς βάσιν τὴν ἡλικίαν ἐκείνην, εἰς ὅλας τὰς ἐρωτήσεις τῆς ὁποίας ὁ ἐξεταζόμενος ἀπαντᾷ ὀρθῶς. Ὁ μαθητὴς π.χ., ὁ ὁποῖος ἀπαντᾷ ὀρθῶς εἰς ὅλας τὰς ἀντιστοιχούσας εἰς τὸ 6ον ἔτος ἐρωτήσεις τοῦ τέστ, ἔχει βασικὴν ἡλικίαν 6 ἐτῶν. Εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτὴν προσθέτομεν ἓν πέμπτον τοῦ ἔτους δι' ἑκάστην ὀρθὴν ἀπάντησιν εἰς ἐρωτήσεις ἀνωτέρου τῆς βασικῆς ἡλικίας ἐπιπέδου. Τὸ ἄθροισμα ἀποτελεῖ τὴν πνευματικὴν ἡλικίαν, ἐκφράζεται δὲ εἰς μῆνας.

Ὁ ὑπολογισμὸς ὅμως τοῦ βαθμοῦ τῆς νοημοσύνης διὰ τοῦ δείκτου Π.Η. παρουσιάζει πολλὰ μειονεκτήματα. Εἶναι π.χ. ἀκατανόητος ἡ διαφορὰ μεταξὺ Π.Η. 20 καὶ 22 ἐτῶν. Ἐπίσης ἡ πνευματικὴ ἡλικία ἀποκτᾷ νόημα μόνον συναρτήσει τῆς χρονολογικῆς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἡλικίας. Ἀνεζητήθη λοιπὸν ἄλλος τρόπος ἐκφράσεως τῶν ἀποτελεσμάτων, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ κλιμάκωσις τῶν ἀτόμων, ἀνεξαρτήτως ἡλικίας. Ὡς τοιοῦτος ἐπελέγη ὁ «δείκτης νοημοσύνης» ἢ Δ.Ν., ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται διὰ τοῦ τύπου :

$$\Delta.N. = \frac{\Pi.H. \text{ (εἰς μῆνας)}}{X.H. \text{ (εἰς μῆνας)}} \cdot 100$$

Εἰκ. 13. — Μωρία (Michaux, Psychiatrie Infantile).

Ἤτοι διαιρεῖται ἡ πνευματικὴ ἡλικία διὰ τῆς χρονολογικῆς ἡλικίας καὶ τὸ πηλίκον πολλαπλασιάζεται ἐπὶ 100. Κανονικὴν νοημοσύνην ἔχομεν, ὅταν ἡ Π.Η. εἶναι ἴση μὲ τὴν Χ.Η., ὁπότε ὁ τύπος μᾶς δίδει Δ.Ν. = 100. Πρὸς ἀποφυγὴν πλάνης θεωροῦνται ὅτι ἔχουν κανονικὴν νοημοσύνην τὰ ἄτομα, τῶν ὁποίων ὁ Δ.Ν. κυμαίνεται ἀπὸ 90 ἕως 110. Ἄνω τοῦ 110 ἀρχίζει ἡ ἀνωτέρα, κάτω δὲ τοῦ 90 ἡ κατωτέρα νοημοσύνη. Ὁ Terman, τὸ τέστ τοῦ ὁποίου χρησιμοποιεῖται διεθνῶς, προτείνει τὸν ἑξῆς πίνακα διαχωρισμοῦ τῆς νοημοσύνης :

Δ.Ν.	Χαρακτηρισμὸς
Κάτω τοῦ 70	Νοητικὴ καθυστέρησις
70 – 80	Ὁριακὴ κατάστασις
80 – 90	Μετριότης
90 – 110	Μέση ἢ κανονικὴ νοημοσύνη
110 – 120	Ἀνωτέρα νοημοσύνη
120 – 140	Ὑψηλὴ νοημοσύνη
Ἄνω τοῦ 140	Λίαν ὑψηλὴ νοημοσύνη

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

στ. Ἡ ἀνεπαρκὴς νοημοσύνη

Ὡρισμένα ἄτομα δὲν κατορθώνουν νὰ ἀποκτήσουν ἀνάλογον τῆς ἡλικίας των προσαρμογήν, ὑστεροῦν εἰς τὸν πνευματικὸν τομέα, παραμένουν εἰς ὅλην τὴν ζωήν των κοινωνικῶς ἀνώριμα καὶ οἰκονομικῶς ἐξηρτημένα, εἰς ὡρισμένας δὲ περιπτώσεις ἀποτελοῦν βάρος διὰ τὴν οἰκογένειάν των. Ὁμιλοῦμεν τότε περὶ ἀτόμων ἀνεπαρκοῦς νοημοσύνης, μολονότι ἡ διαταραχή, ἀκολουθοῦσα τὸν νόμον τῆς ἑνιαίας ψυχικῆς ζωῆς, δὲν περιορίζεται εἰς τὴν νοημοσύνην, ἀλλ' ἐπεκτείνεται εἰς τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν καὶ ἐνίοτε καὶ τῶν σωματικῶν λειτουργιῶν. Οἱ διάφοροι συγγραφεῖς διακρίνουν τρεῖς κυρίως βαθμίδας νοητικῆς καθυστερήσεως :

Εἰκ. 14.—Ἠλιθιότης (Michaux, ἔ.ἀ.).

1. Ἡ μωρία. Εἶναι ἡ ἐλαφροτέρα μορφὴ πνευματικῆς ἀνεπαρκείας. Ἄλλοτε περιορίζεται εἰς ἁπλῆν νοητικὴν καθυστέρησιν καὶ ἄλλοτε ἐκτείνεται εἰς τὸ σύνολον τῆς προσωπικότητος. Δὲν προσβάλλει ὅμως ἐξ ἴσου ὅλας τὰς λειτουργίας. Οὕτω αἱ αἰσθήσεις προσκομίζουν τὰς πληροφορίας, ἡ μνήμη λειτουργεῖ σχεδὸν καλῶς, ἡ φαντασία ὅμως εἶναι πτωχή, ἡ προσοχὴ ἀσταθὴς καὶ ἡ δημιουργικὴ πρωτοβουλία σχεδὸν ἀνύπαρκτος. Ἰδιαιτέρως προσβάλλεται ἡ δυνατότης τοῦ σχηματισμοῦ κρίσεων καὶ ἐννοιῶν.

Ὁ πάσχων, συναισθηματικῶς εὐερέθιστος καὶ εὐμετάβολος, μὲ ἔντονον τὴν τάσιν πρὸς καυχησιολογίαν, οὐδόλως ἔχει συνείδησιν τῆς μειονεξίας του. Ἡ δρᾶσις του δὲν ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὴν δικαιοσύνην ἢ τὴν ἠθικήν, διότι δὲν ἀντιλαμβάνεται τὰς ἀφῃρημένας αὐτὰς ἐννοίας. Ἐπηρεάζεται ὅμως ἀπὸ τὰς προτροπὰς ἀτόμων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀναμένει κέρδος ἢ τιμωρίαν.

Ἡ διαπίστωσις τῆς μωρίας γίνεται συνήθως εἰς τὸ σχολεῖον,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὅπου ὁ πάσχων ἀδυνατεῖ νὰ συμβαδίσῃ μὲ τὰ ὁμαλὰ παιδιὰ τῆς ἡλικίας του. Δύναται πάντως νὰ διδαχθῇ ἀνάγνωσιν, γραφὴν καὶ ἀρίθμησιν. Μὲ εἰδικὴν ἀγωγὴν εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρήσῃ μέχρι τοῦ σχολικοῦ ἐπιπέδου τῆς Γ' τάξεως τοῦ δημοτικοῦ σχολείου καὶ νὰ ἀποκτήσῃ τὰς βάσεις, διὰ νὰ ἀσκήσῃ ἀργότερον ἐργασίαν, μὴ ἀπαιτοῦσαν μεγάλην ἐξειδίκευσιν.

2. Ἡ ἠλιθιότης. Ἡ πνευματικὴ ἡλικία τοῦ ἠλιθίου δὲν ὑπερβαίνει τὰ 7 ἔτη. Ὁ Δ.Ν. κυμαίνεται μεταξὺ 25 καὶ 50. Ἡ μνήμη του εἶναι μετρία, ἡ προσοχή του ἀσταθής, τὸ λεξιλόγιόν του πτωχόν. Παύει νὰ ἐξελίσσεται περὶ τὸ 12ον ἔτος τῆς ζωῆς του.

Ὡς χαρακτὴρ εἶναι ἀσταθής. Συμπαθεῖ τὰ ἄτομα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναμένει προστασίαν. Εὐπειθής, ἀλλὰ καὶ θορυβώδης. Ἐνίοτε ἀντικοινωνικός, παρουσιάζει φοβερὰς ἐκρήξεις θυμοῦ, προβαίνει εἰς ἐπιθέσεις, καταστροφάς, ἐμπρησμοὺς κ.λπ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐπιτηρῆται.

Δύναται νὰ ἀποκτήσῃ πρακτικὰς γνώσεις, ὥστε στοιχειωδῶς νὰ αὐτοεξυπηρετῆται καὶ νὰ ἐπιτελῇ, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν ἄλλων, ἁπλῆν ἐργασίαν. Δὲν δύναται ὅμως νὰ μάθῃ ἀνάγνωσιν, γραφὴν ἢ ἀρίθμησιν.

3. Ἡ ἰδιωτεία. Πρόκειται περὶ τῆς πλέον σοβαρᾶς νοητικῆς καθυστερήσεως. Τὰ ἄτομα τῆς κατηγορίας αὐτῆς, πραγματικὰ ναυάγια ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, ἔχουν δείκτην νοημοσύνης κάτω τοῦ 25 καὶ πνευματικὴν ἡλικίαν κάτω τῶν 3 ἐτῶν. Ἡ ἔκφρασις τοῦ πάσχοντος εἶναι ἀπαθής, τὸ βλέμμα ζῳῶδες, ἡ ἀδεξιότης τῶν κινήσεων ἐμφανής.

Εἰκ. 15.—Ἰδιωτεία (Michaux, ἔ.ἀ.).

Ἡ κριτικὴ ἱκανότης εὑρίσκεται εἰς ὑποτυπώδη κατάστασιν, ἡ φαντασία καὶ ἡ μνήμη εἶναι ἐλάχιστα ἀνεπτυγμέναι, ἡ προσοχὴ ἰδιαιτέρως ἀσταθής, ἡ γλωσσικὴ ἱκανότης παραμένει εἰς βρεφικὸν ἐπίπεδον καὶ δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὸν πάσχοντα τὴν μετὰ τῶν ἄλλων

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐπικοινωνίαν. Πᾶσα σχεδὸν πνευματικὴ ἐξέλιξις παύει περὶ τὸ 6ον ἢ 7ον ἔτος τῆς ζωῆς του. Κατὰ βάσιν παραμένει ἐκτὸς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ πάθησις συνοδεύεται συνήθως ἀπὸ ἀνατομικὰς καὶ λειτουργικὰς ἀνωμαλίας.

Οὐδεμία προοπτικὴ μαθήσεως ὑφίσταται οὔτε δυνατότης βελτιώσεως ἢ αὐτοεξυπηρετήσεως. Τὰ ἄτομα αὐτὰ χρειάζονται ὁλικὴν προστασίαν. Ὅταν ἡ οἰκογένεια δὲν δύναται νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τοιαύτας ὑποχρεώσεις καὶ ἄσυλα δὲν ὑπάρχουν, ἡ ζωή των ἐλάχιστα ὁμοιάζει πρὸς ζωὴν ἀνθρώπου.

ΙΙ. ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΚΟΠΩΣΙΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΚΟΠΩΣΙΣ

α. Ἡ κόπωσις καὶ τὰ αἴτιά της

Διανοητικὴ κόπωσις ἢ διανοητικὸς κάματος εἶναι ἡ κατάστασις ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποίαν παρατηρεῖται προσωρινὴ ἐλάττωσις τῆς ἱκανότητος καὶ τῆς διαθέσεως τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς πνευματικὴν ἐργασίαν.

Γενικῶς, ἡ κόπωσις ἐντάσσεται εἰς τοὺς ἀμυντικοὺς μηχανισμοὺς τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, ἀποτελεῖ προειδοποίησιν περὶ ἐπικειμένου κινδύνου, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς δύναται νὰ ἀγνοήσῃ ἀτιμωρητί, ἰδίως κατὰ τὴν περίοδον τῆς παιδικῆς καὶ τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Ἡ διανοητικὴ κόπωσις παρατηρεῖται, ὁσάκις τὸ ἄτομον καταβάλλει συνεχῆ καὶ ἔντονον πνευματικὴν προσπάθειαν, ὑπερβαίνουσαν τὰ ὅρια τῆς ἀντοχῆς του, χωρὶς νὰ δίδεται εἰς τὸν ὀργανισμὸν ὁ ἀπαραίτητος πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ ἀνάκτησιν δυνάμεων χρόνος.

Ἡ κόπωσις ὀφείλεται εἰς τὰς **καματογόνους** οὐσίας. Αὗται εἶναι τοξικαὶ οὐσίαι, αἱ ὁποῖαι ἐμποδίζουν τὴν φυσιολογικὴν λειτουργίαν τῶν κυττάρων. Ὅταν ἡ ἐργασία εἶναι ἔντονος καὶ ἀδιάκοπος, παράγονται εἰς μεγάλας ποσότητας, ἐνῷ δὲν παρέχεται εἰς τὸν ὀργανισμὸν ἡ εὐχέρεια νὰ τὰς ἀποβάλῃ διὰ τῆς ἀναπνοῆς, τοῦ ἱδρῶτος κ.λπ. Συνωθοῦνται τότε μέσα εἰς τὰ κύτταρα, τὰ ἀλλοιώνουν καὶ προκαλοῦν μείωσιν τῆς δραστηριότητός των. Ἐπιφέρουν ὁμοίως γενικὴν διαταραχὴν τοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ ὡς ἑνιαῖον ὅλον.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ διανοητικὴ ὑπερκόπωσις. Διανοητικὴ ὑπερκόπωσις ὀνομάζεται ἡ βαρεῖα μορφὴ τῆς πνευματικῆς κοπώσεως. Ἐπέρχεται, ὅταν τὸ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς κοπώσεως ἄτομον ἀγνοήσῃ τὴν ἀνάγκην ἀναπαύσεως καὶ συνεχίσῃ νὰ ἐργάζεται μὲ τὸν αὐτὸν ὡς καὶ πρότερον ρυθμόν. Αἱ τοξικαὶ οὐσίαι παράγονται τότε εἰς πολὺ μεγαλυτέρας ποσότητας, τὰ συμπτώματα πολλαπλασιάζονται, γίνονται ἐντονώτερα καὶ ἡ διαταραχὴ ἐπεκτείνεται εἰς τὰ ὄργανα ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων ἡ λειτουργία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον. Ἂν ἡ κατάστασις αὐτὴ παραταθῇ ἐπὶ μακρόν, ὑπάρχει κίνδυνος νὰ προκληθοῦν ἀνεπανόρθωτοι βλάβαι εἰς τὸν ὀργανισμόν.

Ὁ καλύτερος τρόπος ἀντιμετωπίσεως τῆς διανοητικῆς ὑπερκοπώσεως εἶναι ἀσφαλῶς ἡ πρόληψίς της. Ὑγιεινὴ διαβίωσις καὶ διατροφή, κατάλληλα προγράμματα ἐργασίας, ἐνδιάμεσα διαλείμματα, διακοπαὶ κατὰ περιόδους, ἐκδρομαὶ εἰς τὴν φύσιν, ἀποτελοῦν βασικὰ προληπτικὰ μέτρα. Ἂν ἡ ὑπερκόπωσις δὲν προληφθῇ, ἀσκεῖται θεραπευτικὴ ἀγωγὴ ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ, ὁ ὁποῖος ὁπωσδήποτε διατάσσει ἐξασφάλισιν συνθηκῶν πλήρους ἀναπαύσεως : ἀποφυγὴν πάσης πνευματικῆς ἐργασίας, καλὴν καὶ ὑγιεινὴν διατροφήν, ἠρεμίαν, διαμονὴν μακρὰν τῶν θορύβων, ψυχαγωγίαν, περιπάτους εἰς τὴν φύσιν, μέχρις πλήρους ἀποθεραπείας. Ἐπὶ πλέον ἐνημερώνει τὸ ἄτομον καὶ τὴν οἰκογένειάν του ἐπὶ τῶν κινδύνων, τοὺς ὁποίους συνεπάγεται τυχὸν ἐπανάληψις τοῦ προτέρου τρόπου ζωῆς.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Διατί λέγομεν ὅτι ἡ νοημοσύνη εἶναι ἀνωτέρα πνευματικὴ λειτουργία ;

2. Διατί γίνονται τὰ διαλείμματα εἰς τὸ σχολεῖον καὶ πῶς πρέπει νὰ χρησιμοποιοῦνται ;

3. Μὲ ποίους τρόπους ἡ ὠργανωμένη κοινωνία δύναται νὰ ἐπιδράσῃ εὐνοϊκῶς καὶ μακροπροθέσμως ἐπὶ τῆς νοημοσύνης τῶν μελῶν της ;

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

III. Η ΜΑΘΗΣΙΣ

α. Ἔννοια τῆς μαθήσεως

Εἴδομεν εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ ἐνστίκτων ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐξ ὅλων τῶν ζῴων ἔχει τοὺς ὀλιγωτέρους αὐτομάτους μηχανισμοὺς προσαρμογῆς. Ἀντιθέτως, ἡ περίοδος τῆς ὡριμάσεώς του εἶναι σχετικῶς ἡ μακροτέρα. Ἐπὶ πλέον ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὰς περισσοτέρας ἀνάγκας : βιολογικάς, κοινωνικάς, πνευματικάς. Διὰ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν του αὐτῶν καὶ εἰς ἀντιστάθμισμα τῶν ἀτελειῶν του ὁ ἄνθρωπος διαθέτει ἀξιοσημείωτον πλαστικότητα, ἡ ὁποία τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀποκτᾷ συνεχῶς νέους τρόπους ἀντιδράσεως ἢ νὰ βελτιώνῃ τὰς ἑκάστοτε δυνατότητάς του.

Τὴν συνεχῆ αὐτὴν ἀπόκτησιν νέων ἐμπειριῶν καὶ τὴν ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν τροποποίησιν τῆς συμπεριφορᾶς καλοῦμεν **μάθησιν.** Ἡ μάθησις πραγματοποιεῖται εἴτε κατὰ τὴν ἐπαφὴν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ περιβάλλον εἴτε διὰ τῆς ἀσκήσεως εἴτε διὰ τῆς διδασκαλίας. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἡ μάθησις δεικνύει ποικιλίαν καταστάσεων, ὡς εἶναι τὸ βάδισμα, ἡ ὁμιλία, ἡ καθαριότης, ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἡ γραφή, τὸ ἐπάγγελμα, τὸ παιγνίδι κ.λπ.

Εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ διαδικασία τῆς μαθήσεως ἔχει καθαρῶς ἐνεργητικὸν χαρακτῆρα. Αἱ ἀνάγκαι προσαρμογῆς εἰς τὸ κοινωνικὸν καὶ πολιτιστικὸν περιβάλλον ὑποχρεώνουν τὸ παιδὶ νὰ ἐνεργῇ, νὰ συμμετέχῃ εἰς τὴν λύσιν τῶν προβλημάτων του. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἀπαιτήσεις τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος αὐξάνονται μὲ τὴν ἡλικίαν, τὸ παιδὶ ἀναγκάζεται νὰ ἀνανεώνῃ τὸν ἐξοπλισμόν του, νὰ ἀποκτᾷ νέους τρόπους ἀντιδράσεως ἢ προσαρμογῆς. Ἁπλῆ ἐξ ἄλλου παρατήρησις ἀποδεικνύει ὅτι γνώσεις, αἱ ὁποῖαι ἀπεκτήθησαν παθητικῶς, ἐλάχιστα παραμένουν, ἐνῷ ὅ,τι ἀπεκτήθη διὰ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς τοῦ ἀτόμου παραμένει ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ.

Λόγω τῆς μεγάλης σπουδαιότητός του τὸ φαινόμενον τῆς μαθήσεως κατέστη ἀντικείμενον εὐρυτάτων ἐρευνῶν.

Διὰ τὴν ἑρμηνείαν του διεμορφώθησαν πολλαὶ θεωρίαι, γνωστότεραι τῶν ὁποίων εἶναι αἱ ἑξῆς :

1. Ἡ θεωρία τοῦ Thorndike, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μάθησις εἶναι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀποτέλεσμα συνειρμῶν μεταξὺ ἐρεθίσματος καὶ ἀντιδράσεως τοῦ ὑποκειμένου.

2. Ἡ θεωρία τῶν **ἐξηρτημένων ἀνακλαστικῶν,** κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ μάθησις εἶναι σειρὰ ὑποκαταστάσεως συμβόλων. Περὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς πραγματευόμεθα λεπτομερέστερον εἰς τὸ κεφάλαιον «Αἱ νεώτεραι κατευθύνσεις τῆς ψυχολογίας».

3. Ἡ θεωρία τοῦ Watson, ἐπίσης συνειρμική. Κατ' αὐτὴν ἡ μάθησις συνίσταται εἰς ἀπόκτησιν ἕξεων, αἱ ὁποῖαι δημιουργοῦνται καὶ πάλιν διὰ τῆς συνδέσεως ἐρεθίσματος καὶ ἀντιδράσεως. Τὴν αὐτὴν θέσιν υἱοθετοῦν καὶ ὅλοι οἱ ὀπαδοὶ τῆς ψυχολογίας τῆς συμπεριφορᾶς (Guthrie, Hull, Skinner).

Αἱ ὡς ἄνω συνειρμικαὶ θεωρίαι, παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητον συμμετοχήν των εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ φαινομένου τῆς μαθήσεως καὶ τὴν εὕρεσιν καταλλήλων μεθόδων διδασκαλίας, παρουσιάζουν τὸ ἑξῆς μειονέκτημα. Κατακερματίζουν τὴν ψυχικὴν ζωὴν καὶ ἀναζητοῦν αἰτιώδεις σχέσεις, ἀγνοοῦσαι τὸν παράγοντα «ὑποκείμενον», αἱ διαθέσεις καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ δυνάμεις τοῦ ὁποίου δύνανται ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἀνατρέψουν οἱονδήποτε προγνωστικόν.

4. Ἡ θεωρία τοῦ **ἀντιληπτικοῦ πεδίου,** τὴν ὁποίαν εἰσήγαγεν ἡ μορφολογικὴ ψυχολογία. Καὶ περὶ τῆς τάσεως αὐτῆς πραγματευόμεθα λεπτομερέστερον εἰς τὸ κεφάλαιον «Αἱ νεώτεραι κατευθύνσεις».

5. Ἡ θεωρία τοῦ **δυναμικοῦ πεδίου,** τῆς ὁποίας κύριος εἰσηγητὴς εἶναι ὁ Lewin. Κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτὴν ἡ μάθησις εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἀλληλεπιδράσεων περιβάλλοντος καὶ ὑποκειμένου, εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ τελευταίου νὰ ἐπιτύχῃ ἐξισορρόπησιν τοῦ ἐξωτερικοῦ πρὸς τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον.

6. Ἡ θεωρία τοῦ Tolman, ὁ ὁποῖος προσεπάθησε – καὶ τὸ κατώρθωσεν εἰς σημαντικὸν βαθμόν – νὰ συνδυάσῃ τὰς συνειρμικὰς πρὸς τὰς γνωστικὰς καὶ τὰς δυναμικὰς θεωρίας. Βασικὸν σημεῖον τῆς θεωρίας του εἶναι τὸ ἑξῆς : Ὁ ὀργανισμός, ὠθούμενος ὑπὸ ἐσωτερικῶν κινήτρων, προσανατολίζεται πρὸς ὡρισμένον ἀντικειμενικὸν σκοπόν. Δημιουργοῦνται οὕτω εἰς αὐτὸν ὡρισμέναι προσδοκίαι, πολλὰς τῶν ὁποίων τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνεργείας του ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ. Ἡ δημιουργία αὐτὴ προσδοκιῶν καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ ἐπιβεβαίωσίς των ἀποτελοῦν τὸ κέντρον τῆς μαθήσεως.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

β. Νόμοι τῆς μαθήσεως

Οἱ διάφοροι ἐρευνηταὶ διετύπωσαν ἀρχὰς ἢ νόμους, συμφώνως πρὸς τοὺς ὁποίους γίνεται ἡ μάθησις. Οἱ χαρακτηριστικώτεροι τῶν νόμων αὐτῶν εἶναι οἱ ἑξῆς :

1. Ὁ νόμος τῆς **ἐνεργοῦ συμμετοχῆς :** Τόσον τελειοτέρα εἶναι ἡ μάθησις, ὅσον μεγαλυτέρα εἶναι κατ' αὐτὴν ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τοῦ ἀτόμου.

2. Ὁ νόμος τοῦ **διαφέροντος :** Μανθάνομεν πράγματα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐνδιαφέρουν, εἶναι ἀνάλογα τῶν δυνατοτήτων μας καὶ θεωροῦνται ἀξιόλογα εἰς τὸν κύκλον τῶν συναναστροφῶν μας.

3. Ὁ νόμος τοῦ **ἀποτελέσματος :** Ὅταν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀντιδράσεώς μας εἰς τὸ ἐρέθισμα συνοδεύεται ὑπὸ εὐχαριστήσεως, ὁ δεσμὸς μεταξὺ ἐρεθίσματος καὶ ἀντιδράσεως ἰσχυροποιεῖται καὶ ἡ μάθησις καθίσταται μονιμωτέρα.

4. Ὁ νόμος τῆς **ἀσκήσεως :** Ἡ ἄσκησις, ἤτοι ἡ ἐπανάληψις τῶν προσπαθειῶν, διευκολύνει καὶ ἰσχυροποιεῖ τὴν μάθησιν. Ὁ νόμος αὐτὸς ἀνεφέρθη καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ μνήμης.

5. Ὁ νόμος τῆς **συναφείας :** Ἡ χρονικὴ ἢ τοπικὴ γειτνίασις ἐρεθισμάτων διευκολύνει τὴν μάθησιν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῆς **ὁμοιότητος.** Εἴδομεν τοὺς νόμους αὐτοὺς εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ συνειρμοῦ.

6. Ὁ νόμος τῆς **ψυχολογικῆς διαθέσεως :** Εὐάρεστοι ψυχολογικαὶ καταστάσεις, προκαλούμεναι ἰδίως ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἐρεθισμάτων, διευκολύνουν τὴν μάθησιν. Ἡ ὑπερβολὴ ὅμως εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ φέρει ἀντίθετα ἀποτελέσματα.

7. Ὁ νόμος τῆς **ἀφομοιώσεως** ἢ τῆς **ἀναλογίας :** Εἰς ἑκάστην νέαν κατάστασιν τὸ ἄτομον εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνεργήσῃ καθ' ὃν τρόπον ἐνήργησεν εἰς προγενεστέραν μάθησιν. Ὁ νόμος αὐτὸς εἶναι γνωστὸς καὶ ὡς **μεταβίβασις τῆς μαθήσεως.**

γ. Παράγοντες τῆς μαθήσεως

Οἱ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι διευκολύνουν τὴν μάθησιν, ἀναφέρονται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ ἐρέθισμα. Τὸ ὑποκείμενον ἐξετάζεται ἀπὸ πλευρᾶς φυσιολογικῆς καὶ ψυχολογικῆς. Τὸ ἐρέθισμα (ὕλη) ἐξετάζεται ἀπὸ πλευρᾶς φύσεως καὶ ἀπὸ πλευρᾶς μεθόδου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

1. Ἡ φυσιολογικὴ κατάστασις τοῦ ὑποκειμένου. Ὅλα τὰ ὄργανα καὶ ὅλαι αἱ φυσιολογικαὶ λειτουργίαι τοῦ ἀτόμου ἐπηρεάζουν τὴν μάθησιν. Τὸν σπουδαιότερον ὅμως ρόλον διαδραματίζουν τὰ αἰσθητήρια ὄργανα καὶ τὸ νευρικὸν σύστημα, ἰδιαιτέρως δὲ ὁ ἐγκέφαλος. Οἱαδήποτε ἀνωμαλία εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν αἰσθητηρίων ἢ εἰς τὸ νευρικὸν σύστημα ἐπιφέρει διαταραχὴν τῆς μαθήσεως. Σημαντικὸς ἐπίσης εἶναι ὁ ρόλος τῆς καλῆς διατροφῆς τοῦ παιδιοῦ, ὁ κανονικὸς ὕπνος, ἡ ἀποφυγὴ τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς κοπώσεως κ.λπ.

2. Οἱ ψυχολογικοὶ παράγοντες. Ἡ ὁμαλὴ ἀνάπτυξις ὅλων τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, πρὸς τὰς ὁποίας ἡ μάθησις εὑρίσκεται εἰς ἄμεσον σχέσιν, ἀποτελεῖ πρωταρχικὸν παράγοντα αὐτῆς. Οὕτω ἡ ἐξέλιξις καὶ ἡ ἄσκησις τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἀντιλήψεως, ἡ εὐχέρεια εἰς τὸν σχηματισμὸν παραστάσεων καὶ τὴν σύνδεσιν αὐτῶν, ἡ δημιουργικὴ φαντασία, ἡ καλὴ μνήμη διευκολύνουν καὶ σταθεροποιοῦν τὴν μάθησιν, ἐνῷ οἱαδήποτε ἀνωμαλία τῶν λειτουργιῶν αὐτῶν τὴν παρακωλύει. Ὁ ρόλος τῆς νοημοσύνης εἶναι προφανῶς κεφαλαιώδης.

Πέρα ὡρισμένων στοιχειωδῶν δεξιοτήτων, ἡ μάθησις εἶναι προνόμιον τῶν ὁμαλῶν νοητικῶς ἀτόμων. Ἄλλωστε βασικὸν κριτήριον διὰ τὸν ἔλεγχον τῆς νοημοσύνης ἀποτελεῖ ἡ δυνατότης ἀποκτήσεως γνώσεων. Ἀλλὰ καὶ αἱ βουλητικαὶ καὶ συναισθηματικαὶ καταστάσεις εὑρίσκονται εἰς σχέσιν πρὸς τὴν μάθησιν. Εἰς πλείστας μαθήσεις εἶναι ἀπαραίτητος ἡ συγκέντρωσις τῆς προσοχῆς. Διὰ πᾶσαν δὲ ἀξιόλογον ἀπόκτησιν γνώσεων ἀνωτέρου ἐπιπέδου χρειάζεται δύναμις θελήσεως καὶ ἐμμονή. Ἐξ ἄλλου, ἡ δημιουργία εὐαρέστων συναισθημάτων διευκολύνει κατὰ κανόνα τὴν μάθησιν, ἐνῷ αἱ δυσάρεστοι συναισθηματικαὶ καταστάσεις τὴν ἐμποδίζουν.

3. Ἡ ὕλη καὶ ἡ μέθοδος. Ὅλα τὰ ἐρεθίσματα δὲν ἐντυποῦνται μὲ τὴν αὐτὴν εὐκολίαν. Τὸ εἴδομεν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς μνήμης. Ἐν πρώτοις εὐκολώτερον ἐκμανθάνεται ἡ ὕλη ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ εἰς **πραγματικὰς ἀνάγκας τοῦ ἀνθρώπου.** Ὅ,τι ἱκανοποιεῖ ἀνάγκας βιολογικάς, πνευματικάς, κοινωνικάς, ὁ ὀργανισμὸς τὸ δέχεται εὐχαρίστως καὶ τὸ ἐκμανθάνει. Ὅ,τι ἀφήνει ἀδιάφορον τὸ ἄτομον ἢ ὅ,τι ἀποτελεῖ ἄχρηστον βάρος, ὁ ὀργανισμὸς τὸ ἀπωθεῖ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἄλλη ἰδιότης τῆς ὕλης, ἡ ὁποία διευκολύνει τὴν μάθησιν, εἶναι ἡ ἀντιστοιχία αὐτῆς πρὸς τὰς **πνευματικὰς δυνατότητας** τοῦ ἀτόμου. Ὕλη αἰσθητῶς ἀνωτέρα τῶν δυνατοτήτων τοῦ ἀτόμου προκαλεῖ κόπωσιν, ὕλη αἰσθητῶς κατωτέρα τῶν δυνατοτήτων αὐτοῦ προκαλεῖ ἀνίαν. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις παρατηρεῖται ἀδιαφορία, ἡ ὁποία βεβαίως δὲν διευκολύνει τὴν μάθησιν.

Ἄλλαι ἰδιότητες τῆς ὕλης, αἱ ὁποῖαι διευκολύνουν τὴν μάθησιν, εἶναι ὅσαι ἀνεφέρθησαν εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς προσοχῆς.

Τέλος, ἡ μέθοδος διδασκαλίας συντελεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὴν μάθησιν. Μέθοδοι, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουν τὴν ὕλην ὡς ἑνιαῖον ὅλον, αἱ ὁποῖαι κινητοποιοῦν τὸ σύνολον τῶν αἰσθήσεων καὶ διευκολύνουν τὴν αὐτενεργὸν συμμετοχὴν τοῦ ἀτόμου, διευκολύνουν τὴν μάθησιν. Μέθοδοι, αἱ ὁποῖαι κατακερματίζουν τὴν ὕλην, ἀγνοοῦν τὴν συμμετοχὴν τῶν αἰσθήσεων καὶ καταδικάζουν εἰς ἀδράνειαν τὸ ἄτομον, δυσχεραίνουν τὴν μάθησιν.

δ. Μορφαὶ μαθήσεως

1. Ἡ μάθησις διὰ τῆς δοκιμῆς καὶ πλάνης. Ὅταν εὑρεθῇ ἐνώπιον ἑνὸς νέου προβλήματος, τὸ ἄτομον καταφεύγει εἰς τὴν προηγουμένην του ἐμπειρίαν, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὁποίας προβαίνει εἰς διαφόρους ἀποπείρας λύσεως. Ἂν ἡ μία δοκιμὴ ἀποτύχῃ, δοκιμάζει ἄλλην κ.ο.κ., μέχρις ὅτου ἐπιτύχῃ τὴν λύσιν. Ἡ μέθοδος αὐτὴ εἶναι συνήθης εἰς τὰ ζῷα, χρησιμοποιεῖται ὅμως καὶ ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ἰδίως κατὰ τὴν βρεφικὴν καὶ τὴν νηπιακήν του ἡλικίαν.

2. Ἡ μάθησις διὰ τῆς μιμήσεως. Πολλαὶ γνώσεις ἀποκτῶνται διὰ τῆς μιμήσεως. Τὸ παιδὶ προσπαθεῖ νὰ μιμηθῇ τὰ ἄτομα τοῦ περιβάλλοντός του εἰς τὸν τρόπον τῆς ὁμιλίας, τῆς συμπεριφορᾶς, τοῦ φαγητοῦ, τῆς ἐνδύσεως κ.λπ. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἀποκτᾷ πλῆθος γνώσεων καὶ δεξιοτήτων, αἱ ὁποῖαι προσδιορίζουν εἰς σημαντικὸν βθμὸν τὴν ἐξέλιξιν τῆς ὅλης προσωπικότητός του. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ παράδειγμα τῶν προσώπων κύρους (γονέων, διδασκάλων, ἐκπροσώπων τῆς ὠργανωμένης κοινωνίας κ.λπ.) ἔχει ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν.

3. Ἡ μάθησις δι' ἀπομνημονεύσεως. Ἡ μορφὴ αὐτὴ μαθήσεως μᾶς ἀπησχόλησεν εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ μνήμης.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

4. Ἡ μάθησις δι' ἐνοράσεως. Τὸ σύνολον τῶν δεδομένων ἑνὸς προβλήματος ὀργανοῦται εἰς πλήρη μορφήν, ἡ ὁποία αὐτομάτως ὑπαγορεύει τὴν λύσιν. Ἡ μορφὴ αὐτὴ μαθήσεως συναντᾶται καὶ κατὰ τὴν λύσιν προβλημάτων ὑπὸ ζῴων. Περισσοτέρας λεπτομερείας ἀναφέρομεν εἰς τὸν κεφάλαιον «Μορφολογικὴ ψυχολογία».

5. Ἡ μάθησις διὰ κατανοήσεως. Ἡ μορφὴ αὐτὴ μαθήσεως εἶναι ἀποκλειστικὸν προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου, διότι προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν ἀνωτέρων πνευματικῶν λειτουργιῶν, αἱ ὁποῖαι μόνον εἰς αὐτὸν εἶναι ἀρκούντως ἀνεπτυγμέναι. Οὕτω ἡ μάθησις διὰ κατανοήσεως προϋποθέτει τὴν συμμετοχὴν τῆς παρατηρήσεως, τῆς παραστατικῆς λειτουργίας ὑφ' ὅλας τὰς μορφὰς αὐτῆς, τῆς νοημοσύνης καὶ γενικῶς ὅλων ἐκείνων τῶν λειτουργιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀνεφέρθησαν εἰς τὴν παράγραφον «Ψυχολογικοὶ παράγοντες μαθήσεως».

6. Ἡ μάθησις δι' ὑποκαταστάσεως. Ὡρισμέναι μαθήσεις, ἰδίως εἰς τὰ ζῷα, ἐπιτυγχάνονται διὰ τῆς ὑποκαταστάσεως συμβόλων-ἐρεθισμάτων. Ἐὰν π.χ. ὁ σκύλος μάθῃ νὰ ἀντιδρᾷ κατὰ ὡρισμένον τρόπον εἰς ὀπτικὸν ἐρέθισμα, εἶναι δυνατόν, διὰ καταλλήλου μεθόδου, νὰ ὑποκαταστήσωμεν τὸ ὀπτικὸν ἐρέθισμα δι' ἀκουστικοῦ καὶ νὰ λάβωμεν τὴν αὐτὴν ἀντίδρασιν. Λεπτομερέστερον ἡ μάθησις αὐτὴ περιγράφεται εἰς τὸ κεφάλαιον «Φυσιολογικὴ θεωρία».

IV. Η ΠΡΟΣΟΧΗ

α. Ἔννοια καὶ φύσις τῆς προσοχῆς

Προσοχὴ εἶναι ἡ συγκέντρωσις τοῦ πνεύματος εἰς ὡρισμένον περιεχόμενον (ἀντικείμενον, φαινόμενον, παράστασιν, ἰδέαν κ.λπ.). Ἔχει ὡς ἐκ τούτου ἐμφανῆ τὸν βουλητικὸν χαρακτῆρα. Ἔχει ὅμως ἐπίσης ἐμφανῆ τὰ γνωστικὰ καὶ ἄλλα ψυχικὰ στοιχεῖα. Διὰ τοῦτο θεωρεῖται **γενικὴ ἰδιότης τοῦ πνεύματος,** συνυφασμένη πρὸς τὸ σύνολον τῆς ψυχικῆς ζωῆς.

Ὁ κυνηγὸς π.χ., ὁ ὁποῖος ἀναμένει ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ θηράματος, συγκεντρώνει τὴν προσοχήν του εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ. Τί σημαίνει τοῦτο ; Ἐν πρώτοις ὅλαι αἱ αἰσθήσεις καὶ οἱ κινητικοὶ μηχανισμοὶ εὑρίσκονται εἰς συνα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γερμὸν καὶ ἔχουν προετοιμασθῆ διὰ τὴν κατάλληλον ἀντίδρασιν. Τὸ νευρικὸν σύστημα εὐαισθητοποιεῖται καὶ ὁ χρόνος ἀντιδράσεως μειοῦται. Ἡ βουλητικὴ λειτουργία ἀναπτύσσεται, τὸ συναίσθημα λαμβάνει ἀνάλογον χροιάν, αἱ δὲ γνωστικαὶ λειτουργίαι (ἀντίληψις, μνήμη, νόησις, φαντασία ,κ.λπ.) παρέχουν ὅλας τὰς εἰς τὴν διάθεσίν των πληροφορίας. Τέλος, παρατηροῦνται καὶ ὡρισμέναι φυσιολογικαὶ μεταβολαί, ὡς εἶναι ἡ ἐπιβράδυνσις τῆς ἀναπνοῆς, αἱ ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς κυκλοφορίας, ἡ διανοητικὴ κόπωσις, συσπάσεις τῶν μυῶν καὶ ἄλλαι ἐκφραστικαὶ κινήσεις.

Οὕτω διὰ τῆς κινητοποιήσεως ὅλων τῶν ἀπαραιτήτων λειτουργιῶν ἡ προσοχὴ συμβάλλει ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν προσαρμογὴν τοῦ ὀργανισμοῦ, διότι μὲ τὴν βοήθειάν της ἀποκτῶνται σαφεῖς παραστάσεις, ἐξασφαλίζεται ἡ εὔκολος ἀνάπλασίς των διὰ τῆς μνήμης, ὑποβηθεῖται ἡ νόησις, ἐπηρεάζεται τὸ συναίσθημα καὶ ἐνισχύεται ἡ βούλησις. Κατὰ συνέπειαν, ἡ προσοχὴ μετέχει ἐνεργῶς εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς ὅλης προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου.

β. Ἰδιότητες καὶ μορφαὶ

1. Βασικὴ ἰδιότης τῆς προσοχῆς εἶναι ἡ **ἐνεργητικότης.** Βεβαίως πολλοὶ ψυχολόγοι διακρίνουν τὴν προσοχὴν εἰς **ἑκουσίαν** καὶ εἰς **ἀκουσίαν.** Ἀλλ' ἡ διάκρισις αὐτὴ δὲν εἶναι σήμερον ἀπολύτως παραδεκτή. Ἡ «ἄνευ προθέσεως» στροφὴ τῆς προσοχῆς πρὸς ὡρισμένον περιεχόμενον συνήθως δὲν εἶναι τυχαία. Ἀποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν ὡρισμένου ἐνδιαφέροντος τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτό. Σημαίνει ὅτι τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον εὑρέθη εἰς ἁρμονίαν πρὸς ἐσωτερικὰς δυνάμεις τοῦ ὀργανισμοῦ, ἦλθεν ὡς θεραπεία ἀνάγκης. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὸν προσανατολισμὸν τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας μετέχουν ἐνεργῶς τὰ διαφέροντα, τὰ συναισθήματα, ὁ κόσμος τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἂς μὴ μᾶς ἀπατοῦν λοιπὸν τὰ φαινόμενα. **Ἡ προσοχὴ εἶναι εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ἐνεργητική.** Ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθῶμεν ὅτι τὴν αὐθόρμητον προσοχὴν συνοδεύουν συνήθως συναισθήματα, τὰ ὁποῖα προδίδουν συναίνεσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ ἀτόμου. Καὶ ὁσάκις ἡ προσοχὴ στρέφεται πρὸς πράγματα ἀδιάφορα, ἀμέσως ἀποσύρεται καὶ προσανατολίζεται πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις.

2. Ἡ σπουδαιοτέρα ἴσως ἰδιότης τῆς προσοχῆς εἶναι ἡ **ἔντασις,** ἤτοι ἡ διὰ καταβολῆς ψυχοσωματικῆς δυνάμεως προσήλωσις τοῦ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πνεύματος εἰς ὡρισμένον περιεχόμενον. Ἀναλόγως τῆς ἐντάσεως, ἡ προσοχὴ διακρίνεται εἰς **ἔντονον** ἢ **ἰσχυρὰν** καὶ εἰς **ἄτονον** ἢ **ἀσθενῆ.** Ἡ ἔντασις ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντας. Πρῶτον ἀπὸ τὴν φύσιν τοῦ ἀτόμου. Κατόπιν ἀπὸ τὴν φυσικὴν καὶ ψυχικὴν κατάστασιν αὐτοῦ. Αἱ ἰδιότητες καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐρεθισμάτων προσδιορίζουν ἐπίσης τὴν ἔντασιν τῆς προσοχῆς. Τέλος δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζεται ὁ ρόλος τῆς ἀσκήσεως.

3. Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης ἰδιότης τῆς προσοχῆς εἶναι ἡ **ἔκτασις.** Ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως ἡ προσοχὴ διακρίνεται εἰς **εὐρυτέραν,** ἡ ὁποία ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ στρέφεται ταυτοχρόνως πρὸς διάφορα περιεχόμενα, καὶ εἰς **στενωτέραν,** τὸ πεδίον τῆς ὁποίας ἐλάχιστα περιεχόμενα δύναται νὰ περιλάβῃ. Ἀλλὰ καὶ ἡ εὐρυτέρα προσοχὴ σπανιώτατα δύναται νὰ στραφῇ πρὸς ταυτόχρονον ἐξέτασιν περισσοτέρων τῶν 6 - 8 περιεχομένων (μεμονωμένων ἐρεθισμάτων, ὁμάδων ἀντικειμένων, γραμμάτων, λέξεων, εἰκόνων κ.λπ.). Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθῇ ὅτι εἰς ὅσον περισσότερα ἀντικείμενα στρέφεται ταυτοχρόνως ἡ προσοχή, τόσον περισσότερον μειοῦται ὁ βαθμὸς συνειδητότητος καὶ σαφηνείας.

4. Σημαντικὴ ὁμοίως ἰδιότης τῆς προσοχῆς εἶναι ἡ **διάρκεια,** ἤτοι ἡ δυνατότης αὐτῆς νὰ προσηλοῦται ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον εἰς ὡρισμένον περιεχόμενον. Ἀναλόγως τῆς διαρκείας ἡ προσοχὴ διακρίνεται εἰς **σταθερὰν** καὶ εἰς **ἀσταθῆ.** Ἡ τελευταία μεταπηδᾷ διαρκῶς ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἀντικειμένου εἰς τὸ ἄλλο, διὰ τοῦτο δὲ λέγεται καὶ **κυμαινομένη.** Πάντως καὶ ἡ σταθερὰ προσοχὴ παρουσιάζει **διακυμάνσεις,** ἤτοι αὐξομειώσεις τῆς ἐντάσεώς της καὶ ἐνδιαμέσους προσηλώσεις εἰς ἄλλα ἀντικείμενα.

5. Ἄλλαι ἰδιότητες τῆς προσοχῆς εἶναι : Ὁ **περιορισμὸς** καὶ ὁ **καταμερισμὸς** αὐτῆς, ἤτοι ἡ δυνατότης αὐτῆς ἄλλοτε νὰ προσηλώνεται εἰς ὡρισμένον περιεχόμενον καὶ ἄλλοτε νὰ κατανέμεται εἰς πλείονα περιεχόμενα. Ἡ **εὐκινησία** ἢ **εὐστροφία,** ἤτοι ἡ δυνατότης αὐτῆς νὰ στρέφεται μὲ ταχύτητα ἀπὸ τοῦ ἑνὸς περιεχομένου εἰς τὸ ἄλλο. Ἡ **προσαρμογή,** ἤτοι ἡ δυνατότης αὐτῆς νὰ στρέφεται βαθμιαίως μὲ μεγαλυτέραν εὐκολίαν πρὸς ἀντικείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀρχικῶς μὲ δυσκολίαν ἠδύνατο νὰ προσηλωθῇ. Ἡ **ἀντοχή,** ἤτοι ἡ δυνατότης αὐτῆς νὰ ἐξουδετερώνῃ τὰ ἐμπόδια, τὰ ὁποῖα παρακωλύουν τὴν ἐνέργειάν της.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γ. Παράγοντες ἢ ὅροι τῆς προσοχῆς

Ἡ προσοχὴ ρυθμίζεται ἀπὸ διαφόρους παράγοντας, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται **«ὅροι»** τῆς προσοχῆς. Ἐξ αὐτῶν ἄλλοι εἶναι **ἐξωτερικοὶ** ἢ **ἀντικειμενικοὶ** καὶ ἄλλοι **ἐσωτερικοὶ** ἢ **ὑποκειμενικοί.** Κυριώτεροι δὲ ὅροι τῆς προσοχῆς εἶναι οἱ ἑξῆς :

1. Τὸ μέγεθος τοῦ ἐρεθίσματος. Ὀγκώδη ἀντικείμενα, ἰσχυρὰ ἠχητικὰ ἐρεθίσματα κ.λπ. διεγείρουν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀτόμου. Τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι ἀπόλυτον, διότι τὰ ἰσχυρὰ ἐρεθίσματα καθίστανται πολλάκις ἐνοχλητικὰ καὶ προκαλοῦν ἀμυντικὴν στάσιν τοῦ ὀργανισμοῦ. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἔχει μεγαλυτέραν σημασίαν, δὲν εἶναι ἡ ἔντασις καθ' ἑαυτήν, ἀλλ' ἡ ἀντίθεσις, τὴν ὁποίαν εἰσάγει τὸ ἐρέθισμα εἰς τὴν ὑπάρχουσαν κατάστασιν. Ἡ προβολὴ π.χ. ταινίας, μέσα εἰς τὸ σκότος καὶ τὴν σιγὴν τῆς κινηματογραφικῆς αἰθούσης, συγκρατεῖ εὐκολώτερον τὴν προσοχὴν καὶ ἀσκεῖ ἀσυγκρίτως μεγαλυτέραν ὑποβολὴν ἀπὸ οἱονδήποτε θέαμα, τὸ ὁποῖον παρουσιάζεται μέσα εἰς τὸν πυρετὸν τῆς καθημερινῆς κινήσεως, εἰς τὸ κέντρον μεγαλοπόλεως.

2. Τὸ νέον, τὸ αἰφνίδιον καὶ τὸ ἀσύνηθες διεγείρουν ἐπίσης τὴν προσοχήν. Ἡ ἄφιξις ξένου εἰς μικρὰν πολίχνην κινεῖ τὸ γενικὸν ἐνδιαφέρον. Ἡ προσοχὴ στρέφεται πρὸς ἀσυνήθη περιβολήν, πλῆθος συνωθεῖται πέριξ ἀγνώστων ἢ περιέργων ἀντικειμένων. Ἡ ἐκπυρσοκρότησις περιστρόφου κατὰ τὴν διάρκειαν ἠρέμου θερινῆς νυκτὸς προξενεῖ μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν παρὰ ὁ ἐκκωφαντικὸς θόρυβος ὀβίδος κατὰ τὴν ὥραν τῆς μάχης. Βλέπομεν καὶ πάλιν τὸν ρόλον τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ ἐρεθίσματος καὶ ὑπαρχούσης ἰσορροπίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μετὰ πάσης λεπτομερείας προσπαθεῖ νὰ ἐκμεταλλευθῇ ἡ διαφήμισις.

3. Ἡ φυσιολογικὴ κατάστασις τοῦ ἀτόμου ἀποτελεῖ ἐπίσης σημαντικὸν παράγοντα. Αἱ σωματικαὶ μεταβολαί, ἡ ὑγεία, ἡ ἡλικία ἐπιδροῦν ἐπὶ ὅλων σχεδὸν τῶν ἰδιοτήτων τῆς προσοχῆς. Τὸ τέιον καὶ ὁ καφὲς ἐνισχύουν προσωρινῶς τὴν προσοχήν, ἐνῷ τὰ οἰνοπνευματώδη τὴν ἐξασθενίζουν.

4. Ὁ ψυχολογικὸς παράγων εἶναι ἐξ ἴσου σπουδαῖος. Αἱ ἀψιθυμίαι π.χ. διασποῦν τὴν προσοχήν, αἱ ἐμπειρίαι τὴν συστηματο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ποιοῦν, τὰ συναισθήματα δροῦν ἄλλοτε πρὸς τὴν θετικὴν κατεύθυνσιν καὶ ἄλλοτε πρὸς τὴν ἀρνητικήν, ἡ βούλησις τὴν ἐνισχύει.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Πρὸς ποῖα ἀντικείμενα στρέφεται κυρίως ἡ προσοχὴ τοῦ ἀνθρώπου ;

2. Τὰ ἀντικείμενα, πρὸς τὰ ὁποῖα στρέφεται ἡ προσοχή, εἶναι τὰ αὐτὰ δι' ἀμφότερα τὰ φῦλα ; Ἂν ὑπάρχουν διαφοραί, ποῦ περίπου ἀναφέρονται καὶ πῶς πρέπει νὰ ἑρμηνευθοῦν ;

3. Λέγεται ὅτι ἡ θεωρητικὴ κατάρτισις εἰς τεχνικὸν τομέα πρέπει νὰ συνδυάζεται πρὸς παράλληλον πρακτικὴν ἄσκησιν. Πῶς δικαιολογεῖται αὐτό ;

4. Εἶναι δυνατὴ ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ τοῦ μαθητοῦ εἰς τὴν διδασκαλίαν ;

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Ι. Η ΦΥΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ

Οἱ εἰδικοὶ τονίζουν συνήθως ὅτι **συναίσθημα εἶναι ἡ ψυχικὴ διάθεσις τοῦ ὑποκειμένου, ἡ ὁποία δημιουργεῖται ἐκ τῶν ἑκάστοτε ἐμπειριῶν.** Ὁ ὁρισμὸς εἶναι σαφής, ἀκριβής, σύντομος, παρουσιάζει ὅμως τὸ μέγα μειονέκτημα ὅτι δὲν ἀποδίδει ἐπαρκῶς τὴν οὐσίαν τοῦ συναισθήματος. Χρειάζεται ἑπομένως ἀνάλυσις τοῦ φαινομένου.

Ἡ συνήθης ἀντίληψις τοῦ **κοινοῦ ἀνθρώπου** περὶ τοῦ τί εἶναι συναίσθημα δὲν διαφέρει κατ' οὐσίαν τοῦ ὁρισμοῦ. Πράγματι, ὀνομάζομεν συνήθως «συναισθήματα» τὰς ψυχικὰς ἐκείνας καταστάσεις, τὰς ὁποίας δοκιμάζομεν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἑκάστοτε ἐμπειριῶν. Ἡ χαρά, ἡ λύπη, ἡ καλλιτεχνικὴ ἀπόλαυσις, ἡ ἠθικὴ ἱκανοποίησις ἀνήκουν εἰς τὰ συναισθήματα.

Κοινὸν γνώρισμα τῶν καταστάσεων αὐτῶν εἶναι ὅτι χαρακτηρίζονται ἀπὸ δύο βασικὰς ποιότητας, ἤτοι τὴν **εὐχαρίστησιν** καὶ τὴν **δυσαρέσκειαν.** Ἡ εὐχαρίστησις ἀνοίγει εἰς τὸ ἄτομον τὴν ὁδὸν τῆς **συμμετοχῆς** εἰς εὐνοϊκὸν διὰ τὸν ψυχοσωματικόν του κόσμον περιβάλλον. Ἡ δυσαρέσκεια **ἀπομακρύνει** τὸ ἄτομον ἐκ τῶν καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι τὴν προκαλοῦν.

Ἕτερον κοινὸν γνώρισμα τῶν συναισθημάτων εἶναι ὁ **ἐσωτερικός,** ὁ **ὑποκειμενικὸς** χαρακτὴρ αὐτῶν. Χαίρω, ὀργίζομαι, μισῶ ἢ ἀγαπῶ, καὶ τὰ συναισθήματά **μου** αὐτὰ παραμένουν πολλάκις ἀκατανόητα διὰ τοὺς ἄλλους, διότι δι' αὐτοὺς δὲν ἔχουν ἔρεισμα λογικόν. Ἐνίοτε μάλιστα οὔτε καὶ δι' ἐμέ.

Ἡ **αὐθορμησία** συγκαταλέγεται ἐπίσης μεταξὺ τῶν βασικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς. Ἡ χαρὰ καὶ ἡ λύπη, ἡ ἱκανοποίησις καὶ ἡ ὀργὴ δὲν ἔρχονται κατὰ παραγγελίαν. Ἐξακολουθῶ νὰ ὀργίζωμαι παρὰ τὴν περὶ τοῦ ἀντιθέτου ἀπόφασίν μου, ἐξακολουθῶ νὰ ἀγωνιῶ, ἐνῷ ἡ λογικὴ ἱκανοποίησιν μόνον δικαιολογεῖ, συλλαμβάνω τὸν ἑαυτόν μου νὰ χαίρῃ ἢ νὰ θλίβεται ἐκεῖ ὅπου ὁ ἠθικὸς κανὼν ἐπιβάλλει τὴν ἀντίθετον ἀκριβῶς ἀντίδρασίν μου.

Περὶ τῆς φύσεως τῶν συναισθημάτων διετυπώθησαν κατὰ και-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ροὺς διάφοροι θεωρίαι, ὡς εἶναι ἡ νοησιαρχική, ἡ φυσιολογική, ἡ βουλησιαρχική, ἡ κοινωνιολογική.

Κατὰ τὴν **νοησιαρχικὴν** θεωρίαν τὸ συναίσθημα εἶναι ἀπότοκον νοητικῶν λειτουργιῶν, ἡ δὲ εὐχαρίστησις ἢ δυσαρέσκεια ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικῶς ἐκ τῆς ἁρμονίας ἢ τῆς ἀσυμφωνίας τῶν παραστάσεων ἢ τῶν ἰδεῶν μας. Ὅτι τὸ συναίσθημα εὑρίσκεται εἰς σχέσιν πρὸς τὴν νόησιν, οὐδεὶς βεβαίως δύναται νὰ τὸ ἀμφισβητήσῃ. Ἡ σχέσις ὅμως μεταξὺ τῶν δύο λειτουργιῶν εἶναι ἀμοιβαία Εἰς πολλὰς περιπτώσεις αἱ ἰδέαι ἐπηρεάζουν τὰ συναισθήματα, εἰς ἄλλας πάλιν ἡ ἀποδοχὴ τῶν ἰδεῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ συναισθηματικοῦ παράγοντος. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν εἰς πολλοὺς τομεῖς, ὡς εἶναι αἱ μέθοδοι διδασκαλίας, ἡ διαφήμισις καὶ ἡ προπαγάνδα.

Κατὰ τὴν **φυσιολογικὴν** θεωρίαν τὸ συναίσθημα θεωρεῖται ὡς ἀποτέλεσμα ὀργανικῶν μεταβολῶν. Ἡ ὑπαγωγὴ τοῦ συναισθήματος εἰς τὸν φυσιολογικὸν παράγοντα ἔχει τὴν ἀρχήν της εἰς τὸν Καρτέσιον, κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ συναισθήματα εἶναι διανοητικαὶ καταστάσεις, συνδεόμεναι πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ ἀνήκουσαι εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν «παθῶν». Κατὰ τοὺς James καὶ Lange, ὡρισμέναι μορφαὶ συναισθηματικότητος (π.χ. φόβος, λύπη, χαρά, ὀργὴ) προκαλοῦνται ἀπὸ ὀργανικὰς διαταραχάς, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται εἰς τὴν παρουσίαν ἀναλόγων ἐρεθισμάτων. Οἱ ψυχολόγοι αὐτοί, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅσα παραδέχεται ἡ κλασικὴ ψυχολογία, ἰσχυρίζονται ὅτι προηγοῦνται αἱ ὀργανικαὶ μεταβολαὶ καὶ ἕπονται αἱ συναισθηματικαὶ καταστάσεις (φοβοῦμαι π.χ., ἐπειδὴ τρέμω καὶ ὄχι τρέμω, ἐπειδὴ φοβοῦμαι).

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ φυσιολογικὸς παράγων ἐπηρεάζει τὸν ψυχολογικόν, ἡ μονομέρεια τῆς ἀνωτέρω θεωρίας εἶναι προφανής. Αἱ διάφοροι συναισθηματικαὶ καταστάσεις ἔχουν οὐσιώδεις μεταξύ των διαφορὰς (π.χ. τὸ καλαισθητικὸν συναίσθημα ἐλάχιστα κοινὰ σημεῖα ἔχει πρὸς τὸν φόβον) καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἑρμηνευθοῦν ὁμοιομόρφως. Ἐξ ἄλλου εἶναι σήμερον γνωστὸν ὅτι αἱ συναισθηματικαὶ καταστάσεις ἐπηρεάζουν ἀποτελεσματικῶς τὸν φυσιολογικὸν παράγοντα, μέχρι σημείου νὰ ἀναζητοῦνται συναισθηματικὰ αἴτια εἰς καθαρῶς ὀργανικὰς παθήσεις.

Κατὰ τὴν **βουλησιαρχικὴν** θεωρίαν τὸ συναίσθημα πηγάζει ἀπὸ τάσεις καὶ ὁρμάς, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται ἀπωθημέναι εἰς τὸν χῶ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ρον τοῦ ἀσυνειδήτου. Καὶ ἡ ἄποψις αὐτὴ εἶναι μονομερής. Τὰ συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου εὑρίσκονται μὲν εἰς σχέσιν πρὸς τὰς ζωτικὰς αὐτοῦ ὁρμάς, δὲν ἀποτελοῦν ὅμως ἁπλῆν ἐκδήλωσιν εὐχαριστήσεως ἢ δυσαρεσκείας, ἐξαρτωμένην ἐκ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς ἱκανοποιήσεώς των. Ἡ συναισθηματικότης τοῦ ἀνθρώπου ἐκτείνεται καὶ πέρα τῶν ὁρμῶν, ἐρχομένη πολλάκις εἰς ἀντίθεσιν πρὸς αὐτάς. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν ἐνστίκτων, ὡς καὶ περὶ τῶν ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου παρορμήσεων.

Κατὰ τὴν **κοινωνιολογικὴν** ἄποψιν ἡ μορφὴ καὶ ἡ ἔντασις τῶν συναισθημάτων ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος τοῦ ἀτόμου. Καὶ ἡ ἄποψις αὐτὴ παρουσιάζει πολλὰ τρωτά. Ὁ ἄνθρωπος χαίρει καὶ ἀγωνιᾷ, μισεῖ καὶ ἀγαπᾷ, ἀπολαμβάνει τὴν τέχνην καὶ θλίβεται διὰ τὴν δυστυχίαν ὑπὸ οἱασδήποτε κοινωνικὰς συνθήκας. Ἡ δυνατότης τοῦ συναισθάνεσθαι εὑρίσκεται ἐντὸς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀποτελεῖ οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ἐννοίας ἄνθρωπος. Ἡ ἔντασις καὶ ἡ μορφὴ τῶν συναισθημάτων ἐπηρεάζονται βεβαίως ἀπὸ τὸ περιβάλλον. Ἡ ἐξωτερίκευσις π.χ. τοῦ πένθους διαφέρει ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς ὁμάδος καὶ τοῦ πολιτιστικοῦ ἐπιπέδου, ἡ δὲ μουσικὴ ἀπόλαυσις εἶναι διάφορος ἀναλόγως τῆς καλλιεργείας. Ἡ οὐσία ὅμως τοῦ συναισθήματος καὶ ἡ δυνατότης πρὸς βίωσιν συναισθημάτων παραμένουν κοιναὶ δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Τὸ συναίσθημα ἑπομένως εὑρίσκεται εἰς σχέσιν πρὸς τὴν νόησιν καὶ τὴν βούλησιν, πρὸς τὰς ὀργανικὰς ἀνάγκας καὶ τὴν κοινωνικὴν πραγματικότητα. Διατηρεῖ ὅμως αὐτονομίαν καὶ διεκδικεῖ ἰσοτιμίαν πρὸς τὰς ἄλλας ψυχικὰς λειτουργίας. Ἡ ἄποψις τῆς ἰσοτιμίας αὐτῆς, τεθεῖσα ἐπὶ τάπητος ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ, γίνεται σήμερον παραδεκτή. Τὸ συναίσθημα ἐντάσσεται σήμερον εἰς τὸ σύνολον τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἀποτελεῖ ἔκφανσιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου, μὲ τίτλους ἴσης ἀξίας πρὸς τὴν νόησιν καὶ τὴν βούλησιν.

Ὡς τοιαύτη ἰσότιμος καὶ ἀρχέγονος λειτουργία τὸ συναίσθημα παύει νὰ θεωρῆται «γνῶσις τυφλὴ» ἢ αἰτία «παραλογισμοῦ». Ἀντιθέτως ἀναγνωρίζεται εἰς αὐτὸ ἡ δυνατότης νὰ ὑποκαθιστᾷ κατὰ τρόπον ἐπιτυχῆ τὰς καθαρῶς διανοητικὰς ὁδοὺς εἰς τὴν προσπέλασιν τῶν ἰδεῶν καὶ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὰς ἀξίας.

Πολλοὶ ἀπεπειράθησαν νὰ κατατάξουν τὰ συναισθήματα εἰς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κατηγορίας καὶ ὁμάδας. Κατὰ τὴν ἐπικρατεστέραν διαίρεσιν τὰ συναισθήματα διακρίνονται εἰς ἁπλᾶ καὶ σύνθετα. **Ἁπλᾶ** εἶναι τὰ προκαλούμενα ἐκ τῶν αἰσθημάτων : ἡ γεῦσις τοῦ μήλου, τὸ ἄρωμα τοῦ ἄνθους, ἡ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἀέρα ἢ τὸ ὕδωρ ἀποτελοῦν πηγὴν εὐχαριστήσεως, ἐνῷ ἄλλα αἰσθήματα προκαλοῦν δυσαρέστους ἐσωτερικὰς καταστάσεις. **Σύνθετα** εἶναι τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα προκαλοῦνται ἀπὸ ἀντιλήψεις καὶ παραστάσεις.

Τὰ σύνθετα συναισθήματα διαιροῦνται εἰς γενικὰ καὶ εἰδικά. Τὰ **γενικὰ** συναισθήματα ἀναφέρονται εἰς τὸ σύνολον τῆς ψυχικῆς ζωῆς (χαρά, λύπη, ὀργή, φόβος, ἐλπίς, εὐφορία, ἀνία), τὰ **εἰδικὰ** εἰς ὡρισμένον τομέα (αὐτοσυναίσθημα, συναίσθημα τιμῆς, συμπαθητικὰ συναισθήματα, θεωρητικά). Ὡρισμένα τῶν εἰδικῶν συναισθημάτων ὑποδιαιροῦνται ἔτι περαιτέρω.

Παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητον μεθοδικότητά της, ἡ διαίρεσις αὐτὴ δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα. Τὰ συναισθήματα δὲν εἶναι φυσικαὶ ποιότητες, δὲν εἶναι νόμοι φυσικοὶ ἢ κανόνες γραμματικοί, ὥστε νὰ διαχωρισθοῦν ἀνέτως εἰς κατηγορίας καὶ ὁμάδας. Πᾶσα διαίρεσις τῶν συναισθημάτων ἔχει ὡς ἐκ τούτου σχετικὴν μόνον ἀξίαν. Ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος διαχωρισμοῦ των εἶναι τὸ ἰδιαίτερον περιεχόμενον ἑκάστου. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν θὰ περιγράψωμεν ὡρισμένα συναισθήματα, τὰ ὁποῖα θεωροῦμεν ἀντιπροσωπευτικά, χωρὶς νὰ προσπαθήσωμεν νὰ τὰ ὑπαγάγωμεν εἰς κατηγορίας.

II. ΑΙ ΑΨΙΘΥΜΙΑΙ

α. Ἡ φύσις τῶν ἀψιθυμιῶν

Ὡρισμέναι συναισθηματικαὶ καταστάσεις, εὐχάριστοι ἢ δυσάρεστοι, παρουσιάζονται ὡς ὁλικὴ ἀντίδρασις τοῦ ὀργανισμοῦ εἰς ἀπροσδοκήτους συνθήκας. Αἱ καταστάσεις αὐταὶ εἶναι ἰδιαιτέρως ἔντονοι καὶ παροδικαὶ καὶ ὀνομάζονται **ἀψιθυμίαι.** Ἡ ἀψιθυμία κινητοποιεῖ τὸν ὀργανισμὸν καὶ τὸν ὠθεῖ εἰς ἐξάλλους ἀντιδράσεις, αἱ ὁποῖαι καθιστοῦν ἀδύνατον τὴν παρέμβασιν τῶν συνήθων τρόπων ἀντιμετωπίσεως τῶν δυσχερειῶν. Ἡ ὀργή, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ τὸν ἄνθρωπον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἔξω τῶν ὁρίων τῆς συνήθους ἀντιδράσεώς του, ἡ ἔξαλλος χαρά, ἡ ἀφόρητος θλῖψις ἀνήκουν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἀψιθυμιῶν.

Ἡ ἀψιθυμία λοιπὸν ἀποτελεῖ διαταραχὴν τῆς προσαρμογῆς καὶ συνοδεύεται ἀπὸ προσπάθειαν τοῦ ὀργανισμοῦ νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν πρὸς στιγμὴν διαταραχθεῖσαν ἰσορροπίαν. Παρουσιάζεται συνήθως κατὰ τὴν δημιουργίαν ἐκτάκτων συνθηκῶν, ἐντὸς τῶν ὁποίων τὸ ἄτομον ἐμπλέκεται ἐξ ἀπροόπτου καὶ κατὰ τὰς ὁποίας αἱ ἀπαιτήσεις τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως ὑπερβαίνουν τὰς συνήθεις δυνατότητας τῶν μηχανισμῶν ἀμύνης. Ἐν τούτοις, ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας, ὅλα τὰ ἄτομα δὲν καταλαμβάνονται ὑπὸ ἀψιθυμίας. Εἰς τὸ αὐτὸ ἐξ ἄλλου ἄτομον αἱ ἐξωτερικαὶ μεταβολαὶ δὲν ἐπιδροῦν πάντοτε ὁμοιομόρφως. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἐμφάνισις τῶν ἀψιθυμιῶν δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἐρεθίσματος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς ὅλης προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου.

β. Φυσιολογικαὶ καὶ ἄλλαι μεταβολαὶ

Φυσιολογικαὶ μεταβολαὶ συνοδεύουν τὰς ἀψιθυμίας. Αἱ μεταβολαὶ αὐταὶ ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ αὐτονόμου νευρικοῦ συστήματος, τῆς καρδίας καὶ τῶν λείων μυῶν, τῆς κυκλοφορίας καὶ τῆς ἀναπνοῆς, τοῦ ἐνδοκρινικοῦ συστήματος κ.λπ. Ἐπακόλουθα τῶν μεταβολῶν αὐτῶν εἶναι ἡ διαστολὴ τῆς κόρης τῶν ὀφθαλμῶν, ἡ ὠχρότης καὶ ἄλλα ἐξωτερικὰ γνωρίσματα.

Αἱ φυσιολογικαὶ αὐταὶ μεταβολαὶ εὑρίσκονται εἰς ἀμοιβαίαν σχέσιν πρὸς τὸ ψυχολογικὸν περιεχόμενον τῆς ἀψιθυμίας. Εἰς στιγμὰς π.χ. φόβου τὸ ἄτομον ὑποβάλλεται εὐκολώτερον, ὁ κεντρικὸς ἔλεγχος ἐξασθενεῖ, ἡ κρίσις λειτουργεῖ ἀνεπαρκῶς κ.λπ.

Ἀσυνήθεις μορφαὶ συμπεριφορᾶς συνοδεύουν ἐπίσης τὰς ἀψιθυμίας: τὸ ἄτομον ἀναλύεται εἰς λυγμούς, υἱοθετεῖ μὲ τὴν αὐτὴν εὐκολίαν τὴν φυγὴν ἢ τὴν παράτολμον ἀποφασιστικότητα, μένει ἀκίνητον ἢ ἀμφιταλαντεύεται εἰς στιγμὰς πραγματικοῦ ἢ ὑποθετικοῦ κινδύνου κ.λπ. Τὸ σύνολον τῶν ἐκδηλώσεων αὐτῶν προδίδει κακὴν προσαρμογήν, ὁπωσδήποτε δὲ προσαρμογήν, ἡ ὁποία δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ καλλιεργημένου ἀνθρώπου.

Βασικὴ αἰτία τῶν ἀψιθυμιῶν εἶναι ἡ συνείδησις, τὴν ὁποίαν ἔχω περὶ τῆς δημιουργηθείσης καταστάσεως, καὶ ἡ συναίσθησις ὅτι οἱ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀμυντικοί μου μηχανισμοὶ ἀποδιοργανοῦνται καὶ ἀδυνατοῦν νὰ παρέμβουν ἀποτελεσματικῶς.

Ἔντονοι καὶ συνεχεῖς συγκινήσεις εἶναι δυνατὸν νὰ προξενήσουν σοβαρὰς παθήσεις βασικῶν ὀργάνων τοῦ σώματος. Εἶναι σήμερον γνωστὸν ὅτι αἱ νευροφυτικαὶ διαταραχαὶ ὀφείλονται κυρίως εἰς τὸ ἄγχος τῆς σημερινῆς ζωῆς. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ πλείστας περιπτώσεις στομαχικοῦ ἕλκους. Διὰ τοῦτο αἱ δύο αὐταὶ παθήσεις χαρακτηρίζονται ὡς αἱ κατ' ἐξοχὴν **ἀσθένειαι** τοῦ πολιτισμοῦ μας. Ἀναφέρονται ἐπίσης περιπτώσεις ἄσθματος, παχυσαρκίας, ἀκόμη δὲ καὶ ἐκζέματος καὶ πνευμονικῆς φυματιώσεως, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται κυρίως εἰς συγκινησιακοὺς παράγοντας. Καταφανὴς πράγματι περίπτωσις ἀμοιβαιότητος τῆς ψυχοσωματικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Β'. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Ι. Ο ΦΟΒΟΣ

Ἡ παρουσία ἢ ἡ ἀναμονὴ πραγματικοῦ ἢ ὑποθετικοῦ κινδύνου προερχομένου ἐκ **συγκεκριμένου γεγονότος** δημιουργεῖ εἰς τὸ ἄτομον δυσάρεστον ψυχικὴν διάθεσιν, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ τάσιν πρὸς ἀπαλλαγήν. Ἡ ὅλη κατάστασις εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτείνεται ἀπὸ τῆς ἁπλῆς ταραχῆς μέχρι τοῦ τρόμου καὶ τῆς φρίκης. Ὁ φόβος εἰς ἄλλας περιπτώσεις λαμβάνει τὴν μορφὴν ἀψιθυμίας καὶ εἰς ἄλλας διατηρεῖ τὸν γενικὸν χαρακτῆρα τῶν συναισθημάτων.

Τὰ ἐρεθίσματα, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν τὸν φόβον, παρουσιάζουν διαφόρους ἰδιότητας. Οὕτω, τὸ **ἄγνωστον** προκαλεῖ πολλάκις τὸν φόβον. Ἀπὸ τῆς περιπλανήσεως ἐντὸς ἀγνώστου περιοχῆς μέχρι τοῦ νυκτερινοῦ περιπάτου ἐντὸς νεκροταφείου καὶ ἀπὸ τῆς ἐπαφῆς μὲ ἄγνωστα πρόσωπα μέχρι τῆς ἐφαρμογῆς ριζοσπαστικῶν καινοτομιῶν εἰς τὴν στρατηγικήν, τὴν πολιτικὴν ἢ τὴν ἐπιστήμην, ὁ φόβος δὲν παύει νὰ ἀποδεικνύεται ἀνασχετικὸς παράγων.

Ἡ **ἔντασις** καὶ τὸ **μέγεθος** τοῦ ἐρεθίσματος εἶναι ἐπίσης δυνατὸν νὰ προκαλέσουν τὸν φόβον : ἐκκωφαντικοὶ θόρυβοι, ἐκτυφλωτικαὶ λάμψεις, ἀποχαλίνωσις τῶν στοιχείων τῆς φύσεως γεννοῦν τὸν φόβον.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Συνήθη αἰτίαν φόβου ἀποτελεῖ ἐπίσης τὸ **αἰφνίδιον** τοῦ ἐρεθίσματος. Θόρυβοι μικρᾶς ἔστω ἐντάσεως, παρουσίαι διάφοροι, ὅταν σημειωθοῦν εἰς μὴ ἀναμενόμενον χῶρον ἢ χρόνον, θέτουν αὐτομάτως εἰς κίνησιν τοὺς μηχανισμοὺς τοῦ φόβου.

Αἱ ἰδιότητες ὅμως τῶν ἐρεθισμάτων δὲν ἀρκοῦν. Διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ ὁ φόβος, πρέπει νὰ **ὡριμάσουν διάφοροι σωματικοὶ καὶ ψυχικοὶ μηχανισμοί:** τὸ νευρικὸν σύστημα νὰ ἀποκτήσῃ στοιχειώδη λειτουργικὴν πληρότητα, ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις νὰ φθάσῃ εἰς ἱκανοποιητικὰ ἐπίπεδα κ.λπ. Διὰ τοῦτο ὁ φόβος δὲν ὑπάρχει κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Πρέπει ἐπίσης νὰ τονισθῇ ὅτι ὁ φόβος εἶναι **ἔμφυτος** εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἀποτελεῖ μηχανισμὸν ἀμύνης, ὁ ὁποῖος ὑπακούει εἰς τὴν ὁρμὴν τῆς αὐτοσυντηρήσεως. Καὶ παρ' ὅλον ὅτι ὡς τρόπος προσαρμογῆς δὲν εἶναι ὁ πλέον ἐνδεδειγμένος, ὁ φόβος ὡς συναίσθημα καὶ χρήσιμος εἶναι διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὴν φύσιν του ἀντιστοιχεῖ.

Εἶναι **χρήσιμος,** διότι σώζει τὴν ζωήν, συντείνει εἰς τὴν ἀποφυγὴν πλείστων δυσμενῶν καταστάσεων καὶ ἐξασφαλίζει πολλάκις τὴν ὁμαλὴν κοινωνικὴν ζωήν. Αὐτὸ βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἀπειλὴ πρέπει νὰ ἐπισείεται συνεχῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀνθρώπων, διότι τότε κακὸν ἀντὶ καλοῦ θὰ προκύψῃ. Ἡ ὑπάρχουσα πραδιάθεσις εἶναι ἀρκετή. Τεχνητὴ δημιουργία φόβων μόνον ζημίαν προκαλεῖ.

Εἶναι ἐπίσης ὁ φόβος **σύμφωνος πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου.** Ἀδύνατος, πεπερασμένος, μικρός, μὲ πλήρη συνείδησιν τῆς μειονεκτικῆς θέσεώς του, εὐάλωτος εἰς τὸν πόνον καὶ τὰς ἀντιξοότητας, βέβαιος περὶ τοῦ ἀναμένοντος αὐτὸν θανάτου, εἶναι ἐπόμενον ὁ ἄνθρωπος νὰ συναισθάνεται τὸν φόβον καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ ἀποφύγῃ τὰ δυσάρεστα ἀποτελέσματα πραγματικῶν ἢ ὑποθετικῶν κινδύνων.

Ὁ **κοινωνικὸς παράγων** συντελεῖ ἐπίσης εἰς τὴν γένεσιν τοῦ φόβου. Ὅπως ὑπάρχουν φόβοι κοινοὶ εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας καὶ εἰς ὅλας τὰς ἐποχάς, οὕτω ὑπάρχουν καὶ φόβοι εἰδικοὶ εἰς ἑκάστην πολιτιστικὴν ὁμάδα. Φαντάσματα, δράκοι, πνεύματα κακὰ εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκουν.

Ἡ περιστολὴ τῶν φόβων αὐτῶν εἶναι ἀπαραίτητος καὶ πρέπει νὰ ἀρχίζῃ ἀπὸ τῆς βρεφικῆς ἀκόμη ἡλικίας. Ἡ ἐξάλειψίς των ὅμως

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

δὲν ἐπιτυγχάνεται μόνον μὲ παραινέσεις. Ἡ μέριμνα διὰ τὴν κανονικὴν σωματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ὑγείαν, ἡ μόρφωσις πλουσίου κύκλου ἀντικειμενικῶν παραστάσεων, τὸ παράδειγμά μας, ἀποτελοῦν περισσότερον πρόσφορα μέσα. Καὶ ὁ πλέον ἀποτελεσματικὸς τρόπος εἶναι ἡ ὁμαλὴ οἰκογενειακὴ ζωὴ καὶ ἡ δημιουργία πέριξ τοῦ παιδιοῦ κλίματος ἀγάπης καὶ ἀσφαλείας.

II. Η ΧΑΡΑ ΚΑΙ Η ΘΛΙΨΙΣ

Αἱ πλέον ἀντιπροσωπευτικαὶ μορφαὶ εὐχαριστήσεως καὶ δυσαρεσκείας, ἐπὶ καθαρῶς συναισθηματικοῦ ἐπιπέδου, εἶναι ἡ **χαρὰ** καὶ ἡ **θλῖψις.** Χαίρω, ὅταν ἐκεῖνα ποὺ μὲ ἐνδιαφέρουν βαίνουν εὐνοϊκῶς, θλίβομαι, ὅταν ἐμπόδια διαψεύδουν τὰς προσδοκίας μου καὶ ματαιώνουν τὴν πρόοδον τῶν ὑποθέσεών μου.

Ἡ χαρὰ καὶ ἡ θλῖψις εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιασθοῦν τόσον ὑπὸ μορφὴν ἀψιθυμιῶν (ἔξαλλοι π.χ. πανηγυρισμοὶ χαρμοσύνων γεγονότων ἢ σπαρακτικαὶ ἐκδηλώσεις θλίψεως εἰς τραγικὰ συμβάντα), ὅσον καὶ ὡς σταθερώτεραι συναισθηματικαὶ καταστάσεις.

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κυρίως διακρίνει τὴν χαρὰν ἀπὸ τὴν αἰσθησιακὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν θλῖψιν ἀπὸ τὸν σωματικὸν πόνον, εἶναι τὸ **ἀξιολογικὸν περιεχόμενον** τῶν καταστάσεων αὐτῶν. Θλίβομαι π.χ. διὰ τὴν δυστυχίαν τοῦ ἄλλου, διότι εἰς τὸ πρόσωπόν του **βλέπω νὰ διασύρωνται ἀξίαι,** εἰς τὰς ὁποίας πιστεύω, ἀξίαι τῶν ὁποίων τὴν ἐπικράτησιν οἱ συνάνθρωποί μου καὶ ἐγὼ διεκηρύξαμεν, ἀξίαι εἰς τὰς ὁποίας ἐστηρίξαμεν τὸν χάρτην τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεώς μας.

Κατ' ἀναλογίαν, ἡ χαρὰ ἀποτελεῖ ἔκφρασιν ἐσωτερικῆς πληρότητος καὶ γαλήνης, ἡ ὁποία οὐδόλως ἐξαρτᾶται ἀπὸ σωματικὰς ἀπολαύσεις. Ἀντιθέτως, πολλάκις ἐπιτυγχάνεται ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς πάλης κατὰ τοῦ σωματικοῦ πόνου, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἕνωσιν τοῦ ἀτόμου μετὰ τῆς ἀξίας ἐκείνης, ἡ ὁποία θὰ φέρῃ τὴν ἐσωτερικὴν πληρότητα, τὴν γαλήνην καὶ τὴν ὁλοκλήρωσιν αὐτοῦ.

Ὡς στάσις ἔναντι τῆς ζωῆς, ἡ **θλῖψις θεωρεῖται φαινόμενον στεῖρον καὶ ἀρνητικόν,** ἄγονος ἀπαισιοδοξία. Τὸ ἄτομον ἀπομακρύνεται ψυχικῶς ἐκ τοῦ περιβάλλοντός του καὶ ἀντὶ νὰ συντονίζῃ τὰς δυνά-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μεις του εἰς ἀγῶνα ἄρσεως τῶν ἐμποδίων, συμπεριφέρεται ὡς νὰ ὁμολογῇ ὑποταγήν.

Ἀντιθέτως ἡ χαρά, διάθεσις αἰσιόδοξος τείνουσα πρὸς τὴν πληρότητα διὰ τῆς προσεγγίσεως τοῦ «ἄλλου», θεωρεῖται ὅτι εὑρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ ἄνθρωπος, ἀπὸ πλευρᾶς καθαρῶς ψυχολογικῆς, τείνει πρὸς τὴν εὐχαρίστησιν καὶ ὄχι πρὸς τὴν θλῖψιν. Ἀπὸ πλευρᾶς δὲ ἀξιολογικῆς, κατὰ μίαν θαυμασίαν ἔκφρασιν, ἡ χαρὰ παρουσιάζεται ὡς ἡ πνευματικὴ ἀποστολὴ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ἔμβλημά του καὶ ὁ θρίαμβός του.

III. ΑΝΗΣΥΧΙΑ, ΑΓΩΝΙΑ, ΕΛΠΙΣ

α. Ἡ ἀνησυχία

Συγγενὴς πρὸς τὸν φόβον, ἡ **ἀνησυχία** ἔχει ὡς πρῶτον γνώρισμα τὴν τροποποίησιν τῆς συμπεριφορᾶς. Τὸ ἄτομον **δίδει** τὴν ἐντύπωσιν ἐγκλωβισμένου ἀγρίου ζῴου, τὸ ὁποῖον ἀναζητεῖ διέξοδον ἄλλοτε εἰς τὴν μίαν καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν τοῦ κιγκλιδώματός του.

Εἰκ. 16.— Ἀγωνία. Παιδιὰ τοῦ Λονδίνου εἰς καταφύγιον, κατὰ τὴν ὥραν βομβαρδισμοῦ. (Τσῶρτσιλ, Β' παγκόσμιος πόλεμος).

Ἡ ἐσωτερικὴ πραγματικότης δὲν εἶναι διαφορετική. Ὅταν ἀνησυχῶ π.χ. διὰ τὴν ἀδικαιολόγητον ἀργοπορίαν προσφιλοῦς προσώπου, εὑρίσκομαι εἰς ψυχικὴν **ταραχήν**, εἰς κατάστασιν **ἀβεβαιότητος** καὶ **ἀνασφαλείας**, ἐκ τῆς ὁποίας **ἐπιθυμῶ νὰ ἐξέλθω.**

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ταυτοχρόνως ὁ φόβος κακῶν εἰδήσεων μοῦ δημιουργεῖ ἐνδόμυχον ἐπιθυμίαν μετατοπίσεως τῆς κρισίμου ὥρας. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ συγκρούσεως, ἡ ὁποία κάθε ἄλλο παρὰ εὐχάριστος εἶναι.

Δὲν εἶναι σπάνιαι ὅμως αἱ περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἀνησυχία γεννᾶται ἀπὸ **ὑποθετικοὺς** καὶ **ἀκαθορίστους** κινδύνους. Ἀσφαλῶς, ἡ ἀργοπορία ἀναγνωριστικῆς περιπόλου εἰς περίοδον πολέμου ἢ ἡ καθυστέρησις τῆς ἀφίξεως ἀεροπλάνου, μὲ τὸ ὁποῖον διεκόπη ἡ διὰ τοῦ ἀσυρμάτου ἐπαφή, δικαιολογοῦν οἱανδήποτε ἀνησυχίαν. Αἱ περιπτώσεις ὅμως αὐταὶ ἀποτελοῦν ἐλάχιστον ποσοστὸν τῶν καθημερινῶν ἀνησυχιῶν, αἱ ὁποῖαι εἰς τὴν πλειοψηφίαν των εἶναι ἀδικαιολόγητοι, παράλογοι καὶ γεννῶνται ἀπὸ κίνδυνον, ὁ ὁποῖος μόνον εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ ἀνησυχοῦντος ὑπάρχει.

β. Ἡ ἀγωνία

Χαρακτηριστικὸν τῆς **ἀγωνίας** εἶναι τὸ ἰδιαιτέρως ἔντονον στοιχεῖον τῆς **ἀνασφαλείας.** Τὸ ἄτομον ζῇ καὶ πάλιν ὑπὸ τὴν ἀπειλὴν ἐπικειμένου κινδύνου, ὁ ὁποῖος ὅμως εἶναι ἀκαθόριστος καὶ πολλάκις ἄγνωστος. Συγχρόνως ὅμως αἰσθάνεται ἄοπλον καὶ ἀνίσχυρον νὰ ἀμυνθῇ. Ἡ σύγκρουσις, τὴν ὁποίαν εἴδομεν εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς ἀνησυχίας, λαμβάνει κατὰ τὴν ἀγωνίαν τὴν μορφὴν ἀδιεξόδου. Παρόμοιαι συγκρούσεις εἶναι δυνατὸν νὰ προέλθουν ἐκ συγκεκριμένων γεγονότων ἢ ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐντάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν δύναται νὰ εὑρεθῇ τὸ ἄτομον ὑπὸ ἐξόχως δυσμενεῖς κοινωνικὰς συνθήκας. Αἰσθήματα ἀποπνικτικῆς δυσφορίας, τροποποίησις τῆς συμπεριφορᾶς, ταχυκαρδίαι καὶ ἄλλα ψυχολογικὰ ἢ φυσιολογικὰ συμπτώματα εἶναι δυνατὸν νὰ συνοδεύουν τὴν ἀγωνίαν. Πέρα ὅμως τῆς ἐξ ὡρισμένων περιστατικῶν δημιουργουμένης ἀγωνίας ὑπάρχει καὶ ἡ λεγομένη ἀγωνία τοῦ ἀναλογιζομένου τὴν πορείαν καὶ τὸ πεπρωμένον τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ὁποία κατέστη κατὰ καιροὺς τὸ προσφιλὲς θέμα τῆς λογοτεχνίας, τῆς τέχνης καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἀπόψεις ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι ἔθεσαν ἐπὶ τάπητος τὸ πρόβλημα καὶ ἠξιολόγησαν κατὰ τρόπον ἐντελῶς διάφορον τὴν ἀγωνίαν.

Κατὰ τὸν Pascal π.χ. ἡ ἀγωνία ὀφείλεται εἰς τὴν συναίσθησιν τῆς μηδαμινότητος τῆς ἐπιγείου ζωῆς καὶ εἰς τὸ δέος τοῦ θανάτου, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος μένει ἐντελῶς ἀνίσχυρος. Κατὰ τὸν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἰσηγητὴν τοῦ ὑπαρξισμοῦ Kierkegaard ἡ ἀγωνία εἶναι συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἐλευθερίαν καὶ μάλιστα πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ κακοῦ. Εἶναι ὁ «ἴλιγγος τῆς ἐλευθερίας», τὸ ἔντονον συναίσθημα τοῦ ἀτόμου ὅτι ἐρρίφθη εἰς τὸν κίνδυνον τῆς ἁμαρτίας, χωρὶς νὰ τὸ θελήσῃ καὶ χωρὶς τὴν δυνατότητα νὰ ἀποφύγῃ παντελῶς τὸν ἐσφαλμένον προσανατολισμόν, συναίσθημα ἐπώδυνον, ἀλλὰ καὶ εὐγενές, διότι θέτει τὸ ἄτομον εἰς κατάστασιν αὐθεντικῆς ὑπάρξεως. Τέλος, κατὰ τὴν ψυχανάλυσιν ἡ ἀγωνία προέρχεται ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου, γεννᾶται ἀπὸ τὸν ἀγῶνα τῶν ἀπωθημένων παρορμήσεων καὶ καταστάσεων κατὰ τοῦ συνειδητοῦ ἐγώ, τὸ ὁποῖον τὰς καταπιέζει.

Εἰς ὅλας ὅμως τὰς θεωρήσεις ἡ ἀναζήτησις τῆς λύσεως προέκυψεν ἐπιτακτική. Ἡ ἀγωνία εἶναι ἴσως συμφυὴς εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἡ λύτρωσις ὅμως ἐξ αὐτῆς ἀποτελεῖ ζωτικὴν δι' αὐτὸν ἀνάγκην. Ἄλλως ἡ κατάρρευσις τὸν ἀναμένει. Διὰ τοῦτο, παρὰ τοὺς σποραδικοὺς ὕμνους, περισσότερον ἔντονοι παρουσιάζονται αἱ κραυγαὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς φόβου, ἡ δὲ προσπάθεια στρέφεται πρὸς τὴν ἐξάλειψιν καὶ ὄχι πρὸς τὴν δημιουργίαν τῆς ἀγωνίας.

γ. Ἡ ἐλπὶς

Ἀλλὰ ἡ λύσις δὲν ἐμφανίζεται πάντοτε ἐγκαίρως, ὥστε νὰ ὑπερνικηθοῦν αἱ ἐκ τῆς συγκρούσεως ἐντάσεις καὶ νὰ ἐπανέλθῃ ἡ ψυχικὴ ἰσορροπία. Μόνη διέξοδος, εἰς τὴν ὁποίαν καταφεύγει τότε αὐθορμήτως τὸ πνεῦμα, ἀπομένει ἡ **ἐλπίς, κρᾶμα ἐνδομύχου πίστεως καὶ εὐχῆς** τοῦ ἀτόμου δι' εὐνοϊκωτέραν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων. Περισσότερον καὶ ἀπὸ τὴν περίπτωσιν τῆς ἀγωνίας, **ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν ἀποκλειστικότητα τῆς ἐλπίδος,** ἡ ὁποία ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀπετέλεσε βίωμα καὶ καταφυγήν του. Ὁ μῦθος τῆς Πανδώρας χρωματίζει ἐξόχως τὴν ἀλήθειαν αὐτήν.

Ὑπερβαίνουσα τὰ ὅρια τῆς ἁπλῆς ἐπιθυμίας ἢ τῆς ἐκ χαρακτῆρος αἰσιοδοξίας, ἡ ἐλπὶς ἀποκαλύπτει βαθυτάτην πτυχὴν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐξακολουθεῖ νὰ ἐλπίζῃ, καὶ ὅταν ἀκόμη τὰ ὅρια τῆς ἰδικῆς του δράσεως ἔχουν ἐξαντληθῆ. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ χρωματίζει τὴν ἐνδόμυχον πίστιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν εὐνοϊκὴν ὑπὲρ αὐτοῦ παρέμβασιν ἐξωτερικῶν δυνάμεων, ἀνθρωπίνων ἢ ἄλλων. Καθίσταται οὕτω ἡ ἐλπὶς ἔμμεσος ἀλλ' ἀσφαλὴς ἔνδειξις τῆς στρο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

φῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν «ἄλλον», ὁμολογία κοινωνικότητος, διάθεσις πίστεως καί, εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν, ἐπιβεβαίωσις τῆς ἑνότητος ἀξιῶν καὶ ἀνθρώπων.

Ἀντιθέτως ἡ ἀπελπισία ἀποτελεῖ ἀρνητικὴν στάσιν ἔναντι τῆς ζωῆς καὶ ὁδηγεῖ εἰς ψυχικὴν καὶ ἠθικὴν μόνωσιν, εἰς ἀναδίπλωσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν ἑαυτόν του, εἰς ἀνάσχεσιν τῆς δράσεως αὐτοῦ. Ἡ χωρὶς ἐλπίδα δρᾶσις συναντᾶται σπανιώτατα εἰς τὴν ζωήν, ἐνῷ τὰ ἐκ τῆς ἀπελπισίας ναυάγια ἀποτελοῦν θέαμα τακτικὸν καὶ θέμα σύνηθες εἰς τὰς στήλας τοῦ τύπου. Καὶ ἴσως, ἀπὸ πλευρᾶς καθαρῶς ψυχολογικῆς, ἡ ἀπελπισία νὰ ἀποτελῇ τὴν εὔκολον λύσιν, δι' ὅσους φοβοῦνται ἢ ἀντιπαθοῦν τὴν δρᾶσιν : «Τὸ νὰ ἐλπίζῃς εἶναι τὸ δύσκολο, γράφει διάσημος συγγραφεύς. Τὸ εὔκολο καὶ κατηφορικὸ εἶναι νὰ ἀπελπίζεσαι. Κι αὐτὸ εἶναι ὁ μεγάλος πειρασμός».

IV. ΑΥΤΟΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΤΙΜΗΣ

α. Ἔννοια αὐτῶν

Ἀναλαμβάνω τὴν ἐκτέλεσιν δυσκόλου ἔργου καὶ φέρω τοῦτο εἰς πέρας. Ἡ ἐπιτυχία μου αὐτὴ ἐνισχύει τὴν πίστιν μου εἰς τὰς δυνατότητάς μου καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ μὲ εὐχαριστεῖ. Αἱ ἐπαγγελματικαί μου κατακτήσεις, ἡ δικαίωσις τῶν ἀπόψεών μου καὶ ἄλλα περιστατικὰ ἀποτελοῦν ἐπίσης πηγὴν εὐχαριστήσεως διὰ τὸ πρόσωπόν μου, ἐνῷ πηγὴν δυσαρεσκείας συνθέτουν αἱ ἀντίθετοι καταστάσεις. **Ἡ εὐχάριστος ἢ δυσάρεστος αὐτὴ διάθεσις, ἡ πηγάζουσα ἐκ τῆς γνώμης, τὴν ὁποίαν ἐγὼ ὁ ἴδιος ἔχω περὶ τῆς προσωπικῆς μου ἀξίας ἢ ἀπαξίας, ὀνομάζεται αὐτοσυναίσθημα.**

Εὐχαριστοῦμαι ὅμως καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ ἄλλοι μὲ ἐκτιμοῦν, ἀναγνωρίζουν τὴν ἀξίαν μου, ἔχουν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς δυνατότητάς μου, ἐνῷ τὸ ἀντίθετον μὲ λυπεῖ. **Ἡ εὐχάριστος ἢ δυσάρεστος αὐτὴ ψυχικὴ διάθεσις, ἡ ὁποία πηγάζει ἐκ τῆς γνώμης τῶν ἄλλων περὶ τῆς προσωπικῆς μου ἀξίας ἢ ἀπαξίας, ὀνομάζεται συναίσθημα τιμῆς.**

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Εἰς τὴν πραγματικότητα, ἡ διάκρισις μεταξὺ αὐτοσυναισθήματος καὶ συναισθήματος τιμῆς δὲν εἶναι τόσον ἀπόλυτος, ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται. Τὸ αὐτοσυναίσθημα διαμορφώνεται μὲ μέτρον καὶ τὰ κοινωνικὰ κριτήρια. Τὸ συναίσθημα τιμῆς ἐξαρτᾶται ἐπίσης κατὰ σημαντικὴν ἀναλογίαν ἀπὸ προσωπικὰ κριτήρια. Ὑπάρχει ἑπομένως ἀμοιβαία ἐξάρτησις τῶν δύο αὐτῶν μορφῶν συναισθηματικότητος, αἱ ὁποῖαι ἐξ ἄλλου εὑρίσκονται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν ὅλην προσωπικότητα.

Τόσον τὸ αὐτοσυναίσθημα, ὅσον καὶ τὸ συναίσθημα τιμῆς ἀφετηρίαν ἔχουν τὴν ὁρμὴν πρὸς αὐτοσυντήρησιν. Δύνανται λοιπὸν νὰ θεωρηθοῦν ὡς μηχανισμοὶ προσαρμογῆς τοῦ ἀτόμου, τὸ ὁποῖον διαρκῶς ἐξελίσσεται ἐντὸς τοῦ μεταβαλλομένου κόσμου. Οἱ μηχανισμοὶ αὐτοὶ παρέχουν καλὴν προσαρμογήν, ὅταν ἡ αὐτοεκτίμησίς μας εἶναι ὀρθὴ ἢ ὅταν ἡ γνώμη τῶν ἄλλων εἶναι ἀντικειμενική. Ὅταν τοῦτο συμβαίνῃ, τὸ αὐτοσυναίσθημα καὶ τὸ συναίσθημα τιμῆς γίνονται ἀφετηρία ὀρθῶν προσανατολισμῶν, συντόνων προσπαθειῶν καὶ ἀπολήγουν εἰς ἐπιτυχίαν, εἰς ἄρσιν ἀμφιβολιῶν καὶ εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀτόμου. Ἐνίοτε ὅμως ἡ αὐτοεκτίμησις εἶναι ἐσφαλμένη καὶ ἡ γνώμη τῶν ἄλλων ἄνευ ἀντικειμενικῆς ἀξίας. Τὸ ἄτομον παραπαίει τότε μεταξὺ ἀβεβαίων προσανατολισμῶν καὶ ἐσφαλμένων ἐνεργειῶν, προκαλοῦνται ἀποτυχίαι καὶ ἡ διαταραχὴ τῆς προσαρμογῆς καθίσταται ὀξυτέρα. Ἡ συμπεριφορὰ ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τοῦ ὁμαλοῦ καὶ παρουσιάζονται καταστάσεις ἰδιόμορφοι, μεταξὺ δὲ αὐτῶν τὰ συμπλέγματα κατωτερότητος καὶ αἱ περιπτώσεις ἀλαζονείας κατέχουν ἰδιάζουσαν θέσιν.

β. Τὸ σύμπλεγμα κατωτερότητος

Ὁ ἄνθρωπος συνήθως αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν ἀξίαν του. Προβαίνει οὕτω αὐθορμήτως εἰς διαφόρους συγκρίσεις, οἱ ὁποῖαι ἄλλοτε εἶναι ὀρθαὶ καὶ ἄλλοτε ἐσφαλμέναι. Συμβαίνει τότε νὰ θεωρήσῃ τὸν ἑαυτόν του ὑποδεέστερον ἔναντι ἄλλων, εἰς ὡρισμένους ἢ εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς, καὶ δοκιμάζει τὸ συναίσθημα τῆς μειονεξίας.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἰδίως κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν, δοκιμάζουν τὸ συναίσθημα αὐτό. Ὄχι σπανίως δὲ τὸ συναίσθημα μειονεξίας

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

καθίσταται ἀφετηρία ποικίλων κατακτήσεων τοῦ ἀτόμου. Τὰ παραδείγματα εἶναι πολλὰ καὶ διαφωτιστικά : ὁ Δημοσθένης μετέτρεψε τὴν γλωσσικὴν του δυσχέρειαν εἰς ρητορικὴν δεινότητα. Ἡ Hellen Keller ἀπέκτησε διεθνῆ ἀκτινοβολίαν εἰς τὸν πνευματικὸν τομέα παρὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ὁράσεως καὶ τῆς ἀκοῆς. Ἡ Vilma Rudolph ἀνεδείχθη εἰς τὴν μεγαλυτέραν ἀθλήτριαν ὅλων τῶν χρόνων κατακτήσασα τρία χρυσᾶ μετάλλια εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας τῆς Ρώμης (1960) παρὰ τὴν ἀρχικὴν παράλυσιν τῶν κάτω ἄκρων.

Κατὰ κανόνα τὸ ἄτομον ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὸ συναίσθημα μειονεξίας καὶ ἐπιτυγχάνει τὴν προσαρμογήν του. Ἐνίοτε ὅμως δὲν κατορθώνει νὰ ὑπερπηδήσῃ τὰς ψυχολογικὰς δυσχερείας, αἱ ὁποῖαι μάλιστα πολλαπλασιάζονται μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε τὸ συναίσθημα μειονεξίας νὰ καθίσταται ρυθμιστικὸν τῆς ὅλης συμπεριφορᾶς του. Ὁμιλοῦμεν τότε περὶ **«συμπλέγματος κατωτερότητος»**, κύρια χαρακτηριστικὰ τοῦ ὁποίου εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ βασανιστικὴ συναίσθησις τῆς ἀνεπαρκείας καὶ τῆς μὴ πληρότητος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἔντονος τάσις πρὸς ὑπεραναπλήρωσιν, ἐμφανὴς εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ πάσχοντος ἀτόμου.

Τὸ σύμπλεγμα κατωτερότητος δὲν ἀποτελεῖ ὁμαλὴν μορφὴν προσαρμογῆς. Ἡ πραγματικότης δὲν ὑποχωρεῖ εἰς τὰς ἐπιθυμίας τῶν ἀτόμων, αἱ ὁποῖαι εἶναι συνήθως ἀνώτεραι ἀπὸ τὰς δυνατότητάς των. Προκύπτουν ἑπομένως νέαι ἀποτυχίαι, αἱ ὁποῖαι ὀξύνουν τὴν συναίσθησιν τῆς μειονεξίας. Συνήθης λύσις ἀπομένει τότε ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν φαντασίαν. Ἡ ὀνειροπόλησις ὑποκαθιστᾷ τὴν δρᾶσιν καὶ ἡ μόνωσις τὴν κοινωνικότητα. Καὶ βεβαίως τὸ ἄτομον ὁδηγεῖται εἰς τὴν ἀποτυχίαν.

γ. Ἀλαζονεία καὶ συναφεῖς καταστάσεις

Ἄλλα ἄτομα ἔχουν – δικαίως ἢ ἀδίκως – μεγάλην πίστιν εἰς τὴν ἀξίαν των. Ἡ συναίσθησις ὅμως αὐτὴ ὑπερβαίνει ἐνίοτε τὰ ὅρια τοῦ πραγματικοῦ, καθίσταται ἀδικαιολόγητος αὐτοανύψωσις καὶ συνοδεύεται ἀπὸ ἐξοργιστικὴν διὰ τοὺς ἄλλους αὐτοπροβολήν. Ὁμιλοῦμεν τότε περὶ **ἀλαζονείας, ἐπάρσεως, ὑπεροψίας, οἰήσεως** κ.λπ. Ὁ ἀλαζών, σκληρὸς καὶ αὐταρχικὸς ἔναντι τῶν ἄλλων, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ἐστερημένους ἀξίας, ἔχει ἐμφανῆ τὴν πρὸς κυριαρχίαν τάσιν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

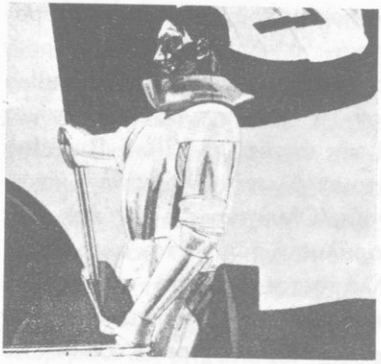

Εἰκ. 17. — Ἀλαζονεία. Τὸ ἔμβλημα τῆς γερμανικῆς ἀλαζονείας, ὁ Χίτλερ, ὅπως τὸν παρέστησεν ἡ ναζιστικὴ τέχνη. (Τσῶρτσιλ, Β' παγκόσμιος πόλεμος).

καὶ **ἀπαιτεῖ** τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ὑπεροχῆς του, ἐξογκῶν ὑπάρχουσαν ἢ μὴ ὑπεροχὴν εἰς ἐξωτερικὰ γνωρίσματα (πλοῦτον, ἐμφάνισιν, κοινωνικὴν θέσιν, καταγωγὴν κ.λπ.).

Οὔτε αἱ καταστάσεις αὐταὶ ἀποτελοῦν ὁμαλὴν μορφὴν προσαρμογῆς. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ ἀτόμου νὰ προβάλλῃ μετ' ἐμφάσεως προσωπικὴν ἀξίαν δυσανάλογον τῆς πράγματι ὑπαρχούσης ἐπιφέρει ἀποτέλεσμα ἀντίθετον τοῦ ἐπιδιωκομένου καὶ δημιουργεῖ προβλήματα ἀντὶ νὰ τὰ ἐπιλύῃ. Ἐπὶ πλέον ἀπομονώνει τὸ ἄτομον ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον καὶ ἐμποδίζει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κοινωνικῶν συναισθημάτων. Τέλος, καθίσταται ἀφετηρία ψυχικῶν διαταραχῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξελιχθοῦν εἰς ἐπικινδύνους καταστάσεις.

V. ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

α. Ἔννοια αὐτῶν

Κοινωνικὰ ὀνομάζονται τὰ συναισθήματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δοκιμάζει τὸ ἄτομον ἐκ τῆς ἐπαφῆς του μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Διακρίνονται εἰς **συμπαθητικὰ** καὶ εἰς **ἀντιπαθητικά.**

Ἡ χαρὰ διὰ τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἄλλου, ἡ λύπη διὰ τὴν δυστυχίαν του, ἡ εὐχαρίστησις ἐκ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἀναστροφῆς, ἡ συμπάθεια, ἡ φιλία κ.λπ. ἀνήκουν εἰς τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα, γενικὸν γνώρισμα τῶν ὁποίων εἶναι ἡ στροφὴ πρὸς τὸν ἄλλον. Τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα διευκολύνουν τὴν συνύπαρξιν τῶν ἀνθρώπων, καθίστανται ἀφετηρία τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου, ἀποτελοῦν σημαντικὸν παράγοντα τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν περὶ αὐτό.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἀντιθέτως ἡ λύπη διὰ τὴν χαρὰν τοῦ ἄλλου καὶ ἡ χαρὰ διὰ τὴν λύπην του, ἡ ἀδιαφορία, ἡ δυσαρέσκεια ἐκ τῆς μετὰ τῶν ἄλλων ἀναστροφῆς καὶ ἄλλαι παρόμοιαι καταστάσεις ἀνήκουν εἰς τὸν τομέα τῶν ἀντιπαθητικῶν συναισθημάτων. Τὰ συναισθήματα αὐτὰ ἄλλοτε ὠθοῦν εἰς ψυχικὴν μόνωσιν καὶ ἄλλοτε εἰς ἄλλας ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι θέτουν τὸ ἄτομον ἐκτὸς τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, καθιστοῦν τὴν ζωήν του μαρτυρικήν, δηλητηριάζουν τὴν εὐτυχίαν τῶν περὶ αὐτὸ καὶ ἐμποδίζουν τὴν ὁμαλὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο ὀνομάζονται καὶ **ἀντικοινωνικά.**

Εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν κοινωνικῶν συναισθημάτων συμβάλλουν τόσον ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ὅσον καὶ αἱ ἐπιδράσεις τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἦτο γνωστὴ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς. Ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης ἐτόνισεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται κοινωνικός, δὲν παρέλειψεν ὅμως νὰ διευκρινίσῃ ὅτι τὸ ἔθος καὶ ὁ λόγος ἀποτελοῦν ἀποφασιστικοὺς παράγοντας διαμορφώσεως τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου. Οὕτω εἰς τὴν περιοχὴν τῶν κοινωνικῶν συναισθημάτων τὸ ἀτομικὸν σμιλεύεται ὑπὸ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ τοῦτο τροποποιεῖται ὑπὸ τῶν δυνάμεων τοῦ ἀτόμου, εἰς τὰ πλαίσια ἀδιακόπου καὶ πολυμόρφου ἀνταλλαγῆς. Ἄγγελοι καὶ δαίμονες ὑπῆρξαν εἰς ὅλα τὰ συστήματα καὶ εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας. Ἀλλὰ καὶ ὅλαι αἱ συστηματικαὶ προσπάθειαι ἀπέδωσαν καρπούς, ὅλαι αἱ κοινωνικαὶ μεταβολαὶ εἶχον ἀμέσους ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς κοινωνικότητος τῶν ἀνθρώπων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι ἐξόχως σημαντικόν, διότι ἀποτελεῖ διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ κοινωνικότης τῶν ἀνθρώπων εἶναι δυνατὸν νὰ βελτιωθῇ διὰ τῆς καταλλήλου ἀγωγῆς.

β. Χαρακτηριστικαὶ μορφαὶ

Τῶν κοινωνικῶν συναισθημάτων ὑπάρχουν πολυάριθμοι μορφαί. Θὰ ἐξετάσωμεν ἐκ μὲν τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων τὴν στοργήν, τὴν συμπάθειαν καὶ τὴν φιλίαν, ἐκ δὲ τῶν ἀντιπαθητικῶν τὸν φθόνον, τὴν χαιρεκακίαν καὶ τὸ μῖσος.

1. Ἡ στοργή. Ἡ στοργὴ εἶναι ἴσως τὸ πλέον ἀρχέγονον τῶν συμπαθητικῶν συναισθημάτων. Διακρίνει κυρίως τὴν μητέρα, διὰ τοῦτο καὶ γίνεται λόγος συνήθως περὶ «μητρικῆς στοργῆς». Παρατηρεῖται τόσον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅσον καὶ εἰς πλεῖστα εἴδη τοῦ ζωι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Εἰκ. 18. — Μητρικὴ στοργή. Ποία μέθοδος εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὴν ὑποκαταστήσῃ; (Φωτ. περιοδ. «Ταχυδρόμος»).

κοῦ καὶ τοῦ φυτικοῦ βασιλείου: Ἡ πέρδιξ χρησιμοποιεῖ πολλὰ τεχνάσματα, διὰ νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν κυνηγὸν ἀπὸ τοὺς νεοσσούς της. Ὁ πελαργὸς ρίπτεται εἰς τὰς φλόγας, διὰ νὰ σώσῃ ἐκ τῆς πυρκαϊᾶς τὰ μικρά του. Ἡ λέαινα ὑπερασπίζεται μὲ ἀσυνήθη ἀγριότητα τοὺς σκύμνους της κ.λπ.

Παρὰ τὰ φαινόμενα ὅμως, ἡ στοργὴ εἶναι οὐσιωδῶς διάφορος εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ζῷα. Ἡ ἐκδήλωσίς της εἰς τὰ ζῷα ὑπακούει εἰς τὰς ἐπιταγὰς τοῦ ἐνστίκτου καὶ ἐνθυμίζει τὸν ἄτεγκτον νόμον τῆς φύσεως, κατὰ τὸν ὁποῖον «τὸ παλαιότερον θυσιάζεται εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἀναπτύξεως τοῦ νεωτέρου». Αἱ ἀντιδράσεις τοῦ ζῴου εἶναι προδιαγεγραμμέναι καὶ ὑπηρετοῦν τὴν πρόνοιαν τῆς φύσεως πρὸς διατήρησιν τοῦ εἴδους. Τὸ ζῷον ἐνεργεῖ κινούμενον ὑπὸ τυφλῆς δυνάμεως, χωρὶς νὰ δύναται νὰ πράξῃ ἄλλως. Ἡ στοργή του διατηρεῖται ἐπὶ ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα (τὸ αὐτὸ δι' ὅλα τὰ ἄτομα τοῦ αὐτοῦ εἴδους), ὅσον χρειάζεται, διὰ νὰ καταστῇ αὐτάρκης ὁ νέος ὀργανισμός. Κατόπιν αἱ παρωθητικαὶ δυνάμεις ἀτονοῦν καὶ ἡ στοργὴ ἐξαφανίζεται.

Ἀντιθέτως εἰς τὸν ἄνθρωπον, χωρὶς νὰ ἀπολέσῃ τὸν ἔμφυτον καὶ βιολογικόν της χαρακτῆρα, ἡ στοργὴ ταχέως περιβάλλεται πνευματικὸν μανδύαν, καθίσταται σχέσις διὰ βίου, ἔντονος ἀγάπη καὶ διάθεσις θυσίας, συναίσθημα ἐκ τῶν ὡραιοτέρων καὶ μᾶλλον ὑμνηθέντων, βάσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ «δεσμὸς - ὑπόδειγμα». Κατὰ τὴν ἀραβικὴν παροιμίαν, ὁ Θεός, μόλις ἐδημιούργησε τὸν κόσμον, ἀντελήφθη ὅτι τὸ δημιούργημά του δὲν ἦτο τέλειον, ἀλλὰ ἐο ..ιρίχθη εἰς τὰς μητέρας, διὰ νὰ τὸ βελτιώσουν. Κατὰ θαυμασίαν δὲ ἔκφρασιν Γάλλου ψυχολόγου, «ἡ μητρικὴ στοργὴ εἶναι ἡ θύρα, διὰ τῆς ὁποίας εἰσέρχεται εἰς τὸν κόσμον ἡ καλωσύνη».

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

2. Ἡ συμπάθεια. Ἐνῷ ἡ στοργὴ προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν συγγενικοῦ δεσμοῦ, ἡ **συμπάθεια** καλύπτει εὐρύτερον πεδίον καὶ ἐξασφαλίζει τὴν ἐπαφὴν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς περιοριστικοὺς φραγμούς. Δημιουργεῖ οὕτω τὰς πλέον εὐνοϊκὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν εὐόδωσιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἄλλοτε ἁπλῆ συναισθηματικὴ μετάδοσις, ἄλλοτε διάθεσις κατανοήσεως καὶ ἄλλοτε ἐνεργὸς συμπαράστασις, ἡ στοργὴ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρώπου συναίσθημα, μὲ ἔντονον τὴν πνευματικὴν χροιάν.

Ἡ **συναισθηματικὴ μετάδοσις** ἀποτελεῖ ἴσως τὴν κατωτέραν βαθμίδα συμπαθείας. Αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις μεταδίδονται κατ' αὐτὴν αὐτομάτως, χωρὶς σαφῆ συνείδησιν τῆς καταστάσεως καὶ χωρὶς ἀξιολόγησιν τῶν αἰτίων. Ἡ μορφὴ αὐτὴ τῆς συμπαθείας εἶναι ἀσταθὴς καὶ τροποποιεῖται μὲ τὴν αὐτὴν ἀνεξήγητον εὐκολίαν, μὲ τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται. Ὁ δεσμὸς πρὸς τὸν ἄλλον ἔχει πρόσκαιρον χαρακτῆρα, διαλύεται δὲ ἢ ἀντιστρέφεται ἀναλόγως τῶν ἐξωτερικῶν ἐρεθισμάτων καὶ τῶν ἑκάστοτε συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι πολλάκις τεχνηέντως καλλιεργοῦνται. Ἡ ψυχολογία τῶν μαζῶν παρέχει πλῆθος σχετικῶν παραδειγμάτων.

Ὡς **διάθεσις κατανοήσεως** καὶ ὡς **συμπαράστασις** τοῦ ἄλλου ἡ συμπάθεια εἰσέρχεται εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνευματικοῦ δεσμοῦ καὶ λαμβάνει βαθυτέραν σημασίαν. Τὸ ἄτομον ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τοῦ ἰδικοῦ του «ἐγώ», προσεγγίζει τὸν «πλησίον». Ἐπιζητεῖ συμμετοχὴν εἰς τὴν λύπην ἢ τὴν χαρὰν αὐτοῦ, ἐπιδεικνύει ἀφοσίωσιν, συμπαρίσταται ἐνεργῶς, μὲ βλάβην ἐνίοτε τῶν ἰδικῶν του συμφερόντων. Καὶ ὑπὸ τὴν μορφήν της αὐτὴν ἡ συμπάθεια ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς μεγαλειώδη ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἐξ ἐκείνων αἱ ὁποῖαι τὸν ἀποσποῦν ἐκ τῆς γηίνης ὑποστάσεώς του καὶ τὸν θέτουν εἰς τὴν τροχιὰν τοῦ θείου.

Τέλος, ὑπὸ τὴν ὑψηλοτέραν αὐτῆς μορφήν, τὴν **ἀγάπην,** ἡ συμπάθεια, κατὰ λίαν ἐπιτυχῆ ἔκφρασιν Ἕλληνος παιδαγωγοῦ, καθίσταται «κύριον γνώρισμα τῆς ὁμαλῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἑνότης τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἄνθησις ζωῆς, ἐνθυμίζουσα τὴν μυστηριώδη παρθένον τοῦ Schiller, ἡ ὁποία μεταβάλλει κάθε ἄνοιξιν τὴν φύσιν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων». Καθίσταται ἐπίσης οὐσία ζωῆς, κεντρικὴ ἰδέα τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου : «Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον», διεκήρυξεν ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν.

Ἡ τοιαύτη συμπάθεια ἐνυπάρχει εἰς τὰς δυνατότητας καὶ τοὺς γνησίους προσανατολισμοὺς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Καὶ τόσον περισσότερον τὸ ἄτομον «συμπαθεῖ», ὅσον πλησιέστερον ὁδηγεῖται πρὸς τὴν ἀληθῶς ἀνθρωπίνην φύσιν.

3. Ἡ φιλία. Προνόμιον καὶ γνώρισμα τοῦ ψυχικῶς καλλιεργημένου ἀνθρώπου, ἡ **φιλία** παρουσιάζεται ὡς ἰδιόμορφον συναίσθημα, μὲ κύρια γνωρίσματα τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀμοιβαιότητα, τὸ πνευματικὸν περιεχόμενον καὶ τὴν ἀνιδιοτέλειαν. Πράγματι, ἡ **ἐλευθερία τῆς ἐκλογῆς** χαρακτηρίζει τὴν φιλίαν. Ἐνῷ κοινωνικαὶ ἀναγκαιότητες, ἐπαγγελματικαὶ συνθῆκαι καὶ ἄλλα γεγονότα συναφῆ συντείνουν εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν ἄλλων κοινωνικῶν συναισθημάτων, ἡ φιλία εἰς οὐδεμίαν προδιαγραφὴν ὑπακούει. Μόνον ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν βούλησιν τῶν ἀτόμων δημιουργεῖται καὶ εἶναι ἀνιδιοτελής : «Ἂν κανεὶς μὲ ρωτοῦσε γιατί τὸν ἀγαποῦσα, γιατί μ' ἀγαποῦσε, ἕνα μόνο θ' ἀπαντοῦσα : Γιατὶ ἦταν αὐτός, γιατὶ ἤμουν ἐγώ», γράφει ὁ Montaigne διὰ τὴν φιλίαν του μὲ τὸν La Boetie.

Ἀπηλλαγμένη κοινῶν ἐπιδιώξεων καὶ ὑλικῶν ἢ ἠθικῶν προσδοκιῶν, μὴ ἀποβλέπουσα εἰς ἀπολαύσεις, ὑπεράνω διακρίσεων, πόθων κυριαρχίας ἢ διαθέσεων ὑποταγῆς, ἡ φιλία ἐξελίσσεται εἰς δεσμόν, τὸν ὁποῖον διέπουν ἡ **πνευματικότης**, ἡ **πίστις**, ἡ **ἀμοιβαιότης**, ἡ **ἰσότης**, ἰδιότητες δηλαδὴ αἱ ὁποῖαι προδίδουν ψυχικὴν πληρότητα, δύναμιν καὶ κάλλος. Διὰ τοῦτο ἡ φιλία εἶναι προνόμιον τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, ὁ ὁποῖος ἐπιτυγχάνει νὰ ἐξιχθῇ εἰς ἀνώτερα ἐπίπεδα **ψυχικῆς** καλλιεργείας, ἀδιακρίτως ὑλικῶν ἢ πνευματικῶν κατακτήσεων. Ἡ φιλία, ἔγραφεν ὁ Ἀριστοτέλης, προϋποθέτει τὴν **ἀρετήν** : «Τελεία δ' ἐστὶν ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία καὶ κατ' ἀρετὴν ὁμοίων. . . διαμένει οὖν ἡ τούτων φιλία ἕως ἂν ἀγαθοὶ ὦσιν, ἡ δ' ἀρετὴ μόνιμον. . . Καὶ μόνη δὲ ἡ τῶν ἀγαθῶν φιλία ἀδιάβλητός ἐστιν. . .».

4. Ἡ ἀδιαφορία. Βαθμὶς ἐνδιάμεσος μεταξὺ τῆς συμπαθείας καὶ τῆς ἀντιπαθείας, ἡ **ἀδιαφορία** παρουσιάζεται ὡς ἔλλειψις πάσης θετικῆς ἢ ἀρνητικῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν χαρὰν ἢ τὴν λύπην τοῦ ἄλλου. Ἡ συναισθηματικότης ἔχει ἀπονεκρωθῆ, ἡ ἀνθρωπίνη ἐπαφὴ ἔχει ἐντελῶς καταστραφῆ, ὁ ἐσωτερικὸς ρυθμὸς ἀπώλεσε τὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸν ρυθμὸν τῶν «πέριξ».

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ ἀποξένωσις αὐτὴ δὲν περιορίζεται εἰς τὸν τομέα τῶν σχέσεων μετὰ τοῦ ἄλλου. Ἐπεκτείνεται εἰς τὴν διάβρωσιν τῆς ἐσωτερικῆς συνοχῆς τοῦ ἀτόμου, τὸ ὁποῖον ἀρχίζει νὰ ἀδιαφορῇ ἀκόμη καὶ διὰ τὸν ἑαυτόν του, καθίσταται δὲ ξένον πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην του φύσιν.

Ἀπὸ τὴν ἀδιαφορίαν εἰς τὴν ἀντικοινωνικότητα τὸ βῆμα εἶναι μικρόν, τὰ δὲ ἀποτελέσματα ἀπὸ κοινωνικῆς πλευρᾶς συγκλίνουν. Ἡ ἀνέκφραστος παγερότης συναγωνίζεται τὴν ἐχθρότητα εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς κοινωνικῆς ἐρήμου.

5. Ἡ ἀντιπάθεια, ὁ φθόνος, ὁ σαδισμός. Τὰ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα ἐκτείνονται εἰς εὐρεῖαν κλίμακα ἀπὸ τῆς ἁπλῆς δυσαρεσκείας δι' ὡρισμένην παρουσίαν, μέχρι τοῦ φθόνου καὶ τοῦ ἀγριωτέρου μίσους. Ἡ ὕπαρξίς των ἀπετέλεσεν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων πρόβλημα διὰ τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν. Διατί ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀντιπαθῇ, διατί νὰ φθονῇ ἢ νὰ μισῇ, ἐφ' ὅσον τὰ συναισθήματα αὐτὰ δυσχεραίνουν τὴν προσιδιάζουσαν εἰς τὴν φύσιν του κοινωνικὴν ζωὴν καὶ ὑποβαθμίζουν τὴν προσωπικότητά του ; Οἱ φυσιοκράται τὰ ἀπέδωσαν εἰς τὴν ὁρμὴν πρὸς αὐτοσυντήρησιν. Οἱ ἀπαισιόδοξοι καὶ ἡ ψυχανάλυσις τὰ ἐξήρτησαν ἀπὸ τὰς ἐπιθετικὰς παρορμήσεις. Ἄλλοι προσεπάθησαν νὰ τὰ ἑρμηνεύουν ὡς ἀποτελέσματα ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν ἀποστερήσεων. Ὅλοι οἱ ἀνωτέρω παράγοντες διαδραματίζουν πιθανῶς σημαντικὸν ρόλον. Τὸ βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι τὰ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα γενικῶς ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ὅλην συγκρότησιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου.

Ἡ **ἀντιπάθειά** μου π.χ. δι' ὡρισμένον πρόσωπον πιθανῶς ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτὸ προέβη εἰς ἐχθρικὰς ἐναντίον μου ἐνεργείας, πιθανῶς ὅμως καὶ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ἐκφράσεις του, ὁ τρόπος τῆς συμπεριφορᾶς του, τὰ θέματα τῶν συζητήσεών του, ὁ τόνος τῆς φωνῆς του κ.λπ. ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἐσωτερικόν μου κόσμον.

Ὁ ρόλος τῆς προσωπικότητος εἶναι περισσότερον ἐμφανὴς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ **φθόνου,** κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ ἄτομον δοκιμάζει λύπην ἐνώπιον τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἄλλου. Ἡ ἐπιτυχία αὐτὴ σπανίως ἀποτελεῖ ἐμπόδιον εἰς τὰς ἐπιδιώξεις τοῦ φθονοῦντος. Πολλάκις μάλιστα εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα. Ἐκεῖνο ἄλλωστε τὸ ὁποῖον διεγείρει τὸν φθόνον, δὲν εἶναι τόσον τὸ ὑλικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιτυχίας, ὅσον ἡ ἠθικὴ ἐξύψωσις, εἰς τὴν ὁποίαν,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

παρὰ πᾶσαν ἐνίοτε λογικήν, δὲν συγκατατίθεται ἡ συνείδησις τοῦ ἀτόμου.

Ἡ ὑπερνίκησις τοῦ φθόνου ἐπιτυγχάνεται μὲ μεγάλην δυσκολίαν, διότι προϋποθέτει ὄχι μόνον τὴν ἀνεκτικότητα, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνωτερότητα τοῦ ἀτόμου νὰ ἀναγνωρίζῃ ἀξίαν εἰς τοὺς ἄλλους. Ἐξ ἄλλου ὁ ἄνθρωπος «εὐκολώτερον θλίβεται διὰ τὴν δυστυχίαν τοῦ ἄλλου, ἐνῷ δυσκολώτερον συμμετέχει εἰς τὴν χαράν του».

Τὸ πρόβλημα παρουσιάζεται ὑπὸ ἄλλην μορφὴν εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ **σαδισμοῦ,** κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ πρόκλησις τῆς ἡδονῆς καθίσταται δυνατὴ μόνον διὰ τοῦ **βασανισμοῦ** – σωματικοῦ ἢ ψυχικοῦ – τοῦ ἄλλου. Παράλληλος εἶναι καὶ ἡ περίπτωσις τοῦ **μαζοχισμοῦ,** κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ ἱκανοποίησις πηγάζει ἀπὸ τὸν **αὐτοβασανισμὸν** καὶ τὴν αὐτοταπείνωσιν. Ποῦ νὰ ἀποδώσωμεν τὰς διαστροφὰς αὐτὰς τοῦ χαρακτῆρος ; Αἱ ἔμφυτοι παρορμήσεις δὲν εἶναι βεβαίως ἀμέτοχοι. Αἱ παρορμήσεις ὅμως αὐταὶ εὑρέθησαν εἰς τὸ κατάλληλον κλῖμα καὶ κατώρθωσαν νὰ ἀναπτυχθοῦν. Καὶ εἶναι κοινοτάτη ἡ παρατήρησις ὅτι τὰ πάσχοντα ἄτομα παρουσιάζουν διαταραχὰς εἰς πλείστους τομεῖς τῆς προσωπικότητός των.

6. Τὸ μῖσος. Τὸ πλέον ἀντιπροσωπευτικὸν τῶν ἀντικοινωνικῶν συναισθημάτων εἶναι τὸ **μῖσος,** περίπλοκος καὶ ἀντιφατικὴ ἐνίοτε ψυχικὴ κατάστασις, ἡ ὁποία δικαίως ἐντάσσεται εἰς τὴν προμετωπίδα τῶν παθῶν. **Περίπλοκος,** διότι συνεπάγεται τὴν ἐμπλοκὴν πολυαρίθμων συναισθηματικῶν καὶ βουλητικῶν στοιχείων, ὡς εἶναι ἡ ἀπέχθεια, ἡ ἐπιθυμία καταδιώξεως καὶ προκλήσεως βλάβης, ἡ θλῖψις διὰ τὰς κατακτήσεις τοῦ ἄλλου, ἡ χαρὰ διὰ τὰς συμφοράς του, ἡ ἱκανοποίησις ἐκ τῆς ἀναλήψεως ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν καὶ ἄλλα. **Ἀντιφατική,** διότι ἐφ' ἑνὸς μὲν ἀπομακρύνει μισοῦντα καὶ μισούμενον, ἀφ' ἑτέρου δὲ καθίσταται πεδίον ἕλξεως, ἀναζήτησις τοῦ ἄλλου, διὰ τὴν ἄσκησιν κατ' αὐτοῦ παντοίας πολεμικῆς. Ἐξ ἄλλου τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν κατὰ κανόνα δὲν προσφέρει ἱκανοποίησιν καὶ γαλήνην εἰς τὸν μισοῦντα. Διότι κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ μίσους εἶναι ἡ μόνιμος διαταραχὴ τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας, κατὰ πρῶτον λόγον τοῦ μισοῦντος καὶ κατὰ δεύτερον τοῦ μισουμένου. Οὕτω τὸ μῖσος καθίσταται ὅπλον καταστρεπτικόν, ἀμφιδρόμου τροχιᾶς, ἐνθυμίζον τὸ «μπούμεραγκ» τῶν ἀγρίων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὅτι τὸ μῖσος συνδέεται πρὸς τὴν ὁρμὴν τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ πρὸς τὰς ἐπιθετικὰς παρορμήσεις, εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Στρέφεται μάλιστα πρὸς τὴν καταστροφὴν τῶν στοιχείων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα προσδίδουν εἰς τὸν ἀντίπαλον ἀξίαν. Ὁ θάνατος τοῦ ἀντιπάλου δὲν ἐνδιαφέρει τόσον, ὅσον ἡ καταρράκωσίς του.

Ἐν τούτοις οἱ ἀνωτέρω παράγοντες δὲν εἶναι οἱ μόνοι ρυθμισταὶ τοῦ μίσους. Ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν αὐτῶν ἀναγκῶν ὅλα τὰ ἄτομα καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ δὲν συμπεριφέρονται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ἀκόμη καὶ οἱ ναζισταὶ συνεργὸν εἰς τὰς θηριωδίας των εἶχον εἶδος φιλοσοφίας, τὴν ὁποίαν ἐνεστερνίσθησαν ὑπὸ τὸ κράτος ἐντέχνως ὀργανωθείσης προπαγάνδας. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὰ μίση εἶναι δυνατὸν νὰ κατασταλοῦν ἢ νὰ ἐξαφθοῦν, ἀναλόγως τῆς ἀγωγῆς, ἡ ὁποία προσφέρεται εἰς τὰ ἄτομα καὶ τοὺς λαούς.

Εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν ἡ ὁδὸς τῆς ψυχικῆς καλλιεργείας καὶ ἡ ὁδὸς τοῦ μίσους ἔχουν τὴν αὐτὴν ἀφετηρίαν, ἀκολουθοῦν ὅμως ἐντελῶς ἀντίθετον φοράν. Καὶ ἡ ψυχικὴ καλλιέργεια προμηνύει τὴν καθίζησιν τοῦ μίσους.

VI. ΤΟ ΚΑΛΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Τὸ ὡραῖον εἰς τὴν φύσιν, εἰς τὴν τέχνην καὶ εἰς τὴν ἐν γένει πνευματικὴν δημιουργίαν μὲ εὐχαριστεῖ. Ἡ εὐχαρίστησις αὐτὴ ὀνομάζεται **καλαισθητικὸν συναίσθημα,** ἔχει δὲ ὡς βάσιν τὴν **εὐαισθησίαν εἰς τὸ ὡραῖον,** ἡ ὁποία εἶναι **γνώρισμα καθαρῶς ἀνθρώπινον.** Τὸ ὑποστηριχθὲν κατὰ καιρούς, ὅτι ἡ εὐαισθησία αὐτὴ εἶναι ἔμφυτος καὶ εἰς τὰ ζῷα, δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγμαικότητα. Ἡ εὐχαρίστησις ἀποτελεῖ κατὰ κανόνα **μορφὴν συναινέσεως** τοῦ ἐσωτερικοῦ μου κόσμου πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ ἐρεθίσματος. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως τῶν καλαισθητικῶν συναισθημάτων ἡ συναίνεσις αὐτὴ τοποθετεῖται ἐπὶ πνευματικοῦ ἐπιπέδου καὶ προϋποθέτει καλλιέργειαν, τῆς ὁποίας ἡ ὕπαρξις, μέχρι σήμερον τοὐλάχιστον, μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐπιβεβαιοῦται.

Ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ἱστορίας του ὁ ἄνθρωπος ἦτο εὐαίσθητος εἰς τὸ ὡραῖον, τὸ ὁποῖον ἐν ἀφθονίᾳ τοῦ παρεῖχεν ἡ φύσις. Ἐκεῖνο

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὅμως, τὸ ὁποῖον κυρίως ἀποδεικνύει τὴν εὐαισθησίαν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ὡραῖον, εἶναι **ἡ τέχνη.** Ἐνωρίτατα, ὠθούμενος ὑπὸ διαφόρων κινήτρων, ὁ ἄνθρωπος ἐφρόντισεν, εἰς στιγμὰς στοιχειώδους ἀναπαύσεως, νὰ διακοσμήσῃ τὸ σπήλαιόν του, νὰ κατασκευάσῃ ἀντικείμενα, ἀπομιμήσεις πραγματικῶν ἢ φανταστικῶν ὄντων, νὰ καλλωπισθῇ, νὰ δώσῃ ρυθμὸν εἰς τὴν κίνησίν του, ἁρμονίαν εἰς τὴν φωνητικήν του δραστηριότητα. Ἐδημιούργησεν οὕτω τὴν ζωγραφικήν, τὴν γλυπτικήν, τὸν χορόν, τὴν μουσικήν, τὴν ποίησιν κ.λπ.

Εἶναι ἐπίσης βέβαιον ὅτι ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἤσκησεν ἰδιαιτέραν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς εὐαισθησίας τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ὡραῖον. Ἡ μουσικὴ τῶν λαῶν, ἡ ποίησις, οἱ χοροί των, ἡ λαϊκὴ τέχνη ἀποτελοῦν τὴν πλέον πειστικὴν μαρτυρίαν. Ἰδιαιτέρως, ἡ μορφὴ τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ οἱ προσανατολισμοὶ τῆς ὠργανωμένης κοινωνίας προσδιορίζουν εἰς σημαντικὸν βαθμὸν τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς τῆς εὐαισθησίας. Ὁσάκις κύριον μέλημα τοῦ κράτους ἦτο ἡ ἀγωγὴ τῶν πολιτῶν του καὶ ἡ ζωὴ ἠκολούθει ὁμαλὸν ρυθμόν, ἡ εὐαισθησία εἰς τὸ ὡραῖον εὑρίσκετο εἰς ὑψηλὸν ἐπίπεδον. Ὁσάκις βίαια γεγονότα συνεκλόνισαν τὴν κοινωνίαν καὶ ἡ ἀγωγὴ τῶν πολιτῶν παρημελήθη, τὸ ἐπίπεδον τῆς εὐαισθησίας αὐτῆς κατῆλθεν.

Τὰ ἀνωτέρω ὅμως σημαίνουν ἐπίσης ὅτι ἡ εὐαισθησία εἰς τὸ ὡραῖον εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνέλθῃ, διὰ τῆς καταλλήλου ἀγωγῆς. Σπουδαιότατον στοιχεῖον τῆς ἀγωγῆς αὐτῆς εἶναι ἡ ἕξις. Βεβαίως ἀπαιτεῖται συστηματικὴ καὶ σύντονος προσπάθεια, διὰ νὰ δημιουργηθῇ τοιαύτη ἕξις. Καὶ εἶναι γεγονὸς ὅτι θὰ ὑπάρξουν πολλαὶ δυσχέρειαι καὶ πολλὰ ἐμπόδια. Ἀξίζει ὅμως νὰ ἐπιχειρηθῇ, διότι ἡ αἰσθητικὴ ἀγωγὴ ἀποτελεῖ βασικὴν ὁδόν, τμῆμα τῆς ὅλης πορείας πρὸς τὸν ἐξανθρωπισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀντιμετωπισθῇ ὡς πρόβλημα μορφώσεως τόσον ἀπὸ τὰ ἄτομα, ὅσον καὶ ἀπὸ τὸ κοινωνικὸν σύνολον. Ὁ ἀνιδιοτελὴς χαρακτὴρ τοῦ καλαισθητικοῦ συναισθήματος, ἡ ἕξαρσις εἰς τὴν ὁποίαν ὁδηγεῖται δι' αὐτοῦ τὸ ἄτομον, ἡ πνευματικότης του, ἡ συμβολή του εἰς τὴν ἄμβλυνσιν πρωτογόνων παθῶν ἀποτελοῦν εὔγλωττον πρὸς τοῦτο συνηγορίαν. Ἐπὶ πλέον ἡ εὐαισθησία εἰς τὸ ὡραῖον ἀνοίγει τὴν πύλην τοῦ θελκτικοῦ κόσμου τῶν αἰσθητικῶν ἀξιῶν, κύριον ἀντιστάθμισμα τοῦ βάρους τῆς καθημερινότητος, πηγὴν ψυχικῆς ἰσορροπίας, ἐργαστήριον ἐσωτερικῆς ἀναδημιουργίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

VII. ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

Ὁ ἄνθρωπος, ἀναλόγως τῆς διαπαιδαγωγήσεώς του, ἄλλας μὲν πράξεις καὶ βουλήσεις χαρακτηρίζει ἠθικάς, ἄλλας δὲ ἀνηθίκους. Ἡ κρίσις του αὐτὴ συνοδεύεται ὑπὸ εὐχαριστήσεως μέν, ὅταν αἱ πράξεις καὶ αἱ βουλήσεις συμφωνοῦν πρὸς τὰς ἠθικάς του ἀντιλήψεις, ὑπὸ δυσαρεσκείας δέ, ὁσάκις συμβαίνει τὸ ἀντίθετον. Οὕτω ὀνομάζομεν **ἠθικὰ συναισθήματα** τὴν εὐχαρίστησιν ἢ τὴν δυσαρέσκειαν, τὴν ὁποίαν δοκιμάζει τὸ ἄτομον ἐκ τῆς ἠθικότητος ἢ μὴ τῶν ἰδικῶν του καὶ τῶν ἀλλοτρίων πράξεων ἢ βουλήσεων.

Ἡ ἱκανότης τοῦ ἀνθρώπου νὰ σχηματίζῃ ἠθικὰς κρίσεις καὶ νὰ δοκιμάζῃ, μόνος αὐτός, ἠθικὰ συναισθήματα, εἶναι ἔμφυτος. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι παρουσιάσθησαν εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς καὶ εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας.

Ἡ μορφὴ ὅμως καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ἠθικῶν συναισθημάτων ἔχουν ἐμφανῶς ἐπίκτητον χαρακτῆρα. Αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι δημιουργοῦνται μέσα εἰς τὰ πλαίσια τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Καὶ αἱ κοιναὶ ἠθικαὶ ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι ἐνεφανίσθησαν εἰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ κοινωνίας, ἀναφέρονται κυρίως εἰς βασικὰς ἀναγκαιότητας καὶ ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν συγκρότησιν τῆς κοινωνίας, ὡς εἶναι ὁ σεβασμὸς τῆς ζωῆς, τῆς τιμῆς, τῆς περιουσίας, τῆς ἐλευθερίας κ.λπ.

Εἶναι ἐξ ἄλλου γεγονὸς ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι κατεπατήθησαν, ἐλησμονήθησαν καὶ ἀντεστράφησαν, ὁσάκις καλῶς ἢ κακῶς νοούμεναι κοινωνικαὶ ἀναγκαιότητες συνηγόρησαν εἰς τοῦτο. Οἱ πόλεμοι, αἱ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς καὶ διάφορα προσχήματα ἐπιχειρηθεῖσαι γενοκτονίαι, ἡ ἐκτέλεσις φρικιαστικῶν ἐγκλημάτων, ἡ θεσμοποίησις ἢ ἡ ἀποκήρυξις τῶν αὐτῶν μεθόδων οἰκονομικῆς συναλλαγῆς κ.λπ. ἀποτελοῦν πρόχειρα παραδείγματα τῆς τροπῆς, τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατὸν νὰ λάβουν αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν συναισθήματα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν φθοροποιῶν κοινωνικῶν παραγόντων.

Κατὰ συνέπειαν, τὰ ἠθικὰ συναισθήματα ἑκάστου ἐξαρτῶνται κυρίως ἐκ τῆς ἠθικῆς διαπαιδαγωγήσεώς του. Ἀναλόγως τοῦ ἠθικοῦ κλίματος τῆς οἰκογενείας, τῶν συναναστροφῶν, τοῦ σχολείου, ἀναλόγως τῆς ἠθικότητος, ἡ ὁποία διέπει τὴν κοινωνίαν καὶ τὸ κράτος, ἀναλόγως τοῦ παραδείγματος τῶν προσώπων κύρους, θὰ διαμορφωθῇ ἡ ἠθικὴ συνείδησις τοῦ ἀτόμου. Ἀνάλογα θὰ εἶναι καὶ τὰ ἠθικὰ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

συναισθήματά του. Οὐδέποτε δὲ πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ἡ ἠθικὴ εἶναι πρωτίστως βούλησις καὶ πρᾶξις, τρόπος ζωῆς καὶ ὄχι ἁπλῆ γνῶσις. Ἑπομένως αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι καὶ τὰ ἠθικὰ συναισθήματα γεννῶνται κυρίως διὰ τῶν βιωμάτων καὶ δευτερευόντως διὰ τῆς θεωρητικῆς ὁδοῦ.

Κατὰ τὴν πρώτην παιδικὴν ἡλικίαν αἱ ἠθικαὶ κρίσεις καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν συναισθήματα ἔχουν ὡς ἀφετηρίαν τὴν γνώμην καὶ τὰς ἐντολὰς τῶν προσώπων κύρους : γονέων, συγγενῶν, διδασκάλων κ.λπ. Ἀργότερον ὑπεισέρχεται ἡ ἠθικὴ τῆς ὁμάδος ἢ τῶν ὁμάδων, εἰς τὰς ὁποίας ἀνήκει τὸ παιδί. Μὲ τὴν ἔναρξιν τῆς ἐφηβείας παρουσιάζονται αἱ πρῶται τάσεις ἀπελευθερώσεως τῶν ἠθικῶν συναισθημάτων. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὸ ἄτομον ἀνεξαρτητοποιεῖται ἠθικῶς, προβαίνει εἰς ἑκουσίαν ἀποδοχὴν ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιῶν, διὰ νὰ φθάσῃ ἐν τέλει, ἐφ' ὅσον ὑπάρξουν εὐνοϊκαὶ συνθῆκαι ἀναπτύξεως καὶ ἀγωγῆς, εἰς τὴν αὐτόνομον ἠθικήν, ἡ ὁποία καὶ θὰ ἀποτελῇ τὸ μέτρον τῶν ἠθικῶν του συναισθημάτων. Εἶναι εὐνόητον ὅτι μόνον διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὸ ἄτομον δύναται νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἀπαραίτητον δύναμιν ἀντιστάσεως καὶ τὰ κίνητρα πρὸς ἠθικὴν δρᾶσιν, στοιχεῖα ἀναπόσπαστα τῆς ὡλοκληρωμένης προσωπικότητος.

VIII. ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Ὁ ἄνθρωπος ᾐσθάνθη ἀνέκαθεν τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα οἱασδήποτε ἐποχῆς περιλαμβάνουν σημαντικὸν ἀριθμὸν ἀντικειμένων λατρείας, ἀρχαιόταται δὲ τοιχογραφίαι καὶ διακοσμήσεις ἀναπαριστοῦν παρομοίας σκηνάς. Ὁ Πλούταρχος χαρακτηριστικῶς τονίζει : «Εὕροις δ' ἂν ἐπιὼν καὶ πόλεις ἀτειχίστους, ἀβασιλεύτους, ἀχρημάτους, νομίσματος μὴ δεομένας, ἀπείρους θεάτρων καὶ γυμνασίων, ἀνιέρου δὲ πόλεως καὶ ἀθέου, μὴ χρωμένης εὐχαῖς μηδὲ ὅρκοις μηδὲ μαντείαις μηδὲ θυσίαις ἐπ' ἀγαθοῖς καὶ ἀποτροπαῖς κακῶν οὐδείς ἐστιν οὐδ' ἔσται γεγονὼς θεατής». Εἰς ὅλας ἐπίσης τὰς ἐποχὰς τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα κατέστη ἀφετηρία πλείστων ἐσωτερικῶν καταστάσεων καὶ κανόνων ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ὡς εἶναι ἡ εὐαισθησία εἰς τὸ καλόν, ἡ καλλιτεχνικὴ δημιουργία, ἡ ἠθικὴ συνείδησις, ἡ ἀγαθοποιὸς πρᾶξις.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Συνήθως τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ὁρίζεται ὡς **ἡ μορφὴ ἐκείνη τῆς συναισθηματικότητος, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἐκ τῆς μετὰ τοῦ θείου παντοίας ἐπικοινωνίας τοῦ ἀνθρώπου.** Οὐδεὶς ὅμως ὁρισμὸς δύναται νὰ ἀποδώσῃ πλήρως τὴν οὐσίαν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Αἱ πρὸς τὸν Θεὸν σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνουν ἀπείρους ἀποχρώσεις καὶ διαβαθμίσεις. Ἐπὶ πλέον δὲ τὸ γνήσιον θρησκευτικὸν συναίσθημα ἐκτείνεται εἰς πλαίσια εὐρύτερα παντὸς ὁρισμοῦ. Ἐκφεύγει τοῦ πεδίου τῆς ἁπλῆς συναισθηματικότητος, διαχέει τὴν σκέψιν καὶ τὴν δρᾶσιν, ἀποκαθιστᾷ τὴν ἐσωτερικὴν ἑνότητα, ἰσχυροποιεῖ τὰς σχέσεις μεταξὺ ἀτόμου καὶ κόσμου, ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἑνότητα πλάσματος, κτίσεως καὶ δημιουργοῦ, τείνει εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ θρησκευτικότης εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο σημαίνει ὅτι **τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἀπορρέει ἐκ τῆς φύσεώς του.** Δὲν σημαίνει ὅμως ὅτι ὑπάρχει προκατεσκευασμένη θρησκευτικότης ἢ προσδιωρισμένη μορφὴ αὐτῆς.

Ἀπὸ καθαρῶς ψυχολογικῆς ἀπόψεως καὶ ἀνεξαρτήτως θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, φαίνεται ὅτι ἀρχικὴ μορφὴ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος ὑπῆρξεν ὁ φόβος, τὸ δέος τοῦ ἀνισχύρου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο εἰς τὸ ἔλεος τῶν πανισχύρων στοιχείων τῆς φύσεως. Μικρὸς αὐτὸς πρὸ τοῦ ἀπεράντου χάους, ἔκθαμβος πρὸ τῆς μεγαλοπρεπείας, περιδεὴς πρὸ τοῦ ἀφηνιασμοῦ τῶν φυσικῶν στοιχείων, ἀντιμετωπίζων τὸν θάνατον καὶ κινδυνεύων ἀπὸ τὰς στερήσεις, ἐθεοποίησε τὰ καταπτοήσαντα αὐτὸν ἀντικείμενα καὶ γεγονότα ἢ ἀνεζήτησε τὰς ἐξουσιαζούσας αὐτὸν δυνάμεις, τὰς ὁποίας καὶ ἐλάτρευσεν. Ἐφαντάσθη ὄπισθεν αὐτῶν τὴν παρουσίαν δυνάμεων, ἐδημιούργησε τὰ πνεύματα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ καὶ ἔδωσεν εἰς αὐτά, κατὰ διάφορα στάδια, ἀνθρωπόμορφον ὄψιν.

Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ μὲ τὴν πρόοδον εἰς τὸν ὑλικὸν καὶ τὸν πνευματικὸν τομέα, τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἐξέφυγε τῆς ἀρχικῆς μορφῆς του καὶ ἔλαβεν εἴτε τὴν ὁδὸν τῆς ἐκτροπῆς εἴτε τὴν ὁδὸν τῆς τελειοτέρας ἐκφράσεώς του. Ὁ Θεὸς ἐξετοπίσθη ἐκ τοῦ ἀγρίου ζῴου ἢ τοῦ ἐπιβλητικοῦ ὄρους, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη κατακτηθῆ, καὶ ἀνεζητήθη εἰς τὰ οὐράνια σώματα ἢ τὰ φυσικὰ φαινόμενα : τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, τοὺς ἀστέρας, τὸν κεραυνόν, τὴν βροχήν, τὴν θύελλαν κ.λπ. Ὅταν ὅμως καὶ τὰ φαινόμενα αὐτὰ ἔπαυσαν νὰ ἔχουν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μυστικὰ διὰ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὁ Θεὸς καὶ πάλιν ἐξετοπίσθη. Ἀνεζητήθη εἰς ὑπερουράνιον σφαῖραν, ἐτοποθετήθη εἰς καθαρῶς πνευματικὴν τροχιάν, διὰ νὰ εὕρῃ ἐν τέλει θρόνον καὶ βασίλειον εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὄχι πλέον ὡς φόβος, ἀλλ' ὡς συναίσθημα πολύμορφον καὶ εὐγενές, ζωογόνος ἀγάπη, αἰσιόδοξος δρᾶσις, δεσμὸς πληρότητος καὶ ἐξισορροποῦσα τὴν ἀγωνίαν πίστις.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποία ἡ βιολογικὴ σημασία τῶν συγκινήσεων ;

2. Αἱ συγκινήσεις ἀποτελοῦν ἀποτελεσματικὴν μορφὴν προσαρμογῆς τοῦ ἀνθρώπου ; Διατί ;

3. Ποῖος ὁ ρόλος τῶν κοινωνικῶν συναισθημάτων εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ;

4. Ποῖος ὁ ρόλος τῶν καλαισθητικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν συναισθημάτων εἰς τὴν ἀνύψωσιν τῆς πολιτιστικῆς καλλιεργείας ;

5. Ἡ πολιτιστικὴ καλλιέργεια ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς συναισθηματικῆς ζωῆς ; Κατὰ ποῖον τρόπον ;

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Η ΒΟΥΛΗΤΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Α'. ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Ι. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΚΙΝΗΤΡΩΝ

Ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὸν τομέα τῆς δράσεως. Ἡ τελικὴ ἀπόφασις τοῦ ἀτόμου, ἡ μετουσίωσίς της εἰς δρᾶσιν, ὡς καὶ ἡ μορφὴ τῆς δράσεως αὐτῆς, ἐπηρεάζονται ὑπὸ πλήθους ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν παραγόντων.

Τὰ ἐσωτερικὰ κίνητρα τῆς δράσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ποικίλα. Ὡρισμέναι π.χ. ἐνέργειαί μας ἔχουν ὡς ἀφετηρίαν τὴν ὁρμήν. Τὸ ἄτομον στρέφεται πρὸς ἐπαγγελματικὰς δραστηριότητας διὰ νὰ ἐπιζήσῃ, παρακολουθεῖ μαθήματα ἢ μελετᾷ βιβλία διὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ὁρμὴν πρὸς γνῶσιν, ἐπιδίδεται εἰς τὸν ἀθλητισμὸν ἢ τὰ σπόρ, ἐπιλέγει φίλους, δημιουργεῖ οἰκογένειαν κ.λπ. Εἰς ἄλλας ἐνεργείας μας παρεμβάλλονται αἱ διάφοροι ἕξεις, αἱ ὁποῖαι διευκολύνουν καὶ ἐνίοτε προσδιορίζουν εἰς σημαντικὸν βαθμὸν τὴν δρᾶσιν. Ἄλλαι ἐνέργειαί μας ἔχουν ἐμφανῆ τὰ ἴχνη τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῶν διαφόρων βαθμίδων αὐτῆς.

Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθῇ ὅτι ὡρισμέναι ἐνέργειαι τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχουν ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς καθαρᾶς βουλήσεως. Ὑπάρχουν π.χ. ἐνέργειαι, αἱ ὁποῖαι χαρακτηρίζονται ἐνστικτώδεις, ἀτελεῖς, βεβιασμέναι, καθ' ὁρμὴν κ.λπ. Διὰ τοὺς ὡς ἄνω λόγους, εἰς τὴν βουλητικὴν ἄποψιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς θὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον ὅλους τοὺς παρεμβαλλομένους ἐσωτερικοὺς παράγοντας, ὥστε νὰ γίνῃ περισσότερον κατανοητὴ ἡ καθαρὰ βουλητικὴ λειτουργία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

II. ΤΑ ΕΝΣΤΙΚΤΑ

Ἡ ἐνστικτώδης συμπεριφορὰ ἀντίκειται εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Περὶ ἐνστίκτων ἑπομένως γίνεται λόγος κυρίως προκειμένου περὶ τῶν ζῴων. **Τὰ ἔνστικτα εἶναι ἔμφυτοι μορφαὶ συμπεριφορᾶς, εἰδικαὶ δι' ἕκαστον εἶδος τοῦ ζῳικοῦ βασιλείου.** Ἔχουν ὡς ἀφετηρίαν ἐσωτερικὴν παρόρμησιν καὶ κατευθύνονται, διὰ πολυσυνθέτων ἀλλὰ στερεοτύπων ἐνεργειῶν, εἰς τὴν πραγματοποίησιν καθωρισμένων σκοπῶν ζωτικῆς σημασίας διὰ τὸν ὀργανισμόν.

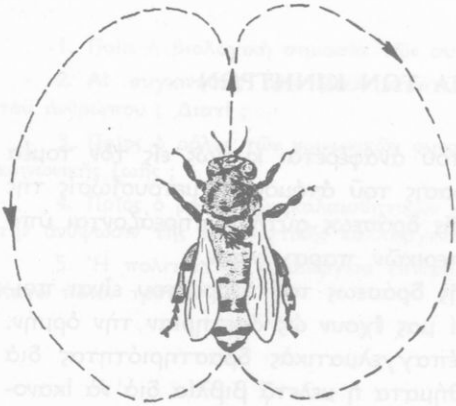

Εἰκ. 19. — Ἡ μέλισσα ἀνοίγει τὸν χορόν, διὰ νὰ ὑποδείξῃ εἰς τὸ σμῆνος τὴν κατεύθυνσιν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἥλιον (διαχωριστικὴ γραμμὴ) καὶ τὴν ἀπόστασιν τῆς βοσκῆς. Τὸ σμῆνος τὴν ἀκολουθεῖ εἰς τὸν χορόν. Καὶ αἰφνιδίως ὁρμᾷ εἰς τὸν ὁρίζοντα.

Ἀναλυτικώτερον, τὸ αὐτὸ ἔνστικτον ὑπάρχει εἰς ὅλα τὰ κανονικὰ ἄτομα τοῦ αὐτοῦ εἴδους καὶ ἐκδηλοῦται κατὰ τὴν αὐτὴν χρονικὴν περίοδον ἢ τὴν αὐτὴν ἡλικίαν. Ἕκαστον εἶδος ἔχει τὰ ἰδικά του ἔνστικτα, τὰ ὁποῖα μεταβιβάζονται κληρονομικῶς ἀπὸ τῆς μιᾶς γενεᾶς εἰς τὴν ἄλλην. Εἰς δεδομένην στιγμὴν ἡ ἐσωτερικὴ παρόρμησις, ὡς τυφλὴ δύναμις, ὠθεῖ τὸ ζῷον εἰς τὴν ἀνάληψιν ἐνεργειῶν.

Αἱ ἐνέργειαι αὐταὶ εἶναι πολυσύνθετοι, ὑποχρεωτικαὶ καὶ στερεότυποι, ἀκολουθοῦν δηλαδὴ ὡρισμένην σειράν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ ζῷον οὔτε τροποποιήσεις οὔτε προσθήκας οὔτε περιορισμοὺς δύναται νὰ ἐπιφέρῃ. Τὰ πάντα συμβαίνουν, ὡς τὸ ζῷον νὰ βλέπῃ εἰς πίνακα τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν καὶ τὴν ἀκολουθητέαν διαδικασίαν: ἐπὶ αἰῶνας οἱ πελαργοὶ κτίζουν τὴν φωλεάν των κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον, χωρὶς καμμίαν βελτίωσιν· ἐπὶ αἰῶνας τὰ περιστέ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ρια ἐπῳάζουν ἐναλλὰξ τὰ αὐγά των, τὰ ὁποῖα καταστρέφονται, ὁσάκις ἓν μέλος τοῦ ζεύγους ἀποθνῄσκει, τὸ δὲ ἕτερον ἐξακολουθεῖ νὰ περιορίζεται εἰς τὴν «βάρδια» του. Τέλος, ἡ ὅλη ἐνστικτώδης συμπεριφορὰ ἀποβλέπει ἐμφανῶς εἰς τὴν ἐπίτευξιν σκοπῶν κεφαλαιώδους σημασίας, ὡς εἶναι ἡ ἐναποθήκευσις τροφῶν, ἡ κατασκευὴ φωλεᾶς, ἡ ἀναπαραγωγὴ κ.λπ.

Τὸ ἔντομον π.χ. Sphex flavipennis (εἶδος σφηκὸς) γεννᾷ τὰ αὐγά του ἐπὶ τῶν γρύλλων, τοὺς ὁποίους ἀναζητεῖ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ᾠοτοκίας του. Μόλις ἀνακαλύψῃ γρύλλον, ὁρμᾷ ἐναντίον του, τὸν ρίπτει ὑπτίως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους καὶ βυθίζει τὸ κέντρον του εἰς τὰ σημεῖα ἀκριβῶς ὅπου εὑρίσκονται τὰ κινητικά του γάγγλια (μὲ ἀκρίβειαν χειρουργοῦ). Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ γρύλλος παραλύει μέν, ἀλλὰ δὲν ἀποθνῄσκει. Ἑπομένως δὲν σήπεται καὶ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς τροφὴ τῆς προνύμφης. Μετὰ τὴν ᾠοτοκίαν ὁ σφὴξ κλείει ἐπιμελῶς τὴν φωλεάν, ἐξαφανίζει πᾶν ἴχνος καὶ συνεχίζει τὴν περιπλανητικὴν ζωήν του. Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ προνύμφαι καταβροχθίζουν τοὺς γρύλλους καὶ κλείονται ἐν συνεχείᾳ ὡς χρυσαλλίδες εἰς βομβύκιον, διὰ νὰ ἐξέλθουν ὡς ἔντομα τὸ ἑπόμενον θέρος.

Διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὴν «τυφλότητα» τοῦ ἐνστίκτου, ὁ Γάλλος ἐντομολόγος Fabre ἐνήργησεν ὡς ἑξῆς : εἶχε παρατηρήσει ὅτι τὸ ἔντομον ἐγκατέλειπε τὸν παράλυτον γρύλλον πρὸ τῆς φωλεᾶς, εἰσήρχετο μόνον πρὸς ἐξερεύνησιν αὐτῆς καὶ κατόπιν ἐξήρχετο, διὰ νὰ τὸν παραλάβῃ. Καθ' ἣν στιγμὴν τὸ ἔντομον εὑρίσκετο ἐντὸς τῆς φωλεᾶς, ὁ Fabre ἀπεμάκρυνε τὸν γρύλλον. Τὸ ἔντομον τὸν ἀνεκάλυπτε, τὸν ἀπέθετε καὶ πάλιν πρὸ τῆς φωλεᾶς, εἰσήρχετο μόνον ἐντὸς αὐτῆς καὶ ἐξήρχετο, διὰ νὰ τὸν παραλάβῃ. Ὁ Fabre ἔφθασε νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν γρύλλον 40 φοράς. Τὸ ἔντομον ἀντέδρασε πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον !

Εἰς τὸ ἀνωτέρω παράδειγμα εἶναι ἐμφανῆ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐνστίκτου : ἡ ἐσωτερικὴ παρόρμησις, ὁ ὑπάρχων πλήρης ἐξοπλισμός, ἡ ἀκαμψία, ὁ μηχανικὸς χαρακτὴρ τῶν ἐνεργειῶν, ἡ ἐπιδίωξις ζωτικῶν σκοπῶν κ.λπ. Τοῦτο δὲν συμβαίνει εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις. Πολλὰ σημεῖα π.χ. τῆς ἀποδημίας τῶν πτηνῶν παραμένουν σκοτεινά. Πενιχραὶ εἶναι αἱ γνώσεις μας ἐν σχέσει πρὸς τὸν προσανατολισμὸν τῶν ταχυδρομικῶν περιστερῶν εἰς ἀγνώστους περιοχάς. Καὶ ἄλλαι ἐπίσης πλευραὶ τῶν ἐνστίκτων εὑρίσκονται ἀκόμη εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐρεύνης.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

III. ΑΙ ΟΡΜΑΙ

α. Ἔννοια τῶν ὁρμῶν

Εἰς ὅλην του τὴν ζωήν, συνειδητῶς ἢ ἀσυνειδήτως, ὁ ὀργανισμὸς προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ πλήρη κατὰ τὸ δυνατὸν ἰσορροπίαν μετὰ τοῦ περιβάλλοντός του. Ἡ προσαρμογὴ ὅμως τοῦ ἀνθρώπου τόσον εἰς τὸν σωματικὸν ὅσον καὶ εἰς τὸν ψυχικὸν τομέα ἀκαταπαύστως διαταράσσεται. Ἡ διαταραχὴ αὐτὴ γίνεται αἰσθητὴ ὑπὸ μορφὴν ἀναγκῶν, ὡς εἶναι ἡ πεῖνα, ἡ δίψα, ἡ ἀνάγκη ἀναπαύσεως, τὸ συναισθηματικὸν ἢ τὸ πνευματικὸν κενόν. Ταυτοχρόνως ἐκδηλοῦται καὶ τάσις τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἐμφανισθείσης ἀνάγκης. **Ἡ ἔμφυτος αὐτὴ δύναμις, ἡ ὁποία ὠθεῖ τυφλῶς τὸν ὀργανισμὸν εἰς δρᾶσιν πρὸς ἱκανοποίησιν βασικῶν ἀναγκῶν, ὀνομάζεται ὁρμή.**

Αἱ ὁρμαὶ εἶναι ἔμφυτοι. Τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν παρουσιάζονται ὅλαι αὐτούσιαι εὐθὺς ἀπὸ τῆς γεννήσεως, ἀλλ' ἐμφανίζονται ἢ λαμβάνουν τὴν τελικήν των μορφὴν εἰς διαφόρους ἡλικίας, ὀφείλεται εἰς τὸν γενικὸν κανόνα, κατὰ τὸν ὁποῖον «διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ οἱαδήποτε λειτουργία, πρέπει προηγουμένως νὰ ὡριμάσουν οἱ ψυχοφυσιολογικοὶ μηχανισμοί, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζεται».

Ἐξετέθη ἐπίσης ἡ ἄποψις ὅτι δὲν ὑπάρχουν πολλαὶ ὁρμαί, ἀλλὰ ὀλίγαι βασικαί. Μερικοὶ μάλιστα ὑποστηρίζουν ὅτι μία μόνον ὁρμὴ ὑπάρχει, ἡ ὁποία λαμβάνει διαφόρους προσανατολισμούς, ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀτόμου. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁρμῶν ἐξαρτᾶται ἐπίσης ἐκ τῆς φύσεως τῶν ἀναγκῶν ἑκάστου εἴδους. Εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι μόνον φυσιολογικαὶ καὶ βιολογικαί. Ἐπεκτείνονται καὶ εἰς τὸν κοινωνικὸν καὶ εἰς τὸν πνευματικὸν τομέα. Κατὰ συνέπειαν, ὑπάρχουν εἰς αὐτὸν ὁρμαί, αἱ ὁποῖαι δὲν παρατηροῦνται εἰς τὰ ζῷα. Δυνάμεθα οὕτω νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁρμάς, αἱ ὁποῖαι, ἐνῷ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται ἄνευ ζωτικῆς σημασίας, εἰς τὴν πραγματικότητα διαδραματίζουν σπουδαιότατον ρόλον, διότι ἀντιστοιχοῦν εἰς ἀνάγκας, αἱ ὁποῖαι διὰ τὸν ἄνθρωπον εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικαί. Ἡ ὁρμὴ πρὸς γνῶσιν καὶ ἡ ὁρμὴ πρὸς κοινωνίαν ἀποτελοῦν παραδείγματα χαρακτηριστικά.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

β. Εἴδη τῶν ὁρμῶν

1. Ἡ ὁρμὴ πρὸς αὐτοσυντήρησιν. Ἡ ὁρμὴ πρὸς αὐτοσυντήρησιν εἶναι κοινὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ζῷα. Πρέπει ὅμως νὰ τονισθῇ ὅτι ἀκόμη καὶ ἡ ὁρμὴ αὐτή, ἡ πλέον ἴσως ζωτικὴ διὰ τὸ ἄτομον, εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐκφεύγει τῆς πρωτογόνου μορφῆς της. Οὕτω ἡ ἀναζήτησις τροφῆς, ἡ ἐξασφάλισις στέγης, ἡ ἄμυνα, ἡ ἀσφάλεια, μετατρέπονται εἰς πρόβλεψιν, εἰς ὀργάνωσιν ζωῆς, εἰς λογικοὺς ἐν γένει ὑπολογισμούς. Ἐξ ἄλλου σημαντικὸν τμῆμα τῶν φροντίδων μετατοπίζεται εἰς τοὺς φορεῖς τῆς ὠργανωμένης κοινωνικῆς ζωῆς, μολονότι τάσις τῆς ὠργανωμένης κοινωνίας εἶναι ἡ ἀνάσχεσις τῶν ὁρμῶν, διὰ τῆς παροχῆς ὑπηρεσιῶν καὶ διὰ τῆς καλλιεργείας τῶν ἀτόμων. Εἰς τὴν προηγμένην κοινωνίαν τὸ πρόβλημα τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν βασικῶν ἀναγκῶν χάνει τὴν ὀξύτητά του, ἡ ἀσφάλεια ἀνατίθεται εἰς εἰδικὰ ὄργανα, ἡ ἐνδυμασία καὶ ἡ στέγη ἐξασφαλίζονται διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως. Ἡ ὁρμὴ ἐκφυλίζεται, λαμβάνει ἄλλην ὄψιν, ἀνάλογον τῆς ἰδιοσυστασίας καὶ τῶν συνθηκῶν.

Ἀλλὰ ἡ πρωτόγονος φύσις τῆς ὁρμῆς δὲν ἐξαφανίζεται ὁριστικῶς. Ἁπλῶς ὑπνώττει. Καὶ τοῦτο ἀποδεικνύει τὸν ἔμφυτον χαρακτῆρα της. Ὁσάκις τίθεται εἰς σοβαρὸν κίνδυνον ἡ ὕπαρξις τοῦ ἀτόμου, ἡ ὁρμὴ ἀναζωπυρεῖται, ἀποτινάσσει τὸν ζυγὸν τῆς λογικῆς καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπανευρίσκει τὴν πρωτόγονον μορφήν της. Καὶ τοῦτο κάθε ἄλλο παρὰ σπανί-

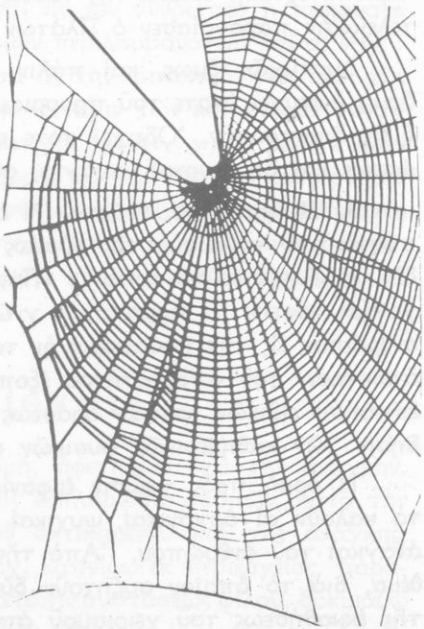

Εἰκ. 20. — Τὰ ἔνστικτα : Ἱστὸς ἀράχνης (Viaud G., Les instincts).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ως συμβαίνει. Οἱ πόλεμοι καὶ αἱ διάφοροι ἀναστατώσεις ἀποδεικνύουν ἄλλωστε εἰς πόσον χαμηλὸν ἐπίπεδον εὑρίσκεται ἀκόμη ἡ οὐσιαστικὴ καλλιέργεια τοῦ ἀνθρώπου.

2. Ἡ ὁρμὴ πρὸς διατήρησιν τοῦ εἴδους. Ἡ ὁρμὴ αὐτὴ εἶναι ἐπίσης ἰσχυροτάτη καὶ κοινὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ζῷα. Ἐν τούτοις εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐκδηλώσεώς της ὑπάρχει σημαντικὴ διαφορὰ μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ ζῴων. Ὁ ἐποχιακὸς χαρακτήρ, ἡ ἰδιόμορφος συμπεριφορά, αἱ ἐνστικτώδεις ἐνέργειαι καὶ ἄλλα γνωρίσματα τῆς γενετησίου ζωῆς τῶν ζῴων δὲν παρατηροῦνται εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Ἐξ ἄλλου εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ γενετήσιος ὁρμὴ δὲν περιορίζεται εἰς τὸν σαρκικόν της χαρακτῆρα. Ὁ ἐρωτικὸς δεσμὸς **πνευματοποιεῖται,** προϋποθέτει **ἐκλογήν,** ἀπαιτεῖ **ἀποκλειστικότητα** καὶ **πίστιν.** Ἐπὶ πλέον παρουσιάζεται ὡς **ἐνόρασις ἀξιῶν,** διὰ τῶν ὁποίων ἡ φαντασία κοσμεῖ τὸ πρόσωπον τῆς ἐκλογῆς. Ἡ πνευματικὴ αὐτὴ ἐνέργεια τοῦ προσώπου προδίδει ἐπίσης βαθυτέραν ἐπιθυμίαν προσεγγίσεως εἰς τὸ τέλειον ἀνθρώπινον εἶναι, ἐπιθυμίαν ὁλοκληρώσεως. Ἀριστοτεχνικὴν εἰκόνα τῆς τάσεως αὐτῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν τελείωσιν παρουσίασεν ὁ Πλάτων εἰς τὸ «Συμπόσιον».

Δυστυχῶς ὅμως, καὶ πάλιν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἡ γενετήσιος ὁρμὴ ἐκφεύγει ἐνίοτε τοῦ προορισμοῦ της καὶ ἐκφυλίζεται εἰς πάθος ἢ εἰς διαστροφήν. Ὁδηγεῖ τότε εἰς καταρράκωσιν ἀντὶ τῆς τελειώσεως καὶ δημιουργεῖ ναυάγια, ἀντὶ νὰ ἐξασφαλίζῃ τὴν ζωήν.

3. Ἡ ὁρμὴ πρὸς γνῶσιν. Ἡ ὁρμὴ πρὸς γνῶσιν ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον γνώρισμα τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν παρέλειψε νὰ τὸ τονίσῃ : «Πάντες οἱ ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει». Ἡ ὁρμὴ πρὸς γνῶσιν εἶναι πολύτιμος βοηθὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν προσαρμογήν του, διότι ὠθεῖ τὸ ἄτομον εἰς τὴν ἀπόκτησιν τοῦ ἀπαραιτήτου ἐξοπλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐπιτρέπει τὴν ἐπινόησιν εἰδικῶν τρόπων δράσεως καὶ ἀντιδράσεως, πρὸς ὑπερπήδησιν τῶν καθημερινῶν φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐμποδίων.

Ἡ ὁρμὴ πρὸς γνῶσιν ἐμφανίζεται οὕτω αὐθορμήτως, ὁσάκις τὸ καλοῦν αἱ ὀργανικαί, ψυχικαί, κοινωνικοοικονομικαὶ καὶ λοιπαὶ ἀνάγκαι τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ τῆς ἁπλῆς περιεργείας ὡς πρὸς τὸ θέμα, διὰ τὸ ὁποῖον συζητοῦν δύο γνωστά μου πρόσωπα, μέχρι τῆς ἐκμαθήσεως τοῦ χειρισμοῦ ἀπαραιτήτου διὰ τὴν ἀσφάλειαν ἢ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

διὰ τὴν ἐργασίαν μου ὀργάνου καὶ ἀπὸ τῆς μυήσεως εἰς νέαν παιδιὰν μέχρι τῆς ἐπιστημονικῆς καταρτίσεώς μου, ἡ ἄγνοια δημιουργεῖ κενόν, διαταραχὴν τῆς ἐσωτερικῆς μου ἰσορροπίας καὶ προκαλεῖ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ὁρμῆς πρὸς γνῶσιν.

Ἐμφανίζεται λοιπὸν ἐνωρὶς εἰς τὸ παιδὶ ἡ τάσις δι' ἐξερεύνησιν τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντός του. Ἀργότερον, μὲ τὴν ἐξέλιξιν καὶ τῶν λοιπῶν λειτουργιῶν, ἡ ὁρμὴ πρὸς γνῶσιν λαμβάνει διαφόρους κατευθύνσεις. Αἱ ἐρωτήσεις, πολλάκις «ἀδιάκριτοι» καὶ «ἐνοχλητικαί», ἐκτοξεύονται «κατὰ ριπάς», ἀντικείμενα θρυμματίζονται, πλαστικὰ ἢ ἄλλα παίγνια μεταβάλλονται εἰς ἄμορφον σωρὸν ἐξαρτημάτων καὶ μελῶν. Ἡ ἐμπειρία, ὁ γραπτὸς καὶ ὁ προφορικὸς λόγος, ποικίλα ὄργανα καὶ ἄλλα μέσα, τίθενται ἀργότερον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ὁρμῆς αὐτῆς, ἡ ὁποία στρέφεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ποικίλας ἀναζητήσεις. Γίνεται τάσις πρὸς πνευματικὴν τελειοποίησιν, μεταφυσικὴ ἀναζήτησις, ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ δεοντολογία καὶ μετέχει τὰ μέγιστα εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

4. Ἄλλαι ὁρμαί. Ἐμφανὴς εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ παρουσία καὶ ἄλλων ὁρμῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καὶ αἱ ἑξῆς : α) Ἡ ὁρμὴ πρὸς **κοινωνίαν,** ὡθοῦσα εἰς τὴν κοινωνικότητα, περὶ τῆς ὁποίας ἀρκετὰ ἐλέχθησαν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν κοινωνικῶν συναισθημάτων. β) Ἡ ὁρμὴ πρὸς **κίνησιν** καὶ **δρᾶσιν.** γ) Ἡ πρὸς **κτῆσιν ἀγαθῶν** καὶ ἡ πρὸς **ἐπικράτησιν** ὁρμή, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεφέρθημεν κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ αὐτοσυναισθήματος καὶ τοῦ συναισθήματος τιμῆς. Ἀμφότεραι συνδέονται μὲ τὴν ὁρμὴν πρὸς αὐτοσυντήρησιν, τὴν ὁρμὴν πρὸς δρᾶσιν καὶ τὴν ὁρμὴν πρὸς κοινωνίαν.

IV. Η ΕΠΙΘΥΜΙΑ

Ἡ ἐπιθυμία, ὅπως καὶ ἡ ὁρμή, ἀφετηρίαν ἔχει τὴν ἀνάγκην. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ ὁρμὴ τείνει τυφλῶς εἰς ἐκπλήρωσιν σκοπῶν, κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν ὑπάρχει συνείδησις τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς ἀνάγκης, ἡ ὁποία ὑπηρετεῖται. Ἀρχικῶς π.χ. καπνίζω ἐκ περιεργείας, παρακολουθῶ θεατρικὴν παράστασιν κατόπιν συστάσεως φίλου, δοκιμάζω διάφορα φαγητὰ ἢ ποτά. Ὡρισμέναι ἀπὸ τὰς ἐμπειρίας μου αὐτὰς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μὲ εὐχαριστοῦν. Ἔκτοτε ἡ θέα τοῦ εὐγεύστου φαγητοῦ, ἡ ἀναγγελία τῆς ἀφίξεως περιωνύμου θιάσου κ.λπ. ὑποδαυλίζουν σωματικὴν ἢ ψυχικήν μου ἀνάγκην καὶ ἐγείρουν εἰς ἐμὲ ἀνάλογον ὄρεξιν, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ εὐχάριστον συναίσθημα ἀναμενομένης ἀπολαύσεως. Ἡ ὄρεξις αὐτὴ ὀνομάζεται **ἐπιθυμία.** Τὰ κίνητρά της εἶναι ἐσωτερικά, ἔμφυτα ἢ ἐπίκτητα. Εἰς τὴν ἐκδήλωσίν της ὅμως μετέχουν ἀποτελεσματικῶς τὰ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα. Βαθμίδες τῆς ἐπιθυμίας εἶναι ἡ κλίσις, ἡ ροπὴ καὶ τὸ πάθος.

Ἡ **κλίσις** εἶναι χαρακτηριστικὴ διάθεσις τοῦ ἀτόμου πρὸς ὡρισμένα ἀντικείμενα ἢ δραστηριότητας. Ὁμιλοῦμεν π.χ. περὶ κλίσεως πρὸς τὰς θετικὰς ἢ τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας, πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν ἢ τὴν μηχανικήν, πρὸς τὸν λόγον ἢ τὴν τεχνικήν. Εἶναι βέβαιον ὅτι εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν κλίσεων συμμετέχουν ἡ φύσις καὶ ἡ καλλιέργεια. Ποῖος ὅμως εἶναι ἑκάστοτε ὁ ρόλος τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ ἔρευνα τῶν κλίσεων προσέλαβεν ἰδιάζουσαν σημασίαν εἰς τὸν σχολικὸν καὶ τὸν ἐπαγγελματικὸν προσανατολισμόν. Εἰς τοὺς φορεῖς τοῦ θεσμοῦ αὐτοῦ κατέστη συνείδησις ὅτι τὸ ἐπάγγελμα πρέπει πρωτίστως νὰ εὐχαριστῇ τὸ ἄτομον, διότι τότε καὶ ἡ ψυχική του ἰσορροπία ἐξασφαλίζεται καὶ ἡ παραγωγικότης αὐξάνεται.

Ἡ **ροπὴ** εἶναι κατὰ βάσιν ἰσχυρὰ κλίσις. Εἰς τὴν συνήθη ὅμως φρασεολογίαν, ἐνῷ διὰ τοῦ ὅρου «κλίσις» ὑποδηλοῦται δημιουργικὴ συνήθως διάθεσις, διὰ τοῦ ὅρου «ροπὴ» ἀποδίδεται καταστρεπτικὴ κυρίως προσήλωσις εἰς ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα κατὰ κανόνα δὲν συνιστῶνται. Ἔχομεν οὕτω ροπὴν πρὸς τὰ οἰνοπνευματώδη, τὰ τυχηρὰ παίγνια κ.λπ.

Τὸ **πάθος** εἶναι ἰδιαιτέρως ἔντονος καὶ διαρκὴς ἐπιθυμία, ἐμφανῶς συναισθηματικοῦ χαρακτῆρος, ἐστραμμένη πρὸς ἀποκλειστικὸν ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον κυριαρχεῖ εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ ἀτόμου. Ὁ κατεχόμενος ὑπὸ πάθους ὑποτάσσει εἰς αὐτὸ βούλησιν καὶ σκέψιν, εὐθυγραμμίζει δὲ ἀναλόγως τὴν συμπεριφορὰν καὶ τὴν δρᾶσιν του. Τὸ βλέπομεν εἰς τὸ ἐρωτικὸν πάθος, εἰς τὸ πάθος τῆς χαρτοπαιξίας, εἰς τὸ πάθος τῆς ἐκδικήσεως, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ πάθος τῆς δημιουργίας κ.λπ. Τὸ ἄτομον ἐμπλέκεται εἰς ἀτέρμονα κύκλον ἐνεργειῶν, αἱ ὁποῖαι ἐνθυμίζουν τὸ μαρτύριον τοῦ Σισύφου. Ἀπαρνεῖται τὸν ἑαυτόν του,

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀφαιρεῖ ἐνίοτε τὴν ζωὴν τοῦ ἄλλου, ὁδηγεῖται εἰς μένος, θεοποιεῖ τὴν τράπεζαν τοῦ ἐργαστηρίου του, ἀλλὰ καὶ τὴν τράπεζαν τοῦ καζίνου.

Τὸ πάθος καθιστᾷ ἀγνώριστον τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀτόμου. Ὑπὸ τὴν ἐπήρειάν του π.χ. ἡ Φαίδρα ὡδηγήθη εἰς τὴν συκοφαντίαν καὶ τὸν ἀπαγχονισμόν, ἡ Μήδεια διέπραξε τὰ ἀπεχθέστερα τῶν ἐγκλημάτων, ὁ τραγικὸς Ὀθέλλος ἐφέρθη ὡς παράφρων. Ὑπὸ τὴν ἐπήρειάν του ὁ παίκτης καταπατεῖ τοὺς ἠθικοὺς καὶ τοὺς κοινωνικοὺς κανόνας. Διὰ τοῦτο δικαίως τὸ πάθος κατεκρίθη τόσον ὡς ἔννοια εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ὅσον καὶ ὡς μορφὴ προσαρμογῆς εἰς τὴν ψυχολογίαν.

V. Η ΕΞΙΣ

Ἡ ἕξις εἶναι τάσις καὶ ἱκανότης πρὸς αὐτόματον ἀναπαραγωγὴν ὁμοίων ἐνεργειῶν. Ἡ ἕξις ἀποκτᾶται κατ' ἀρχὴν διὰ τῆς ἐπαναλήψεως. Ἡ κολύμβησις π.χ. μετὰ τὴν ἐκμάθησιν καθίσταται ἕξις. Κατὰ τὰς πρώτας προσπαθείας ὁλόκληρος ἡ προσοχὴ τοῦ κολυμβητοῦ εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὰς ἀπαραιτήτους κινήσεις. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως διὰ τῆς ἐπαναλήψεως αἱ κινήσεις αὐτοματοποιοῦνται καὶ τελειοποιοῦνται, ἡ συνείδησις ἀπελευθερώνεται, ἡ προσοχὴ ἀπομένει ἐλευθέρα νὰ στραφῇ πρὸς ἄλλα ἀντικείμενα.

Ὅταν πλέον ἡ ἕξις ἀποκτηθῇ, οἱ κολυμβηταὶ συζητοῦν, σκέπτονται, ἀστειεύονται, ἀπολαμβάνουν. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται κατὰ τὸ βάδισμα, τὴν ποδηλασίαν, τὴν ὁδήγησιν, τὴν ξιφασκίαν.

Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ μόνον ἡ ἐπανάληψις. Αἱ ἔμφυτοι τάσεις, αἱ ἀνάγκαι τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τὰ εὐχάριστα συναισθήματα διευκολύνουν τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἕξεως. Χρειάζεται ἐπίσης νὰ ὡριμάσουν οἱ ἀντίστοιχοι φυσιολογικοὶ μηχανισμοί. Ἡ ποδηλασία π.χ. ἀπαιτεῖ ὡρισμένον βαθμὸν ἀναπτύξεως καὶ νευρομυϊκῆς συναρμογῆς. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸ βάδισμα, τὴν γραφήν, τὴν ὁδήγησιν κ.λπ. Ἀντιθέτως πέρα ὡρισμένης ἡλικίας ἡ ἀπόκτησις ἕξεως καθίσταται δυσχερής.

Αἱ ἕξεις ἐπηρεάζουν σημαντικῶς τὴν συμπεριφοράν, δικαίως δὲ ὁ Ἀριστοτέλης τὰς ἐθεώρει «δευτέραν φύσιν». Ἡ ἀξία των εἶναι ἐπίσης σπουδαιοτάτη. Χάρις εἰς αὐτὰς ἐπιτυγχάνεται ἡ αὐτοματο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ποίησις πολλῶν βασικῶν ἐνεργειῶν τῆς καθημερινῆς ζωῆς καὶ ἀπελευθερώνεται ἡ συνείδησις, διὰ νὰ στραφῇ πρὸς τὴν λύσιν τῶν ἑκάστοτε νέων προβλημάτων. Τέλος, μέγα μέρος τῆς ἀγωγῆς στηρίζεται εἰς τὴν ἀπόκτησιν νέων ἕξεων : σωματικὴ ἀγωγή, ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις, ἠθικὴ διαπαιδαγώγησις, αἰσθητικὴ καλλιέργεια τείνουν καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν. Ἡ διαφήμισις ἐπίσης ἐπιδιώκει τὴν δημιουργίαν ἕξεων εἰς τὸν καταναλωτήν, ἡ δὲ προπαγάνδα χρησιμοποιεῖ τὰς ἕξεις διὰ τοὺς ἰδικούς της σκοπούς.

Ὑπεστηρίχθη μάλιστα ἀπὸ ὡρισμένους θεωρητικούς, ἰδίως ὀπαδοὺς τῆς ψυχολογίας τῆς διαγωγῆς, ὅτι ἡ ὅλη ἀγωγὴ τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ τείνῃ εἰς τὴν ἀπόκτησιν συστήματος ἕξεων, αἱ ὁποῖαι θὰ προσδιορίζουν τὴν συμπεριφοράν του. Τὸ τελευταῖον τοῦτο σήμερον ἀπορρίπτεται. Ἀπὸ καθαρῶς ψυχολογικῆς πλευρᾶς ἡ συσσώρευσις ἕξεων εἶναι δυνατὸν νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ξηρὰν στερεοτυπίαν ἀντιδράσεων, ἀφαιροῦσαν ἀπὸ τὸ ἄτομον τὴν δυνατότητα νὰ τίθεται ἐνώπιον τῶν προβλημάτων, νὰ σταθμίζῃ ἐσωτερικοὺς καὶ ἐξωτερικοὺς παράγοντας καὶ νὰ δρᾷ ἐνσυνειδήτως.

Β΄. Η ΒΟΥΛΗΣΙΣ

Ι. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Βούλησις εἶναι ἡ ἱκανότης τοῦ ἀνθρώπου νὰ λαμβάνῃ ἀποφάσεις καὶ νὰ χωρῇ εἰς τὴν πραγματοποίησιν αὐτῶν. Ἡ κλασικὴ ψυχολογία διακρίνει τέσσαρας φάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων διέρχεται ἡ βουλητικὴ ἐνέργεια. Αὗται εἶναι :

1. Ἡ παράστασις τοῦ σκοποῦ. Κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν συμβαίνουν τὰ ἑξῆς περίπου. Εἰς τὰς σχέσεις τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς τὸ περιβάλλον ἐπέρχεται μεταβολή, ἡ ὁποία καθίσταται ἀφετηρία δράσεως. Ἡ μεταβολὴ δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται εἰς τὸν σωματικόν, τὸν πνευματικόν, τὸν συναισθηματικόν, τὸν κοινωνικὸν ἢ ἄλλον τομέα. Οὕτω ἀφετηρία τῆς δράσεως δυνατὸν νὰ εἶναι ἡ πεῖνα ἢ ἄλλη σωματικὴ ἀνάγκη, ἡ ἐνημέρωσις ἐπὶ διαφόρων θεμάτων, ἡ πολιτικὴ δραστηριότης, ἡ δυστυχία συνανθρώπων κ.λπ. Εἰς τὴν συνείδησιν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦ ἀτόμου σχηματίζεται τότε· ἡ παράστασις τοῦ σκοποῦ, πρὸς τὸν ὁποῖον θὰ κατευθυνθῇ ἡ δρᾶσις. Κατὰ τὴν ἐπιλογὴν τοῦ σκοποῦ δυνατὸν νὰ προκύψουν δυσκολίαι, διότι ἀπὸ τῆς ἁπλῆς ἐκλογῆς φαγητοῦ μέχρι τῆς πλέον φιλοδόξου ἐνεργείας αἱ περισσότεραι ἀνάγκαι θεραπεύονται ποικιλοτρόπως.

2. Ἡ ἐξέτασις καὶ ἡ ἐκτίμησις τῶν δεδομένων. Κατὰ τὴν φάσιν αὐτὴν ἐξετάζονται τὰ «ὑπὲρ» καὶ τὰ «κατὰ» τῆς ἐπιδιώξεως τοῦ ἐπιλεγέντος σκοποῦ. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἀποφασιστικὴ εἶναι ἡ συμμετοχὴ τῶν γνωστικῶν λειτουργιῶν.

3. Ἡ λῆψις τῆς ἀποφάσεως. Ἡ φάσις αὐτὴ ἀποτελεῖ, μετὰ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ σκοποῦ, τὴν κατ' ἐξοχὴν στιγμὴν τῆς βουλήσεως. Ἡ ἀπόφασις δυνατὸν νὰ εἶναι **θετικὴ** ἢ **ἀρνητική.** Τὸ ἄτομον δηλαδὴ ἀποφασίζει νὰ προβῇ ἢ νὰ μὴ προβῇ εἰς τὴν πραγματοποίησιν ὡρισμένης ἐνεργείας. Εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἡ ἀπόφασις περὶ ἀποχῆς εἶναι ἰδιαιτέρως ὀδυνηρά. Εἰς τὴν λῆψιν τῆς ἀποφάσεως συντείνουν ἐνίοτε ἐπιθυμίαι τοῦ ἀτόμου, συναισθηματικὰ κίνητρα κ.λπ.

4. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἐνεργείας. Ἡ φάσις αὐτή, ἀνήκουσα ἐπίσης εἰς τὴν κατ' ἐξοχὴν στιγμὴν τῆς βουλήσεως, εἶναι δυνατὸν εἴτε νὰ παρουσιασθῇ ὡς ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ἀποφάσεως εἴτε νὰ ἀναβληθῇ δι' εὐθετώτερον χρόνον εἴτε νὰ κλιμακωθῇ ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου.

Ἀναλύοντες τὰς τέσσαρας αὐτὰς φάσεις διακρίνομεν τὰ ἑξῆς ἐπὶ μέρους στοιχεῖα τῆς πλήρους βουλητικῆς ἐνεργείας:

1. Τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἀνάγκης.
2. Τὴν παράστασιν καὶ τὴν ἐπιλογὴν τοῦ σκοποῦ.
3. Τὴν ἐξέτασιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν δεδομένων.
4. Τὴν παρεμβολὴν συναισθημάτων, ἐπιθυμιῶν, ὁρμῶν κ.λπ.
5. Τὴν πάλην τῶν κινήτρων.
6. Τὴν λῆψιν τῆς ἀποφάσεως.
7. Τὴν κατάστρωσιν σχεδίου.
8. Τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀποφάσεως.

Τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα, ὡς εἶναι φυσικόν, δὲν ἀνευρίσκονται ἅπαντα εἰς ὅλας τὰς πράξεις τοῦ ἀτόμου. Εἰς ὡρισμένας μάλιστα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐλάχιστα ἐξ αὐτῶν ὑπάρχουν. Διὰ τοῦτο ὅλαι αἱ πράξεις δὲν χαρακτηρίζονται ὡς καθαρῶς βουλητικαί. Εἰς τὰ **ἀνακλαστικὰ** π.χ. ἀνευρίσκονται μόνον τὰ ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 8 στοιχεῖα. Ἀνάλογος εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν καθ' ὁρμὴν πράξεων, τῆς δράσεως τῶν ἀνωρίμων ἀνθρώπων κ.λπ.

Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν καθαρῶς βουλητικῶν ἐνεργειῶν ὁλόκληροι φάσεις εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπουσιάζουν. Συμβαίνει δηλαδὴ ἡ εὐμενὴς ἢ δυσμενὴς ὑποδοχὴ μιᾶς ἰδέας νὰ συντείνῃ εἰς τὴν ταχεῖαν λῆψιν ἀποφάσεως, ὥστε νὰ μὴ ἀπομένουν περιθώρια ἐνδιαμέσων ἐνεργειῶν.

Ἡ βούλησις θεωρεῖται σήμερον ἰσότιμος πρὸς τὰς λοιπὰς λειτουργίας, ἀνήκουσα εἰς τὸ σύνολον τῆς ψυχικῆς ζωῆς καὶ ἐπιβεβαιοῦσα τὴν ἑνότητα αὐτῆς. Εἰς τὴν ἐκδήλωσίν της συμμετέχουν ὁρμαὶ καὶ τάσεις, συναισθήματα, γνωστικαὶ λειτουργίαι, ἕξεις, δυνάμεις τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἁπλούστερον, ἡ βούλησις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὅλης προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου, τὴν ὁποίαν καὶ ἀντικατοπτρίζει.

II. Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Μέχρι ποίου σημείου ὅμως ἡ προσωπικότης εἶναι ἐλευθέρα νὰ ἀποφασίζῃ καὶ νὰ ἐνεργῇ : Τὸ πρόβλημα τῆς **ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως** ἀνάγεται κυρίως εἰς τὸν τομέα τῆς φιλοσοφίας καὶ εἶναι παλαιότατον. Δύο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι θεωρίαι ἔχουν διατυπωθῆ, ἡ θεωρία τῆς ἀνάγκης ἢ ἑτεραρχία (determinismus) καὶ ἡ θεωρία τῆς ἐλευθερίας ἢ αὐταρχία (indeterminismus).

Κατὰ τὴν **θεωρίαν τῆς ἀνάγκης** ἢ ἑτεραρχίαν ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἐλευθέρα. Πᾶσα πρᾶξις θεωρεῖται ὡς ἀναγκαστικὸν ἀποτέλεσμα τῆς συγκυρίας, ἀμφισβητεῖται δὲ ἡ δυνατότης τοῦ ἀνθρώπου νὰ πράξῃ ἄλλως. Ἡ θεωρία αὐτὴ ἔχει τὰς βάσεις της εἰς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰ πορίσματα ἐκ τῆς μελέτης τοῦ μακροκόσμου. Σήμερον αἱ διακηρύξεις της ἀμφισβητοῦνται εἰς τὴν περιοχὴν τόσον τῶν φυσικῶν ὅσον καὶ τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν.

Κατὰ τὴν **θεωρίαν τῆς ἐλευθερίας** ἡ βούλησις εἶναι ἐλευθέρα, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ ἐκλέγῃ με-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ταξὺ δύο ἢ περισσοτέρων πράξεων καὶ νὰ ἀναμειγνύεται εἰς ὡρισμένας ἐνεργείας ἢ νὰ ἀπέχῃ ἐξ αὐτῶν. Κύρια ἐπιχειρήματα τῆς θεωρίας αὐτῆς εἶναι ἡ συνείδησις, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος, ὅτι **εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἀποφασίζῃ** περὶ τῶν πράξεών του, ἡ **μεταμέλεια,** ἀποτελοῦσα ὁμολογίαν ὅτι τὸ ἄτομον εἶχε τὴν δυνατότητα καὶ ἄλλως νὰ ἐνεργήσῃ, ἡ συναίσθησις τῆς εὐθύνης δι' ἀναληφθεῖσαν ἢ ἀναληφθησομένην δρᾶσιν.

Ἀπὸ **ψυχολογικῆς πλευρᾶς** ἡ πλήρης ἀντίθεσις μεταξὺ ἐλευθερίας καὶ ἑτεραρχίας προδίδει ἐπιφανειακὴν ἀντιμετώπισιν τῶν πραγμάτων. Αἱ δύο ἔννοιαι συνυπάρχουν εἰς τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας. Κατ' ἀρχὴν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἀκόμη καὶ αὐτοὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἑτεραρχίας, πιστεύουν κατὰ βάθος ὅτι εἶναι ἐλεύθεροι. Κατόπιν ἡ παρατήρησις ἀποδεικνύει ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἄνθρωπος ἀπολύτως ἐλεύθερος, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι συνεχῶς ἀναζητοῦν, καὶ εἰς ὡρισμένας φάσεις τῆς ζωῆς των ἀποκτοῦν, περισσοτέραν ἐλευθερίαν : γέννησις, ὀδοντοφυΐα, βάδισμα, ὁμιλία, μόρφωσις, χαλιναγώγησις ὁρμῶν, οἰκονομικὴ ἀνεξαρτησία, δημιουργία κανόνων κοινωνικῆς συμβιώσεως ἀποτελοῦν παραδείγματα χαρακτηριστικά.

Ὅσον προχωρεῖ ἡ καλλιέργεια τοῦ ἀνθρώπου, τόσον ἡ ἀπελευθερωτικὴ δρᾶσις καθίσταται περισσότερον προσφιλής. Οὕτω, ἀπὸ καθαρῶς ψυχολογικῆς πλευρᾶς, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ οὐσία τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας ἔγκειται εἰς τὴν ἀναζήτησιν αὐτήν, ἡ ὁποία λαμβάνει ἄπειρον ποικιλίαν μορφῶν, ἀπὸ τῆς ἀναρχικῆς ἀμφισβητήσεως μέχρι τῆς πλέον ὀδυνηρᾶς αὐτοδεσμεύσεως τοῦ ἀτόμου.

III. ΑΙ ΔΙΑΤΑΡΑΧΑΙ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Ἡ βουλητικὴ ἐνέργεια περιλαμβάνει, ὡς εἴδομεν, ἀφ' ἑνὸς μὲν παρορμητικά, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀνασχετικὰ στοιχεῖα. Ἡ ἰδεώδης βούλησις ἐπιτυγχάνει ἁρμονικὴν σύνθεσιν αὐτῶν, ὥστε ἡ δρᾶσις τοῦ ἀτόμου νὰ εἶναι προσηρμοσμένη εἰς τὴν πραγματικότητα. Ἀλλὰ ἡ ἰδεώδης σύνθεσις εἶναι, ὡς γνωστόν, σπανία. Συνήθως ἡ πλάστιγξ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κλίνει ἐλαφρῶς ἄλλοτε μὲν πρὸς τὰς παρορμητικάς, ἄλλοτε δὲ πρὸς τὰς ἀνασχετικὰς δυνάμεις. Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀποφασίζουν ὅλοι μὲ τὴν αὐτὴν εὐκολίαν. Ὁμιλοῦμεν περὶ **διαταραχῆς τῆς βουλήσεως,** ἀφ' ἧς στιγμῆς τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο στοιχείων κυριαρχεῖ ἐμφανῶς ἐπὶ τοῦ ἄλλου. Ἡ διαταραχὴ ἑπομένως ἐκδηλώνεται εἴτε ὡς ὑπερβολικὴ ἀνάσχεσις εἴτε ὡς ὑπερβολικὴ παρόρμησις.

Ἡ **ὑπερβολικὴ ἀνάσχεσις** παρουσιάζεται κυρίως κατὰ τὴν λῆψιν τῆς ἀποφάσεως. Τὸ ἄτομον μετὰ μεγάλης δυσκολίας ἀποφασίζει καὶ ἐπὶ ἐπουσιωδῶν ἀκόμη ζητημάτων. Ἂς σημειωθῇ ὅτι ἡ νοημοσύνη καὶ ἡ κρίσις του εἶναι δυνατὸν νὰ λειτουργοῦν ἐξόχως. Ὁ «ἀναποφάσιστος» δὲν διστάζει νὰ δίδῃ σαφῆ καὶ σταθερὰν τὴν γνώμην του εἰς προβλήματα ἄλλων. Προκειμένου ὅμως περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του προσηλώνεται εἰς τοὺς πιθανοὺς κινδύνους τῆς ἐν ὄψει ἐκλογῆς καὶ δὲν δύναται νὰ ἀποφασίσῃ. Ἐνίοτε εὔχεται νὰ ἀποφασίσουν ἀντ' αὐτοῦ τὰ γεγονότα ἢ ὠθεῖται εἰς δρᾶσιν ἀπὸ ἰσχυρὰς ἐξωτερικὰς δυνάμεις. Παρόμοια συμπτώματα ἐμφανίζονται καὶ ἀπὸ ἔλλειψιν ἐσωτερικῆς παρορμήσεως. Πρόκειται περὶ πραγματικῆς «ἀβουλίας», κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον, εὑρισκόμενον πρὸ νέων καταστάσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦν ἐκλογήν, καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀμηχανίας. Προσφεύγει τότε ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν ἄλλων ἢ ἐγκαταλείπεται εἰς τὴν ἀδυναμίαν του.

Ἡ **ὑπερβολικὴ παρόρμησις** εἶναι ἐξ ἴσου σοβαρά. Πολλάκις δυσκόλως διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ἐπαρκοῦς ἀνασχετικῆς ἱκανότητος, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ πάσχον ἄτομον εὑρίσκεται εἰς τὴν διάθεσιν καὶ τῆς ἐλαχίστης ἐσωτερικῆς παρορμήσεως ἢ ἐξωτερικῆς ὑποκινήσεως. Ἀλλάσσει ἀπόφασιν ἀπὸ τῆς μιᾶς στιγμῆς εἰς τὴν ἄλλην καὶ ὑποβάλλεται εὐκόλως. Κατὰ τὴν ὑπερβολικὴν παρόρμησιν τὸ ἄτομον ὠθεῖται μὲ ἀκατάσχετον ὁρμὴν εἰς τὴν ἄμεσον καὶ ἀνεξαρτήτως συνεπειῶν πραγματοποίησιν τεθέντος σκοποῦ. Τὰ ἐξ ὑπερβολικῆς παρορμήσεως δρῶντα ἄτομα δίδουν πολλάκις τὴν εἰκόνα αὐτομάτου, τὸ ὁποῖον τίθεται εἰς κίνησιν μὲ τὴν πίεσιν μοχλοῦ, χωρὶς νὰ μεσολαβήσῃ δισταγμὸς ἢ προετοιμασία. Εἰς ἄλλας πάλιν περιπτώσεις ἡ δρᾶσις τοῦ ἀτόμου παρουσιάζεται ὡς «ἔκρηξις», συνοδευομένη ἀπὸ ἐμφανῆ νευρικότητα κινήσεων καὶ ἀδυναμίαν αὐτοελέγχου. Εἰς ὅλας πάντως τὰς περιπτώσεις ἀμέτρου ἀνασχέσεως ἢ πα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ρορμήσεως ἐλλείπουν ἐκ τῆς δράσεως τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς καθαρᾶς βουλητικῆς ἐνεργείας.

Κατὰ συνέπειαν, ὡς ὕψιστος σκοπὸς τῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ ἀτόμου προβάλλει **ἡ καλλιέργεια τῆς βουλήσεώς του,** ἡ ὁποία τότε μόνον ἀνέρχεται εἰς ἱκανοποιητικὸν ἐπίπεδον, **ὅταν καθίσταται ἠθικὴ καὶ στρέφεται πρὸς τὸ ἀγαθόν.**

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποία ἡ βιολογικὴ σημασία τῆς ὁρμῆς ;
2. Ποία ἡ θέσις τῆς ὁρμῆς εἰς τὴν ὀρθὴν προσαρμογὴν τοῦ ἀνθρώπου ;
3. Ἀναφέρατε ἐκδηλώσεις ζώων, αἱ ὁποῖαι ὀφείλονται ἐμφανῶς εἰς τὸ ἔνστικτον.
4. Κατὰ ποῖον τρόπον ἡ ἕξις ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου ;
5. Ἡ ἀποχὴ ἔκ τινος ἐνεργείας ἀποτελεῖ βουλητικὴν πρᾶξιν ; Εἰς ποίας περιπτώσεις ;
6. Ποία ἡ σχέσις μεταξὺ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καὶ ὀργανώσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ;

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΩΣ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ

Βασικὴ ἐπιδίωξις τῆς ψυχολογίας εἶναι, ὡς ἐτονίσαμεν, ἡ γνῶσις τοῦ συγκεκριμένου ἀτόμου. Ἡ ἔρευνα τῶν γενικῶν νόμων τῆς ψυχικῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ψυχικῶν λειτουργιῶν ὀφείλει ὁπωσδήποτε νὰ τείνῃ πρὸς τὴν βασικὴν αὐτὴν ἐπιδίωξιν τῆς ψυχολογίας. Εἶναι ἑπομένως ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῇ ὁ ἄνθρωπος ὡς ψυχοσωματικὴ ἑνότης μοναδικὴ καὶ ἀνεξάρτητος. Δύο βασικαὶ τάσεις ἐδημιουργήθησαν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν : ἡ ἔρευνα τῆς **προσωπικότητος** καὶ ἡ **χαρακτηρολογία.** Αἱ ἔννοιαι «προσωπικότης» καὶ «χαρακτὴρ» δεσπόζουν εἰς τὴν διεθνῆ ψυχολογικὴν βιβλιογραφίαν. Παραλλήλως πρὸς αὐτὰς ἐνεφανίσθησαν καὶ ἄλλαι ἔννοιαι, ὡς ἡ «ἰδιοσυγκρασία», ἀναφερομένη εἰς τὰς κληρονομικὰς καταβολάς, τὰς συγγενεῖς καταστάσεις καὶ τὴν διαδικασίαν τῆς ὡριμάσεως, ἡ «ἀτομικότης», ἀναφερομένη ἄλλοτε εἰς τὴν προσωπικότητα καὶ ἄλλοτε εἰς τὸν χαρακτῆρα κ.λπ.

Ι. Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ

Ὁ ὅρος «**προσωπικότης**» χρησιμοποιεῖται ὑπὸ διαφόρους ἐννοίας. Συνήθεις π.χ. εἶναι αἱ φράσεις «αὐτὸς ἔχει ἰσχυρὰν προσωπικότητα» ἢ «πρόκειται περὶ ἠθικῆς προσωπικότητος» κ.λπ. Ἀπὸ καθαρῶς ψυχολογικῆς πλευρᾶς εἶναι δύσκολον νὰ δοθῇ συγκεκριμένος ὁρισμός. Ἐν τούτοις ἔγιναν πολλαὶ ἀπόπειραι, μερικοὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς προταθέντας ὁρισμοὺς χαρακτηρίζονται σήμερον ὡς κλασικοί. Εἷς ἐκ τῶν ὁρισμῶν αὐτῶν εἶναι καὶ ὁ τοῦ Allport, κατὰ τὸν ὁποῖον «προσωπικότης εἶναι ἡ ἐντὸς τοῦ ἀτόμου δυναμικὴ ὀργάνωσις τῶν ψυχοσωματικῶν συστημάτων, τὰ ὁποῖα προσδιορίζουν τὴν μοναδικὴν προσαρμογὴν αὐτοῦ εἰς τὸ περιβάλλον του».

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως τῶν βασικῶν περὶ τῆς προσωπικότητος

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ὁρισμῶν προκύπτει ὅτι ἀναπόσπαστα στοιχεῖα τῆς προσωπικότητος εἶναι : 1. Τὸ **μοναδικὸν** αὐτῆς. Ἔστω καὶ ἂν ὑπάρχουν ὁμοιότητες μεταξὺ ἀτόμων, ἡ προσωπικότης ἑκάστου ἔχει ἰδίαν μορφήν. 2. Ἡ **ὀργανικὴ δομή.** Ἡ προσωπικότης δὲν εἶναι ἁπλῶς ἄθροισμα στοιχείων ἢ λειτουργιῶν, ἀλλὰ ἡ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν λειτουργικὴ ὀργάνωσις αὐτῶν εἰς ἑνιαίαν καὶ ἀνεξάρτητον ὁλότητα. 3. Ἡ **ἐξέλιξις.** Ἡ προσωπικότης δὲν εἶναι στατική. Εἶναι δυναμικῆς ὑφῆς, ἐξελισσομένη καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Κληρονομικαὶ καταβολαί, ἔμφυτοι τάσεις, ἀποκτηθεῖσαι ἕξεις καὶ τρόποι ἐνεργείας, ποικίλαι ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος συμμετέχουν εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς προσωπικότητος. Ὁ ρόλος ἑκάστου τῶν παραγόντων ποικίλλει ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον, ἀπὸ ἡλικίας εἰς ἡλικίαν, ἀπὸ περιβάλλοντος εἰς περιβάλλον, ἀπὸ συγκυρίας εἰς συγκυρίαν. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ κατ' ἀναλογίαν.

Αἱ διάφοραι ψυχολογικαὶ σχολαί, μερικαὶ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, ἑρμηνεύουν τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος βάσει τοῦ γενικοῦ προσανατολισμοῦ των. Οὕτω ἄλλην ἑρμηνείαν δίδει ἡ ψυχολογία τῆς συμπεριφορᾶς, ἄλλην ἡ συνειρμικὴ ψυχολογία, ἄλλην ἡ κοινωνικὴ καὶ ἡ μορφολογική, ἄλλην ἡ ψυχανάλυσις κ.ο.κ.

Εἶναι ἐν τούτοις προφανὲς ὅτι εἰς τὸν σχηματισμὸν τῆς προσωπικότητος ἀτόμων μὲ φυσιολογικὸν τὸ κληρονομικὸν ὑπόβαθρον — ἤτοι τῆς μεγάλης πλειονότητος τῶν ἀτόμων — ἰδιαιτέρως ἀποφασιστικὸς εἶναι ὁ ρόλος τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος. Μέσα εἰς τὸ κοινωνικὸν περιβάλλον τὸ ἄτομον ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του δέχεται ποικίλας ἐπιδράσεις, αἱ ὁποῖαι ὁδηγοῦν εἰς τὴν κοινωνικοποίησίν του. Ἡ οἰκογένεια, τὸ σχολεῖον, οἱ διάφοροι ἄλλοι κοινωνικοὶ θεσμοὶ ἐπιδιώκουν τὴν κοινωνικοποίησιν τοῦ ἀτόμου, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ καταστήσῃ κανόνα καὶ βίωμά του τὴν καλλιέργειαν τῆς κοινωνίας, ἀποδεχόμενον τοὺς κανόνας ζωῆς, τὰς ἀξίας, τοὺς βασικοὺς αὐτῆς τρόπους ἀντιδράσεως κ.λπ.

Βεβαίως ὅλα τὰ ἄτομα τῆς αὐτῆς καινωνίας δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν προσωπικότητα. Τοῦτο εἶναι φυσικόν, διότι καὶ ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἀκόμη οἰκογενείας οὔτε τὸ σύνολον τῶν καταβολῶν οὔτε τὸ σύνολον τῶν συστηματικῶν ἢ τῶν τυχαίων ἐπιδράσεων εἶναι τὸ αὐτό. Ὅλα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὰ ἄτομα ὅμως τοῦ αὐτοῦ κοινωνικοῦ συνόλου ἔχουν ὡρισμένα κοινὰ γνωρίσματα (γλῶσσα, ἀποδοχὴ ὀργανώσεως τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, ἤθη, ἔθιμα κ.λπ.), τὰ ὁποῖα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὀνομασθοῦν «βασικὴ προσωπικότης» τῶν μελῶν παντὸς κοινωνικοῦ συνόλου. Πέριξ τοῦ πυρῆνος αὐτοῦ σχηματίζεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ προσωπικότης ἑκάστου, ἡ ὁποία ἀποκτᾷ μεγάλην ἢ μικρὰν ἀνεξαρτησίαν, παρουσιάζει μεγάλας ἢ μικρὰς ἀποκλίσεις, ἐμφανίζει τὰ ἴδια αὐτῆς γνωρίσματα, συμφώνως πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν παραγόντων, τοὺς ὁποίους ἔχομεν ἀναφέρει.

II. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Ἡ ἑλληνικὴ λέξις χαρακτὴρ χρησιμοποιεῖται διεθνῶς. Παράγεται ἐκ τοῦ ρήματος χαράσσω. Ἡ λέξις χαρακτὴρ ἐσήμαινε τόσον τὸ ὄργανον χαράξεως, ὅσον καὶ τὸ ἐκ τῆς χαράξεως προκῦπτον σχῆμα. Μεταφορικῶς σημαίνει τὸ ἰδιαίτερον σημεῖον ἢ τὰ ἰδιαίτερα σημεῖα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸ διακριτικὸν γνώρισμα ὡρισμένου ἀτόμου.

Ὅπως ὁ ὅρος «προσωπικότης», οὕτω καὶ ὁ ὅρος «χαρακτὴρ» χρησιμοποιεῖται ὑπὸ διαφόρους ἐννοίας. Ἀναφέρεται π.χ. ὁ ἰσχυρὸς χαρακτήρ, ὁ σταθερὸς χαρακτήρ, ὁ ἠθικὸς χαρακτὴρ κ.λπ. Ἀπὸ καθαρῶς ψυχολογικῆς πλευρᾶς ὁ ὅρος χαρακτὴρ σημαίνει τὸν ἰδιαίτερον τρόπον, μὲ τὸν ὁποῖον συναισθάνεται καὶ ἀντιδρᾷ τὸ ἄτομον.

Πολλοὶ μεταχειρίζονται χωρὶς διάκρισιν τοὺς ὅρους «προσωπικότης» καὶ «χαρακτήρ». Ἐν τούτοις μεταξὺ τῶν δύο ἐννοιῶν ὑπάρχει σαφὴς διαφορά. Ἡ ἔννοια τῆς προσωπικότητος εἶναι κατ' οὐσίαν δυναμική. Ὁ ἐρευνῶν τὴν προσωπικότητα στρέφεται κυρίως πρὸς τοὺς παράγοντας, οἱ ὁποῖοι τὴν προσδιορίζουν, καὶ πρὸς τοὺς διαφόρους σταθμοὺς τῆς ἐξελικτικῆς πορείας της. Ἡ ἔννοια τοῦ χαρακτῆρος περιέχει εἰς σημαντικὸν βαθμὸν τὸ στατικὸν στοιχεῖον. Ὁ ἐρευνῶν τὸν χαρακτῆρα ἀναζητεῖ τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τοῦ ἀτόμου, τὰ ὁποῖα περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον ἐμφανῶς συνοδεύουν αὐτὸ εἰς ὅλην τὴν ζωήν του. Ὁ εὐσυγκίνητος χαρακτὴρ παραμένει εὐσυγκίνητος παρ' ὅλην τὴν τελειοποίησιν τῆς προσωπικότητός του. Πρέπει ἀκόμη νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ χαρακτηρολογία δὲν τείνει, ὡς ἡ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἔρευνα τῆς προσωπικότητος, εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ συγκεκριμένου ἀτόμου. Εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν κατατάσσει τὰ ἄτομα εἰς τύπους, τονίζουσα τὰ κοινὰ σημεῖα τῶν ἀτόμων ἑκάστης ὁμάδος καὶ ὄχι τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα συνθέτουν τὴν μοναδικότητα ἑκάστου.

Ὁ διαχωρισμὸς τῶν ἀτόμων εἰς διαφόρους χαρακτῆρας καὶ ψυχολογικοὺς τύπους ἐπεχειρήθη ἐνωρίτατα. Ὁ Ἱπποκράτης εἶχε περιγράψει τέσσαρας τύπους : τὸν **αἱματώδη,** εὐσυγκίνητον καὶ εὐμετάβολον, τὸν **φλεγματικόν,** χωρὶς συναισθηματικὰς ἐξάρσεις καὶ μεταπτώσεις, τὸν **χολερικόν,** δραστήριον καὶ σταθερόν, καὶ τὸν **μελαγχολικόν,** μὲ πλούσιον ἐσωτερικὸν κόσμον.

Ἡ διαίρεσις αὐτὴ τοῦ Ἱπποκράτους ἀπετέλεσεν ἀφετηρίαν πολλῶν μεταγενεστέρων ἐργασιῶν. Ἡ Ὁλλανδικὴ π.χ. σχολή, τῆς ὁποίας ἡ τυπολογία ἔχει καὶ σήμερον πολλοὺς ὀπαδούς, διετήρησε τρεῖς ἐκ τῶν τύπων τοῦ Ἱπποκράτους. Οἱ ἱδρυταί της Heymans καὶ Wiersma διακρίνουν τοὺς ἑξῆς ὀκτὼ τύπους : Τὸν **αἱματώδη** (Βολταῖρος), τὸν **φλεγματικὸν** (Μπέρξον), τὸν **χολερικὸν** (Οὐγκώ), τὸν **συναισθηματικὸν** (Ρουσσώ), τὸν **νευρικὸν** (Βύρων), τὸν **περιπαθῆ** (Ναπολέων), τὸν **ἀπαθῆ** (Λουδοβῖκος 16ος) καὶ τὸν **ἄμορφον** (Λουδοβῖκος 15ος). Τὰς ἐργασίας τῆς Ὁλλανδικῆς σχολῆς συνέχισαν καὶ προέβαλον Γάλλοι ψυχολόγοι.

Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς χαρακτηρολογίας σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἐπίσης ἡ προσφορὰ τοῦ Kretschmer, ὁ ὁποῖος διακρίνει τρεῖς βιολογικοὺς τύπους, ἤτοι τὸν **λεπτόσωμον** ἢ σχιζοθυμικόν, ὑπερευαίσθητον παρὰ τὴν ἐπιφανειακήν του ψυχρότητα, ἐστραμμένον πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν ἑαυτόν του, ἰδεαλιστήν, μὲ πρωτοτυπίαν εἰς τὴν σκέψιν καὶ μὲ τάσιν πρὸς τὴν λογικὴν καὶ τὴν συστηματοποίησιν, τὸν **ἀθλητικόν,** συνήθως ὑψηλόσωμον καὶ ρωμαλέον, καὶ τὸν **πυκνὸν** ἢ κυκλοθυμικόν, μετρίου ἀναστήματος, εὐτραφῆ, ἐστραμμένον πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, αὐθόρμητον μὲ διάθεσιν μεταβαλλομένην κατὰ τὰς περιστάσεις, κοινωνικὸν καὶ ρεαλιστήν. Παραπλησία εἶναι καὶ ἡ διαίρεσις τοῦ Ἀμερικανοῦ Sheldon.

Ἄλλοι ἐρευνηταὶ ἐστήριξαν τὴν τυπολογίαν των ὄχι εἰς τὰ βιολογικὰ χαρακτηριστικά, ἀλλὰ εἰς τὴν συμπεριφορὰν καὶ τοὺς προσανατολισμοὺς τῶν ἀνθρώπων. Οὕτω ὁ Jung, περὶ τοῦ ὁποίου γίνεται λόγος εἰς τὸ τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, δια-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κρίνει δύο τύπους: τὸν **ἐσωστρεφῆ,** ἐστραμμένον πρὸς τὸν ἐσωτερικόν του κόσμον καὶ δίδοντα προτεραιότητα εἰς τὰς ἰδέας, καὶ τὸν **ἐξωστρεφῆ,** ἐστραμμένον πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα καὶ ἐπιδιώκοντα τὸ γόητρον, τὰς κοινωνικὰς ἐπαφὰς κ.λπ.

Μὲ βάσιν τὸν προσανατολισμὸν τῶν ἀτόμων πρὸς τὰς διαφόρους ἀξίας ὁ Spranger διακρίνει τέλος τοὺς ἑξῆς τύπους: Τὸν **οἰκονομικόν,** μὲ τάσιν πρὸς τὰς οἰκονομικὰς ἀξίας, τὸν **θεωρητικόν,** ἐνδιαφερόμενον κυρίως διὰ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἔρευναν, τὸν **αἰσθητικόν,** ἐστραμμένον πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ὡραίου εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν τέχνην, τὸν **κοινωνικόν,** φιλάλληλον καὶ πρόθυμον εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ ἄλλου, τὸν **πολιτικόν,** ἐκτιμῶντα ἰδιαιτέρως τὴν ἀπόκτησιν πολιτικῆς δυνάμεως καὶ τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας, καὶ τὸν **θρησκευτικόν,** μὲ προσήλωσιν εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ.

Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι τόσον ὁ Spranger, ὅσον καὶ οἱ λοιποὶ ἐρευνηταὶ δέχονται ὅτι ἀμιγεῖς τύποι δὲν ὑπάρχουν. Αἱ διαιρέσεις εἶναι ἐνδεικτικαὶ καὶ στηρίζονται εἰς ἰδιότητας, αἱ ὁποῖαι εἶναι μὲν ἐμφανέστεραι τῶν ἄλλων, ὄχι ὅμως καὶ ἀποκλειστικαί.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Διὰ ποῖα ἄτομα λέγομεν: «αὐτὸς εἶναι προσωπικότης»; Ἀναφέρατε κοινὰ χαρακτηριστικὰ προσωπικοτήτων, αἱ ὁποῖαι ἀνήκουν εἰς διαφόρους τομεῖς.

2. Ποῦ συμβάλλει περισσότερον ἡ ἀγωγή; Εἰς τὴν δημιουργίαν προσωπικοτήτων ἢ εἰς τὴν δημιουργίαν χαρακτήρων; Διατί;

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟΝ

ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ

Ἀνεφέρθημεν ἤδη εἰς τὴν ἑνότητα τῆς ψυχικῆς ζωῆς καὶ ἐτονίσαμεν ὅτι **ὁλόκληρος ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, σωματικὴ καὶ ψυχική, εἶναι ἑνιαία.** Διὰ νὰ κατανοήσωμεν καλύτερον τὴν ἀλήθειαν αὐτήν, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν δι' ὀλίγων τοὺς σωματικοὺς ἐκείνους μηχανισμούς, οἱ ὁποῖοι, ἐμφανέστερον καὶ ἀμεσώτερον τῶν ἄλλων, στηρίζουν καὶ ἐν πολλοῖς προσδιορίζουν τὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, δεχόμενοι μὲ τὴν σειράν των πρῶτοι αὐτοὶ τὰς ἐπιδράσεις ἐκ τοῦ ψυχικοῦ τομέως. Δύο συστήματα θὰ συγκεντρώσουν τὴν προσοχήν μας : **τὸ νευρικὸν καὶ τὸ ἐνδοκρινικόν.**

I. ΤΟ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Ἡ μελέτη τοῦ ζωικοῦ βασιλείου ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κυριωτέρα διαφορὰ μεταξὺ ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων ζῴων εὑρίσκεται εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ νευρικοῦ των συστήματος. Πράγματι, ὁ βαθμὸς τελειότητος τῆς συμπεριφορᾶς ἑνὸς ζῴου εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν βαθμὸν ἀναπτύξεως τοῦ νευρικοῦ του συστήματος. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἐξέλιξις τῆς ψυχικῆς ζωῆς προϋποθέτει παράλληλον τελειοποίησιν τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

Βλέπομεν οὕτω τὴν στενὴν σχέσιν, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ νευρικοῦ συστήματος καὶ ψυχικῆς ζωῆς. Γνωρίζομεν ἐξ ἄλλου ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν σοβαρῶν ψυχολογικῶν διαταραχῶν ὀφείλονται κυρίως εἰς προσβολὰς τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Δι' ὅλους τοὺς ἀνωτέρω λόγους καὶ πρὸς πληρεστέραν κατανόησιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς καὶ καταλληλοτέραν ρύθμισιν τῶν ἐνεργειῶν μας εἰς τὸν τομέα τῆς ψυχολογίας, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ λάβωμεν συνοπτικὴν ἔστω εἰκόνα τῆς δομῆς καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ νευρικοῦ μας συστήματος.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

α. Τὸ νευρικὸν κύτταρον

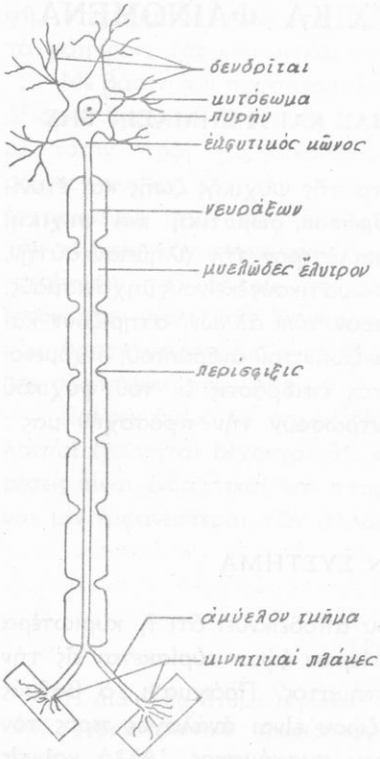

Εἰκ. 21.— Νευρικὸν κύτταρον

1. Τὰ κύρια συστατικά. Ὁ νευρικὸς ἱστὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ κύτταρα, τὰ ὁποῖα ὀνομάζονται **νευρῶνες.** Κάθε νευρικὸν κύτταρον περιλαμβάνει τὸν **πυρῆνα,** τὸ **κυτόσωμα,** τοὺς **δενδρίτας** καὶ τὸν **νευρίτην** ἢ **νευράξονα.** Οἱ δενδρῖται εἶναι ἀποφυάδες, αἱ ὁποῖαι διακλαδίζονται ὡς δένδρον. Ἕκαστον κύτταρον ἔχει ἕνα ἢ δύο τὸ πολὺ νευρίτας. Τὸ μῆκος τοῦ νευρίτου ποικίλλει. Ὑπάρχουν νευρῖται ὀλίγων χιλιοστῶν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι, τῶν ὁποίων τὸ μῆκος ὑπερβαίνει τὸ ἓν μέτρον. Οἱ πλεῖστοι τῶν νευριτῶν περιβάλλονται ὑπὸ λεπτοτάτου περιβλήματος (ἔλυτρον τοῦ Schwan) περιέχοντος **μυελίνην,** τὸ λευκὸν χρῶμα τῆς ὁποίας ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὸ φαιόχρουν τῶν κυτοσωμάτων. Δημιουργεῖται οὕτω ἡ διάκρισις μεταξὺ φαιᾶς οὐσίας (ὁμάδες κυτοσωμάτων) καὶ λευκῆς οὐσίας (νευρικαὶ ἶνες ἢ νευρῖται καλυπτόμενοι ὑπὸ μυελίνης).

2. Ἡ διεγερσιμότης τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Βασικὸν χαρακτηριστικὸν τοῦ νευρικοῦ ἱστοῦ εἶναι ἡ **διεγερσιμότης,** ἤτοι ἡ ἱκανότης τοῦ νευρικοῦ κυττάρου νὰ ἀντιδρᾷ εἰς δοθὲν ἐρέθισμα. Πάσης φύσεως ἐρεθίσματα εἶναι δυνατὸν νὰ διεγείρουν τὸν νευρικὸν ἱστόν. Ἕκαστον ὅμως κύτταρον μόνον εἰς ὡρισμένον ἐρέθισμα ἀντιδρᾷ ἢ εἰς ὁμάδα συγγενῶν ἐρεθισμάτων. Ἄλλα κύτταρα ἀντιδροῦν εἰς τὸ φῶς, ἄλλα

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἰς τὸν ἦχον, ἄλλα εἰς τὴν πίεσιν, ἄλλα εἰς τὴν θερμότητα κ.λπ. Ἡ ἰδιότης αὐτὴ τῶν κυττάρων καλεῖται **εἰδικὴ ἐρεθιστότης.**

Οὐδὲν ἐρέθισμα δύναται νὰ διεγείρῃ τὸ κύτταρον, ἂν ἡ ἔντασίς του δὲν ὑπερβαίνῃ ὡρισμένην ἐλαχίστην τιμήν. Τὸ κατώτατον ὅριον ἐντάσεως, διὰ τοῦ ὁποίου εἶναι δυνατὸν νὰ προκληθῇ ἀντίδρασις τοῦ κυττάρου, καλεῖται **βαλβίς.** Τὸ ἀποτελεσματικὸν ἐρέθισμα καλεῖται **βαλβιδικόν,** τὸ δὲ μὴ γινόμενον αἰσθητὸν **ὑποβαλβιδικόν.** Ἡ βαλβὶς δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ οὔτε δι' ὅλα τὰ ἄτομα οὔτε δι' ὅλα τὰ ἐρεθίσματα οὔτε δι' ὅλας τὰς συνθήκας.

Ἀνεξαρτήτως τῆς ἐντάσεώς του τὸ ἐρέθισμα πρέπει νὰ ἐνεργήσῃ ἐπὶ ὡρισμένον χρονικὸν διάστημα, ἄλλως δὲν γίνεται αἰσθητόν. Τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα αὐξάνεται, ὅσον ἡ ἔντασις τοῦ ἐρεθίσματος ἐλαττοῦται, λαμβάνει δὲ τὴν μεγίστην τιμήν, ὅταν τὸ ἐρέθισμα καθίσταται μόλις ἀποτελεσματικόν. Καλοῦμεν **χροναξίαν** τὸ ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖται, διὰ νὰ προκληθῇ ἀντίδρασις εἰς ἐρέθισμα διπλασίας ἐντάσεως τοῦ μόλις ἀποτελεσματικοῦ (πρότασις Lapique). Καὶ ἡ χροναξία ποικίλλει κατὰ τὰ ἄτομα, τὸ εἶδος τοῦ ἐρεθίσματος κ.λπ.

Τὸ μέγεθος τῆς ἀντιδράσεως δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἐντάσεως τοῦ ἐρεθίσματος. Τὸ νευρικὸν κύτταρον ἢ δὲν ἀντιδρᾷ, ἐφ' ὅσον τὸ ἐρέθισμα εἶναι ὑποβαλβιδικόν, ἢ ἀντιδρᾷ, ἐφ' ὅσον τὸ ἐρέθισμα εἶναι ἀποτελεσματικόν. Περαιτέρω ἔντασις τοῦ ἐρεθίσματος οὐδόλως ἐπηρεάζει τὸ μέγεθος τῆς ἀντιδράσεως. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ καλεῖται νόμος τοῦ **«ὅλον ἢ οὐδέν».**

3. Ἡ ἀγωγιμότης τοῦ νευρικοῦ κυττάρου. Ἡ νευρικὴ διέγερσις, τὴν ὁποίαν προκαλεῖ τὸ ἐρέθισμα, δὲν παραμένει **τοπική,** ἀλλὰ **μεταβιβάζεται** τόσον κατὰ μῆκος τοῦ αὐτοῦ κυττάρου, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ ἑνὸς κυττάρου εἰς ἕτερον τῆς αὐτῆς νευρικῆς ὁδοῦ. Ἡ ἰδιότης αὐτὴ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καλεῖται **ἀγωγιμότης** καὶ ἡ **ἀγομένη** διέγερσις **νευρικὴ ὤσις.** Διακρίνομεν οὕτω ἀγωγὴν ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ κυττάρου καὶ ἀγωγὴν ἐκ τοῦ ἑνὸς κυττάρου εἰς τὸ ἑπόμενον.

Ἡ ἀγωγὴ ἐντὸς τοῦ κυττάρου συνοδεύεται ἀπὸ διάφορα χημικά, μηχανικὰ καὶ λοιπὰ φαινόμενα, ἐμφανέστερα ὅμως εἶναι τὰ ἠλεκτρικὰ φαινόμενα. Τὸ ἐρέθισμα προκαλεῖ ἐκπόλωσιν τῆς μεμβράνης, ἡ ὁποία μεταδίδεται κατὰ μῆκος τῆς νευρικῆς ἰνός.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

β. Διαίρεσις τοῦ νευρικοῦ συστήματος

Τὸ νευρικὸν σύστημα τοῦ ἀνθρώπου διαιρεῖται εἰς δύο μέρη : 1) εἰς τὸ **κεντρικὸν** καὶ 2) εἰς τὸ **αὐτόνομον.** Ἡ διαίρεσις αὐτὴ δὲν στηρίζεται εἰς τὴν τοπογραφίαν τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἀλλὰ εἰς τὸν τρόπον λειτουργίας αὐτοῦ. Τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα ὀνομάζεται οὕτω, ὄχι διότι ὅλα τὰ τμήματα αὐτοῦ εὑρίσκονται εἰς τὸ κέντρον, ἀλλὰ διότι, εἴτε εἰς τὴν κεφαλὴν εὑρίσκονται εἴτε εἰς τὰ ἄκρα, **ὑπακούουν εἰς κεντρικὴν λειτουργίαν,** ἀσκουμένην ὑπὸ τοῦ ἐγκεφάλου, ὁ ὁποῖος συντονίζει τὴν ἐνέργειάν των.

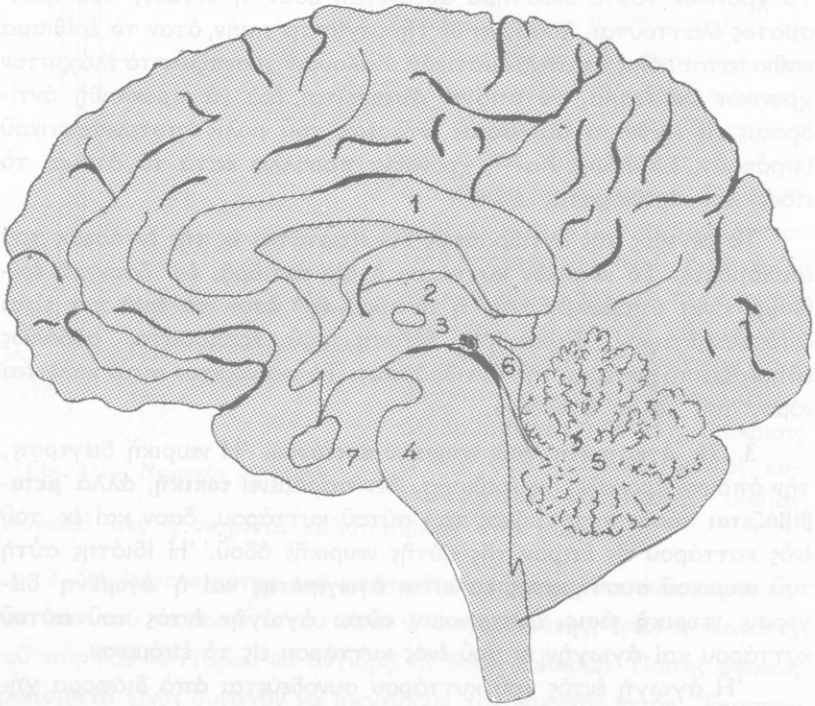

Εἰκ. 22. — Σχηματικὴ παράστασις μέσης ὀβελιαίας τομῆς τοῦ ἐγκεφάλου. 1.— Μεσολόβιον. 2.— Ὀπτικὸς θάλαμος. 3.— Ὑποθάλαμος. 4.— Γέφυρα. 5.— Παρεγκεφαλίς. 6.— Τετράδυμον. 7.— Ὑπόφυσις.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τὸ αὐτόνομον νευρικὸν σύστημα λαμβάνει τὸ ὄνομά του ἐκ τοῦ ὅτι ἐργάζεται ἀνεξαρτήτως τῆς κεντρικῆς λειτουργίας. Εἴτε θέλει ὁ ἐγκέφαλος εἴτε ὄχι, ἡ καρδία πάλλεται, ὁ στόμαχος ἐργάζεται, τὰ σπλάγχνα γενικῶς λειτουργοῦν.

Τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα περιλαμβάνει τὸν **ἐγκέφαλον,** τὸν **νωτιαῖον μυελόν, τὰ νεῦρα** καὶ τὰ **γάγγλια.** Τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν νωτιαῖον μυελὸν διαπερᾷ σωλὴν σχηματίζων ἐντὸς τῆς περιοχῆς τοῦ κρανίου τέσσαρας κοιλίας καὶ περιέχων τὸ **ἐγκεφαλονωτιαῖον** ὑγρόν, διαυγὲς καὶ ἄχρουν.

Τὸ αὐτόνομον νευρικὸν σύστημα διαιρεῖται εἰς τὸ **συμπαθητικὸν** καὶ τὸ **παρασυμπαθητικόν.** Παρὰ τὴν ἀνεξάρτητον λειτουργίαν του τὸ αὐτόνομον νευρικὸν σύστημα εὑρίσκεται εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὸ κεντρικόν, ἡ δὲ λειτουργία τοῦ ἑνὸς ἐπηρεάζεται ἐκ τῆς λειτουργίας τοῦ ἄλλου.

γ. Ὁ ἐγκέφαλος

Ὁ ἐγκέφαλος ἀποτελεῖται ἀπό πέντε μέρη, τὰ ὁποῖα εἶναι : **ὁ τελικός, ὁ διάμεσος, ὁ μέσος, ὁ ὀπίσθιος καὶ ὁ ἔσχατος.** Τὸ μῆκος τοῦ ἐγκεφάλου ἀνέρχεται εἰς 160 ἕως 170mm, τὸ πλάτος εἰς 140mm καὶ τὸ ὕψος εἰς 125mm, τὸ δὲ μέσον βάρος αὐτοῦ εἰς 1400 περίπου γραμμάρια διὰ τοὺς ἄνδρας καὶ 1250 γραμμάρια περίπου διὰ τὰς γυναῖκας.

1. Ὁ τελικὸς ἐγκέφαλος. Ὁ τελικὸς ἐγκέφαλος καταλαμβάνει τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς κρανιακῆς κοιλότητος. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ δύο **ἡμισφαίρια,** τὰ ὁποῖα χωρίζονται μεταξύ των διὰ τῆς **ἐπιμήκους σχισμῆς,** τοὺς **συνδέσμους** τῶν ἡμισφαιρίων (μεσολόβιον, ψαλίδα, διαφανὲς καὶ πρόσθιον διάφραγμα) καὶ τοὺς **πυρῆνας** (ραβδωτὸν σῶμα, ταινιοειδὴς καὶ ἀμυγδαλοειδὴς πυρήν). Εἰς ἕκαστον ἡμισφαίριον ὁ ἐγκεφανολωτιαῖος σωλὴν σχηματίζει κοιλότητα, τὴν **πλαγίαν κοιλίαν.**

Ἕκαστον ἡμισφαίριον παρουσιάζει τρεῖς ἐπιφανείας : τὴν ἐσωτερικήν, τὴν ἐξωτερικὴν καὶ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν. Αἱ ἐπιφάνειαι τῶν ἡμισφαιρίων δὲν εἶναι ἐπίπεδοι, ἀλλὰ ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐπάρματα, τὰς **ἕλικας,** καὶ ἀπὸ **αὔλακας ἢ σχισμάς.** Δύο βαθεῖαι αὔλακες, ἡ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κεντρικὴ σχισμὴ τοῦ Rolando καὶ ἡ **πλαγία σχισμὴ** ἢ σχισμὴ τοῦ Sylvius, εἶναι ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικαὶ καὶ ὀνομάζονται **πρωτογενεῖς**.

Ἂν παρατηρήσωμεν τομὴν ἡμισφαιρίου, θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι τοῦτο ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο διαφορετικῆς ἀποχρώσεως οὐσίας, τὴν φαιὰν καὶ τὴν λευκήν.

Ἡ **φαιὰ οὐσία** ἢ **ἐγκεφαλικὸς φλοιὸς** εὑρίσκεται εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ ἡμισφαιρίου καὶ καλύπτει εἰς ἀρκετὸν πάχος τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ. Διὰ τῶν σχισμῶν καὶ τῶν ἑλίκων ἡ ἐπιφάνεια, τὴν ὁποίαν καλύπτει ἡ φαιὰ οὐσία, αὐξάνεται σημαντικῶς. Ἡ φαιὰ οὐσία ἀποτελεῖται, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ τὰ σώματα τῶν

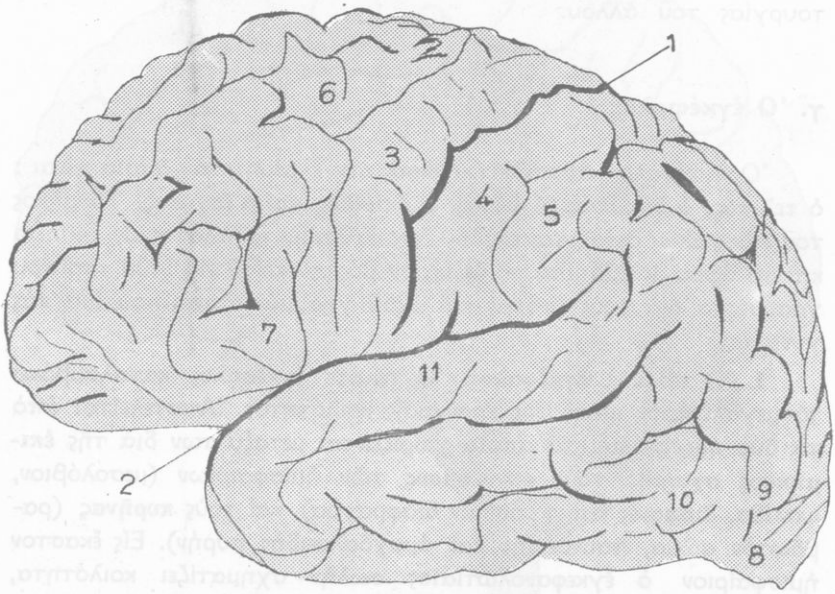

Εἰκ. 23. — Σχηματικὴ παράστασις ἐξωτερικῆς ὄψεως ἡμισφαιρίου. 1.— Κεντρικὴ αὔλαξ (Rolando). 2.— Σχισμὴ τοῦ Sylvius. 3.— Προσθία κεντρικὴ ἕλιξ (κινητικὰ κέντρα). 4.— Ὀπισθία κεντρικὴ ἕλιξ (αἰσθητικὸν κέντρον). 5.— Αἰσθητικὸν κέντρον. 6.— Προκινητικὴ χώρα. 7.— Ἕλιξ τοῦ Broca (κινητικὸν κέντρον λόγου) 8,9,10.— Κέντρον ὁράσεως. 11.— Ἀκοή.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

νευράδων. Ἡ σημασία της διὰ τὴν ψυχικὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τεραστία. Ἀποτελεῖ τὸν κατ' ἐξοχὴν νευρικὸν σχηματισμόν, ὁ ὁποῖος διαχωρίζει τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τὰ ζῷα. Μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον λαμβάνει αὕτη τὴν τελικὴν καὶ τελειοτέραν ἀνάπτυξίν της τόσον εἰς ποσότητα, ὅσον καὶ εἰς πλοῦτον σχηματισμῶν καὶ λειτουργιῶν. Εἰς αὐτὴν ἐναποτίθενται ὅλαι αἱ ἐπιδράσεις τοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι ἡ ἕδρα ὅλων τῶν ἀνωτέρων ψυχικῶν λειτουργιῶν. Εἰς αὐτὴν ἀπολήγουν αἱ πληροφορίαι τῶν ὀργάνων, τὰ ὁποῖα ἐξασφαλίζουν τὰς σχέσεις καὶ τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ περιβάλλον. Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ὑπάρχουν εἰδικαὶ περιοχαὶ (κέντρα), ἀφιερωμέναι εἰς τὴν ἁφήν, τὴν ὅρασιν, τὴν ἀκοὴν καὶ τὰς λοιπὰς αἰσθήσεις. Δισεκατομμύρια κυττάρων ἐξασφαλίζουν τὴν ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῶν διαφόρων τμημάτων αὐτῆς, ὥστε νὰ ἐπιτυγχάνεται ὁ συνδυσμὸς τῶν ἐνεργειῶν καὶ ἡ ἔνταξις τῆς πληροφοριῶν εἰς τὸ σύνολον τῆς συνειδήσεως. Ἀπὸ τὴν φαιὰν οὐσίαν ἐκκινοῦν ὅλαι αἱ βουλητικαὶ ἐνέργειαι καὶ ὅλαι αἱ συνειδηταὶ κινήσεις. Μεταξὺ τῶν ἀπειραρίθμων λειτουργιῶν της ἀξίζει νὰ ἀναφερθῇ ἡ ἀνασχετική της ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν μηχανισμῶν, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν λειτουργίαν τῶν ἐνστίκτων, καὶ ἡ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐξασφάλισις τῆς προσηρμοσμένης εἰς τὰς ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς ἀπαιτήσεις συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ προβολὴ ἑνὸς αἰσθητικοῦ ἢ κινητικοῦ ὀργάνου εἰς τὸν φλοιὸν δὲν εἶναι ἀνάλογος τοῦ μεγέθους τοῦ ὀργάνου, ἀλλὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς λειτουργικῆς σημασίας αὐτοῦ. Ὁ ἀμφιβληστροειδὴς ἐπὶ παραδείγματι προβάλλεται εἰς χώραν μεγαλυτέραν ἐκείνης τῆς κοιλίας. Ἡ **λευκὴ οὐσία** περιλαμβάνει τὰς ἐμμυέλους ἶνας τῶν κινητικῶν, αἰσθητικῶν καὶ συνδετικῶν κυττάρων τοῦ ἐγκεφάλου, ὡς καὶ τὰς ἀπολήγουσας εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἶνας.

2. Ὁ διάμεσος ἐγκέφαλος. Ὁ διάμεσος ἐγκέφαλος καταλαμβάνει τὸν πέριξ τῆς τρίτης κοιλίας τοῦ ἐγκεφαλονωτιαίου σωλῆνος χῶρον. Ἀποτελεῖται ἐκ τῶν **ὀπτικῶν θαλάμων,** τοῦ **ὑποθαλάμου,** τοῦ **ἐπιθαλάμου** (ἐπίφυσις ἢ κωνάριον) καὶ τῆς **ὑποφύσεως.** Εἰς τὸ κεφάλαιον αὐτὸ θὰ ἀναφέρωμεν ὀλίγα περὶ ὀπτικῶν θαλάμων καὶ ὑποθαλάμου.

3. Ὁ μέσος ἐγκέφαλος. Ὁ μέσος ἐγκέφαλος συνδέει τὸ πρόσθιον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

μὲ τὸ ὀπίσθιον μέρος τοῦ ἐγκεφάλου. Περιλαμβάνει ἀνιούσας καὶ κατιούσας νευρικὰς ἶνας, τὸ **τετράδυμον,** τὰ **σκέλη** τοῦ ἐγκεφάλου, τοὺς **βραχίονας** τοῦ τετραδύμου καὶ τὸν **ὑδραγωγὸν** τοῦ Sylvius.

4. Ὁ ὀπίσθιος ἐγκέφαλος. Ὁ ὀπίσθιος ἐγκέφαλος περιλαμβάνει τὴν **γέφυραν** καὶ τὴν **παρεγκεφαλίδα,** ἡ ὁποία χωρίζεται ἐκ τῶν ἡμισφαιρίων διὰ τῆς **ἐγκαρσίας** ἐγκεφαλικῆς σχισμῆς.

Ἡ παρεγκεφαλίς, ὡς καὶ τὰ ἡμισφαίρια, ἐξωτερικῶς μὲν ἀποτελεῖται ἐκ φαιᾶς οὐσίας, ἐσωτερικῶς δὲ ἐκ λευκῆς. Τομὴ τῆς παρεγκεφαλίδος κάθετος πρὸς τὰς ἕλικας αὐτῆς δίδει τὸν εἰκόνα δένδρου (δένδρον τῆς ζωῆς.) Ἡ λειτουργία τῆς παρεγκεφαλίδος δὲν ἔχει πλήρως διερευνηθῆ. Διετυπώθησαν πλεῖσται ὑποθέσεις, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται εἰσέτι εἰς τὸ στάδιον τῆς ἐρεύνης. Σήμερον πάντως γνωρίζομεν ὅτι μεταξὺ τῶν λειτουργιῶν τῆς παρεγκεφαλίδος εἶναι ὁ συντονισμὸς τῶν ἐκ τοῦ λαβυρίνθου ἐκκινούντων ἀνακλαστικῶν ἰσορροπίας, ἡ ἀποφασιστικὴ συμμετοχή της εἰς τὰ ἀνακλαστικὰ τῆς στάσεως τοῦ σώματος καὶ εἰς τὴν ρύθμισιν τοῦ μυϊκοῦ τόνου καὶ ἡ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ φλοιοῦ τῶν ἡμισφαιρίων ὁλοκλήρωσις τῶν κινήσεων.

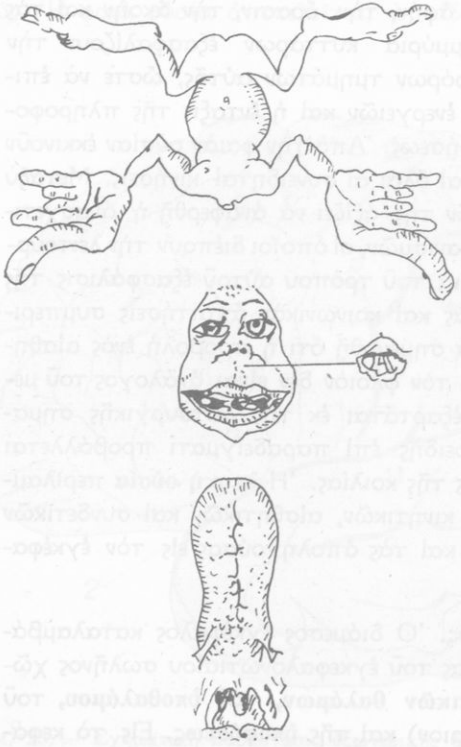

Εἰκ. 24. — Ἡ κατανομὴ καὶ ἡ διάταξις τῆς προσθίας κεντρικῆς ἕλικος (κινητικὴ μοῖρα). Ἡ ἐπιφάνεια κατανέμεται ἀναλόγως τῆς κινητικότητος καὶ ὄχι ἀναλόγως τοῦ μεγέθους ἑκάστου ὀργάνου.

5. Ὁ ἔσχατος ἐγκέφαλος. Ὁ ἔσχατος ἐγκέφαλος ἢ **προμήκης** συνδέει τὸν ἐγκέφαλον μετὰ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Διασχίζεται ἀπὸ ἀνι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ούσας καὶ κατιούσας νευρικὰς ἶνας. Ἐξ αὐτοῦ φύονται τὰ περισσότερα κρανιακὰ νεῦρα. Περιέχει ἐπίσης αὐτόνομα γάγγλια, ὡς εἶναι τὸ κέντρον τῆς ἀναπνοῆς, τὸ κέντρον τῶν καρδιακῶν παλμῶν καὶ τὸ κέντρον τῆς ἀρτηριακῆς πιέσεως, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶναι εὐνόητον, ἐξασφαλίζουν τὰς ζωτικὰς λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ. Παρατηροῦμεν δηλαδὴ ὅτι εἰς μὲν τὰ κατώτερα ἐπίπεδα τοῦ ἐγκεφάλου ἑδρεύουν τὰ κέντρα ζωτικῶν βιολογικῶν λειτουργιῶν, εἰς δὲ τὰ ἀνώτερα ἐπίπεδα εὑρίσκονται τὰ κέντρα τῶν ἀνωτέρων πνευματικῶν λειτουργιῶν.

δ. Ὁ νωτιαῖος μυελὸς

Ὁ νωτιαῖος μυελὸς περιέχεται ἐντὸς τοῦ σπονδυλικοῦ σωλῆνος ὡς συνέχεια τοῦ προμήκους. Δὲν ἐπεκτείνεται ὅμως μέχρι τέλους τῆς σπονδυλικῆς στήλης. Συνήθως περατοῦται εἰς τὸ ὕψος τοῦ πρώτου ὀσφυϊκοῦ σπονδύλου καὶ σπανιώτατα μέχρι τοῦ τρίτου. Διαιρεῖται εἰς πέντε μοίρας : τὴν αὐχενικήν, τὴν θωρακικήν, τὴν ὀσφυϊκήν, τὴν ἱερὰν καὶ τὴν κοκκυγικήν. Εἰς τὸν ἄνδρα ὁ νωτιαῖος μυελὸς ἔχει μῆκος 45 ἑκατ. καὶ βάρος 26-28 γραμμαρίων. Εἰς τὴν γυναῖκα τὸ μῆκος του ἀνέρχεται εἰς 41-43 ἑκατ. καὶ τὸ βάρος του εἰς 26-27 γραμμάρια.

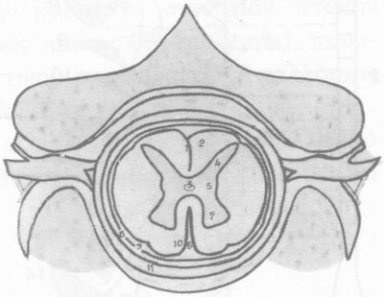

Εἰκ. 25. — Ἐγκαρσία τομὴ σπονδυλικοῦ σωλῆνος καὶ νωτιαίου μυελοῦ, σχηματικῶς. 1.— Ὀπισθία μέση αὖλαξ. 2.— Ὀπισθία δέσμη. 3.—Κεντρικὸς νευρικὸς σωλήν. 4.— Ὀπίσθιον κέρας. 5.— Μεσοκεράτιος ζώνη. 6.— Προσθία μέση αὖλαξ. 7.— Πρόσθιον κέρας. 8.— Χοριοειδὴς μῆνιγξ. 9.— Ἀραχνοειδὴς μῆνιγξ. 10.— Προσθία δέσμη. 11.— Σκληρὰ μῆνιγξ.

Ἡ ἐσωτερικὴ δομὴ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ εἶναι ἁπλουστέρα τῆς τοῦ ἐγκεφάλου. Εἰς οἱονδήποτε σημεῖον καὶ ἂν ἐπιχειρήσωμεν τομήν, θὰ λάβωμεν τὴν αὐτὴν περίπου πάντοτε εἰκόνα : ἐσωτερικῶς εὑρίσκεται ἡ **φαιὰ** οὐσία, ἐξωτερικῶς ἡ **λευκὴ οὐσία** (διάταξις ἀντίστροφος τῆς τοῦ ἐγκεφάλου), εἰς τὸ κέντρον ὁ **κεντρικὸς νευρικὸς σωλήν.**

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ε. Τὸ αὐτόνομον νευρικὸν σύστημα

Ἐνῷ τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα ρυθμίζει τὰς ζωικὰς λειτουργίας καὶ ἐξασφαλίζει τὰς σχέσεις τοῦ ὀργανισμοῦ πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, τὸ αὐτόνομον νευρικὸν σύστημα ἐλέγχει τὰς ἐσωτερικὰς λειτουργίας τοῦ ὀργανισμοῦ, ἀποστέλλον νευρικὰς ἶνας εἰς τὴν καρδίαν, τοὺς λείους μῦς καὶ τοὺς ἀδένας.

Εἶναι σύστημα κατὰ κύριον λόγον κινητικὸν καὶ ὄχι μεικτόν, ὡς συμβαίνει μὲ τὸ κεντρικὸν σύστημα. Λειτουργεῖ ὡς ἐνιαῖον ὅλον καὶ δὲν παρουσιάζει τὸν καταμερισμόν, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖται εἰς τὴν κεντρικὴν λειτουργίαν.

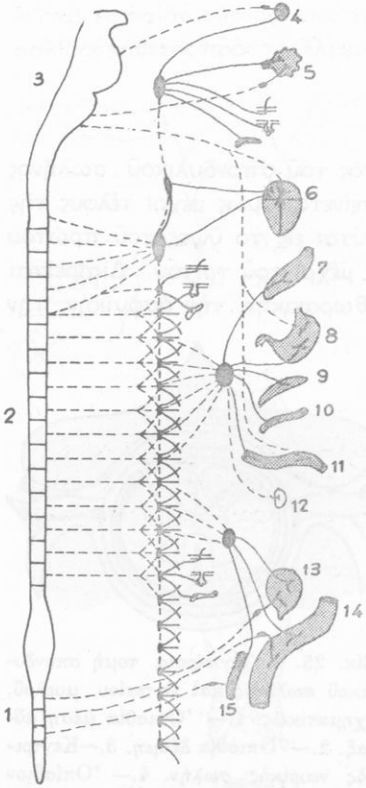

Εἰκ. 26. — Σχηματικὴ παράστασις τοῦ αὐτονόμου νευρικοῦ συστήματος· Διὰ συνεχῶν γραμμῶν τὸ συμπαθητικόν, διὰ διακεκομμένων τὸ παρασυμπαθητικόν.

Τόσον ἀνατομικῶς, ὅσον καὶ λειτουργικῶς τὸ αὐτόνομον νευρικὸν σύστημα διαιρεῖται εἰς δύο μέρη : τὸ **συμπαθητικὸν** καὶ τὸ **παρασυμπαθητικόν.** Τὰ δύο συστήματα δροῦν ἀνταγωνιστικῶς. Ὅλα δηλαδὴ τὰ σπλάγχνα δέχονται ταυτοχρόνως τόσον τὴν ἐπίδρασιν τοῦ συμπαθητικοῦ, ὅσον καὶ ἐκείνην τοῦ παρασυμπαθητικοῦ συστήματος. Ἐκεῖ ὅμως ὅπου τὸ συμπαθητικὸν δραστηριοποιεῖ, τὸ παρασυμπαθητικὸν συνήθως δρᾷ ἀνασχετικῶς. Καὶ ἀντιστρόφως, ὅπου τὸ συμπαθητικὸν δρᾷ ἀνασχετικῶς, τὸ παρασυμπαθητικὸν συνήθως δραστηριοποιεῖ. Ὁ ἀνταγωνισμὸς αὐτὸς τῶν δύο συστημάτων ἐξασφαλίζει τὴν ἰσορροπίαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὀργανισμοῦ. Ἡ ἰσορροπία αὐτὴ διαταράσσεται, εἴτε διότι προκύπτουν εἰδικαὶ ἀνάγκαι τοῦ ὀργανισμοῦ εἴτε διότι παρουσιάζεται ἀνωμαλία.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τὸ συμπαθητικὸν σύστημα ἄλλα ὄργανα δραστηριοποιεῖ καὶ ἄλλων ἀναστέλλει τὴν δραστηριότητα. Γενικῶς δραστηριοποιεῖ τὰ ὄργανα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα κινητοποιοῦν τὸν ὀργανισμὸν καὶ μετατρέπουν εἰς ἐνέργειαν τὰ ἀποθέματα αὐτοῦ. Εἶναι ἑπομένως τὸ κατ' ἐξοχὴν ὄργανον, τὸ ὁποῖον προετοιμάζει τὸν ὀργανισμὸν διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν κρισίμων καὶ ἐκτάκτων καταστάσεων. Μερικὰ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπιφέρει, εἶναι καὶ τὰ ἑξῆς : διαστέλλει τὴν κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ, συστέλλει τὰς ἐγκεφαλικὰς ἀρτηρίας, ἐπιταχύνει τὴν καρδιακὴν λειτουργίαν, ἀναστέλλει τὰς στομαχικὰς συστολὰς καὶ ἐκκρίσεις, τὴν ἀφόδευσιν κ.λπ.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ συμπαθητικόν, τὸ παρασυμπαθητικὸν σύστημα δραστηριοποιεῖ τοὺς μηχανισμοὺς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐξασφαλίζουν ἀποθέματα ἐνεργείας εἰς τὸν ὀργανισμὸν καὶ προστατεύουν τοὺς ὀργανικοὺς ἱστούς. Ὁ ρόλος του ἑπομένως εἶναι **ἀναβολικός,** ἐνῷ ὁ ρόλος τοῦ συμπαθητικοῦ εἶναι **καταβολικός.** Οὕτω τὸ παρασυμπαθητικὸν συστέλλει τὴν κόρην τοῦ ὀφθαλμοῦ (προστασία τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀπὸ ὑπερβολικὸν φῶς), περιορίζει τοὺς καρδιακοὺς παλμούς, προκαλεῖ ἀγγειοδιαστολὴν καὶ κατὰ συνέπειαν πτῶσιν τῆς ἀρτηριακῆς πιέσεως (περιορισμὸς καύσεων), ὑποβοηθεῖ ποικιλοτρόπως τὴν λειτουργίαν τοῦ πεπτικοῦ συστήματος, ἀπαλλάσσει τὸν ὀργανισμὸν ἀπὸ βλαβερὰς οὐσίας διὰ τῶν κενώσεων κ.ο.κ.

Εἰς ἄλλα ἄτομα ὑπερτερεῖ τὸ συμπαθητικὸν καὶ εἰς ἄλλα τὸ παρασυμπαθητικόν. Αἱ ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος εἶναι ἄμεσοι καὶ ἐμφανεῖς.

II. ΤΟ ΕΝΔΟΚΡΙΝΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

Ἐνδοκρινεῖς λέγονται οἱ ἀδένες ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν ἐκφορητικὸν πόρον, ὥστε τὰ προϊόντα τῶν ἐκκρίσεων νὰ κατευθύνωνται πρὸς εἰδικὰ ὄργανα, ἀλλὰ ἐκκρίνουν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ αἷμα. Τὰ ἐκκρίματα τῶν ἐνδοκρινῶν ἀδένων ὀνομάζονται **ὁρμόναι.** Αἱ ὁρμόναι εἶναι δραστικαὶ χημικαὶ οὐσίαι, αἱ ὁποῖαι ἐπιδροῦν ποικιλοτρόπως ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ : ὑπεισέρχονται εἰς τὸν μεταβολισμὸν διαφόρων συστατικῶν, ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ ἰσορροπίας, μετέχουν ἀποτελεσματικῶς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ χαρακτῆρος, ρυθμίζουν βασικὰς λειτουργίας κ.λπ.

Ἡ δρᾶσις ἑκάστου τῶν ἐνδοκρινῶν ἀδένων δὲν εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς δράσεως τῶν ὑπολοίπων. Ὑφίσταται συντονισμὸς τῆς λειτουργίας τοῦ ἐνδοκρινικοῦ συστήματος, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἐνέργεια τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν ἀδένων νὰ ἐπηρεάζῃ τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἄλλου. Γενικῶς τὸ ἐνδοκρινικὸν σύστημα παρομοιάζεται πρὸς ὀρχήστραν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ παραφωνία ὡρισμένου ὀργάνου καταστρέφει ὁλόκληρον τὴν μελῳδίαν. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ἐνδοκρινικῆς αὐτῆς ἰσορροπίας εὑρίσκεται, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἡ ὑπόφυσις.

Πέρα ὅμως τῆς μεταξύ των ἐξαρτήσεως οἱ ἐνδοκρινεῖς ἀδένες συνδέονται πρὸς τὸ νευρικὸν σύστημα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀσκοῦν καὶ ἐκ τοῦ ὁποίου δέχονται ἐπιδράσεις. Οὕτω ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται τὰ μέγιστα ἐκ τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τῶν δύο αὐτῶν συστημάτων, τὰ ὁποῖα κατὰ κύριον λόγον ἀποτελοῦν τὴν φυσιολογικὴν αὐτῆς ὑποδομήν.

Ἐνδοκρινεῖς ἀδένες, οἱ ὁποῖοι κυρίως ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς, εἶναι :

1. Ἡ ὑπόφυσις, ἡ ὁποία εὑρίσκεται κάτωθεν τοῦ διαμέσου ἐγκεφάλου, εἰς τὸ τουρκικὸν ἐφίππιον. Παρὰ τὸ μικρόν της μέγεθος (τὸ βάρος της εἶναι ὀλιγώτερον τοῦ γραμμαρίου) παρουσιάζει πολύπλοκον ὑφὴν καὶ ἐκτελεῖ πλῆθος λειτουργιῶν. Θεωρεῖται ὁ σπουδαιότερος τῶν ἐνδοκρινῶν ἀδένων, τῶν ὁποίων μάλιστα ρυθμίζει τὴν λειτουργίαν.

Ἐκκρίνει τὴν **αὐξητικὴν** ἢ **σωματοτρόπον** ὁρμόνην, ἡ ὁποία ρυθμίζει τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σώματος, καὶ τὰς **τροπίνας,** αἱ ὁποῖαι ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς λειτουργίας τῶν ἄλλων ἀδένων.

2. Ὁ **θυρεοειδὴς** ἀδήν, ὁ ὁποῖος εὑρίσκεται εἰς τὸ ὕψος τοῦ τραχήλου, ἀμέσως ὑπὸ τὸν λάρυγγα καὶ πρὸ τῆς τραχείας. Τὸ βάρος του ἀνέρχεται εἰς 20 ἕως 40 γραμμάρια, ποικίλλει δὲ ἀναλόγως τοῦ φύλου (μεγαλύτερον ἐπὶ τῶν γυναικῶν), τῆς γεωγραφικῆς περιοχῆς (μεγαλύτερον εἰς τοὺς ὀρεσιβίους) καὶ τῆς ἐποχῆς (περὶ τὸ τέλος τοῦ χειμῶνος μεγαλύτερον, περὶ τὸ τέλος τοῦ θέρους μικρότερον). Ἐκκρίνει τὴν **θυροξίνην,** ὁρμόνην πλουσίαν εἰς ἰώδιον. Ἡ σημασία τῆς θυροξίνης διὰ τὸν ὀργανισμὸν εἶναι μεγίστη. Αὕτη ἐπιδρᾷ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐπὶ τῆς διεγερσιμότητος τοῦ συμπαθητικοῦ συστήματος καὶ μετέχει ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν ρύθμισιν τοῦ μεταβολισμοῦ τῶν σακχάρων, λευκωμάτων, λιπῶν καὶ ὑδατανθράκων.

Ὑπολειτουργία τοῦ θυρεοειδοῦς ἀδένος ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἡλικίας προκαλεῖ τὸν **κρετινισμὸν** καὶ τὸ **μυξοίδημα.** Ἀμφότεραι αἱ παθήσεις συνοδεύονται ἀπὸ διαταραχὴν τῆς ψυχικῆς ζωῆς (ἀσθενὴς μνήμη, νοητικὴ ἀνεπάρκεια, ἀσθενὴς προσοχὴ κ.λπ.).

Ὑπερλειτουργία τοῦ θυρεοειδοῦς προκαλεῖ τὴν **ἐξόφθαλμον βρογχοκήλην,** ἡ ὁποία παρουσιάζεται συνηθέστερον ἐπὶ τῆς γυναικός.

3. Τὰ ἐπινεφρίδια, τὰ ὁποῖα ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς ψυχικῆς ζωῆς διὰ πλήθους ὁρμονῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων χαρακτηριστικαὶ εἶναι ἡ **κορτιζόνη** καὶ ἡ **ἀδρεναλίνη.**

4. Τὸ πάγκρεας, τὸ ὁποῖον, διὰ τοῦ ρυθμιστικοῦ μέσῳ τῆς **ἰνσουλίνης** ρόλου του ἐπὶ τοῦ μεταβολισμοῦ τοῦ σακχάρου ἐπιδρᾷ ἀμέσως ἐπὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου.

5. Οἱ γεννητικοὶ ἀδένες, τῶν ὁποίων ἡ λειτουργία γίνεται ἐμφανὴς κυρίως κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἥβης καὶ προκαλεῖ ἀληθινὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν ψυχικὴν ζωήν.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Κατὰ ποῖον τρόπον τὸ νευρικὸν σύστημα συμμετέχει εἰς τὴν ψυχικὴν ζωήν ;

2. Ποῖος εἰδικώτερον ὁ ρόλος τοῦ ἐγκεφάλου εἰς τὰς νοητικὰς καὶ τὰς βουλητικὰς ἐνεργείας ;

3. Εἰς ποῖον τομέα τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἐπιδρᾷ περισσότερον τὸ αὐτόνομον νευρικὸν σύστημα ; Ἀναφέρατε παραδείγματα.

4. Διατί λέγομεν ὅτι ἡ ὑπόφυσις εἶναι «ὁ μαέστρος τῆς ἐνδοκρινικῆς ὀρχήστρας» ;

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ
ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΑΣΕΙΣ

Ι. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

α. Μυθικοὶ καὶ πρῶτοι ἱστορικοὶ χρόνοι

Τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα εἶναι τόσον παλαιά, ὅσον καὶ ἡ ἀνθρωπίνη σκέψις. Τὸ γεγονὸς ὅτι μόλις κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἐξητάσθησαν εἰς ἰδιαίτερον ἐπιστημονικὸν κλάδον, δὲν σημαίνει ὅτι προηγουμένως ὁ ἄνθρωπος ἀπέστρεψεν ἀπ' αὐτῶν τὸ πρόσωπόν του. Τὰ ψυχικὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ γενικῶς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἀντιμετωπίσθησαν ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς θρησκείας ἀρχικῶς καὶ τῆς φιλοσοφίας κατόπιν. Παρ' ὅλην ὅμως τὴν ὑποταγὴν τῆς ψυχολογίας εἰς τὴν θρησκείαν ἢ τὴν φιλοσοφίαν, εὑρίσκει κανεὶς τόσον εἰς τὰ θρησκευτικά, ὅσον καὶ εἰς τὰ ἄλλα κείμενα τῆς παλαιοτέρας ἐποχῆς, ἀξιολόγους περιγραφὰς ψυχολογικοῦ καθαρῶς περιεχομένου.

Κατὰ τὴν ὁμηρικὴν λόγου χάριν ἐποχὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος περὶ καθαρᾶς ψυχολογίας. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ἐν τούτοις ἔπη εὑρίσκομεν συναρπαστικὰς περιγραφὰς ψυχολογικῶν καταστάσεων, εἰς τὰς ὁποίας οὐδὲν ἢ ἐλάχιστα θὰ εἶχε νὰ προσθέσῃ ἡ σύγχρονος ψυχολογία. Ἡ ὀδύνη τοῦ Ἀχιλλέως, ἡ ἀπελπισία τοῦ Ὀδυσσέως, τὸ ἀδιέξοδον τοῦ Ἀγαμέμνονος, τοῦ Ἕκτορος τὸ φίλτρον καὶ τόσαι ἄλλαι μνημειώδεις σκηναὶ ἀποτελοῦν πειστικὰς ἐνδείξεις.

Τὸ αὐτὸ θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὴν ἀρχαίαν τραγῳδίαν, τῆς ὁποίας τὰ πλεῖστα θέματα ἀναφέρονται εἰς τὴν ἰδίαν ὡς ἄνω ἐποχὴν περίπου. Πόσαι καὶ ἐδῶ θαυμάσιαι ψυχολογικαὶ περιγραφαί! Ὁ ἔρως, τὸ πάθος, ἡ μανία, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχή, ἡ παραφροσύνη. Ἡ διεθνὴς βιβλιογραφία ἀντλεῖ ἀκόμη παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ εἰς αὐτὴν ἐνίοτε προσφεύγει ἀναζητοῦσα ἀκρι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

βολόγους ἐπιγραμματικὰς διατυπώσεις : Οἰδιπόδειον σύμπλεγμα, σύμπλεγμα Ἠλέκτρας, κάθαρσις κ.ο.κ.

Ἡ προσωκρατικὴ περίοδος, ἀπόπειρα ἐπιστημονικῆς ἑρμηνείας τοῦ κόσμου μὲ σημαντικὴν ὅμως ἀκόμη προσφυγὴν εἰς τὸν θρησκευτικὸν μῦθον, δὲν εἶναι ἡ κατάλληλος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ψυχολογίας. Οὔτε εἰς τὸ ὕδωρ τοῦ Θαλοῦ δύναται αὕτη νὰ εὐδοκιμήσῃ, οὔτε εἰς τὸ πῦρ τοῦ Ἡρακλείτου. Τὸν ἄνθρωπον ἐνδιαφέρει ὁ ἐκτὸς αὐτοῦ κόσμος. Ἐκεῖ ἀναζητεῖ τὸ μυστικὸν τῆς φύσεως καὶ τῆς ὑπάρξεώς του. Τὰ συγγράμματα φέρουν συνήθως τὸν τίτλον «Περὶ φύσεως». Ὁ «Νοῦς» τοῦ Ἀναξαγόρου εἶναι πρωτίστως κοσμικός. Ὑπάρχει βεβαίως ὁ Πυθαγόρας. Πόση ὅμως μυστικοπάθεια περὶ τὸ πρόσωπόν του καὶ πόσον θολὰ τὰ ὅσα ἀναφέρονται εἰς τὴν διδασκαλίαν του! Καὶ τὰ διασωθέντα κείμενα καὶ αἱ μαρτυρίαι εἶναι τόσον ὀλίγαι, ὥστε ἡ εἰκασία νὰ κατέχῃ πρωτεύουσαν θέσιν.

Ἀξίζει πάντως νὰ σημειωθοῦν αἱ ψυχολογικαὶ παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας διετύπωσεν ὁ Ἀλκμαίων, ὡς καὶ αἱ περὶ ψυχῆς ἀπόψεις του, αἱ περὶ ψυχῆς ἀντιλήψεις τοῦ Δημοκρίτου καὶ ἄλλων προσωκρατικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπέδρασαν ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων φιλοσόφων, ὡς καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀποφθέγματα τοῦ Ἡρακλείτου ἐχρησιμοποιήθησαν, αὐτούσια ἢ ἐλαφρῶς παρηλλαγμένα, ὑπὸ νεωτέρων ψυχολόγων (π.χ. ὑπὸ τοῦ W. James).

β. Σοφισταὶ καὶ Σωκράτης

Τὰ πράγματα ἀντιστρέφονται κατὰ τοὺς κλασικοὺς χρόνους. Ἀπὸ δύο ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτους προοπτικάς, οἱ **σοφισταὶ** καὶ ὁ **Σωκράτης** στρέφουν τὴν ἔρευναν ἐκ τοῦ ἔξω κόσμου πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον. Τοὺς σοφιστὰς ἐνδιαφέρει περισσότερον τῆς φιλοσοφίας ἡ διδασκαλία, διὰ τῆς ὁποίας ὁ ἰσχυρὸς θὰ διαμορφώσῃ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας του τὴν κοινὴν γνώμην. Αὐτὸ ὅμως προϋποθέτει τὴν ἐπιφανειακὴν ἔστω γνῶσιν ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ὁ σοφιστὴς θὰ διαπλάσῃ, ἑπομένως γνῶσιν ψυχολογικήν. Καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι παρὰ τὴν προσήλωσίν των εἰς τὸν ἐμπειρισμὸν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ οἱ σοφισταὶ ἀπεδείχθησαν κατὰ πάντα ἱκανοί. Αἱ μέθοδοί των ἀπέβησαν «ὅπλα ἀποφασιστικὰ εἰς χεῖρας συμπα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γοῦς καὶ ἀρτίου ἀπὸ τεχνικῆς ἀπόψεως συστήματος ἀγωγῆς, τὸ ὁποῖον, ἂν εἶχεν ὀρθῶς προσανατολισθῆ, πολλὰ θὰ προσέφερεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ τὸν κόσμον».

Ὁ Σωκράτης – εἶναι πασίγνωστον – ὑπῆρξε τὸ πλέον φωτεινὸν ὁρόσημον εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν ἐτόνισεν ὅτι ἡ ὁδὸς πρὸς τὴν ἀλήθειαν διέρχεται διὰ τοῦ ἐσωτέρου ἑαυτοῦ μας. Στροφὴ λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἔρευναν τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου, στροφὴ ἑπομένως πρὸς τὴν ψυχολογίαν, πάντοτε ὅμως – ἂς μὴ τὸ λησμονήσωμεν – ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τῆς φιλοσοφίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ «γνῶθι σαυτόν» : ὁ ἄνθρωπος ἀναζητεῖ τὸν πραγματικὸν ἑαυτόν του, «διερωτᾶται ποῖος πράγματι εἶναι, τί ἐκπροσωπεῖ ὡς σῶμα καὶ ὡς ψυχή, ποῖαι αἱ σχέσεις του πρὸς τὸ ἀγαθόν, ποία ἡ φύσις τοῦ ἀγαθοῦ». Ἡ κοπιώδης ἐσωτερικὴ ἀναζήτησις ἀποκαλύπτει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὴν ἁρμονίαν, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ψυχικῶν του δυνάμεων, τὴν ἁρμονίαν, ἡ ὁποία διέπει τὸν κόσμον, τὴν ἁρμονίαν τέλος, ἡ ὁποία ὑφίσταται μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος καὶ ἡ ὁποία ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς μέχρι συμμετοχῆς προσεγγίσεως τοῦ ὑπερτάτου ἠθικοῦ νόμου. Ποῖος δὲν διακρίνει τὴν χαραυγὴν τῆς ψυχολογίας εἰς τὴν στροφὴν αὐτὴν τῆς φιλοσοφίας ;

γ. Ὁ Πλάτων

Μαθητὴς τοῦ Σωκράτους, ὁ Πλάτων μετουσίωσεν εἰς ἀπαραμίλλου τελειότητος σύστημα τὴν φλόγα τοῦ ἀγαπημένου του διδασκάλου. Εἰς τὸν ψυχολογικὸν τομέα ἡ συμβολή του ὑπῆρξε λίαν ἀξιόλογος. Ἂς μὴ μᾶς διαφεύγῃ ὅμως καὶ πάλιν τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἡ ψυχολογία δὲν ἀποτελεῖ ἰδιαίτερον τομέα οὔτε ἀναφέρεται ὡς εἰδικὸς κλάδος εὐρυτέρου τομέως. Βεβαίως εἰς τὸ ἔργον τοῦ Πλάτωνος εὑρίσκομεν πολλὰς καθαρῶς ψυχολογικὰς διατυπώσεις. Αὗται ὅμως γίνονται ἐπ' εὐκαιρίᾳ καὶ πρὸς ἐξυπηρέτησιν τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματός του.

Στοιχεῖα ἐμφανέστερον ψυχολογικά, διεσπαρμένα εἰς τοὺς διαλόγους του, εἶναι τὰ ἑξῆς :

1. Ἡ ψυχὴ χωρίζεται εἰς τρία μέρη : τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικόν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Τὸ λογιστικὸν ἔπλασεν αὐτοπροσώπως ὁ Θεὸς καὶ τὸ ἐτοποθέτησεν εἰς τὴν κεφαλήν. Εἶναι τὸ ἀθάνατον καὶ θεῖον μέρος τῆς ψυχῆς, ἐξ αὐτοῦ δὲ παράγεται ἡ **σκέψις.** Τὸ θυμοειδὲς καὶ τὸ ἐπιθυμητικὸν ἐπλάσθησαν ἀπὸ θεοὺς ἐπικούρους καὶ ἀποτελοῦν τὸ θνητὸν μέρος τῆς ψυχῆς.

Τὸ θυμοειδὲς ἔχει ἕδραν τὸ στῆθος καὶ γεννᾷ τὴν **βούλησιν** καὶ τὴν **ἀνδρείαν.**

Τὸ ἐπιθυμητικὸν ἐτοποθετήθη εἰς τὸ ὑπογάστριον. Ἐξ αὐτοῦ πηγάζουν αἱ ὑλικαὶ **ἐπιθυμίαι.** Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸν ὡς ἄνω διαχωρισμὸν τὸ πρῶτον σημαντικὸν βῆμα διὰ τὴν μετέπειτα διάκρισιν τῶν τριῶν βασικῶν λειτουργιῶν τῆς κλασικῆς ψυχολογίας.

2. Εἰς τὸν **γνωστικὸν τομέα** διακρίνει καὶ περιγράφει τὰς αἰσθήσεις, τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν, τὴν νόησιν.

Αἱ αἰσθήσεις εἶναι αἱ πέντε, τὰς ὁποίας καὶ σήμερον γνωρίζομεν. Ἀποτελοῦν τὴν πρώτην πηγὴν τῶν γνώσεων καὶ εἶναι ὄργανα τῆς ψυχῆς. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὅμως ἡ **κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις** δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ συλλάβῃ τὴν πραγματικὴν φύσιν τῶν ὄντων. Δίδει τὴν ἐπιφάνειαν καὶ ὄχι τὴν οὐσίαν αὐτῶν. Αἱ αἰσθήσεις ἀπατοῦν. Ὁ ἄνθρωπος ποὺ προσπαθεῖ νὰ γνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν διὰ μόνης τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως ὁμοιάζει μὲ δεσμώτην, ὁ ὁποῖος μόνον τὰς σκιὰς τῶν πραγμάτων διακρίνει εἰς τὴν φυλακήν του καὶ οὐδὲν ἄλλο, ὁπότε δι' αὐτὸν αἱ σκιαὶ εἶναι ἡ μόνη πραγματικότης.

Ἡ μνήμη ἀναφέρεται εἰς τὸ παρελθόν. Ἡ διατήρησις τῶν ἐντυπώσεων ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἀποτυπώσεώς των εἰς τὴν ψυχήν, ὡς εἰς κήρινον ἐκμαγεῖον, τοῦ ὁποίου ἡ δεκτικότης ποικίλλει κατὰ τὰ ἄτομα καὶ τὰς ἡλικίας. Ἡ ἀνάπλασις τῶν ἐντυπώσεων τελεῖται κατὰ τὸν Πλάτωνα συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τοῦ συνειρμοῦ, τοὺς ὁποίους αὐτὸς πρῶτος διετύπωσεν. Εἰς τὴν **ἀνάμνησιν** δίδει μεταφυσικὸν χαρακτῆρα. Πιστεύει ὅτι αὕτη περιλαμβάνει οὐσιαστικὴν περὶ τῶν ὄντων γνῶσιν, τὴν ὁποίαν ἡ ἀθάνατος ψυχὴ διεμόρφωσε κατὰ τὴν μακραίωνα αὐτῆς πορείαν. Οὕτω πᾶσα ἀληθὴς γνῶσις εἶναι κατ' οὐσίαν ἀνάμνησις. Παρὰ τὴν μνήμην ὑπάρχει ἡ **φαντασία,** ἡ ὁποία δημιουργεῖ νέα πλάσματα.

Ἡ νόησις εἶναι ἀνωτέρα μορφὴ τῆς γνωστικῆς λειτουργίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Μόνον δι' αὐτῆς δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἴδῃ τὴν ἀλήθειαν. Λειτουργεῖ διὰ τῶν ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι νοηταὶ καὶ ὄχι ὁραταί, ἀποτελοῦν δὲ τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου. Ὄργανον προσπελάσεως τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν εἶναι ἡ **διαλεκτική**, τὸ ὕψιστον τῶν μαθημάτων.

δ. Ὁ Ἀριστοτέλης

Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖται ὡς ὁ ἱδρυτὴς τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης. Τοποθετεῖ τὴν ψυχολογίαν – τὴν περὶ τῆς ψυχῆς ἱστορίαν, ὡς τὴν ὀνομάζει – μεταξὺ τῶν πρώτων ἐπιστημῶν, διότι «ἡ γνῶσις τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖ μεγάλην συμβολὴν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας».

Προβαίνει εἰς διάκρισιν μεταξὺ σώματος καὶ ψυχῆς, τὰς δύο ὅμως ἐννοίας θεωρεῖ ἀναποσπάστους καὶ ὄχι ἀντιπάλους, ὡς πράττει ὁ Πλάτων. Οἱ ζῶντες ὀργανισμοὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ σῶμα καὶ ψυχήν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ τὸ ἓν ἄνευ τοῦ ἄλλου. Ἡ ψυχὴ δίδει μορφὴν καὶ ἔννοιαν εἰς τὸν ὀργανισμόν, εἶναι τὸ εἶδος, τὸ κινοῦν καὶ τὸ ποιοῦν αἴτιον, ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ σώματος. Εἶναι ἡ **ἐντελέχεια** (τὸ ἐντελῶς ἔχειν, ἡ τελεία ἀνάπτυξις τοῦ σώματος). Τὸ σῶμα εἶναι ἡ ὑλικὴ αἰτία, τὸ δυνάμει ὄν. Χωρὶς αὐτό, τὸ ὅλον δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ.

Ὡς γνωστικὰς λειτουργίας ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὴν αἴσθησιν, τὴν φαντασίαν, τὴν μνήμην καὶ τὴν νόησιν.

1. Ἡ αἴσθησις ἐκλαμβάνεται ὡς ἐνέργεια δυναμικὴ καὶ ὄχι ὡς παθητικὴ ἀλλοίωσις τῆς ψυχῆς. Παρέχει τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων καὶ δὲν μᾶς ἀπατᾷ, ὡς διετείνετο ὁ Πλάτων.

2. Ἡ φαντασία εἶναι διάφορος τόσον τῆς αἰσθήσεως, ὅσον καὶ τῆς διανοίας. Ἐφ' ὅσον ὑφίσταται ὁ ἐξωτερικὸς ἐρεθισμός, ἔχομεν τὸ αἴσθημα. Ὅταν τὸ ἀντικείμενον ἀποσυρθῇ, εἰς τὴν ψυχὴν παραμένει τὸ **φάντασμα** τοῦ ἀντικειμένου, ἡ παράστασις αὐτοῦ, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον. Ἡ φαντασία λειτουργεῖ διὰ τῶν φαντασμάτων τούτων. Ὁ ὅρος φαντασία ἔχει διὰ τὸν Ἀριστοτέλη εὐρυτέραν σημασίαν ἀπὸ ὅ,τι σήμερον. Περιλαμβάνει καὶ τὸ σύνολον σχεδὸν τῆς παραστατικῆς λειτουργίας. Δὲν ὑπάρχει εἰς ὅλα τὰ ζῷα. Αἱ παραστάσεις κατ' αὐτὴν ἐναλλάσσονται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νόμων τοῦ συνειρμοῦ (ὅμοιον, ἀντίθετον, σύνεγγυς).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3. Ἡ μνήμη ἀναφέρεται εἰς τὸ παρελθόν, κύριον δὲ γνώρισμά της εἶναι ἡ συνείδησις ὅτι ὅλαι αἱ ἀνακαλούμεναι παραστάσεις ἀνήκουν εἰς τὸ παρελθόν. Ἄλλως πρόκειται περὶ φαντασμάτων. Ὡς πρὸς τὴν ἐντύπωσιν καὶ διατήρησιν τῶν ψυχικῶν στοιχείων ὁ Ἀριστοτέλης προσφεύγει εἰς τὸν γνωστὸν παραλληλισμὸν πρὸς κήρινον ἐκμαγεῖον. Οἱ γέροντες καὶ τὰ νήπια δὲν ἐνθυμοῦνται, διότι εἰς μὲν τοὺς πρώτους ὁ κηρὸς ἔχει ὑπερβολικῶς σκληρυνθῆ, εἰς δὲ τὰ δεύτερα εἶναι ὑπὲρ τὸ δέον ὑδαρής. Αἱ ἀναμνήσεις δὲν διατηροῦνται ἀναλλοίωτοι, ὑπάρχουν ὅμως διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ἀτόμων. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῶν ἀτομικῶν διαφορῶν, ἡ φύσις τῶν γνώσεων ἐπηρεάζει τὴν ἀπομνημόνευσιν. Εὐκολώτερον ἐπὶ παραδείγματι διατηροῦνται αἱ γνώσεις ποὺ διέπονται ἀπὸ ρυθμὸν καὶ μέτρον. Τὴν ἀπομνημόνευσιν διευκολύνουν ἐπίσης αἱ ἐπαναλήψεις, ἡ σύνδεσις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νόμων τοῦ συνειρμοῦ, ἡ ὀργάνωσις κατὰ δεδομένην τάξιν (ἀριθμητική, γεωμετρία κ.λπ.).

4. Ἡ νόησις εἶναι ἡ ἀνωτέρα τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν. Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου εὑρίσκεται ὑπεράνω τῆς ζωικῆς ψυχῆς. Ἐκείνη γεννᾶται καὶ χάνεται μαζὶ μὲ τὸ σῶμα, τοῦ ὁποίου εἶναι εἶδος, ὁ νοῦς εἶναι ἀγέννητος καὶ ἄφθαρτος. Ἀρχὴ τῆς νοήσεως εἶναι ἡ ἀπορία. Ὁ νοῦς ἐργάζεται διὰ κρίσεων καὶ συλλογισμῶν. Ἡ νόησις δύναται νὰ εἶναι θεωρητικὴ ἢ πρακτική, διάνοια ἢ φρόνησις. Ὁ νοῦς διακρίνεται εἰς ποιητικὸν καὶ παθητικόν. Ὁ δεύτερος εἶναι φθαρτός, ὁ πρῶτος ἀίδιος καὶ ποιεῖ τὰ πάντα.

5. Τὰ πάθη (συναισθήματα). Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη τὰ συναισθήματα δὲν προέρχονται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν ἱκανοποίησιν ἢ μὴ τῶν ἀναγκῶν. Εὐάρεστα εἶναι τὰ συναισθήματα ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ πράξεις ἢ καταστάσεις συμφώνους πρὸς τὸν φυσικὸν νόμον ἢ πρὸς τὰς δημιουργηθείσας ἕξεις. Ὅ,τι δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν φυσικὸν νόμον ἢ τὰς ἕξεις δημιουργεῖ δυσάρεστα συναισθήματα. Τὰ συναισθήματα συνοδεύουν ὅλας τὰς ψυχικὰς λειτουργίας, ἐπιδροῦν δὲ εἰς τὸ σύνολον τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ἔχουν ὑποκειμενικὸν χαρακτῆρα καὶ δύνανται νὰ ἀποβοῦν τροχοπέδη ἢ κίνητρα πρὸς δρᾶσιν.

6. Ἡ ὄρεξις (βούλησις). Κίνητρον τῆς δράσεως τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ **ὄρεξις.** Ἡ ὄρεξις τείνει πρὸς τὸ ἀγα-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

θόν, τὸ ὁποῖον δυνατὸν νὰ εἶναι πραγματικὸν ἢ φαινομενικόν. Αἱ διάφοροι ψυχικαὶ λειτουργίαι εἶναι μέσα πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ὀρέξεως.

Ὁ σκοπός, πρὸς τὸν ὁποῖον τείνει ἡ βούλησις, εἶναι ἄλλοτε συνειδητὸς καὶ ἄλλοτε ὄχι. Ἀσυνείδητοι βουλητικαὶ ἐνέργειαι εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ **ἀνακλαστικὴ κίνησις** (ἀναπήδησις, ἐκτίναξις ἄκρων κ.λπ.), τὸ **ὁρμέμφυτον** (ἡ χελιδὼν κατασκευάζει τὴν φωλεάν της, ἡ ἀράχνη ὑφαίνει τὸν ἱστόν της) καὶ ἡ **ὁρμὴ** (πρὸς διατήρησιν τοῦ εἴδους, πρὸς μίμησιν, πρὸς γνῶσιν, πρὸς κοινωνίαν κ.λπ.). Συνειδηταὶ ἐνέργειαι εἶναι ἡ **ἐπιθυμία** (ὄρεξις τοῦ ἡδέος), ἡ **προαίρεσις** (τείνουσα μᾶλλον πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων) καὶ ἡ **βούλησις** (τείνουσα πρὸς τὸν σκοπόν).

ε. Ἡ συμβολὴ τῆς ἰατρικῆς

Ἀπομένει νὰ ἀναφέρωμεν ὀλίγα περὶ τῆς συμβολῆς τῆς ἰατρικῆς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ψυχολογίας. Καὶ πρῶτον ὁ **Ἱπποκράτης.** Γνωστὸς ἀπὸ τοὺς τέσσαρας τύπους του, τὸν **αἱματώδη**, τὸν **φλεγματικόν,** τὸν **χολερικὸν** καὶ τὸν **μελαγχολικόν,** κατέστη ὁ ἱδρυτὴς τῆς χαρακτηρολογίας, ἡ δὲ διαίρεσίς του ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελῇ τὴν βάσιν διὰ πολλὰς νεωτέρας ἐρεύνας. Ἐτόνισε τὴν ἀλληλεπίδρασιν σώματος καὶ ψυχῆς, εἰσήγαγε τὴν μέθοδον τῆς ψυχοθεραπείας, ἐνεκαινίασε τὴν πειραματικὴν μέθοδον, ἐπέμεινεν ἐπὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς ἰδιοσυστασίας τῶν ἀτόμων. Τὸ ἔργον του συνέχισε καὶ συνεπλήρωσεν ὁ **Γαληνός,** ἀναφερθεὶς εἰς τὸν ρόλον τῆς κληρονομικότητος καὶ τῶν προδιαθέσεων, εἰς τὰς ἀτομικὰς διαφορὰς κ.λπ.

ΙΙ. ΑΠΟ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ XVIII ΑΙΩΝΟΣ

Αἱ πρόοδοι τῆς ψυχολογίας κατὰ τὴν ἀρχαιότητα περιορίζονται εἰς τὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα ἤδη ἔχομεν ἀναφέρει. Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἔχομεν στασιμότητα καὶ εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἀναδρομήν. Ἡ στασιμότης αὐτὴ διήρκεσεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας. Μερικαὶ ἀναλαμπαί, αἱ ὁποῖαι παρουσιάσθησαν, δὲν ἦσαν παρὰ ἐπανάληψις

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἢ ἐλαφρὰ τροποποίησις γνωμῶν, αἱ ὁποῖαι διετυπώθησαν ἀπὸ κλασικοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Ὅ,τι ἐλέχθη διὰ τὴν μεταριστοτελικὴν περίοδον ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, διὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν καὶ διὰ τὸν Μεσαίωνα εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν. Οὐδὲν τὸ νέον, ἀναμάσησις τῶν παλαιῶν ἢ ἐλαφραὶ τροποποιήσεις. Προόδους σημαντικὰς οὔτε ἡ Ἀναγέννησις ἔχει νὰ παρουσιάσῃ. Ἡ μεγάλη ὅμως συμβολὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔγκειται εἰς τὸ νέον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐκυριάρχησεν εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς. Ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται πλέον ὂν ἄξιον νὰ ἐρευνηθῇ καὶ ἱκανὸν νὰ δημιουργήσῃ. Ἡ ζωή του ἀποκτᾷ ἀξίαν, τὸ πνεῦμα του ἀναγνωρίζεται καρποφόρον. Ἡ σπουδὴ τῶν κλασικῶν ἀναζωπυρεῖται. Ἡ ὑποδομὴ ἑτοιμάζεται διὰ τὰς μελλοντικὰς κατακτήσεις τῆς ψυχολογίας.

Ζωηρὰ κίνησις ἀρχίζει νὰ παρουσιάζεται κατὰ τὸν XVII αἰῶνα, ὁπότε καὶ διαμορφοῦνται διάφοροι τάσεις. Ἐκπρόσωποι τῆς κινήσεως αὐτῆς εἶναι :

1. Ὁ Καρτέσιος (1596 - 1650). Ὁ Καρτέσιος εἶναι ὁπαδὸς τῆς δυαρχίας. Δέχεται ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο οὐσίας, τὸ **σῶμα** καὶ τὸ **πνεῦμα.** Κυρία ἰδιότης τοῦ σώματος εἶναι ἡ **ἔκτασις,** κυρία ἰδιότης τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ **νόησις.** Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς κυρίας, ἡ οὐσία ἔχει καὶ ἄλλας ἰδιότητας, τοὺς **τρόπους.** Τοιαῦται ἰδιότητες εἶναι ἡ **αἴσθησις, ἡ παράστασις, ἡ ἐπιθυμία, ἡ βούλησις, ἡ κρίσις.**

2. Ὁ Σπινόζα (1632 - 1677). Διετύπωσεν ἰδέας, αἱ ὁποῖαι εἰς πολλὰ σημεῖα εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι ἐκείνων τοῦ Καρτεσίου. Ὑποστηρίζει ὅτι τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι οὐσίαι διάφοροι, ἀλλὰ δύο ὄψεις τῆς αὐτῆς οὐσίας. Διὰ τοῦτο εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει ὁ **ψυχοφυσικὸς παραλληλισμός.** Δι' ἕκαστον δηλαδὴ ψυχικὸν φαινόμενον ὑπάρχει τὸ ἀντίστοιχον σωματικὸν καὶ ἀντιστρόφως. Ἡ ψυχὴ δὲν ἔχει ἐλευθερίαν βουλήσεως, διότι ὅλαι αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου προσδιορίζονται διὰ σειρᾶς αἰτίων, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὡς ἀφετηρίαν τὴν ἐνέργειαν τῆς θείας οὐσίας.

Ὁ Leibniz ἐτάχθη κατὰ τῶν ἐμπειρικῶν θεωριῶν, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν νὰ ἐμφανίζωνται τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Τὸ σύστημά του διέπεται ἀπὸ ἰσχυρὰν ὀρθολογιστικὴν ροπὴν καὶ ἀπὸ ἄκαμπτον σχεδὸν ἱεράρχησιν τῶν πάντων ὑπὸ μορφὴν **προδιατεταγμένης ἁρμονίας.**

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3. Κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν ἐνεφανίσθη ἡ λεγομένη **ἐμπειρικὴ ψυχολογία,** ἀπότοκος τῆς ἐμπειριοκρατικῆς ροπῆς, ἡ ὁποία ἐπεκράτει εἰς τὴν ἀγγλικὴν κυρίως διανόησιν. Ἤδη ὁ **Γκασσέντι** (Pierre Gassend 1592-1655) ἐτόνισε τὴν σημασίαν τῶν αἰσθήσεων διὰ τὰς γνωστικὰς λειτουργίας. Ἐπὶ παρομοίας ἐπίσης ἀρχῆς ἐστήριξε τὴν μέθοδόν του ὁ σύγχρονος αὐτοῦ **Κομένιος** (1592 - 1670). Περισσότερον συστηματικὸς ὑπῆρξεν εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ὁ Thomas Hobbes (1588 - 1679), ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ διδασκάλου του **Βάκωνος,** ἀρχικὸν συστατικὸν παντὸς ψυχικοῦ φαινομένου θεωρεῖ τὸ **αἴσθημα.** Εἰς αὐτὸ στηρίζονται ὅλαι αἱ ἀνώτεραι καὶ κατώτεραι ψυχικαὶ λειτουργίαι. Ἀρχὴ τῆς γνώσεως εἶναι ἡ ἐμπειρία. Ἡ κατὰ τοὺς μηχανικοὺς νόμους ἑρμηνεία τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἶναι πρόδηλος εἰς τὸ σύστημα τοῦτο. Ἡ ψυχολογία του καταντᾷ ψυχολογία ὑλιστική, ψυχολογία στοιχείων, τὰ ὁποῖα τείνουν νὰ ἑνωθοῦν βάσει ὡρισμένων νόμων.

Ὁδηγούμεθα λοιπὸν πρὸς τὴν **συνειρμικὴν θεώρησιν** τῆς ψυχικῆς ζωῆς, μὲ ἕνα ἐκ τῶν κυρίων ἐκπροσώπων τὸν John Locke. Ἡ φράσις «οὐδὲν ἐν τῇ νοήσει ὅ μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει» συνοδεύει εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ψυχολογικὰ ἐγχειρίδια τὸ ὄνομά του. Προσεπάθησε νὰ στηρίξῃ τὴν ἄποψιν αὐτὴν μὲ ὅλας του τὰς δυνάμεις. Κατεπολέμησεν ὅλας τὰς περὶ ἐμφύτων ἰδεῶν θεωρίας, δεχθεὶς τὴν ἐκ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἕλκουσαν τὴν καταγωγὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατὰ τὴν γέννησιν **ἄγραφος χάρτης,** ὁπότε ἡ ἐμπειρία ἀρχίζει νὰ σχηματίζῃ τὸν ψυχικὸν αὐτοῦ κόσμον.

Τὸ «Δοκίμιον περὶ τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως», εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτίθενται αἱ ἀπόψεις τοῦ Locke, ἀποτελεῖ πράγματι σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ψυχολογίας, τῆς ὁποίας ἐδημιούργησε τὰς βάσεις ὀρθῆς μεθοδολογίας. Ὀφείλομεν ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι αἱ νεώτεραι ἔρευναι τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς βιολογίας ἀπέδειξαν μονομερῆ τὴν ἀντίληψιν περὶ «ἀγράφου χάρτου», διότι διεπιστώθη ἡ ὕπαρξις καὶ κληρονομικῶν προδιαθέσεων καὶ καταβολῶν. Κατὰ συνέπειαν ἡ ὅλη θεωρία παρουσιάζεται ἀνεπαρκής.

Μετὰ τὸν Locke οἱ Berkeley, Hume, Mill, Spenser καὶ ἄλλοι, ἐπεξειργάσθησαν ὑπὸ τὸ ἴδιον πνεῦμα τὰς ἐμπειριοκρατικὰς ἰδέας, χαράξαντες τὸ τελικὸν πλαίσιον τῆς συνειρμικῆς ψυχολογίας. Συμφώνως πρὸς τὰς ἀπόψεις των ἡ ψυχικὴ ζωὴ στηρίζεται εἰς τὴν μη-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

χανικὴν σύνδεσιν τῶν ψυχικῶν στοιχείων. Ἡ σύνδεσις αὐτὴ γίνεται συμφώνως πρὸς ὡρισμένους νόμους, τοὺς νόμους τοῦ συνειρμοῦ. Ὁ ψυχικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατακερματισμένος εἰς στοιχεῖα, ὅπως ἀκριβῶς ὁ ὑλικὸς κόσμος ἀποτελεῖται ἐκ μορίων. Ψυχικὰ στοιχεῖα εἶναι τὰ αἰσθήματα καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν παραστάσεις.

Ἡ ἄποψις αὐτὴ κατεπολεμήθη σφοδρότατα ὑπὸ μεταγενεστέρων ψυχολόγων. Σήμερον ἄλλωστε γίνεται παραδεκτὸν ὅτι ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἑνιαία καὶ ὅτι οἱ μηχανικοὶ νόμοι οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν φαινομένων τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἰδίως εἰς τὸν τομέα τῶν ἀνωτέρων ψυχικῶν λειτουργιῶν.

III. Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ἀπὸ τοῦ τέλους περίπου τοῦ XVII αἰῶνος καὶ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ XX ἐδημιουργήθη εἰς τὸν τομέα τῆς ψυχολογίας λίαν ἀξιόλογος προσπάθεια, ἡ ὁποία καὶ ἐθεμελίωσε τὴν νέαν ἐπιστήμην. Παρουσιάσθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν διάφορα ρεύματα, τὰ ὁποῖα, παρὰ τὰς πολλὰς μεταξύ των ἀντιθέσεις, εἶχον καὶ πολλὰ κοινὰ σημεῖα. Ὅλοι οἱ ἐκπρόσωποί των ἀντελήφθησαν ὅτι ἦτο πλέον καιρὸς ἡ ψυχολογία νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς κηδεμονίας ἄλλων ἐπιστημῶν, χωρὶς βεβαίως νὰ διακόψῃ τὰς μετ' αὐτῶν σχέσεις. Ὅλοι προσεπάθησαν νὰ χαράξουν διὰ τὴν ψυχολογίαν ἰδίας ὁδοὺς καὶ ἰδίας μεθόδους. Ἐπὶ πλέον ὅλοι ἐτάχθησαν ἐναντίον τῆς συνειρμικῆς θεωρίας, ἐναντίον τῆς ἰδέας τοῦ κατακερματισμοῦ τῆς ψυχικῆς ζωῆς καὶ ἐναντίον τῆς μηχανοκρατικῆς ἀντιλήψεως περὶ τῆς λειτουργίας τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου.

Τὰ ψυχολογικὰ ρεύματα τοῦ XIX αἰῶνος διακρίνονται βασικῶς εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας : τὴν **πειραματικὴν** καὶ τὴν **θεωρητικὴν** κατεύθυνσιν.

α. Πειραματικὴ ψυχολογία. Ψυχολογικὰ ἐργαστήρια

Ἡ ψυχολογία κατέστη ἀνεξάρτητος ἐπιστήμη κατὰ τὸν XIX αἰῶνα, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ ἐποχὴν ἰδιαιτέρας ἐξάρσεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ψυχολογία ἦτο ἐπόμενον νὰ υἱοθετήσῃ τὸ πνεῦμα καὶ τὰς μεθόδους τῶν ἐπιστημῶν αὐτῶν καὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ καταστῇ πειραματικὴ ἐπιστήμη.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Σκαπανεὺς τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ **Ἐρνέστος Βέμπερ** (1795 - 1878), ὁ ὁποῖος ἐμελέτησε τὴν σχέσιν μεταξὺ ἐρεθίσματος καὶ αἰσθήματος καὶ ἀπέδειξεν ὅτι ἡ αὔξησις τῆς ἰσχύος τοῦ ἐρεθίσματος δὲν ἐπιφέρει ἀνάλογον αὔξησιν τῆς ἐντάσεως τοῦ αἰσθήματος. Μικραὶ αὐξομειώσεις ἰσχυρᾶς ἀρχικῆς ἰσχύος τοῦ ἐρεθίσματος συνήθως δὲν γίνονται ἀντιληπταί. Διὰ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὴ ἡ αὐξομείωσις, πρέπει νὰ ὑπερβαίνῃ ὡρισμένον ποσοστὸν τῆς ἀρχικῆς ἐντάσεως.

Ὁ **Γουσταῦος Φέχνερ** (1801-1887) προσδιώρισεν ἀκριβέστερον τὴν σχέσιν αὐτὴν μεταξὺ ἰσχύος τοῦ ἐρεθίσματος καὶ ἐντάσεως τοῦ αἰσθήματος. Κατ' αὐτὸν ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν δύο αὐξήσεων εἶναι λογαριθμική, ἤτοι : «Ἡ αὔξησις τῆς ἐντάσεως τοῦ ἐρεθίσματος εἶναι ἴση πρὸς τὸν λογάριθμον τῆς αὐξήσεως τῆς ἰσχύος τοῦ ἐρεθίσματος». Ἂν π.χ. φωτισμὸς 10 κηρίων δίδῃ ἔντασιν ὀπτικοῦ αἰσθήματος 1, τότε :

Φωτισμὸς 100 κηρίων δίδει ἔντασιν ὀπτικοῦ αἰσθήματος 2 (διότι λογ. 100 = 2).

Φωτισμὸς 1000 κηρίων δίδει ἔντασιν ὀπτικοῦ αἰσθήματος 3 (διότι λογ. 1000 = 3)

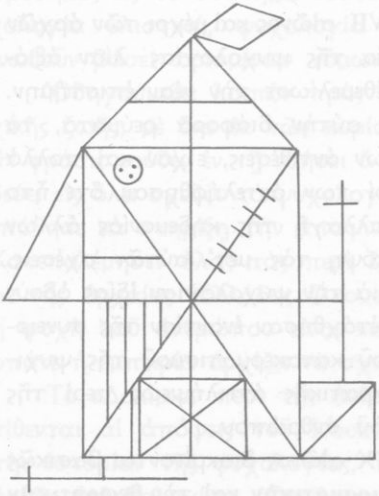

Εἰκ. 27. — Τὸ τέστ τοῦ Rey. Ὑπολογίζονται αἱ λεπτομέρειαι καὶ ἡ σειρὰ κατασκευῆς. Ἐκτελεῖται κατ' ἀντιγραφὴν καὶ ἀπὸ μνήμης.

Ὁ **Γουλιέλμος Βοὺντ** (1832-1920) θεωρεῖται ἐκ τῶν πλέον σημαντικῶν ἐκπροσώπων τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας. Ἵδρυσε τὸ πρῶτον ψυχολογικὸν ἐργαστήριον εἰς τὴν Λιψίαν καὶ ἤσκησε σημαντικὴν ἐπίδρασιν τόσον εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅσον καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰς ἰδέας του μετέφερεν ὁ γνωστὸς ἐκ τῶν συγγραμμάτων του Θεόφιλος Βορέας (1873 - 1954), διατελέσας καθηγητὴς πανεπιστημίου καὶ ἀκαδημαϊκός.

Σημαντικοὶ ἐκπρόσωποι τῆς πειραματικῆς κατευθύνσεως εἶναι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐπίσης : Ὁ Marbe, ὁ ὁποῖος ἐμελέτησε πειραματικῶς τὰς κρίσεις. Ὁ Watt, ὁ ὁποῖος ἐπειραματίσθη ἐπὶ τῶν συνειρμῶν. Ὁ Bühler, τοῦ ὁποίου λίαν ἀξιόλογοι εἶναι αἱ μελέται ἐπὶ τῆς προσοχῆς. Ὁ Ribot, εἰς τὰς ἰδέας τοῦ ὁποίου εἶναι ἐμφανὴς ἡ ἐπίδρασις τῆς φυσιολογίας. Ὁ Binet, γνωστὸς διεθνῶς ἀπὸ τὰς ἐρεύνας του ἐπὶ τῆς νοημοσύνης, κ.ἄ.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι αἱ πειραματικαὶ ἔρευναι διεξήχθησαν εἰς πειραματικὰ ἐργαστήρια. Μετὰ τὸν Βούντ, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται πρωτοπόρος εἰς τὸν τομέα αὐτόν, ψυχολογικὰ ἐργαστήρια ἱδρύθησαν ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῆς ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας εἰς τὴν Γερμανίαν, τὴν Ἑλβετίαν, τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἀγγλίαν, τὰς Η.Π.Α. καὶ εἰς ἄλλα κράτη. Εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ πρῶτον ἄξιον λόγου ψυχολογικὸν ἐργαστήριον ἱδρύθη εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου Βορέα.

Διάφοροι ὀργανισμοὶ καὶ ἐπιστημονικὰ σωματεῖα ἵδρυσαν ἐπίσης ἄξια λόγου ψυχολογικὰ ἐργαστήρια εἰς διαφόρους πόλεις τοῦ ἐξωτερικοῦ. Παρομοία κίνησις ἐσημειώθη κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ψυχολογικὴ ἔρευνα, παρὰ τὰς ἐντυπωσιακὰς προόδους τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, δὲν εὑρίσκεται εἰσέτι εἰς ἀρκούντως ἱκανοποιητικὸν ἐπίπεδον.

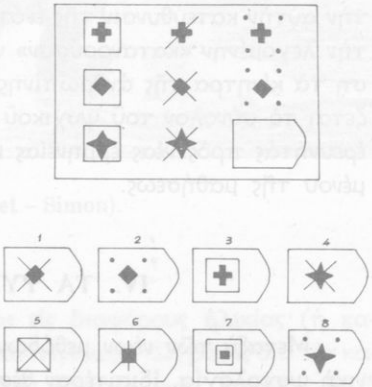

Εἰκ. 28. — Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ Matrix 1938.

β. Ἡ θεωρητικὴ κατεύθυνσις

Εἰς τὴν δημιουργίαν ἀνεξαρτήτου ψυχολογικῆς ἐπιστήμης σημαντικὴ ἦτο καὶ ἡ προσφορὰ ὡρισμένων θεωρητικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκ διαφόρων κατευθύνσεων προσεπάθησαν νὰ διαγράψουν τὰς βάσεις καὶ τὸ πλαίσιον τῆς νέας ἐπιστήμης.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ὁ Ἀμερικανὸς W. James (1842 - 1910) ἀνήκει εἰς τοὺς πρωτεργάτας τῆς κινήσεως αὐτῆς. Αἱ ἰδέαι του ὡς πρὸς τὴν φύσιν τῆς συνειδήσεως ἀποτελοῦν θαυμασίαν ἐπιχειρηματολογίαν ἐναντίον τῆς συνειρμικῆς ψυχολογίας καὶ θέτουν τὰς βάσεις διὰ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἑνιαία. Ὁ H. Bergson (1859-1941), κατὰ βάσιν φιλόσοφος, ἀνέλυσε μὲ τόσην ὀξυδέρκειαν καὶ λεπτότητα καθαρῶς ψυχολογικὰς ἐννοίας (μνήμη, συνείδησις κ.λπ.), ὥστε τὸ ἔργον του νὰ μνημονεύεται εἰς ὅλα τὰ ἀξιόλογα ψυχολογικὰ συγγράμματα. Ὑπὸ διασήμων μάλιστα συγχρόνων νευροψυχιάτρων ὁμολογεῖται ὅτι «αἱ νεώτεραι κατακτήσεις τῆς ψυχοπαθολογίας, τοῦ πειραματισμοῦ καὶ τῆς νευροανατομικῆς ἔρχονται εἰς ἐπίρρωσιν τῶν διακηρύξεων τοῦ διασήμου αὐτοῦ Γάλλου φιλοσόφου».

Εἰς τὴν Γερμανίαν ὁ W. Dilthey (1833 - 1911), κινούμενος πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν τῆς ἑνότητος τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἐδημιούργησε τὴν λεγομένην «κατανοοῦσαν» ψυχολογίαν. Προσπαθῶν νὰ κατανοήσῃ τὰ κίνητρα τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν συνεργάζεται τὸ σύνολον τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου, ἔστρεψε τοὺς ἐρευνητὰς πρὸς νέας ἑρμηνείας καὶ νέας μεθόδους τοῦ βασικοῦ φαινομένου τῆς μαθήσεως.

IV. ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΤΕΣΤ

Μεταξὺ τῶν νέων μεθόδων, τὰς ὁποίας υἱοθέτησεν ἡ ἐπιστημονικὴ ψυχολογία, ἰδιαιτέραν θέσιν κατέχουν τὰ ψυχολογικὰ τέστ, τὰ ὁποῖα ἀνεφέρθησαν ἤδη εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ μεθόδων.

Τὰ τέστ εἶναι διάφορα. Διακρίνονται εἰς τέστ πνευματικῆς ὡριμότητος, ἱκανοτήτων, γνώσεων, διαφερόντων, προσωπικότητος, προβολικά, μετὰ ἢ ἄνευ ὀργάνων, ἀτομικὰ ἢ ὁμαδικά, γλωσσικὰ ἢ μὴ γλωσσικὰ κ.λπ. Τὰ πλέον γνωστὰ ἐξ αὐτῶν θὰ ἐκθέσωμεν λίαν συνοπτικῶς κατωτέρω :

Τὸ τέστ Binet - Simon. Εἰς τὴν τελικήν του μορφὴν (1911) περιλαμβάνει 54 ἐρωτήσεις, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς ἐπαναλήψεις ἀριθμῶν ἢ φράσεων, εἰς λύσιν προβλημάτων, εἰς ἑρμηνείαν εἰκόνων, εἰς κατανόησιν χρονικῶν σχέσεων, εἰς τὴν αἴσθησιν τοῦ χώρου κ.λπ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Εἰκ. 29. — Μετακόμισις (ἀπὸ τὸ τέστ Binet – Simon).

Αἱ 54 αὐταὶ ἐρωτήσεις κατανέμονται εἰς διαφόρους ἡλικίας (ἡ κατώτερα 3 ἐτῶν, αἱ ἀνώτεραι 12, 15, καὶ ἐνήλικες). Ὡς βάσις διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς πνευματικῆς ἡλικίας τοῦ ἐξεταζομένου λαμβάνεται ἡ ἡλικία ἐκείνη, εἰς ὅλας τὰς ἐρωτήσεις τῆς ὁποίας οὗτος ἀπήντησεν ὀρθῶς. Ὁ μαθητὴς π.χ. ὁ ὁποῖος ἀπήντησεν ὀρθῶς εἰς ὅλας τὰς ἐρωτήσεις τοῦ τέστ, αἱ ὁποῖαι ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ 6ον ἔτος, ἔχει βασικὴν ἡλικίαν 6 ἐτῶν. Εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτὴν προστίθεται ἓν πέμπτον τοῦ ἔτους δι' ἑκάστην ὀρθὴν ἀπάντησιν εἰς ἐρωτήσεις ἀνωτέρου ἐπιπέδου (δύο πέμπτα διὰ τὰς πέρα τοῦ 12ου ἔτους ἐρωτήσεις). Τὸ ἄθροισμα ποὺ θὰ προκύψῃ ὀνομάζεται **πνευματικὴ ἡλικία.**

Τὸ τέστ Binet - Simon περιλαμβάνει : φυλλάδιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναλύονται αἱ ἐρωτήσεις, φυλλάδιον εἰκόνων καὶ σχημάτων, φύλλον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Εἰκ. 30. — Δυστυχία (ἀπὸ τὸ τέστ Binet – Simon).

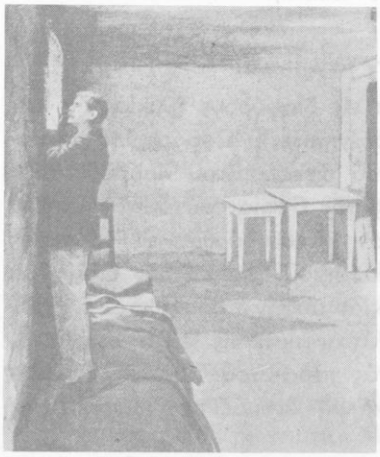

Εἰκ. 31. — Φυλακισμένος (ἀπὸ τὸ τέστ Binet – Simon).

Εἰκ. 32.— Σύγκρισις εὐθειῶν (ἀπὸ τὸ τέστ Binet – Simon).

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἐρωτήσεων, ὅπου ὁ ἐρευνητὴς καταγράφει τὰς ἀπαντήσεις τοῦ ὑποκειμένου, καὶ φύλλον ὑπολογισμοῦ τῆς πνευματικῆς ἡλικίας (ἰδὲ καὶ σελ. 79).

Τὸ τὲστ Terman - Merrill ἀποτελεῖ ἀναθεώρησιν, προσαρμογὴν καὶ βελτίωσιν τοῦ Binet - Simon (Stanford revision). Ἀμφότερα εἶναι τὲστ γλωσσικά, ἀτομικὰ (τελευταίως παρουσιάσθη καὶ ὁμαδικὸν Terman-Merrill) καὶ ἐπιδιώκουν τὴν μέτρησιν τῆς νοημοσύνης, ἔχουν δὲ ἐφαρμογὴν εἰς παιδιὰ ἡλικίας 3 - 12 ἐτῶν κυρίως.

Τὸ τὲστ τοῦ Goodenough. Μὴ γλωσσικὸν τέστ, τὸ ὁποῖον ἀποβλέπει εἰς τὴν μέτρησιν τῆς νοημοσύνης καὶ τὴν παρακολούθησιν τῆς νοητικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀτόμου. Ἐξαιρετικῶς εὔχρηστον. Ὁ ἐξεταζόμενος καλεῖται νὰ ζωγραφίσῃ ἕνα ἄνθρωπον ἀπὸ μνήμης. Χρόνος ἀπεριόριστος. Οὐδεμία διευκόλυνσις. Μόνον ἡ ἐνθάρρυνσις ἐπιτρέπεται. Τὸ σχέδιον βαθμολογεῖται βάσει λεπτομερῶς καθοριζομένων κριτηρίων. Ἐφαρμόσιμον εἰς ἄτομα 3-12 ἐτῶν.

Τὸ τὲστ τοῦ Porteus. Ἀποτελεῖται ἀπὸ σειρὰν ἕνδεκα σχημάτων λαβυρίνθων, αὐξούσης δυσχερείας. Ἡ χορήγησίς του εἶναι σχετικῶς εὔκολος καὶ ἰδιαιτέρως εὐχάριστος εἰς τὸν ἐξεταζόμενον. Ἄλλωστε τὸ παιγνίδι τοῦ λαβυρίνθου εἶναι εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ παιδιὰ γνωστόν. Ἡ βαθμολογία του εἶναι συνάρτησις τῆς ἡλικίας, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσπαθειῶν καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δοκιμῶν. Διὰ τοῦ τὲστ αὐτοῦ ἐπιδιώκεται ἡ μέτρησις τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου καὶ τῆς κοινωνικῆς προσαρμογῆς τῶν ὑποκειμένων. Μὴ γλωσσικόν, ἀτομικόν. Συνήθως περιλαμβάνεται εἰς σύστημα τέστ.

Τὸ τὲστ τοῦ Raven (Matrix 1938). Ἀπόπειρα τῆς μετρήσεως τῆς ἱκανότητος ἀφῃρημένης σκέψεως ἐνηλίκων. Τὲστ συγχρόνως ἀτομικὸν καὶ ὁμαδικόν, ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν. Ἡ λύσις τοῦ πρώτου προβλήματος κάθε σειρᾶς ἔρχεται σχεδὸν αὐτομάτως. Τὰ ὑπόλοιπα ἔχουν τοποθετηθῆ κατὰ σειρὰν αὐξούσης δυσχερείας. Ἕκαστον πρόβλημα περιλαμβάνει τὸ βασικὸν σχέδιον, τοῦ ὁποίου λείπει ἓν τμῆμα, καὶ 6 ἢ 8 μικρὰ σχήματα, μεγέθους ἴσου πρὸς τὸ κενὸν τοῦ βασικοῦ σχεδίου. Ὁ ἐξεταζόμενος πρέπει νὰ εὕρῃ ποῖον ἐκ τῶν μικρῶν σχημάτων θὰ ἠδύνατο νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸν κενὸν χῶρον τοῦ βασικοῦ σχήματος, ὥστε τὰ ἐν αὐτῷ διαλαμβανόμενα νὰ ἀποτελοῦν ὀρθὴν καὶ λογικὴν σειράν. Παράγωγον τοῦ Martix 1938

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

εἶναι τὸ Matrix 1947 διὰ παιδιὰ ἄνω τῶν 11 τῶν, εὐκολώτερον καὶ ἔγχρωμον.

Τέστ τοῦ Kohs. Σύστημα 16 ἐγχρώμων κύβων, ἀκμῆς 2,45 cm. Οἱ κύβοι ἔχουν χρωματισθῆ ὡς ἑξῆς: Αἱ τέσσαρες παράπλευροι ἕδραι εἶναι χρώματος κατὰ σειρὰν λευκοῦ, ἐρυθροῦ, κυανοῦ, κιτρίνου. Ἡ κάθε βάσις ἔχει χωρισθῆ εἰς δύο τρίγωνα μὲ διαγώνιον γραμμήν. Εἰς τὴν μίαν βάσιν τὰ τρίγωνα εἶναι χρώματος λευκοῦ καὶ ἐρυθροῦ, εἰς δὲ τὴν ἄλλην κυανοῦ καὶ κιτρίνου.

Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν 16 κύβων ὁ ἐξεταζόμενος πρέπει νὰ ἐπιτύχῃ τὴν κατασκευὴν διαδοχικῶς 17 ποικίλων γεωμετρικῶν σχημάτων, τὰ πρότυπα τῶν ὁποίων τοῦ δίδονται εἰς ἰσάριθμα φύλλα χαρτονίου διαστάσεων 7cm × 7 cm. Τὰ πρῶτα σχέδια γίνονται μὲ 4 κύβους. Τὰ ἑπόμενα μὲ 9 κύβους. Τὰ τελευταῖα μὲ 16 κύβους.

Τὸ τέστ εἶναι εὐχάριστον καὶ θεωρεῖται ἐκ τῶν καλυτέρων. Ἡ κλῖμαξ βαθμολογίας του κατηρτίσθη τὸ 1930 ὑπὸ Grace Arthur. Ἡ παραλλαγὴ Grace Arthur εὑρίσκεται πλησιέστερον πρὸς τὸ ἀρχικὸν Kohs. Ἐκτὸς αὐτῆς ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι τροποποιήσεις, ὡς εἶναι τὸ Kohs - Goldstein καὶ τὸ Kohs -Wechsler - Bellevue.

Διὰ τοῦ τέστ αὐτοῦ ἐπιδιώκεται ἡ ἔρευνα τῆς ἱκανότητος διὰ παρατήρησιν, λογικὴν σκέψιν, ἀνάλυσιν καὶ σύνθεσιν. Περιλαμβάνεται εἰς πολλὰ συστήματα τέστ, ὡς π.χ. εἰς τὴν κλίμακα Alexander. Εὐρεῖα εἶναι ἐπίσης ἡ χρῆσις καὶ ἄλλων τέστ, ὡς ἡ σειρὰ τῆς Ἀμερικανικῆς Ψυχολογικῆς Ἑταιρείας, σειρὰ διαφόρων ἀμερικανικῶν πανεπιστημίων, διάφορα **τέστ γνώσεων**, τὸ **ἀναλυτικὸν** τέστ **νοημοσύνης** τοῦ καθηγητοῦ R. Meili, τὸ τέστ **λεξιλογίου** τῶν Binois - Pichot, ἡ κλῖμαξ δι' ἐφήβους καὶ ὡρίμους τοῦ Wechsler (Bellevue), κλῖμαξ τοῦ ἰδίου διὰ παιδιά, διάφορα τέστ **ψυχοκινητικῆς** ἀναπτύξεως (π.χ. τοῦ Ozeretzky, τοῦ Gesell, τοῦ Kulman, τῶν Izard καὶ Simon κ.λπ.), **ἐρωτηματολόγια** ποικίλης μορφῆς (διαφερόντων τοῦ Kuder, ἐπαγγελματικῶν προτιμήσεων τοῦ Ed. Strong, χαρακτῆρος τοῦ Bernreuter, ἰδιοσυγκρασίας τοῦ Zimmerman, χαρακτῆρος τοῦ Cattell κ.λπ.), τὸ τέστ τοῦ Arthusi, τὸ τέστ Rey - Osterrieth καὶ ἄλλα.

Τέλος πρέπει νὰ μνημονευθοῦν τὰ **προβολικὰ** τέστ, τὰ ὁποῖα ἐπιχειροῦν ὁλικὴν ἐξέτασιν τοῦ ψυχικοῦ κόσμου τοῦ ἀνθρώπου καὶ διερεύνησιν τῶν βαθυτέρων πτυχῶν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς προσ-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

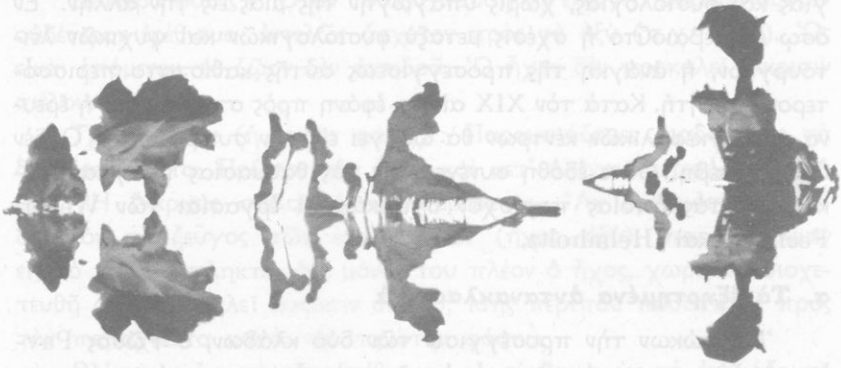

Εἰκ. 33. — Κηλῖδες μελάνης (Larousse, Λεξικὸν ψυχολογίας).

ωπικότητός του. Τοιαῦτα τέστ εἶναι ἐπὶ παραδείγματι οἱ **ἐλεύθεροι συνειρμοὶ** λέξεων τοῦ Jung, οἱ **μῦθοι** τῆς L. Düss, τὸ Thematic Apperception Test (T.T.T.) τοῦ Murray, τοῦ ὁποίου ριζικὴ ἀναθεώρησις ἐπιχειρεῖται μετὰ μεγίστης σοβαρότητος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, τὸ Rorschach καὶ ἄλλα.

V. ΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ XIX αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ XX ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου κατέστη ἀντικείμενον ἐπισταμένης μελέτης. Υἱοθετήθησαν, ὡς εἴδομεν, νέαι μέθοδοι καὶ προέκυψαν διάφοροι τομεῖς εἰς τὴν ψυχολογίαν. Παραλλήλως ἐδημιουργήθησαν πλεῖστα θεωρητικὰ ρεύματα μὲ μικρὰς ἢ οὐσιώδεις μεταξύ των διαφοράς. Μεταξὺ τῶν ρευμάτων αὐτῶν σπουδαίαν θέσιν κατέχουν αἱ ἀναφερόμεναι κατωτέρω θεωρίαι, διότι ἤσκησαν κατὰ τὸ παρελθὸν καὶ ἐξακολουθοῦν σήμερον νὰ ἀσκοῦν βαθεῖαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχολογίας.

1. Η ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ

Ἡ φυσιολογικὴ θεωρία ἀποτελεῖ ἀπόπειραν ἑρμηνείας διαφόρων μορφῶν συμπεριφορᾶς διὰ φυσιολογικῶν δεδομένων. Παραλλήλως ὑποδηλοῖ προσπάθειαν ἀμοιβαίας προσεγγίσεως ψυχολο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γίας καὶ φυσιολογίας, χωρὶς ὑπαγωγὴν τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην. Ἐν ὅσῳ ἐπεβεβαιοῦτο ἡ σχέσις μεταξὺ φυσιολογικῶν καὶ ψυχικῶν λειτουργιῶν, ἡ ἀνάγκη τῆς προσεγγίσεως αὐτῆς καθίστατο περισσότερον αἰσθητή. Κατὰ τὸν XIX αἰῶνα ἐφάνη πρὸς στιγμὴν ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν ἐγκεφαλικῶν κέντρων θὰ ὡδήγει εἰς τὴν συνεργασίαν. Οὐδὲν ὅμως συνέβη. Οὔτε ἐδόθη συνέχεια εἰς τὰς θαυμασίας πράγματι εὐκαιρίας, τὰς ὁποίας παρέσχον σχετικῶς αἱ ἐργασίαι τῶν Weber, Fechner καὶ Helmholtz.

α. Τὰ ἐξηρτημένα ἀντανακλαστικὰ

Ἐπιδιώκων τὴν προσέγγισιν τῶν δύο κλάδων, ὁ Ρῶσος Pavlov ἀνεζήτησε φαινόμενον, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι συγχρόνως φυσιολογικὸν καὶ ψυχολογικόν, ὥστε νὰ ἀποτελέσῃ ἀφετηρίαν συνεργασίας. Ὡς τοιοῦτον ἐπέλεξε τὸ «ἐξηρτημένον ἀντανακλαστικόν». Ὑπάρχουν δύο εἴδη ἀντανακλαστικῶν : Τὰ **ἀπόλυτα** καὶ τὰ **ἐξηρτημένα.**

Τὸ ἀπόλυτον ἀντανακλαστικὸν ἀποτελεῖ φυσιολογικὴν ἀντίδρασιν εἰς διάφορα ἐρεθίσματα. Διέπεται ἀπὸ τὴν σχέσιν «αἴτιον - ἀποτέλεσμα» καὶ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς παρεμβάσεως ἰδίων νευρικῶν ὁδῶν. Εἶναι γνωστὴ π.χ. ἡ διαστολὴ καὶ συστολὴ τῆς κόρης, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐντάσεως τοῦ φωτός. Πρόκειται περὶ ἀπαντήσεως ἐμφύτου, ὑποχρεωτικῆς, μὲ ἰδίαν νευρικὴν ὁδὸν καὶ κληρονομικῆς, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι συναντᾶται εἰς ὅλα τὰ ἄτομα τοῦ αὐτοῦ εἴδους.

Τὸ ἐξηρτημένον ἀντανακλαστικὸν εἶναι ἀντιθέτως ἐπίκτητον, ἀσταθές, προϋποθέτει δὲ τὴν ὕπαρξιν ἐμφύτου ἀνακλαστικοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται καὶ τοῦ ὁποίου τὴν νευρικὴν ὁδὸν χρησιμοποιεῖ. Π.χ. ἡ παράστασις λεμονιοῦ προκαλεῖ ἔκκρισιν σιέλου.

β. Τὸ κλασικὸν πείραμα

Τὸ κλασικὸν πείραμα τοῦ Pavlov διὰ τὰ ἐξηρτημένα ἀντανακλαστικὰ ἔχει ὡς ἑξῆς :

Πρώτη φάσις : τὸ ζῷον, συνήθως σκύλος, κλείεται ἐντὸς θαλάμου καὶ προσδένεται καταλλήλως, ὥστε νὰ μὴ μετακινῆται. Ὁ παρατηρητὴς παραμένει ἀθέατος. Δι' εἰδικῆς συσκευῆς διοχετεύομεν εἰς τὸ στόμα τοῦ σκύλου ὀξύ. Παρατηροῦμεν ἔκκρισιν σιέλου, ἡ ποσότης τοῦ ὁποίου εἶναι εὔκολον νὰ μετρηθῇ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Δευτέρα φάσις : Ὅταν τὸ ὀξὺ παύσῃ νὰ ἐνεργῇ, παρουσιάζομεν οὐδέτερον ἐρέθισμα, ἐντελῶς ἄσχετον πρὸς τὸ ὀξὺ (π.χ. ἦχον). Ὡς εἶναι ἑπόμενον, τὸ ζῷον δὲν ἀντιδρᾷ. Ὁ ἦχος δὲν προκαλεῖ ἔκκρισιν σιέλου.

Τρίτη φάσις (ἡ κυρία φάσις) : Παρουσιάζομεν διαδοχικῶς τὰ δύο ἐρεθίσματα. Πρῶτον τὸν ἦχον καὶ μετ' ὀλίγα δευτερόλεπτα τὸ ὀξύ. Ἡ ἔκκρισις σιέλου ἐπαναλαμβάνεται. Ἂν ἐφαρμόσωμεν ἐπ' ἀρκετὸν τὸ ζεῦγος τῶν ἐρεθισμάτων (ἦχος - ὀξύ), παρατηροῦμεν εἰς τὸ τέλος ἔκπληκτοι ὅτι μόνος του πλέον ὁ ἦχος, χωρὶς νὰ διοχετευθῇ ὀξύ, προκαλεῖ ἔκκρισιν σιέλου, ἴσης περίπου ποσότητος πρὸς τὸν παραχθέντα κατὰ τὴν πρώτην φάσιν.

Βλέπομεν ὅτι τὸ νέον ἐρέθισμα, τὸ **σύνθημα,** ὡς τὸ ὀνομάζομεν, ὑποκατέστησε τὸ φυσιολογικὸν καὶ **ἀπὸ οὐδέτερον μετεβλήθη εἰς ἀποτελεσματικόν.** Εὑρισκόμεθα λοιπὸν πρὸ νέου ἀνακλαστικοῦ (ἐφ' ὅσον πλέον ὁ ἦχος προκαλεῖ ἔκκρισιν σιέλου), τὸ ὁποῖον καλεῖται **ἐξηρτημένον.** Τὸ νέον τοῦτο ἀνακλαστικὸν εἶναι προφανῶς φαινόμενον φυσιολογικόν, ταυτοχρόνως ὅμως εἶναι καὶ φαινόμενον ψυχολογικόν. **Εἶναι μάθησις.** Εἰς ὡρισμένα συγγράμματα ἀντὶ τοῦ ὅρου «ἐξηρτημένον ἀνακλαστικὸν» χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος «καθωρισμένη ἀντανάκλασις». Ὀρθότερον εἶναι τὸ πρῶτον, διότι ἡ ἐγκατάστασις τοῦ ἀνακλαστικοῦ **ἐξαρτᾶται** ἀπὸ πολλὰς προϋποθέσεις, ἐνῷ ἡ ἀντίδρασις τοῦ ζῴου δὲν εἶναι, ὡς ἐνομίζετο, ἐκ τῶν προτέρων προσδιωρισμένη.

Παρατηροῦντες τὴν διαδικασίαν τῆς ἐγκαταστάσεως καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ τύχην τῶν ἐξηρτημένων ἀνακλαστικῶν διαπιστοῦμεν τὰ ἑξῆς :

1. Διὰ νὰ ἐγκατασταθῇ ἐξηρτημένον ἀνακλαστικόν, πρέπει νὰ προηγηθῇ τὸ σύνθημα (π.χ. ἦχος) καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸ φυσιολογικὸν ἐρέθισμα (π.χ. ὀξύ). Ἄλλως τὸ σύνθημα ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένῃ οὐδέτερον.

2. Τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ συνθήματος καὶ φυσιολογικοῦ ἐρεθίσματος πρέπει νὰ εἶναι μικρόν. Ὡς περισσότερον ἀποτελεσματικὸς φαίνεται ὁ χρόνος ὀλίγων δευτερολέπτων. Ἡ παρεμβολὴ μεγαλυτέρου χρόνου, καὶ ἂν ἀκόμη ἐπιτρέψῃ τὴν ἐγκατάστασιν ἐξηρτημένου ἀνακλαστικοῦ, προκαλεῖ καθυστέρησιν τῆς ἀπαντήσεως καὶ ἄλλας σχετικὰς διαταραχάς.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3. Ὅσον εὐνοϊκώτεραι εἶναι αἱ συνθῆκαι διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀπολύτου ἀνακλαστικοῦ, τόσον εὐκολώτερον ἐγκαθίσταται τὸ ἐξηρτημένον ἀνακλαστικόν. Εἰς τὸ παράδειγμά μας, ὅταν τὸ ζῷον πεινᾷ, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶναι περισσότερον εὐαίσθητον εἰς τὸ ὀξύ, ἀφ' ἑτέρου δὲ εὐκολώτερον ὑπόκειται εἰς τὴν ἐγκατάστασιν ἐξηρτημένου ἀνακλαστικοῦ.

4. Ἀρχικῶς τὸ σύνθημα εἶναι ἀδιαφοροποίητον (οἱοσδήποτε σχετικὸς ἦχος προκαλεῖ τὴν ἔκκρισιν σιέλου). Ἀργότερον ὅμως ἐπέρχεται ἡ διαφοροποίησις καὶ τὸ ζῷον ἀπαντᾷ μόνον εἰς συχνότητα οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα διαφέρουσαν τῆς χρησιμοποιηθείσης. Ἡ διάκρισις αὐτὴ τῶν ἐρεθισμάτων φθάνει εἰς λεπτότατον σημεῖον. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶναι σημαντικόν, διότι ἐπιτρέπει τὸν ἔλεγχον τῶν αἰσθητηρίων τῶν ζῴων.

5. Τὸ ἐξηρτημένον ἀνακλαστικὸν εἶναι ἀσταθές. Μετὰ παρέλευσιν μικροῦ σχετικῶς χρονικοῦ διαστήματος τὸ ζῷον παύει νὰ ἀντιδρᾷ εἰς τὸ σύνθημα, τὸ ὁποῖον οὕτω καθίσταται καὶ πάλιν οὐδέτερον. Εἰς ὅρους μαθήσεως τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ ζῷον ἐλησμόνησεν ὅ,τι ἔμαθε. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ ὀνομάζεται ἀ π ό σ β ε σ ι ς. Δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἐπανεγκαταστήσωμεν τὸ ἐξηρτημένον ἀνακλαστικόν, διὰ τῆς ἐκ νέου παρουσιάσεως εἰς σειρὰν ἐπαναλήψεων τοῦ ζεύγους τῶν ἐρεθισμάτων (ἦχος + ὀξύ). Κατὰ τὴν ἐπανεγκατάστασιν αὐτὴν παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς : Πρῶτον, ὅτι αἱ ἀπαιτούμεναι παρουσιάσεις τοῦ ζεύγους τῶν ἐρεθισμάτων εἶναι ὀλιγώτεραι ἐκείνων τῆς ἀρχικῆς ἐγκαταστάσεως. Δεύτερον, ὅτι τὸ ἐξηρτημένον ἀνακλαστικὸν εἶναι τώρα σταθερώτερον, ἤτοι διαρκεῖ περισσότερον χρόνον. Ἂν καὶ πάλιν ἐπέλθῃ ἀπόσβεσις, ἐπαναλαμβάνομεν τὴν διαδικασίαν. Τὴν φορὰν αὐτὴν ἀρκοῦν ἐλάχιστοι παρουσιάσεις τοῦ ζεύγους τῶν ἐρεθισμάτων, τὸ δὲ ἐξηρτημένον ἀνακλαστικὸν διαρκεῖ πλέον ἐπὶ μακρόν. Βλέπομεν οὕτω καὶ διὰ τῆς πειραματικῆς ὁδοῦ τὸν ρόλον τῶν ἐπαναλήψεων καὶ τὴν σημασίαν τῆς καταλλήλου κλιμακώσεώς των.

γ. Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς φυσιολογικῆς θεωρίας

1. Ἰδιαιτέρως σημαντικὴ ὑπῆρξεν ἡ προσφορὰ τοῦ Pavlov καὶ τῆς θεωρίας του εἰς τὴν τόσον χρήσιμον προσέγγισιν μεταξὺ ψυχολογίας καὶ φυσιολογίας.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

2. Εἶναι πράγματι γεγονὸς ὅτι μέγα μέρος τῆς μαθήσεως εἰς τὰ ζῷα, ὡς καὶ ὡρισμέναι κατώτεραι μαθήσεις εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἐπιτυγχάνονται κατὰ τὴν διαδικασίαν τῶν ἐξηρτημένων ἀνακλαστικῶν.

3. Αἱ οὕτω πραγματοποιούμεναι μαθήσεις χρησιμεύουν πολλάκις ὡς βάσις διὰ τὴν ἐπιδίωξιν τελειοτέρας προσαρμογῆς, ἡ ὁποία ὅμως τελικῶς ἐπιτυγχάνεται μόνον διὰ τῆς συνδρομῆς ἀνωτέρων ψυχικῶν λειτουργιῶν.

4. Ἡ θεωρία τῶν ἐξηρτημένων ἀνακλαστικῶν εὑρίσκει πρακτικὴν ἐφαρμογὴν εἰς ὡρισμένους τομεῖς τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, ὡς εἶναι ἡ προπαγάνδα καὶ ὁ ἀνώδυνος τοκετός.

5. Ἡ φυσιολογικὴ θεωρία εἶναι ἐν τούτοις τελείως ἀνεπαρκὴς διὰ τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἀνωτέρων ψυχικῶν λειτουργιῶν, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τὸ κύριον γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου. Αἱ λειτουργίαι αὐταὶ οὔτε εἰς μηχανικοὺς νόμους ὑποτάσσονται, οὔτε στηρίζονται εἰς τυχαίας συνδέσεις, οὔτε ἐκκινοῦν ἀπὸ τμηματικὰς ἀντιλήψεις, ἤτοι ἀπὸ κατακερματισμὸν τῆς πραγματικότητος εἰς στοιχεῖα καὶ σύνδεσιν αὐτῶν μεταγενεστέρως.

6. Ἡ ἀνεπάρκεια τῆς θεωρίας δύναται ἐξ ἄλλου νὰ ἀποδειχθῇ καὶ διὰ τῆς πειραματικῆς ὁδοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν κατ' ἀποκλειστικότητα ἐστηρίχθησαν οἱ ὀπαδοί της. Πράγματι, μετὰ τὴν **πρώτην σήμανσιν** (ὑποκατάστασις τοῦ ὀξέος διὰ τοῦ ἤχου), δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν πειραματικῶς **εἰς δευτέραν σήμανσιν** (ὑποκατάστασις τοῦ ἤχου μὲ φῶς). Ἡ ἔκκρισις σιέλου συνεχίζεται. Μὲ μεγάλην ὅμως δυσκολίαν ἐπιτυγχάνομεν τρίτην σήμανσιν, εἶναι δὲ πρακτικῶς σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχωμεν τετάρτην. Εἰς οἱανδήποτε ὅμως σήμανσιν καὶ ἂν ἐπέλθῃ ἡ ἀπόσβεσις, ἡ ἐπανεγκατάστασις δὲν ἐπιτυγχάνεται παρὰ μόνον διὰ τῆς χρησιμοποιήσεως τοῦ φυσιολογικοῦ ἐρεθίσματος, ἤτοι διὰ τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς διαδικασίας. Δὲν συμβαίνει τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ζωήν. Ἐκεῖ δυνάμεθα νὰ ἐπιτύχωμεν πολὺ περισσοτέρας σημάνσεις. Ἐπὶ πλέον, ἂν μία σήμανσις λησμονηθῇ, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν μνήμην διὰ τοῦ συνδυασμοῦ της πρὸς τὴν ἀμέσως προηγουμένην. Ἂν π.χ. ἔμαθα κατὰ σειράν : ὅτι ἡ εὔγευστος αὐτὴ τροφὴ ὀνομάζεται «αὐγό», ὅτι τὸ αὐγὸ λέγεται «ᾠόν», ὅτι τὸ ᾠὸν λέγεται εἰς τὴν γαλλικὴν «oeuf» καὶ τὸ oeuf εἰς τὴν ἀγγλικὴν «egg», καὶ λησμονήσω πρὸς στιγμὴν τὴν ἔννοιαν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τῆς λέξεως egg, ἀρκεῖ νὰ καταφύγω εἰς οἱονδήποτε λεξικόν, διὰ νὰ τὴν ἐνθυμηθῶ ἐκ νέου. Κατὰ τὴν διαδικασίαν ὅμως τῶν ἐξηρτημένων ἀνακλαστικῶν τὰ συνθήματα (λέξεις) δὲν ἀρκοῦν. Πρέπει νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὸ ἀρχικὸν ἐρέθισμα καὶ νὰ συνδέσω ἐξ ἀρχῆς τὴν λέξιν πρὸς τὴν ἐποπτείαν.

7. Θὰ ἔπρεπε τέλος νὰ ἐρευνηθῇ τί μανθάνει τὸ ζῷον : κινητικοὺς μηχανισμοὺς ἢ σύμβολα ; Τὸ δεύτερον φαίνεται περισσότερον πιθανόν. Μὲ πολλαπλᾶς διαδικασίας μαθήσεως ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος μετατρέπεται εἰς σύμβολα, τὰ ὁποῖα θέτουν εἰς λειτουργίαν τοὺς κινητικοὺς μηχανισμοὺς καὶ κατευθύνουν τὸ ζῷον εἰς τὴν προσαρμογήν του. Ὁ συμβολισμὸς αὐτός, ἰδίως εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅπου οἱ λογικοὶ μηχανισμοὶ ὑπερτεροῦν καταφανῶς τῶν κινητικῶν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἑρμηνευθῇ μὲ μηχανοκρατικὰς ἀντιλήψεις.

2. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ

Ἱδρυτὴς τῆς ψυχολογίας τῆς συμπεριφορᾶς θεωρεῖται ὁ John Broadus Watson (1878 - 1958). Ἡ θεωρία του, διατυπωθεῖσα περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ XX αἰῶνος, ἀποτελεῖ ἀντίδρασιν κατὰ τῆς κλασικῆς ψυχολογικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία ἐξηκολούθει νὰ κυριαρχῇ εἰς τὰ περισσότερα ψυχολογικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς ψυχολογίας τῆς συμπεριφορᾶς (Behaviorism ἐκ τῆς ἀγγλικῆς λέξεως behaviour = συμπεριφορὰ) θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὰ ἑξῆς :

1. Ἡ ψυχολογία ἀπὸ «ἐπιστήμη τῆς συνειδήσεως» καθίσταται «ἐπιστήμη τῆς συμπεριφορᾶς».

2. Υἱοθετοῦνται μόνον ἀντικειμενικαὶ μέθοδοι ἐρεύνης, ἀποκλειομένης οὕτω τῆς ἐνδοσκοπήσεως.

3. Δίδεται ἰδιαιτέρα ἔμφασις εἰς τὰς ἐπικτήτους συμπεριφορὰς καὶ οὕτω εὐνοεῖται ὁ τομεὺς τῆς μαθήσεως.

α. Ἡ ψυχολογία ὡς ἐπιστήμη τῆς συμπεριφορᾶς

Ἡ κλασικὴ ψυχολογία ἐκολακεύετο νὰ παρουσιάζεται ὡς ἐπιστήμη τῶν ἐνσυνειδήτων ψυχικῶν καταστάσεων. Ἐναντίον τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς ἠγέρθη ἐκ τῶν πρώτων ὁ Watson, ἴσως διότι ἡ παραδοχή της ἀπέκλειεν ἐκ τῆς ψυχολογίας τὸ σύνολον τῶν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

πειραματικῶν του ἐρευνῶν, τὰς ὁποίας εἶχε διεξαγάγει ἐπὶ ζῴων καὶ ἐθεώρει ὅτι ἀνῆκον εἰς τὴν περιοχὴν τῶν θεμελιωδῶν ἀναζητήσεων τῆς ψυχολογίας τοῦ μέλλοντος.

Οἱ ὅροι «συνείδησις», «φαντασία», «συναίσθημα» κ.λπ. ἀποτελοῦν κατ' αὐτὸν ἀφῃρημένας ἐννοίας, ὑποκειμενικὰς καταστάσεις, χωρὶς ἀντικειμενικὴν ἀξίαν. Ἡ ψυχολογία, διὰ νὰ καταστῇ πραγματικὴ ἐπιστήμη, ὀφείλει νὰ ἀποδεσμευθῇ ἐξ αὐτῶν, νὰ παύσῃ νὰ τὰς χρησιμοποιῇ καὶ νὰ στραφῇ πρὸς τὸ ἀντικειμενικόν, πρὸς τὸ δυνάμενον νὰ παρατηρηθῇ, ἤτοι νὰ καταστῇ «ἐπιστήμη τῆς συμπεριφορᾶς». Ὡς συμπεριφορὰν ἐννοεῖ τὸ σύνολον τῶν ἀντιδράσεων τοῦ ὀργανισμοῦ εἰς τὰς ἐπιδράσεις τοῦ περιβάλλοντος. Ἡ οὕτω νοουμένη συμπεριφορά, ὅσον περίπλοκος καὶ ἂν παρουσιάζεται, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναλυθῇ εἰς ἐπὶ μέρους στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται ὑπὸ τὸν μηχανοκρατικὸν τύπον «ἐρέθισμα - ἀντίδρασις». Αὐτὴ ἡ ὑποκειμένη εἰς παρατήρησιν ἀντίδρασις τοῦ ἀτόμου, κινητικὴ ἢ γλωσσική, πρέπει νὰ ἐνδιαφέρῃ κατὰ τὸν Watson τὴν ψυχολογίαν καὶ ὄχι αἱ ἐνσυνείδητοι καταστάσεις καὶ ἡ ἔρευνα τῶν ἐσωτερικῶν κινήτρων. Εἰδικώτερον :

1. Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ αἰσθήματος, οἱ ὅροι «βλέπω», «ἀκούω», «ὀσφραίνομαι» κ.λπ. προϋποθέτουν τὴν ὕπαρξιν συνειδητῶν καταστάσεων. Θεωροῦνται ὡς ἐκ τούτου ἀποβλητέοι ὑπὸ τῆς ψυχολογίας τῆς συμπεριφορᾶς. Ἀντ' αὐτῶν πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν κινητικαὶ ἀπαντήσεις εἰς ὀπτικά, ἀκουστικὰ καὶ λοιπὰ ἐρεθίσματα. Ἡ ἄποψις αὐτὴ εἶναι εὐλογοφανὴς προκειμένου περὶ τοῦ ζῴου. Εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅμως τὰ πράγματα παρουσιάζονται κατὰ διάφορον τρόπον. Ὅταν ἀνακοινώνω ὅτι «βλέπω παλαιόν μου γνώριμον νὰ πλησιάζῃ» ἢ ὅτι «ἀκούω τὴν εἰσαγωγὴν ἀπὸ γνωστὴν μουσικὴν δημιουργίαν», ὁμολογῶ τὴν ὕπαρξιν ἐσωτερικῆς ἐνσυνειδήτου ἐμπειρίας, ἔστω καὶ ἐὰν αὕτη δὲν καθίσταται ἀμέσως ἀντιληπτὴ ὑπὸ τρίτου. Μὴ δυνάμενος νὰ ἀρνηθῇ τὰ γεγονότα ὁ Watson προσεπάθησε νὰ τὰ ἑρμηνεύσῃ κατὰ τὸν ἰδικόν του τρόπον, ὑποστηρίξας ὅτι ἡ περιγραφὴ τοῦ ὑποκειμένου ἀποτελεῖ εἰς τὴν πραγματικότητα κινητικὴν ἀπάντησιν διὰ τῆς φωνητικῆς ὁδοῦ, ὠνόμασε δὲ ταύτην «προφορικὴν ἀναφοράν». Ἡ προφορικὴ αὐτὴ ἀναφορὰ ἀποτελεῖ εἰς τὴν πραγματικότητα εἶδος ἀναγκαστικοῦ συμβιβασμοῦ διὰ τὸν Watson. Εἰς τὸν τομέα πάντοτε τῶν αἰσθημάτων προέβη

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

οὗτος καὶ εἰς ἄλλους συμβιβασμούς, ὡς εἶναι ἡ παραδοχὴ τῆς ὑπάρξεως τῶν ὀπτικῶν μετεικασμάτων, τὰ ὁποῖα βεβαίως, παρουσιαζόμενα ὡς συνειδηταὶ ἐμπειρίαι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθοῦν κινητικαὶ ἀπαντήσεις ἢ διεργασίαι σπλάγχνων.

2. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς μνήμης ὁ Watson ἔκαμεν ἀπεγνωσμένας προσπαθείας, προκειμένου νὰ ἀποδώσῃ τὰς ἀναμνήσεις μὲ ὅρους συμπεριφορᾶς. Ὡς ἦτο φυσικόν, δὲν τὸ κατώρθωσε, διότι ἡ μνήμη ἀνήκει εἰς τὰ κατ' ἐξοχὴν φαινόμενα συνειδητῆς ἐμπειρίας καὶ δὲν καλύπτεται μὲ ἀναφορὰν εἰς τὰ ὀπτικὰ μετεικάσματα καὶ τὰς αἰσθητικὰς καὶ κινητικὰς διαδικασίας τοῦ τύπου «ἐρέθισμα - ἀντίδρασις».

3. Εἰς αἰσθητικὰς καὶ κινητικὰς διεργασίας προσεπάθησεν ἐπίσης ὁ Watson νὰ ἀναγάγῃ τὰ συναισθήματα. Ὑπεστήριξεν ὅτι τὸ συναίσθημα οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ «βαθεῖαι μεταβολαὶ εἰς τὸ σύνολον τοῦ σωματικοῦ μηχανισμοῦ, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὴν περιοχὴν τῶν σπλάγχνων καὶ τῶν ἀδένων». Δὲν κατώρθωσεν ὅμως νὰ προσδιορίσῃ τὰς μεταβολὰς αὐτάς. Εἰς τὸν τομέα ἐξ ἄλλου τῶν συναισθημάτων ὁ Watson πολλαπλῶς ἐπλανήθη. Πειραματιζόμενος π.χ. ἐπὶ βρεφῶν καὶ ἑρμηνεύων τὰς ἀντιδράσεις των συμφώνως πρὸς ὑποκειμενικάς του πεποιθήσεις, διετύπωσε τὴν παντελῶς ἐσφαλμένην ἄποψιν ὅτι εἰς τὸ παιδὶ ὑπάρχουν τρία ἔμφυτα «συναισθήματα» : ὁ φόβος, ἡ ὀργὴ καὶ ἡ ἀγάπη, τὰ ὁποῖα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου διαφοροποιοῦνται χάρις εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ποικίλων ἐπικτήτων ἀνακλαστικῶν. Ἀξίζει τέλος νὰ ὑπογραμμισθῇ ὅτι αἱ νεώτεραι ἔρευναι περιορίζουν εἰς τὸ ἐλάχιστον τὸν ρόλον τῶν σπλάγχνων εἰς τὸ συναίσθημα καὶ ρίπτουν τὸ βάρος εἰς ἐγκεφαλικοὺς μηχανισμούς, μάλιστα δὲ εἰς τοὺς θαλάμους.

4. Κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς λοιπὰς λειτουργίας καὶ ἡ σκέψις ἑρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Watson ὡς ὑπονοουμένη κινητικὴ συμπεριφορά, ὡς σιωπηρὰ προφορικὴ ἀναφορά. Ὁ Watson ὑπέθεσεν ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς σκέψεως τὰ φωνητικὰ ὄργανα εὑρίσκονται ἐν διεγέρσει καὶ προσεπάθησε νὰ ἐπιτύχῃ ἀντικειμενικὴν καταγραφὴν τῶν διεγέρσεων αὐτῶν. Δὲν τὸ κατώρθωσεν ὅμως. Καὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἀποτυχία του δὲν ὠφείλετο μόνον εἰς ἀτέλειαν τῶν εἰς τὴν διάθεσίν του μέσων. Θεωρήσας ἀρχικῶς ὡς κύριον ὄργανον τῆς σκέψεως τὸν λάρυγγα, ἠναγκάσθη νὰ μεταθέσῃ τὸ βάρος εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὰ χείλη, ὅταν διεπίστωσεν ὅτι ἡ ἀφαίρεσις τοῦ λάρυγγος δὲν ἠπόδιζε τὴν σκέψιν. Ἐξ ἄλλου, καὶ ἂν ἀκόμη διαπιστωθῇ διέγερσις τῶν φωνητικῶν ὀργάνων καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς σκέψεως, θὰ παραμείνῃ τὸ ἐρώτημα : ποῦ ὀφείλεται ἡ διέγερσις αὐτή ; Εἰς τυχὸν ἐξωτερικὸν ἐρέθισμα ἢ εἰς τὴν ἐνσυνείδητον κεντρικὴν λειτουργίαν ; Τὸ τελευταῖον τοῦτο φαίνεται πιθανώτερον, διὰ τὰς μέχρι σήμερον τοὐλάχιστον καταγραφείσας κινήσεις.

β. Ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῆς ἐνδοσκοπήσεως

Ἡ ἐνδοσκόπησις ἢ αὐτοπαρατήρησις ἀποτελεῖ τὴν κατ' ἐξοχὴν μέθοδον τῆς κλασικῆς ψυχολογίας, ἡ ὁποία ἐπίστευεν ὅτι τὸ ὑποκείμενον εἶναι τὸ πλέον ἁρμόδιον νὰ διαπιστώσῃ τὰς ψυχικάς του καταστάσεις, νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς αὐτὰς καὶ νὰ τὰς περιγράψῃ. Ἡ πρὸς τὴν ἐνδοσκόπησιν ἐκτίμησις ἦτο τοιαύτη, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ θεμελιωταὶ τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Wundt, ἐξηκολούθουν νὰ ἀποδίδουν ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὰ πορίσματά της. Πρὸς τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν ἦλθεν εἰς πλήρη ἀντίθεσιν ἡ «χωρὶς συνείδησιν» ψυχολογία τῆς συμπεριφορᾶς. Ἐκ τῶν πρώτων ὁ Watson ἤσκησε δριμεῖαν πολεμικὴν κατὰ τῆς ἐνδοσκοπήσεως, ἀξιώσας, ὡς ἐτονίσαμεν, τὴν διαγραφήν της ἐκ τῶν μεθόδων τῆς ψυχολογίας. Πολλοὶ λόγοι τὸν ὤθησαν εἰς τοῦτο. Ἐν πρώτοις ἡ ἐνδοσκόπησις ἦτο ἐντελῶς ἀνεφάρμοστος εἰς τὴν ψυχολογίαν τῶν ζῴων, μὲ τὴν ὁποίαν κυρίως ἠσχολεῖτο. Ἐπὶ πλέον οὐδεμίαν ἔτρεφεν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰ πορίσματά της. Ἀπέδειξε μάλιστα ὅτι εἰδικῶς ἐκπαιδευμένοι εἰς τὴν ἐνδοσκόπησιν ἐρευνηταὶ παρουσίαζον ἀντιφατικὰς ἀπόψεις. Κυρίως ὅμως ὁ Watson ἐπέκρινε τὴν ἐνδοσκόπησιν ἐκ λόγων ἀρχῆς. Πράγματι, ἐνδοσκόπησις σημαίνει ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀναφορὰν εἰς τὴν συνείδησιν καὶ χρῆσιν ἀναλόγων ὅρων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀπομάκρυνσιν ἐκ τοῦ ἀντικειμενικοῦ, πράγματα δηλαδὴ τὰ ὁποῖα ἔρχονται εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τὰς βασικὰς διακηρύξεις τῆς θεωρίας. Ἐν τούτοις ἡ πολεμικὴ κατὰ τῆς ἐνδοσκοπήσεως δὲν διετήρησε τὴν ἀρχικὴν σφοδρότητά της. Καταφεύγων εἰς συμβιβαστικὰς ἐννοίας, ὡς εἶναι ἡ «προφορικὴ ἀναφορὰ» καὶ ἡ «σιωπηρὰ ὁμιλία», ὁ Watson ἀνεγνώρισεν ἐμμέσως τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς θέσεώς του. Ἡ σύγχρονος ψυχολογία δέχεται τὴν ἐνδοσκόπησιν ὑπὸ ὡρισμένας προϋποθέσεις, τὰς ὁποίας ἐπεσημάναμεν εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ μεθόδων.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γ. Περιβάλλον καὶ μάθησις

Εἰς τὴν ψυχολογίαν τῆς συμπεριφορᾶς, ἡ ὁποία θεωρεῖ πρωταρχικὴν τὴν συνειρμικὴν σχέσιν «ἐρέθισμα - ἀντίδρασις», εἶναι ἑπόμενον ὁ ρόλος τοῦ περιβάλλοντος νὰ ὑπερτιμᾶται καὶ ὁ ρόλος τῆς κληρονομικότητος νὰ ἀμφισβητῆται. Ἐκ λόγων λοιπὸν συνεπείας πρὸς τὴν θεωρίαν του, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὴν κλασικὴν ψυχολογίαν, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς κληρονομικότητος σχεδὸν κατὰ κανόνα ἐκυριάρχουν, ὁ Watson ἔδωσεν ἔμφασιν εἰς τὸ περιβάλλον καὶ ἐτόνισε τὴν κυρίαρχον θέσιν τῆς ἐπικτήτου συμπερι-

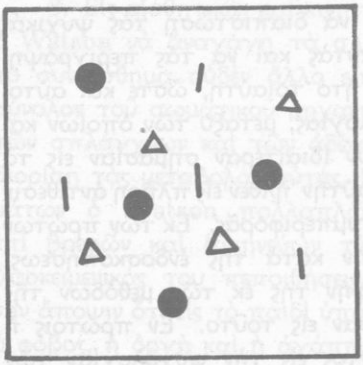

Εἰκ. 34.

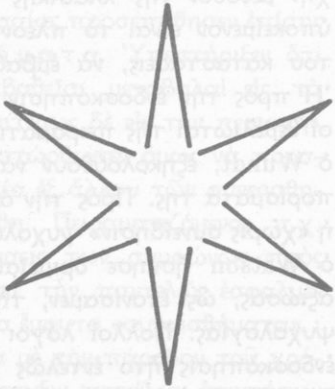

Εἰκ. 35.

φορᾶς. Ἔφθασε μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου νὰ διακηρύξῃ ὅτι, ἂν τοῦ ἐδίδετο ἡ ἐλευθερία νὰ ἐλέγχῃ τὸ περιβάλλον, θὰ ἠδύνατο νὰ ἐγγυηθῇ τὴν κατὰ βούλησιν ἐξέλιξιν κανονικοῦ παιδιοῦ εἰς ἐπιστήμονα ἢ καλλιτέχνην, εἰς ἔμπορον ἢ ἐπαίτην, εἰς κλέπτην ἢ φύλακα τοῦ νόμου, ἀνεξαρτήτως κλίσεων καὶ ἱκανοτήτων, τάσεων καὶ ταλάντου, κοινωνικῆς τάξεως καὶ φυλῆς. Εὐκόλως συνάγεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἡ πίστις τοῦ Watson εἰς τὴν παντοδυναμίαν τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς μαθήσεως. Ἐν τούτοις ἡ θεωρία του, θεωρία προσδεδεμένη μὲ ἀδικαιολόγητον ἀκαμψίαν εἰς τὰς πεπαλαιωμένας συνειρμικὰς θέσεις, παρουσιάζει τόσα κενά, ὥστε καὶ οἱ ὀπαδοί του ἀκόμη ἠναγκάσθησαν κατὰ καιροὺς νὰ στραφοῦν εἰς ἀναζήτησιν σχήματος περισσότερον θετικοῦ καὶ ἀποδεκτοῦ.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3. ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

α. Ἐκπρόσωποι καὶ γενικαὶ ἀρχαί

Ἡ μορφολογικὴ ψυχολογία ἔρχεται εἰς πλήρη ἀντίθεσιν τόσον πρὸς τὴν φυσιολογικὴν θεωρίαν ὅσον καὶ πρὸς τὴν ψυχολογίαν τῆς συμπεριφορᾶς, τῶν ὁποίων καταπολεμεῖ τὴν προσπάθειαν συνθέσεως τοῦ ψυχικοῦ κόσμου ἐκ στοιχείων καὶ τὴν ἀπόπειραν ἑρμηνείας τῆς συμπεριφορᾶς διὰ τῆς σχέσεως «ἐρέθισμα - ἀντίδρασις».

Πρόδρομοι τῆς μορφολογικῆς ψυχολογίας θεωροῦνται οἱ Αὐστριακοὶ Ἐρνέστος Mach καὶ Christian von Ehrenfels. Ὁ Mach τονίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὸν κόσμον ὡς σύνολον καὶ ὄχι ὡς ἄθροισμα στοιχείων. Χαρακτηριστικὸν εἶναι τὸ κατωτέρω ἀπόσπασμα, τὸ ὁποῖον ἀνευρίσκεται εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ ἐγχειρίδια ψυχολογίας : «Τὸ δένδρον, μὲ τὸν φαιόν, σκληρὸν καὶ ἄκαμπτον κορμόν του, τοὺς πολυαρίθμους ὑπὸ τοῦ ἀνέμου σειομένους κλώνους, τὰ τρυφερά, λεῖα καὶ στιλπνὰ φύλλα του, παρουσιάζεται ἀρχικῶς ὡς ἰδιαίτερον ὅλον..».

Ὁ Ehrenfels εἶναι περισσότερον κατηγορηματικός. Κατ' αὐτὸν τὸ ὅλον, ἡ μορφή, προχωρεῖ πέρα τῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα τὴν ἀπαρτίζουν. Ἡ μελῳδία ἐπὶ παραδείγματι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ μουσικὰ σύμβολα (στοιχεῖα), περιλαμβάνει καὶ ἑτέραν ἰδιότητα, τὴν μορφήν. Τὰ αὐτὰ στοιχεῖα, εἰς ἄλλην διάταξιν, δίδουν διάφορον μελῳδίαν, ἡ αὐτὴ δὲ μελῳδία εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθῇ μὲ ἄλλα μουσικὰ σύμβολα, ἂν μεταφερθῇ εἰς ἀνωτέραν ἢ κατωτέραν κλίμακα.

Κύριοι ἐκπρόσωποι τῆς μορφολογικῆς ψυχολογίας (Γκεσταλτισταὶ ἐκ τοῦ Gestalt = μορφή), οἱ ὁποῖοι καὶ ἐσυστηματοποίησαν αὐτήν, εἶναι οἱ Max Wertheimer (1880 - 1943), Kurt Koffka (1886 - 1941) καὶ Wolfgang Köhler (1887). Θεωροῦνται ἱδρυταὶ τῆς Σχολῆς τοῦ Βερολίνου, μολονότι τὸ ἔργον των παρουσιάσθη κυρίως εἰς τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας, ὅπου κατέφυγον, ὅταν ὁ ναζισμὸς ἐπεκράτησεν εἰς τὴν Γερμανίαν. Βασικαί των θέσεις εἶναι αἱ ἑξῆς:

1. Τὸ ἄτομον ἀντιλαμβάνεται τὸν περιβάλλοντα κόσμον εἰς ἑνότητας, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἔχῃ προηγουμένην ἐμπειρίαν. Ἡ ὀργάνωσις δίδεται ἀφ' ἑαυτῆς, αὐθορμήτως καὶ ὄχι διὰ τῆς παρεμβάσεως ἀνωτέρας λειτουργίας. Εἰς τὴν εἰκ. π.χ. 36 αἱ εὐθεῖαι παρουσιάζονται κατὰ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

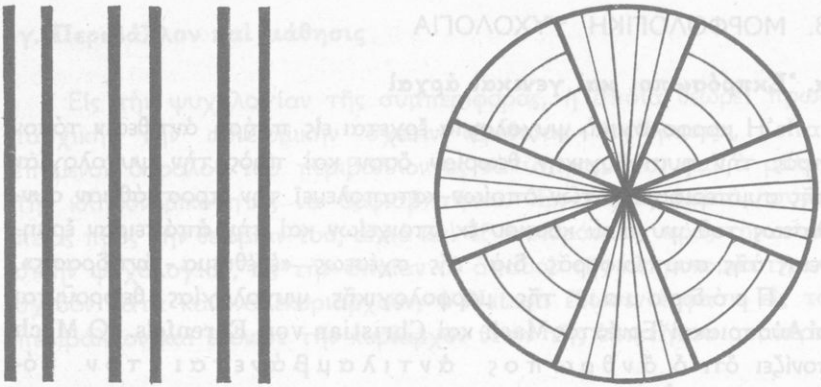

Εἰκ. 36.

ζεύγη καὶ δυσκολεύομαι νὰ τὰς ἀντιληφθῶ εἰς διάφορον συνδυασμόν.

2. Τὰ ἐπὶ μέρους ἐρεθίσματα λαμβάνουν νόημα ἀναλόγως τοῦ πλαισίου, εἰς τὸ ὁποῖον τοποθετοῦνται. Τὸ αὐτὸ ἐπὶ παραδείγματι ὀπτικὸν ἐρέθισμα μᾶς φαίνεται διάφορον, ἀναλόγως τοῦ πλαισίου, εἰς τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται, μολονότι εἰς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ σχηματίζεται πάντοτε τὸ αὐτὸ εἴδωλον. Τὸ διαπιστοῦμεν π.χ. εἰς τὴν πλάνην τῶν Müller-Lyer (εἰκ. 9), ὅπου δύο ἴσαι εὐθεῖαι φαίνονται ἄνισοι. Ὁ Γερμανὸς Lipps ἠθέλησε νὰ ἀποδώσῃ τὴν ὀπτικὴν αὐτὴν πλάνην εἰς ἄλλα αἴτια καὶ ὄχι εἰς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ πεδίου, ὑποστηρίξας ὅτι τὰ προεκτάματα τῆς εὐθείας εἰς μὲν τὴν μίαν περίπτωσιν δημιουργοῦν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὰ ἄκρα τῆς εὐθείας ἀπομακρύνονται, εἰς δὲ τὴν ἄλλην ὅτι πλησιάζουν. Ἑπομένως ἡ πλάνη ὀφείλεται εἰς ἐσωτερικὴν διάθεσιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ ὄχι εἰς ἐξωτερικὴν ὀργάνωσιν. Ὁ Ebbinghaus ὅμως ἀνέτρεψε τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Lipps. Αἱ χελιδόνες τῆς εἰκ. 37 φαίνονται νὰ ἀπέχουν περισσότερον, ὅταν πλησιάζουν ἡ μία τὴν ἄλλην.

3. Αἱ ἑνότητες παρουσιάζονται κατὰ περιοχάς, ὡς ὁμάδες ἐρεθισμάτων. Ἀργότερον λαμβάνουν χώραν ἐντὸς τῶν ὁμάδων αὐτῶν διαφοροποιήσεις, ἀναλύσεις καὶ ἀρχίζουν νὰ διαχωρίζωνται τὰ στοιχεῖα. Εἰς τὴν εἰκ. 36 ὑπάρχουν δύο σταυροί.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Εἰκ. 37.

Ἂν παρατηρήσω τὸ σχῆμα, ἄλλοτε βλέπω τὸν ἕνα σταυρὸν καὶ ἄλλοτε τὸν ἄλλον. Ὁ σταυρός, τὸν ὁποῖον ἑκάστοτε βλέπω, λαμβάνει ψευδοανάγλυφον ἰδιότητα, φαίνεται ὡς νὰ προεξέχῃ, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῆς μορφῆς μετατρέπεται εἰς βάθος. Αἱ διαχωριστικαὶ γραμμαὶ φαίνονται ἐπίσης ὡς νὰ ἀνήκουν ἄλλοτε εἰς τὸν ἕνα σταυρὸν καὶ ἄλλοτε εἰς τὸν ἄλλον, ἤτοι τὰ στοιχεῖα ἀλλάσσουν λειτουργίαν, ἀναλόγως τῆς μορφῆς. Τὸ αὐτὸ παρατηρεῖται εἰς τὴν εἰκ. 38, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ στοιχεῖα ἄλλοτε σχηματίζουν δύο ἀνθρώπινα πρόσωπα καὶ ἄλλοτε λευκὸν ποτήριον. Δεδομένου ὅτι καὶ πάλιν εἰς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ σχηματίζεται τὸ αὐτὸ εἴδωλον, δύναμαι νὰ ὑποθέσω ὅτι ἄλλα βλέπω καὶ ἄλλα ἀντιλαμβάνομαι ἢ ὅτι δὲν ὑπάρχει ὑποχρεωτικὴ ἀντιστοιχία μεταξὺ φυσιολογικῆς καὶ ψυχολογικῆς λειτουργίας. Ἀριστοτεχνικὴ πράγματι ἐπίθεσις κατὰ τοῦ τύπου «ἐρέθισμα - ἀντίδρασις».

β. Ἡ ὀργάνωσις τοῦ ἀντιληπτικοῦ πεδίου

Τὸ ἀντιληπτικὸν πεδίον σπανίως εἶναι ὁμοιόμορφον. Οὕτω καταφθάνουν εἰς τὸν ὀργανισμὸν ὁμάδες ἐρεθισμάτων, αἱ ὁποῖαι δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ὡρισμένης ὀργανώσεως. Ἡ ὀργάνωσις αὐτὴ ἀκολουθεῖ ὡρισμένους κανόνας ἢ ν ό μ ο υ ς, σπουδαιότεροι τῶν ὁποίων εἶναι :

1. Ὁ νόμος τῆς γ ε ι τ ν ι ά σ ε ω ς. Σχήματα ἢ ἀντικείμενα, εὑρισκόμενα πλησίον ἀλλήλων, τείνουν νὰ σχηματίσουν ὁμάδα καὶ καθίστανται ἀντιληπτὰ ὑπὸ μορφὴν συνόλου. Σχετικὸν εἶναι τὸ παράδειγμα τῆς εἰκ. 36.

2. Ὁ νόμος τῆς ὁ μ ο ι ό τ η τ ο ς. Ἀντικείμενα τοῦ αὐτοῦ σχήματος, τοῦ αὐτοῦ χρώματος, τῆς αὐτῆς οὐσίας, τοῦ αὐτοῦ μεγέθους κ.λπ. τείνουν νὰ συνενωθοῦν καὶ νὰ ἀποτελέσουν ὁμαδικὸν ἐρέθισμα.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

3. Ὁ νόμος τῆς κ λ ε ι σ τ ῆ ς μ ο ρ φ ῆ ς καὶ ὁ συγγενὴς πρὸς αὐτὸν νόμος τῆς σ υ μ π λ η ρ ώ σ ε ω ς. Τὸ κλειστὸν σχῆμα καὶ ἡ συνεχὴς καμπύλη εὐνοοῦν τὴν ὀργάνωσιν. Ἂν ὑπάρξουν μικρὰ κενά, συνήθως ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν γίνονται ἀντιληπτά. Παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ εἰκ. 35, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ παρατηρητὴς βλέπει ἀστέρα καὶ ὄχι ἓξ μὴ συνδεδεμένας μεταξύ των γωνίας.

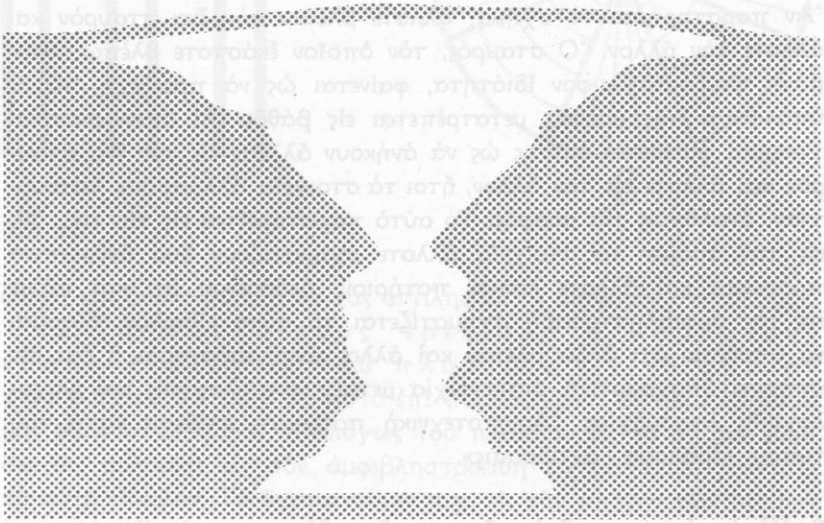

Εἰκ. 38.

4. Ὁ νόμος τῆς κ α λ ῆ ς μ ο ρ φ ῆ ς. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν περιορίζονται αἱ ἀνομοιομορφίαι καὶ ἐπιβάλλεται ἡ «καλὴ μορφή», γνωρίσματα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ συμμετρία, ἡ ἁπλότης, τὸ ἑλκυστικὸν κ.λπ.

5. Ὁ νόμος τῆς δ ι α θ έ σ ε ω ς ἢ σ τ ά σ ε ω ς, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ λίαν ἐπιδέξιον τρόπον καταπολεμήσεως τοῦ τύπου «ἐρέθισμα - ἀντίδρασις». Τὸ ἐρέθισμα δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἐκ τοῦ περιβάλλοντος, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου. Πολλάκις βλέπω «ὅ,τι θέλω». Οὕτω εἰς τὰ παραδείγματα τῶν εἰκ. 36 καὶ 38 βλέπω ἄλλοτε τὴν μίαν καὶ ἄλλοτε τὴν ἄλλην ὄψιν τοῦ σχήματος, ἀναλόγως τῆς διαθέσεώς μου.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γ. Ἀξιολόγησις

Ἡ μορφολογικὴ ψυχολογία διὰ τοῦ νέου τρόπου θεωρήσεως τῶν πραγμάτων εἰσήγαγε πολλὰς καινοτομίας καὶ προσέφερε σημαντικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῆς ψυχικῆς λειτουργίας. Οὕτω :

1. Ἡ ἀ ν τ ί λ η ψ ι ς θεωρεῖται πλέον ὡς λειτουργία τοῦ ὅλου· Ὁ ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται σύνολα μὲ ὀργάνωσιν καὶ δομήν. Αἱ λεπτομέρειαι παρουσιάζονται ἀργότερον διὰ τῆς ἀναλυτικῆς λειτουργίας.

2. Ἡ μ ν ή μ η δὲν ἑρμηνεύεται πλέον διὰ τοῦ συνειρμοῦ. Ἡ ἐντύπωσις εἶναι κατ' οὐσίαν ὀργάνωσις στοιχείων εἰς σύνολα καὶ ἡ ἀνάμνησις συνίσταται κυρίως εἰς τὴν ἀνασύστασιν αὐτῶν τῶν συνόλων. Μὲ μεγάλην δυσκολίαν συγκρατοῦνται ὀνόματα, τοπωνύμια, ἱστορικαὶ χρονολογίαι. Γενικῶς δὲ γνώσεις συγκεχυμέναι, χωρὶς ἀλληλουχίαν, χωρὶς δομήν, ταχέως λησμονοῦνται.

3. Ἡ ν ό η σ ι ς ἑρμηνεύεται ἐπίσης μὲ νέον πνεῦμα. Τὸ πρόβλημα λύεται διὰ τοῦ συνόλου τῶν δεδομένων, τὰ ὁποῖα ἀναζητοῦνται πάντοτε ἐντὸς πλαισίου. Ὁ Wertheimer συμβουλεύει ὅσους ἐπιθυμοῦν νὰ σκέπτωνται δημιουργικῶς «νὰ ἀφήνουν τὸ ὅλον νὰ κυριαρχῇ ἐπὶ τῶν μερῶν καὶ νὰ ἔχουν πάντοτε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ σύνολον τοῦ προβλήματος, ἔστω καὶ ἂν χρειάζεται νὰ προσέξουν τὰς λεπτομερείας». Ἡ ἀ ν α κ ά λ υ ψ ι ς στηρίζεται εἰς σύνολον δεδομένων καὶ στρέφεται πρὸς σκοπόν, τὸν ὁποῖον ἀναζητεῖ ἐντὸς ὡρισμένης δομῆς. Ὁ Κολόμβος ἀνεζήτησε τὴν Δυτικὴν Ἰνδίαν ἐντὸς τῆς μορφῆς, τὴν ὁποίαν παρεῖχεν ἡ ἄποψις περὶ τῆς σφαιρικότητος τῆς γῆς.

4. Πολλὰ σ υ ν α ι σ θ η μ α τ ι κ ὰ φ α ι ν ό μ ε ν α ἑρμηνεύονται διὰ τῆς ὁλικῆς θεωρήσεως τῶν πραγμάτων. Τὸ αὐτὸ π.χ. γεγονὸς μὲ χαροποιεῖ ἢ μὲ ἀπογοητεύει, ἀναλόγως πρὸς τὴν τοποθέτησίν μου εἰς σύστημα ἰδεῶν ἢ εἰς κοινωνικὴν ὁμάδα.

4. Ἡ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΒΑΘΟΥΣ

Κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ XX αἰῶνος ἐδημιουργήθη νέα κίνησις εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἡ ὁποία ἔλαβε τὸ ὄνομα «ψυχολογία

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦ βάθους», διότι οἱ ἐκπρόσωποί της ἀφιερώθησαν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ ἀσυνειδήτου, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ ψυχικοῦ κόσμου διαδραματίζει σπουδαιότατον ρόλον εἰς τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Ἐκ τῆς κινήσεως αὐτῆς, ἡ ὁποία προεκάλεσε πραγματικὴν ἀναστάτωσιν εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ ἀπεκάλυψεν ἀγνώστους μέχρι τότε πτυχὰς τῆς ἀνθρωπίνης συμπεριφορᾶς, θὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῶν ἰδεῶν περὶ τοῦ ἀσυνειδήτου, τὴν ψυχανάλυσιν τοῦ Freud καὶ θὰ ἀναφέρωμεν ἐλάχιστα περὶ τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας τοῦ Adler καὶ τῆς ἀναλυτικῆς ψυχολογίας τοῦ Jung.

α. Ὁ ρόλος τοῦ ἀσυνειδήτου

Ἡ ἔννοια τοῦ ἀσυνειδήτου ὀφείλει τὴν ὕπαρξίν της εἰς τοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς ἰατρούς. Μεταξὺ τῶν προδρόμων της περιλαμβάνονται οἱ Schopenhauer, C. Carus καὶ E. Hartmann.

Ἀλλ' ἂν ἡ ἀνακίνησις τοῦ θέματος προῆλθεν ἐκ τῆς φιλοσοφίας, ἡ προώθησις αὐτοῦ καὶ αἱ πραγματοποιηθεῖσαι κατακτήσεις ὀφείλονται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὸν πειραματισμόν, ὁ ὁποῖος ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν περιπτώσεων ὑστερίας. Μεταξὺ τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν ἐξέχουσαν θέσιν κατέχουν ἐκεῖναι τοῦ Jannet, τοῦ Charcot καὶ τοῦ Bernheim. Ὡρισμένα παραδείγματα ἐκ τῶν προσπαθειῶν ἑκάστου εἶναι χαρακτηριστικά :

1. Ὁ P. Jannet καὶ ἡ αὐτόματος γραφὴ

Πᾶσα αὐτόματος ἐνέργεια προέρχεται ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου. Κατὰ τὴν ὥραν σοβαρᾶς συζητήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει προσηλωθῆ ἡ προσοχή μου, κτυπῶ ρυθμικῶς τοὺς δακτύλους, ἀλλάσσω θέσιν, περιεργάζομαι ἀντικείμενα κ.λπ. Ἐκτελῶ τὰς κινήσεις αὐτάς, χωρὶς εἰς τὴν πραγματικότητα νὰ ἔχω συνείδησιν τοῦ τί πράττω. Εἶναι ἐπίσης δυνατὸν τὸ ἄτομον νὰ μὴ λαμβάνῃ γνῶσιν τῶν κινήσεων μέλους τοῦ σώματός του, ἂν ἡ αἰσθητικὴ ὁδὸς ἀποκλεισθῇ διὰ τῆς χορηγήσεως καταλλήλου ἀναισθητικοῦ. Εἶναι ἡ μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Jannet. Προεκάλει ἀναισθησίαν τῆς χειρὸς ἀσθενοῦς. Μεταξὺ τῆς χειρὸς αὐτῆς καὶ τῆς κεφαλῆς παρενέβαλλε παραπέτασμα, ὥστε ὁ ἀσθενὴς νὰ μὴ δύναται νὰ παρακο-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

λουθήση τὴν διαδικασίαν, ἡ ὁποία θὰ ἠκολούθει. Καθ' ἣν στιγμὴν ὁ ἴδιος συνωμίλει μετὰ τοῦ ἀσθενοῦς, νοσοκόμος ἔθετε τεμάχιον χάρτου ὑπὸ τὴν ἀθέατον χεῖρα καὶ γραφίδα μεταξὺ τῶν δακτύλων. Ὑπεβοήθει ἐν συνεχείᾳ τὴν χεῖρα τοῦ ἀσθενοῦς εἰς τὸ νὰ γράψῃ ὡρισμένας λέξεις. Εἰς μερικὰς περιπτώσεις μία ἀπὸ τὰς λέξεις αὐτὰς καθίστατο ἀφορμὴ εἰς τὸ νὰ γράψῃ ὁ ἀσθενὴς ὁλόκληρον κείμενον, χωρὶς πλέον τὴν βοήθειαν τοῦ νοσοκόμου καὶ καθ' ὃν χρόνον συνωμίλει μετὰ τοῦ ἰατροῦ. Τὸ φαινόμενον αὐτὸ ἐκλήθη α ὐ τ ό μ α τ ο ς γ ρ α φ ή. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ αὐτόματος γραφὴ δὲν προέκυψεν ἀπὸ συνειδητὰς δυνάμεις, ἐφ' ὅσον ἡ προσοχὴ ἦτο συγκεντρωμένη εἰς τὴν συζήτησιν μετὰ τοῦ ἰατροῦ, ἀλλὰ ἐπήγασεν ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητον, τοῦ ὁποίου ἡ παρουσία κατέστη οὕτω ὄχι μόνον ἀναμφισβήτητος, ἀλλὰ καὶ αἰσθητή.

2. Charcot καὶ Bernheim

Τόσον ὁ Charcot εἰς τὸ νοσοκομεῖον Salpêtrière, ὅσον καὶ ὁ Bernheim εἰς τὸ Nancy ἐχρησιμοποίησαν τὴν ὕ π ν ω σ ι ν διὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ τὴν μέσῳ αὐτοῦ θεραπείαν τῆς ὑστερίας. Ὁ Bernheim μάλιστα κατώρθωσε διὰ τῆς ὑπνωτικῆς ὑποβολῆς νὰ θεραπεύσῃ ἀρκετοὺς ἀσθενεῖς, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ πάσχοντα ἀπὸ ἰσχιαλγίαν. Ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς ὑπνώσεως τὸ ἄτομον προβαίνει εἰς ἐνεργείας, διὰ τὰς ὁποίας ἦτο ἀνίκανον προηγουμένως. Οὕτω, ἡ πάσχουσα ἀπὸ ὑστερικὴν παράλυσιν τῶν ἄκρων κατορθώνει νὰ κινήσῃ ταῦτα εὐχερῶς ἢ ἐνθυμεῖται γεγονότα, τὰ ὁποῖα ὑπὸ φυσιολογικὰς συνθήκας ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν μνήμην κ.λπ. Ὁ Charcot ὅμως δὲν ἀπέκρυπτε τὴν ἀπαισιοδοξίαν του ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα θεραπείας καὶ δὲν παρέλειπε νὰ τονίζῃ τὸ ἀποκαρδιωτικὸν ἐκεῖνο : «μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ὑπνώσεως ὁ ἀσθενὴς θὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν παλαιὰν ἢ εἰς χειροτέραν κατάστασιν».

Ἡ μ ε θ υ π ν ω τ ι κ ὴ ὑ π ο β ο λ ὴ τοῦ Bernheim ἔδειξεν ἐν τούτοις ὅτι αἱ δυνάμεις τοῦ ἀσυνειδήτου δύνανται νὰ ἐπενεργοῦν καὶ μετὰ τὴν ἀφύπνισιν τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ Bernheim περιγράφει ὡς ἑξῆς μίαν περίπτωσιν ἀπὸ τὴν λίαν ἐνδιαφέρουσαν αὐτὴν διαδικασίαν : «Ἐνώπιον τοῦ συναδέλφου μου Charpentier ἔδωσα εἰς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τὸν ἐν ὑπνώσει διατελοῦντα ἀσθενῆ τὴν ἑξῆς ἐντολήν : Μόλις ἀφυπνισθῇ, νὰ πάρῃ τὴν ὀμβρέλλαν τοῦ συναδέλφου μου, νὰ τὴν ἀνοίξῃ καὶ νὰ μεταβῇ πρὸς περίπατον εἰς τὸν συνεχόμενον τοῦ θαλάμου του διάδρομον. Τὸν ἀφύπνισα μετὰ παρέλευσιν ἀρκετῆς ὥρας. Πρὶν ἀνοίξῃ τοὺς ὀφθαλμούς, ἐξῆλθον εἰς τὸν διάδρομον μετὰ τοῦ συναδέλφου μου. Ἐντὸς ὀλίγου ἀντελήφθημεν τὸν ἀσθενῆ νὰ ἐξέρχεται μὲ τὴν ὀμβρέλλαν ἀνοικτήν. Τὸν ἐπλησίασα : Τί κάνεις ; Παίρνω ἀέρα. Αἰσθάνεσαι ζέστην ; Ὄχι, κατὰ διαστήματα συνηθίζω νὰ κάνω περιπάτους. Μὰ δὲν εἶναι τοῦ κ. Charpentier αὐτὴ ἡ ὀμβρέλλα ; Ναί... Μάλιστα... Ἐνόμιζα ὅτι ἦτο ἰδική μου. Θὰ τὴν τοποθετήσω καὶ πάλιν εἰς τὴν θέσιν της...».

β. Ἡ ψυχανάλυσις τοῦ Freud (1856 — 1939)

1. Ἡ ἐπαφὴ πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ ἀσυνειδήτου

Ἡ φήμη τῆς Salpêtrière καὶ τῆς σχολῆς τοῦ Nancy διεδόθη εἰς ὁλόκληρον τὴν Εὐρώπην. Εἰς τὴν Βιέννην ὁ νεαρὸς ἀλλὰ γνωστὸς ἤδη διὰ τὰς ἐργασίας του ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου S. Freud, ὑφηγητὴς τότε εἰς τὸ ἐκεῖ πανεπιστήμιον, ᾐσθάνθη ἔντονον τὴν ἐπιθυμίαν νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ πλησίον τὰς νέας κατακτήσεις. Κατὰ τὸ 1866 κατώρθωσε νὰ λάβῃ ὑποτροφίαν καὶ ἐμαθήτευσεν ἐπὶ ἓν ἔτος πλησίον τοῦ Charcot. Ὅσα ἔζησεν ἐκεῖ τὸν συνήρπασαν. Ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Γαλλίαν δι' ἀρκετὰς ἑβδομάδας τὸ 1889, τὴν φορὰν ὅμως αὐτὴν κυρίως ἀπὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὴν μεθυπνωτικὴν ὑποβολὴν τοῦ Bernheim. Παρετήρησεν ὅτι εἰς τὴν κατάστασιν αὐτὴν τὸ ὑποκείμενον ἐνεργεῖ, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν αἰτίαν. Ἡ αἰτία ὅμως ὑπάρχει καὶ εἶναι γνωστὴ εἰς τὸν παρατηρητήν. Καταλήγει οὕτω εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἄγνωστοι δυνάμεις, τείνουσαι νὰ ἐξωτερικευθοῦν, ρυθμίζουν τὰς ἐνεργείας μας. Τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεών μας παραμένουν πολλάκις ἄγνωστα, εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθοῦν, ὅταν ὑπάρξουν εὐνοϊκαὶ συνθῆκαι. Τὸ ἀσυνείδητον λοιπὸν ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἑδρεύουν εἰς τὰ μύχια τῆς ψυχῆς μας καὶ αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν τάσιν νὰ ἀνέλθουν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, νὰ καταστοῦν συνειδηταί. Ἤδη εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ Freud ἤρχισε νὰ σχηματίζεται ἡ ἰδέα ἑνὸς δυναμι-

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

κοῦ ἀσυνειδήτου, τὸ ὁποῖον θέτει τὴν σφραγῖδα του εἰς τὴν συμπεριφορὰν καὶ τὴν ἐν γένει προσαρμογὴν τοῦ ἀτόμου.

2. Ἡ συγκρότησις τῆς ψυχικῆς ζωῆς

Τὸν ψυχικὸν μηχανισμὸν συνθέτουν κατὰ τὸν Freud τρία συστήματα : Τὸ «Ἐκεῖνο», τὸ «Ὑπερεγὼ» καὶ τὸ «Ἐγώ».

Τὸ **«Ἐκεῖνο»** (das Es) περιλαμβάνει τὰς πρωτογόνους τάσεις καὶ παρορμήσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων κυρίαρχον θέσιν κατέχουν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἐπιθετικότης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ σεξουαλικότης ὑπὸ τὴν εὐρυτάτην, ὡς τὴν παρουσιάζει, ἔννοιαν (Libido). Εἰς τὸ αὐτὸ σύστημα περιλαμβάνονται αἱ ἀπωθημέναι ἐπιθυμίαι, αἱ ὁποῖαι κατὰ κανόνα ἀναφέρονται εἰς ἐκδηλώσεις τῆς «Libido» καὶ αἱ ὁποῖαι ἀγνοοῦν τὴν πραγματικότητα, παραγνωρίζουν τὸν χρόνον, τὴν ἀνάγκην καὶ τὰς λογικὰς σχέσεις, ὑπείκουσαι μόνον εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς «εὐχαριστήσεως - δυσαρεσκείας».

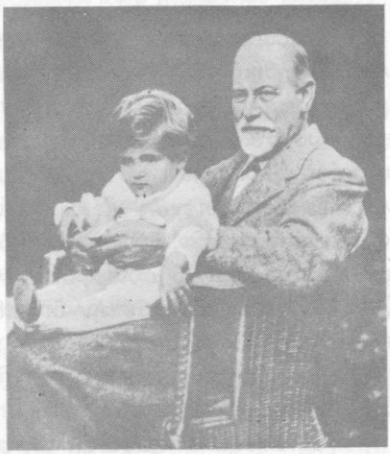

Εἰκ. 39.— S. Freud. (Larousse, ἔ.ἀ.).

Τὸ **«Ὑπερεγὼ»** (Veberich) ἀντιπροσωπεύει τὴν κοινωνικὴν ἠθικήν, πρώτη μορφὴ τῆς ὁποίας ὑπῆρξεν ἡ ἐξιδανικευμένη μορφὴ τῶν γονέων. Ἀποτελεῖ ἐσωτερικοποίησιν τῶν ἐπιταγῶν καὶ ἀπαγορεύσεων, τὰς ὁποίας τὸ ἄτομον συνήντησε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀναπτύξεώς του. Εἰς περίπτωσιν συγκρούσεως μὲ τὸ «Ἐγώ», ἡ δραστηριότης του ἐκδηλοῦται ὡς ἠθικὴ συγκίνησις καὶ μάλιστα ὡς συναίσθημα ἐνοχῆς, ἡ ὁποία εἰς παθολογικὰς περιπτώσεις καθίσταται ἰδιαιτέρως ἔντονος, ὥστε τὸ ἄγχος τῆς συνειδήσεως καθιστᾷ τὴν ζωὴν ἀνυπόφορον.

Τὸ **«Ἐγὼ»** (das Ich) ἀποτελεῖ διαφοροποίησιν τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ κατὰ τὴν ἐπαφήν του πρὸς τὴν πραγματικότητα καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν δυνάμεων τοῦ «Ἐκεῖνο» καὶ τοῦ «Ὑπερεγώ».

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ἡ δραστηριότης του εἶναι συνειδητὴ (ἀντίληψις, διανοητικαὶ λειτουργίαι) καὶ ἀσυνείδητος (μηχανισμοὶ ἀμύνης). Διέπεται ἀπὸ τὴν «ἀρχὴν τῆς πραγματικότητος» (ἀντικειμενικὴ σκέψις, κοινωνικοποιημένη λογική).

3. Ἡ ἀ π ώ θ η σ ι ς

Ἐπιθυμίαι, αἱ ὁποῖαι ἔρχονται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἠθικήν, γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἀπειλοῦν τὴν ἰσορροπίαν τοῦ ψυχικοῦ μηχανισμοῦ, «ἀ π ω θ ο ῦ ν τ α ι» εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἡ ἀπώθησις αὐτὴ εἶναι ἐνεργητικὴ καὶ ὄχι παθητικὴ λειτουργία. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀπωθημέναι ἐπιθυμίαι δὲν παραμένουν ἀδρανεῖς. Τείνουν συνεχῶς νὰ ἀνέλθουν εἰς τὸν χῶρον τῆς συνειδήσεως καὶ νὰ ἐκδηλωθοῦν. Τὸ «Ἐγὼ» χάριν τῆς ἀμύνης καὶ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ὀργανισμοῦ, ἐν συνεργασίᾳ ἐνίοτε μετὰ τοῦ «Ὑπερεγώ», ἐμποδίζει τὴν ἔξοδόν των αὐτὴν δι' εἰδικοῦ ἀπαγορευτικοῦ μηχανισμοῦ, τῆς «λ ο γ ο κ ρ ι σ ί α ς».

4. Ἡ ψ υ χ α ν ά λ υ σ ι ς ὡ ς θ ε ρ α π ε υ τ ι κ ὴ τ ε χ ν ι κ ὴ

Τὸν Freud ἀπησχόλει, ὡς εἴδομεν, τὸ πρόβλημα τῆς ὑστερίας καὶ τῶν λοιπῶν νευρώσεων. Αἱ ἔρευναί του τὸν ὡδήγησαν εἰς τὰ ἑξῆς συμπεράσματα : Πᾶσα νεύρωσις συνδέεται διὰ τῆς σχέσεως «αἴτιον - ἀποτέλεσμα» πρὸς σημαντικὸν γεγονὸς τῆς ζωῆς τοῦ πάσχοντος. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἀνάγεται εἰς τὴν μικρὰν παιδικὴν ἡλιλίαν καὶ ἔχει ἀπωθηθῆ εἰς τὸν χῶρον τοῦ ἀσυνειδήτου, ὁπόθεν ἐξακολουθεῖ νὰ ἀσκῇ δυναμικὰς ἐπιδράσεις, ὑπὸ μορφὴν νευρωτικῶν συμπτωμάτων. Βασικὴ αἰτία τῶν συμπτωμάτων αὐτῶν δὲν εἶναι τόσον ἡ ὕπαρξις τοῦ νοσογόνου γεγονότος, ὅσον ἡ ἀπώθησις καὶ ὁ ἀσυνείδητος χαρακτὴρ αὐτοῦ. Κατὰ συνέπειαν ἀρκεῖ ἡ συνειδητοποίησις τοῦ νοσογόνου γεγονότος, διὰ νὰ ἐξαφανισθοῦν τὰ συμπτώματα τῆς νευρώσεως καὶ νὰ ἐπέλθη ἡ ἴασις. Ὥστε καθῆκον τοῦ ἰατροῦ εἶναι νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀσθενῆ νὰ φέρῃ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ συνειδητοῦ τὸ «λησμονηθὲν» αὐτὸ γεγονός.

Ἡ τεχνική, τὴν ὁποίαν υἱοθέτησεν ὁ Freud, στηρίζεται εἰς τὴν ἐ λ ε ύ θ ε ρ ο ν σ υ ν ε ι ρ μ ὸ ν τῶν ἰδεῶν. Ἐσκέφθη ὅτι, ὑπὸ εὐνοϊκὰς συνθήκας, ἐὰν ὁ συνειρμὸς ἐκκινήσῃ ἐκ βιώματος εὑρισκομένου εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν πάθησιν, θὰ καταλήξῃ εἰς τὸ νοσογόνον

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

γεγονός. Ἀλλ' αἱ συνθῆκαι σπανίως εἶναι εὐνοϊκαί. Συνήθως παρεμβάλλονται ποικίλα ἐμπόδια, διότι ἕκαστον γεγονὸς εἶναι συνδεδεμένον πρὸς πολυάριθμα ἄλλα καὶ ἑπομένως εἶναι κάλλιστα δυνατὸν ὁ συνειρμὸς νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἐντελῶς ἄσχετα γεγονότα. Ἔργον τοῦ ψυχαναλυτοῦ εἶναι νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν ἐλεύθερον συνειρμόν, νὰ ἀνατρέψῃ τὰ ἐμπόδια καὶ νὰ ἀνεύρῃ γεγονότα, τὰ ὁποῖα θὰ ἀποτελέσουν ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν πρὸς ἀνίχνευσιν τοῦ ἀσυνειδήτου.

Πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐκλέγεται κατ' ἀρχὴν τὸ κατάλληλον περιβάλλον. Ὁ ἀσθενὴς τοποθετεῖται ἐπὶ ἀνακλίντρου εἰς ἡμιφωτισμένην αἴθουσαν, ὁ δὲ ἰατρὸς λαμβάνει θέσιν ὄπισθεν αὐτοῦ, παραμένων κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὸ περιθώριον. Εἰς τὸν ἀσθενῆ δίδεται ἡ ἑξῆς ὁδηγία, ἡ ὁποία ὀνομάζεται βασικὸς κανών: Νὰ λέγῃ ὅ,τι τοῦ ἔρχεται εἰς τὴν σκέψιν, ἔστω καὶ ἂν αὐτὸ τοῦ φαίνεται δυσάρεστον, ἄσχετον, ἀνόητον ἢ ἄνευ σημασίας. Ὁ ἰατρὸς ἀκούει, παρατηρεῖ, κρατεῖ σημειώσεις, παρακολουθεῖ τοὺς δισταγμούς, ἐπανέρχεται εἰς τὰ σημεῖα ὅπου παρουσιάσθησαν οὗτοι, παροτρύνει τὸν ἀσθενῆ νὰ συνεχίσῃ καὶ νὰ τηρῇ τὸν βασικὸν κανόνα, ἑρμηνεύει. Παραλλήλως προσπαθεῖ νὰ ἀναλύσῃ χαρακτηριστικὰ βιώματα τοῦ ἀσθενοῦς. Αἱ παραλείψεις καὶ αἱ παραδρομαὶ τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὡς καὶ ὡρισμέναι μορφαὶ συμπεριφορᾶς, θεωροῦνται ἐπὶ τοῦ προκειμένου λίαν σημαντικαί. Ἰδιαιτέρα ὅμως σημασία ἀποδίδεται εἰς τὰ ὄνειρα τοῦ ἀσθενοῦς.

5. Ἀπὸ τὴν θεραπευτικὴν εἰς τὴν κοσμοθεωρίαν

Παρὰ τὴν ἀρχικήν του πρόθεσιν ὁ Freud δὲν περιωρίσθη εἰς τὸν θεραπευτικὸν τομέα. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἀσυνειδήτου ἤνοιξεν εἰς τὴν σκέψιν του νέους ὁρίζοντας. Ταχέως ὑπέκυψεν εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ προεκτείνῃ τὴν θεωρίαν του εἰς ἄλλους τομεῖς. Δὲν ἦτο δυνατὸν ἄλλωστε νὰ τὸ ἀποφύγῃ. Οὕτω ἡ ψυχανάλυσις εἰσήλασεν εἰς τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν κοινωνιολογίαν, τὴν τέχνην καὶ τὴν λογοτεχνίαν, τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν θρησκείαν. Αἱ ἑρμηνεῖαι ὅμως, εἰς τὰς ὁποίας προέβη, διέπονται ἀπὸ ἀδικαιολόγητον μονομέρειαν, τὴν ὁποίαν οἱ μὴ προσκείμενοι εἰς τὴν θεωρίαν του ἀπέρριψαν, οἱ δὲ ὀπαδοί του προσεπάθησαν ἀπεγνωσμένως νὰ συγκαλύψουν.

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

6. Ἡ προσφορὰ τῆς ψυχαναλύσεως

Ὡς θεραπευτικὴ τεχνικὴ ἡ ψυχανάλυσις ἀπετέλεσεν ἀναμφισβήτητον καινοτομίαν. Ἀρχικῶς ἐδέχθη τὴν ἐπίθεσιν, τὴν εἰρωνείαν καὶ τὴν περιφρόνησιν τῆς κλασικῆς θεραπευτικῆς. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅμως, χάρις καὶ εἰς τὴν τελειοποίησίν της, ἐπεβλήθη καὶ κατέλαβεν ἀξιόλογον θέσιν μεταξὺ τῶν ἐν χρήσει μεθόδων.

Εἰς τὸν τομέα τῆς ψυχολογίας ἡ συμβολὴ τῆς ψυχαναλύσεως ὑπῆρξεν ἰδιαιτέρως σημαντική. Καὶ μόνον ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ρόλου τῆς ἀσυνειδήτου ψυχικῆς ζωῆς ἀρκεῖ διὰ τὴν δικαίωσίν της. Πρέπει ἐπίσης νὰ τονισθῇ ἡ προσφορά της εἰς τὴν ἔρευναν τῆς προσωπικότητος, ἡ ἀνάγλυφος παρουσίασις παρημελημένων ὑπὸ τῆς κλασικῆς ψυχολογίας δυνάμεων, ἡ δημιουργία ὀργάνων ἀνιχνεύσεως τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ὡς εἶναι τὰ προβολικὰ τέστ. Παρουσιάσθησαν ὅμως καὶ ἀπαράδεκτοι ἀκρότητες, ὡς εἶναι ἡ ὑπαγωγὴ τῆς ψυχικῆς ζωῆς εἰς τὰς παρορμήσεις τῆς Libido. Τὰς ἀκρότητας τῆς θεωρίας του ἀντελήφθη ἐπίσης ὁ Freud, διὰ τοῦτο καὶ προέβη εἰς πολλὰς τροποποιήσεις τῶν ἀρχικῶν θέσεών του.

Ὡς κοσμοθεωρία ὅμως ἡ ψυχανάλυσις δὲν ἀντέχει εἰς σοβαρὰν κριτικήν. Αἱ παρορμήσεις τῆς Libido ἀποτελοῦν ἀσφαλῶς παράγοντα σημαντικόν, ἀλλ' ὄχι τὸν κύριον, ὁπωσδήποτε δὲ ὄχι τὸν μόνον. Ἡ πραγματικότης — ἐσωτερικὴ ἢ ἐξωτερικὴ — δίδει τὸ προβάδισμα ἄλλοτε εἰς τὴν μίαν μορφὴν δραστηριότητος καὶ ἄλλοτε εἰς τὴν ἄλλην. Ἐξ ἄλλου αἱ ὑποθέσεις περὶ τοῦ κυριάρχου ρόλου ὡρισμένης ὁρμῆς ἢ ἄλλης ψυχικῆς λειτουργίας, διὰ νὰ γίνουν ἀποδεκταί, χρειάζονται πειστικὰς ἀποδείξεις. Ἀλλ' αἱ ἀποδείξεις, μέχρι στιγμῆς τοὐλάχιστον, ἀπουσιάζουν. Πρέπει τέλος νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ ψυχανάλυσις, προσδένουσα τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν δημιουργίαν του εἰς γεγονότα τοῦ παρελθόντος καὶ θέτουσα οὕτω φραγμὸν εἰς τὸν ἐλεύθερον προσανατολισμὸν τῆς δράσεως, ἀποτελεῖ ἀπαισιόδοξον θεωρίαν, ἐλάχιστα συμβαδίζουσαν πρὸς τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις.

γ. Ὁ Adler καὶ ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία

Ὁ Adler ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Freud καὶ μὲ προθυμίαν ἐδέχθη τὴν ἄποψιν ὅτι ὑπάρχουν ἀσυνείδητοι δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι μετέχουν

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῆς ἐν γένει προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου. Διεφώνησεν ὅμως πρὸς τὸν Freud ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ τὴν κυριαρχίαν τῆς Libido. Ἡ διαφωνία ἐξεδηλώθη κυρίως κατὰ τὸ ἔτος 1907, ὅτε ὁ Adler ἐδημοσίευσεν ἐργασίαν του ὑπὸ τὸν τίτλον «Αἱ ὀργανικαὶ μειονεξίαι καὶ αἱ ψυχολογικαί των ἐπιπτώσεις». Αἱ θέσεις τοῦ Adler θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὰ ἑξῆς.

Εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑπάρχει ἔμφυτος ἡ τάσις πρὸς ἐπιβολήν. Ἡ τάσις αὐτὴ προσκρούει εἰς τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἀτόμου. Τὸ ἄτομον συναισθάνεται τὴν ἀδυναμίαν τοῦ. Ποικίλαι ἄλλωστε καθημεριναὶ ἐμπειρίαι τὴν καθιστοῦν περισσότερον ἐμφανῆ. Οὕτω παραλλήλως πρὸς τὴν τάσιν τῆς ἐπιβολῆς ἀναπτύσσεται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ἀσυνειδήτου συναίσθημα μειονεξίας, τὸ ὁποῖον εἶναι ἰδιαιτέρως ἔντονον εἰς ἄτομα μὲ σωματικὰ ἢ ἄλλα ἐλαττώματα. Τὸ συναίσθημα μειονεξίας προκαλεῖ σειρὰν ὁλόκληρον ἀσυνειδήτων ἐνεργειῶν, αἱ ὁποῖαι σκοπὸν ἔχουν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς προσωπικότητος κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ καλυφθοῦν αἱ ὑπάρχουσαι πραγματικαὶ ἢ φανταστικαὶ ἀδυναμίαι (ἰδὲ τὰ ἐκτιθέμενα εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ αὐτοσυναισθήματος καὶ συναισθήματος τιμῆς). Ἡ προσπάθεια αὐτὴ τῆς ἀντισταθμίσεως ὀνομάζεται τάσις πρὸς ἀναπλήρωσιν. Οὕτω κατὰ τὸν Adler ἡ ψυχικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἀτόμου ρυθμίζεται ἐκ τῆς διπλῆς αὐτῆς ἐνεργείας, τῶν συναισθημάτων μειονεξίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς τάσεως πρὸς ἀναπλήρωσιν ἀφ' ἑτέρου. Ἡ ὅλη διαδικασία θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀσυνείδητος ἀντίδρασις τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν ἀνησυχίαν του ὅτι ἐνδέχεται, ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, νὰ ὑποστῇ μείωσιν ἡ προσωπική του ἀξία.

Τὸ συναίσθημα τῆς μειονεξίας καὶ ἡ τάσις πρὸς ἀναπλήρωσιν ρυθμίζουν ἐπίσης τὴν ἑκάστοτε συμπεριφορὰν τοῦ ἀτόμου. Πράγματι τὸ ἄτομον γνωρίζει ἐνδομύχως τὰς ἀδυναμίας του καὶ υἱοθετεῖ ἀνάλογον τρόπον συμπεριφορᾶς, ὁ ὁποῖος ἀποβλέπει εἰς τὴν κάλυψιν τῶν μειονεκτημάτων καὶ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν τῆς τάσεως πρὸς ἐπιβολήν. Ἡ καθημερινὴ ζωὴ προσφέρει πλῆθος σχετικῶν παραδειγμάτων. Βλέπομεν οὕτω τὸ σύνολον τῆς ψυχικῆς ζωῆς νὰ πλέκεται, κατὰ τὸν Adler, περὶς τῶν δύο αὐτῶν πόλων. Ἡ αὐτὴ μονομέρεια ὑπὸ ἄλλην πλέον μορφήν : ὅ,τι ὁ Freud ἑρμηνεύει διὰ τῆς

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀπωθήσεως, ὁ Adler προσπαθεῖ νὰ τὸ ἑρμηνεύσῃ διὰ τῆς τάσεως πρὸς ἐπικράτησιν. Ἡ ἐξιδανίκευσις ἀπωθημένων ἐπιθυμιῶν καθίσταται προσπάθεια προβολῆς τῆς προσωπικότητος, ἡ πάλη μεταξὺ παρορμήσεων καὶ κοινωνικῶν ἐπιταγῶν μετατρέπεται εἰς ἀγῶνα καλύψεως τῶν μειονεκτημάτων. Βεβαίως δὲν ὑπάρχει πλέον ἡ ἀπαισιοδοξία. Ἡ λύσις δὲν ἀναζητεῖται εἰς τὴν ἀναδίφησιν τοῦ παρελθόντος, ἀλλ' εἰς τὰς κατακτήσεις τοῦ μέλλοντος, αἱ ὁποῖαι κυρίως ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν δύναμιν καὶ τὴν προσπάθειαν τοῦ ὑποκειμένου. Ὁ ψυχικὸς ὁρίζων ὅμως δὲν διευρύνεται, ἡ δογματικὴ ἀκαμψία ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχῃ. Τὴν ἀδυναμίαν ἀκριβῶς αὐτὴν προσεπάθησε νὰ ἄρῃ διὰ τῆς θεωρίας του ὁ Jung. Ἂς ἴδωμεν τὰ κυριώτερα σημεῖα αὐτῆς.

δ. Ὁ Jung καὶ ἡ ἀναλυτικὴ ψυχολογία

Ὁ Jung ὑπῆρξεν ἐπίσης ὀπαδὸς τοῦ Freud, ἀπεσχίσθη ὅμως ἐκ τῆς ψυχαναλύσεως, μετὰ τὴν διατύπωσιν τῶν θέσεων τοῦ Adler. Ἡ θεωρία του ἀποτελεῖ προσπάθειαν διευρύνσεως τῶν ψυχιατρικῶν προοπτικῶν καὶ ἀπόπειραν συνδιαλλαγῆς τῶν ἀπόψεων τοῦ Freud καὶ τοῦ Adler. Αἱ θέσεις του, ἀποβλέπουσαι κυρίως εἰς τὴν διάγνωσιν καὶ τὴν θεραπείαν τῶν νευρώσεων, ἔχουν, ὡς εἶναι φυσικόν, ἀμέσους προεκτάσεις εἰς τὴν ψυχολογίαν. Θὰ τὰς παρουσιάσωμεν λίαν συνοπτικῶς.

Ὁ Jung ἀπορρίπτει τὴν ἄποψιν τοῦ Freud ὅτι ἀποκλειστικὸν περιεχόμενον τοῦ ἀσυνειδήτου εἶναι αἱ παρορμήσεις καὶ αἱ ἐπιθυμίαι γενετησίου χαρακτῆρος. Δέχεται ὅτι παραλλήλως πρὸς τὰς παρορμήσεις τῆς Libido ὑπάρχει ἡ τάσις πρὸς ἐπιβολήν, ρυθμιστικὴ πολλῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ ἄλλαι παρορμήσεις. Οὕτω τὸ ἀσυνείδητον «περιλαμβάνει τὸ σύνολον τῶν παρορμητικῶν ἐνεργειῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ μεταμορφοῦνται καὶ νὰ ἐξελίσσωνται».

Παρατηρεῖ ἐν συνεχείᾳ ὅτι ἡ μὲν Libido τοῦ Freud εἶναι ἐστραμμένη πρὸς ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον, ἡ δὲ τάσις πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ Adler ἔχει ὡς κύριον στόχον τὴν τροποποίησιν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀτόμου. Κατὰ συνέπειαν, ἐφ' ὅσον εἰς τὸ ἀσυνείδητον ὑφίστανται

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ἀμφότεραι αἱ παρορμητικαὶ δυνάμεις, τὸ ἄτομον ἔχει τὴν δυνατότητα νὰ στρέφεται κατὰ προτίμησιν ἄλλοτε πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἄλλοτε πρὸς τὸν ἑαυτόν του. Διακρίνει οὕτω δύο τύπους ἀνθρώπων, τὸν ἐ ν δ ο σ τ ρ ε φ ῆ, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπερισχύουν αἱ παρορμήσεις τοῦ «Ἐγώ», καὶ τὸν ἐ ξ ω σ τ ρ ε φ ῆ, εἰς τὸν ὁποῖον κυριαρχοῦν αἱ παρορμήσεις πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Jung «ὁ ἐνδοστρεφὴς παρουσιάζεται ὡς χαρακτὴρ διστακτικός, συγκεντρωμένος, συγκρατημένος, ἐπιφυλακτικός... Ὁ ἐξωστρεφὴς ἀναδεικνύεται φιλόφρων, ἐγκάρδιος καὶ ὑποχρεωτικός, προσαρμόζεται εὐκόλως εἰς πᾶσαν κατάστασιν, ἀλλὰ καὶ ρίπτεται πολλάκις εἰς τὸ ἄγνωστον, χωρὶς φροντίδα ἢ δυσπιστίαν... Εἰς τὸν ἐνδοστρεφῆ ἡ νεύρωσις ἀποκαλύπτει συνήθως τοὺς ψυχολογικοὺς μηχανισμοὺς τῆς τάσεως πρὸς ἀναπλήρωσιν, ἐνῷ διὰ τὴν θεραπείαν τοῦ ἐξωστρεφοῦς αἱ θέσεις τοῦ Freud εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν».

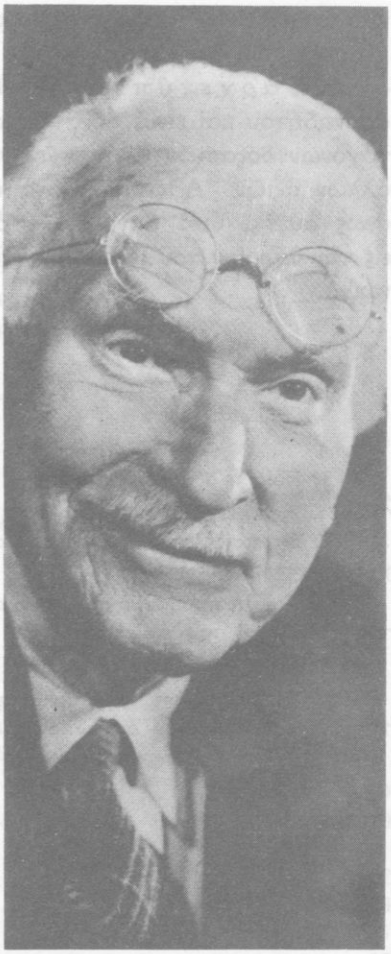

Εἰκ. 40. — C. Jung (Larousse, ἔ.ἀ.).

Ἑτέρα καινοτομία τοῦ Jung εἶναι ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἐννοίας τοῦ ὁ μ α δ ι κ ο ῦ ἀ σ υ ν ε ι δ ή τ ο υ. Πέρα τοῦ ἀτομικοῦ ἀσυνειδήτου, τὸ ὁποῖον σχηματίζεται καὶ ὀργανοῦται κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς, ὁ ἄνθρωπος κληρονομεῖ τὸ ὁμαδικὸν ἀσυνείδητον, συγκείμενον «ἐκ προγονικῶν παραστάσεων, παγκοσμίως διαδεδομένων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τμῆμα τῶν μυστηρίων τῆς γενικῆς ἱστορίας

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, μὴ ἀνήκουσαι εἰς τὰς προσωπικὰς ἀναμνήσεις». Αἱ προγονικαὶ αὐταὶ παραστάσεις, τὰς ὁποίας ὁ Jung ὀνομάζει ἀ ρ χ ε τ ύ π ο υ ς, ἔχουν τὴν ἕδραν των εἰς τὰ μύχια τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτείνωνται ἀπὸ τῶν πλέον πρωτογόνων δοξασιῶν μέχρι τῶν ὑψηλοτέρων ἠθικῶν, πνευματικῶν ἢ ἄλλων ἀξιῶν. Ἀξίζει τέλος νὰ σημειωθῇ ὅτι παραλλαγὴν τῆς θέσεως αὐτῆς, ὑπὸ διάφορον βεβαίως προοπτικήν, εὑρίσκομεν ἤδη εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ Πλάτωνος περὶ τῆς ἀναμνήσεως (διάλογος «Μένων»).

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Ποία ἡ οὐσιώδης προσφορὰ τῆς φυσιολογικῆς θεωρίας εἰς τὴν ψυχολογίαν ;

2. Εἰς ποίας περιπτώσεις μαθήσεως ἔχουν ἐφαρμογὴν αἱ ἀρχαὶ τῆς ψυχολογίας τῆς συμπεριφορᾶς ;

3. Ποία ἡ προσφορὰ καὶ ποῖαι αἱ ὑπερβολαὶ καὶ μονομέρειαι τῶν θεωριῶν τοῦ Freud καὶ τοῦ Adler ;

4. Ποῖα τὰ πλεονεκτήματα τῆς μορφολογικῆς ψυχολογίας ;

5. Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἀσυνειδήτου ἐνισχύει τὴν πεποίθησιν περὶ τοῦ ἐνιαίου τῆς ψυχικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ; Διατί ;

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

I. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
α. Ἀντικείμενον, ὁρισμός, χρησιμότης Σελ. 7
β. Φιλοσοφικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ψυχολογία » 8
II. ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
α. Ἔχοντες ἴδιον ἀντικείμενον ἐρεύνης » 9
β. Ἔχοντες προτίμησιν πρὸς ὡρισμένην μέθοδον ἐρεύνης » 11
III. ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΡΕΥΝΗΣ
α. Ἡ παρατήρησις » 12
β. Τὸ πείραμα » 13
γ. Τὰ τέστ » 14
δ. Ἄλλαι μέθοδοι » 15
IV. Η ΕΝΟΤΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΖΩΗΣ » 16
V. ΣΥΝΕΙΔΗΤΟΝ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟΝ
α. Τὸ συνειδητὸν » 17
β. Τὸ ἀσυνείδητον » 17

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΙΙ ΓΝΩΣΤΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Α'. ΤΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

I. Η ΦΥΣΙΣ ΤΟΥ ΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ » 19
II. ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ » 20
III. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ
α. Ἡ ὄσφρησις » 22
β. Ἡ γεῦσις » 23
γ. Ἡ δερματικὴ αἴσθησις » 25
δ. Ἡ ἀκοὴ » 27
ε. Ἡ ὅρασις » 31

Β'. Η ΑΝΤΙΛΗΠΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

I. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΓΕΝΙΚΩΣ
α. Ἔννοια τῆς ἀντιλήψεως » 37
β. Οἱ ἀντιληπτικοὶ μηχανισμοὶ » 38
II. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ » 39
III. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ » 41
IV. ΠΛΑΝΑΙ ΤΗΣ ΚΑΤ' ΑΙΣΘΗΣΙΝ ΑΝΤΙΛΗΨΕΩΣ » 43

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Γ'. Η ΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

I. Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ

α. Ἔννοια τῆς παραστάσεως Σελ. 46
β. Εἴδη παραστάσεων καὶ παραστατικοὶ τύποι » 46
γ. Παράστασις καὶ ἀντίληψις » 47
δ. Ὁ συνειρμὸς καὶ ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων » 48

II. Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ

α. Τί εἶναι ἡ φαντασία » 51
β. Ἡ φαντασία εἰς τὸ παιχνίδι » 53
γ. Ἡ φαντασία εἰς τὸν μῦθον » 54
δ. Φαντασία καὶ χορὸς » 54
ε. Ἡ φαντασία εἰς ἄλλας ἐκδηλώσεις » 56
στ. Αἱ διαταραχαὶ τῆς φαντασίας » 57

III. Η ΜΝΗΜΗ

α. Ἔννοια καὶ εἴδη τῆς μνήμης » 59
β. Ἡ ἐντύπωσις τῶν ψυχικῶν στοιχείων » 61
γ. Ἡ διατήρησις τῶν ἀναμνήσεων » 65
δ. Ἀνάπλασις, ἀναγνώρισις, ἐντοπισμὸς » 66
ε. Ἡ λήθη » 69

Δ'. Η ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ

I. Η ΝΟΗΣΙΣ ΚΑΙ Η ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ

α. Ἔννοια τῆς νοήσεως » 72
β. Μορφαὶ τῆς νοήσεως » 73
γ. Ἔννοια τῆς νοημοσύνης » 75
δ. Παράγοντες τῆς νοημοσύνης » 76
ε. Ἡ μέτρησις τῆς νοημοσύνης » 78
στ. Ἡ ἀνεπαρκὴς νοημοσύνη » 82

II. ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΚΟΠΩΣΙΣ ΚΑΙ ΥΠΕΡΚΟΠΩΣΙΣ

α. Ἡ κόπωσις καὶ τὰ αἴτιά της » 84

III. Η ΜΑΘΗΣΙΣ

α. Ἔννοια τῆς μαθήσεως » 86
β. Νόμοι τῆς μαθήσεως » 88
γ. Παράγοντες τῆς μαθήσεως » 88
δ. Μορφαὶ τῆς μαθήσεως » 90

IV. Η ΠΡΟΣΟΧΗ

α. Ἔννοια καὶ φύσις τῆς προσοχῆς » 91
β. Ἰδιότητες καὶ μορφαὶ » 92
γ. Παράγοντες καὶ ὅροι τῆς προσοχῆς » 94

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ

Η ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Α'. ΓΕΝΙΚΑ ΠΕΡΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

I. Η ΦΥΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ Σελ. 96
II. ΑΙ ΑΨΙΘΥΜΙΑΙ
α. Φύσις τῶν ἀψιθυμιῶν » 99
β. Φυσιολογικαὶ καὶ ἄλλαι μεταβολαὶ » 100

Β'. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

I. Ο ΦΟΒΟΣ » 101
II. Η ΧΑΡΑ ΚΑΙ Η ΘΛΙΨΙΣ » 103
III. ΑΝΗΣΥΧΙΑ, ΑΓΩΝΙΑ, ΕΛΠΙΣ » 104
IV. ΑΥΤΟΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΤΙΜΗΣ
α. Ἔννοια αὐτῶν » 107
β. Τὸ σύμπλεγμα κατωτερότητος » 108
γ. Ἀλαζονεία καὶ συναφεῖς καταστάσεις » 109
V. ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ
α. Ἔννοια αὐτῶν » 110
β. Χαρακτηριστικαὶ μορφαὶ » 111
VI. ΤΟ ΚΑΛΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ » 117
VII. ΤΑ ΗΘΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ » 119
VIII. ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ » 120

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

Η ΒΟΥΛΗΤΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΙΚΗΣ ΖΩΗΣ

Α'. ΤΑ ΚΙΝΗΤΡΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

I. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΚΙΝΗΤΡΩΝ » 123
II. ΤΑ ΕΝΣΤΙΚΤΑ » 124
III. ΑΙ ΟΡΜΑΙ
α. Ἔννοια τῶν ὁρμῶν » 126
β. Εἴδη τῶν ὁρμῶν » 127
IV. Η ΕΠΙΘΥΜΙΑ » 129
V. Η ΕΞΙΣ » 131

Β'. Η ΒΟΥΛΗΣΙΣ

I. ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΙΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ » 132
II. Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ » 134
III. ΑΙ ΔΙΑΤΑΡΑΧΑΙ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ » 135

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟΝ

Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΩΣ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΣ Σελ. 138

I. Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ » 138

II. Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ » 140

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟΝ

ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ » 143

I. ΤΟ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ » 143

α. Τὸ νευρικὸν κύτταρον » 144

β. Διαίρεσις τοῦ νευρικοῦ συστήματος » 146

γ. Ὁ ἐγκέφαλος » 147

δ. Ὁ νωτιαῖος μυελὸς » 151

ε. Τὸ αὐτόνομον νευρικὸν σύστημα » 152

II. ΤΟ ΕΝΔΟΚΡΙΝΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ » 153

ΜΕΡΟΣ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ
ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΑΣΕΙΣ

I. Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

α. Μυθικοὶ καὶ ἱστορικοὶ χρόνοι » 156

β. Σοφισταὶ καὶ Σωκράτης » 157

γ. Ὁ Πλάτων » 158

δ. Ὁ Ἀριστοτέλης » 160

ε. Ἡ συμβολὴ τῆς ἰατρικῆς » 162

II. ΑΠΟ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ XVIII ΑΙΩΝΟΣ » 162

III. Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

α. Πειραματικὴ Ψυχολογία. Ψυχολογικὰ ἐργαστήρια » 165

β. Ἡ θεωρητικὴ κατεύθυνσις » 167

IV. ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΤΕΣΤ » 168

V. ΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ » 173

1. Η ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ » 173

α. Τὰ ἐξηρτημένα ἀνακλαστικὰ » 174

β. Τὸ κλασικὸν πείραμα » 174

γ. Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς φυσιολογικῆς θεωρίας » 176

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

2. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ » 178
α. 'Η ψυχολογία ὡς «ἐπιστήμη τῆς συμπεριφορᾶς» » 178
β. 'Η ἐπίθεσις κατὰ τῆς ἐνδοσκοπήσεως » 181
γ. Περιβάλλον καὶ μάθησις » 182
3. Η ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ
α. Ἐκπρόσωποι καὶ γενικαὶ ἀρχαὶ » 183
β. 'Η ὀργάνωσις τοῦ ἀντιληπτικοῦ πεδίου » 185
γ. Ἀξιολόγησις » 187
4. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΒΑΘΟΥΣ » 187
α. 'Ο ρόλος τοῦ ἀσυνειδήτου » 188
β. 'Η ψυχανάλυσις τοῦ Freud » 191
γ. 'Ο Adler καὶ ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία » 194
δ. 'Ο Jung καὶ ἡ ἀναλυτικὴ ψυχολογία » 196

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΕΚΔΟΣΙΣ Α', 1975 (VIII) - ΑΝΤΙΤΥΠΑ 112.000 - ΣΥΜΒΑΣΙΣ 2592 / 19-5-75

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ :
ΙΩ. ΚΑΜΠΑΝΑΣ Α.Ε. Φιλαδελφείας 4 Ἀθῆναι

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής